

**Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України
Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов
Слов'янський державний педагогічний університет**

МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

Слов'янськ, 18–19 листопада 2010 року

Слов'янськ – 2010

УДК 81
ББК 81
М 545

Рецензенти: *С. П. Денисова*, доктор філологічних наук, професор;
В. М. Калінкін, доктор філологічних наук, професор.

Редакційна колегія:

В. М. Бріцин (відповідальний редактор), доктор філологічних наук, професор (Київ); *В. А. Глущенко* (заступник відповідального редактора), доктор філологічних наук, професор (Слов'янськ); *Н. М. Маторіна* (відповідальний секретар), кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *Ф. С. Бацевич*, доктор філологічних наук, професор (Львів); *Ю. Я. Бурмистрович*, доктор філологічних наук, професор (Абакан, Росія); *Л. П. Іванова*, доктор філологічних наук, професор (Київ); *А. П. Загнітко*, доктор філологічних наук, професор (Донецьк); *О. В. Лещак*, доктор філологічних наук, професор (Кельце, Польща); *М. В. Піменова*, доктор філологічних наук, професор (Кемерово, Росія); *О. О. Селіванова*, доктор філологічних наук, професор (Черкаси); *В. І. Теркулов*, доктор філологічних наук, доцент (Горлівка); *І. М. Казаков*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *Н. І. Овчаренко*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *А. Г. Спічка*, кандидат педагогічних наук, доцент (Слов'янськ); *С. М. Швидкий*, кандидат історичних наук, доцент (Слов'янськ); *А. С. Орел*, кандидат філологічних наук (Слов'янськ).

М 545 **Методи лінгвістичних досліджень** : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – 262 с.

У збірнику друкуються матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методи лінгвістичних досліджень» (18–19 листопада 2010 року).

Для наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, студентів.

УДК 81
ББК 81

ЗМІСТ

Балабан О. О. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ОПИСУ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ МЕТАФОРИ.....	8
Бацевич Ф. С. МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ: СПРОБА ОБҐРУНТУВАННЯ.....	13
Білоусова В. В. МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМАЛЬНО ТА СЕМАНТИЧНО СКЛАДНИХ МОВНИХ ФАКТІВ У РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ (на прикладі англо-американських запозичень на <i>-ing</i>)	17
Бражник Л. М. ОНИМОГРАФИЯ «ПОЭМЫ БЕЗ ГЕРОЯ» А. А. АХМАТОВОЙ	21
Бурмистрович Ю. Я. О МЕТОДАХ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ЯЗЫКОВ.....	24
Герасименко И. А. КОНТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД АНАЛИЗА СЕМАНТИКИ СЛОВ С НЕКОНКРЕТНЫМ СПЕКТРАЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ.....	30
Глуценко В. А. ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК ГЕТЕРОГЕННИЙ ФЕНОМЕН	33
Гохберг О. С. ПРОБЛЕМЫ СТИЛИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ТЕКСТА.....	37
Даньків М. В. ПРИНЦИПИ СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ <i>СТРАХ</i> У ПЕРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	42
Єрмоленко С. С. НАЗВА ТВОРУ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	45
Загнітко А. П. ЛІНГВОПАРАДИГМАЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ І ТЕХНОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СИНТАКСИСУ: ТИПОЛОГІЧНІ ВІЯВИ.....	50

Зеленько А. С. ПРОБЛЕМИ СЕМАСІОЛОГІЇ СТОСОВНО РІЗНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ.....	63
Иванова Л. П. МЕТОД И СМЕЖНЫЕ ЯВЛЕНИЯ: ФУНКЦИИ, КРИТЕРИИ РАЗГРАНИЧЕНИЯ	69
Истомина А. С. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИАЛЕКТИЗМОВ В СКАЗОВЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. М. ШУКШИНА	72
Казаков И. Н. КЛАССИФИКАЦИЯ СКАЗОВЫХ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ ФОРМ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СУБЪЕКТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ (на материале лесковского сказа)	76
Конюхова Л. І., Каламаж М. А. СЛОВО В РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ (до питання про аспекти дослідження).....	80
Каморникова Ю. В. ОСНОВНИ МЕТОДИ ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ І ПРИНЦИПІВ ЇХ ВИДІЛЕННЯ В ЛІНГВІСТИЦІ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст.	85
Кіреєнко К. В. ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРВІСНИХ ВІРУВАНЬ ТА КУЛЬТІВ У ЛЮБОВНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ (на матеріалі української та російської мов).....	89
Ковальова Г. М. ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ХИМЕРНІЙ ПРОЗІ ОЛЕКСАНДРА ІЛЬЧЕНКА.....	95
Kovalenko V. P., Papura G. G. NEW DIMENSION TO GRAMMAR AND SYNTAX.....	100
Кольга Ю. І. ПРОБЛЕМА ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАМОВИ В ПРАЦЯХ В. ПОРЦИГА.....	102
Ледняк Ю. В. ОСВОЕНИЕ МЕТОДОВ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СПЕЦКУРСА «РУССКИЙ ЯЗЫК В ЭТНОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ»	106

Лецак О. В. ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ МЕТОДОЛОГИЯ И СВОЙСТВЕННЫЕ ЕЙ МЕТОДЫ ЛИНГВОСЕМИОТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ (тезисы онтологической контрреволюции)	108
Ляпичева Е. Л. НАЗВАНИЯ САМЦА, САМКИ, ДЕТЁНЫША КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ФАУНА» В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ	113
Мартінек С. В. ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	119
Маторина Н. М., Маторин Б. И. К ВОПРОСУ О МЕТОДАХ ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕТОДАХ ОБУЧЕНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА (лингводидактический аспект).....	122
Морозова И. Б. ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ ГЕШТАЛЬТ-АНАЛИЗА В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ	129
Овчаренко В. М. ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ..	135
Овчаренко Н. І. СУЧАСНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І МЕТОДИ.....	139
Одинченко Д. І. МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ АРЕАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОДРУЖЕННЯ (на матеріалі східностепових говірок)....	142
Омельченко С. Р. МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ АНТРОПОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА	146
Орендарчук О. Л. МЕТОДИКА КОНТРАСТИВНОГО АНАЛІЗУ ВАЛЕНТНІСТНИХ ВІДНОШЕНЬ ДІЄСЛІВ <i>TO SMELL / ПАХНУТИ</i> (в англійській та українській мовах)	150
Петров А. В. МЕТОДИКА ОПИСАНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ С ФУНКЦИОНАЛЬНО СООТНОСИТЕЛЬНЫМИ ИСКОННЫМИ И ЗАИМСТВОВАНЫМИ ОСНОВАМИ.....	153

Пименова М. В.	
МЕТОДИКА КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ	158
Пожарицкая Е. А.	
СИНТАКСИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКАЦИЯ КОНЦЕПТА В ЛИНГВИСТИКЕ	164
Присяник О. П.	
АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА И ПЕРЕВОД КАК МЕТОДЫ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ.	168
Савченко Е. В.	
СОПОСТАВЛЕНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ГЛАГОЛОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ	170
Сегін Л. В.	
ДЕВЕРБАТИВИ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ ІЗ КІЛЬКІСНО-ЧАСОВО-ПРОСТОРОВИМИ ЗНАЧЕННЯМИ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ	173
Селіванова О. О.	
ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОДІВ ЛІНГВІСТИКИ	180
Скрябіна В. Б.	
КАТЕГОРІЇ ЛЮБОВНОГО ДИСКУРСУ	187
Слива Т. В.	
СИСТЕМНОСТЬ ЛЕКСИКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АССОЦІАЦІИ ..	190
Сніцар В. П.	
МЕТОДИ КОНТРАСТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на матеріалі термінології кримінального права англійської та української мов).....	194
Спічка А. Г.	
ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КОНТЕКСТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІСЕМІЧНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ХУДОЖНЬОГО ІНШОМОВНОГО ТЕКСТУ	200
Суржикова К. П.	
МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ АРХАЇЗМІВ (на матеріалі німецької мови).....	202
Тарасенко О. Ю.	
ЗМІНИ ФОНЕМ СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПРАМОВИ В ПРАЦЯХ М. С. ТРУБЕЦЬКОГО	207

Терехова С. І. МЕТОДИКА ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі української, російської та англійської мов).....	210
Теркулов В. І. ПРО ОСНОВИ ЛИНГВАЛЬНОЇ КОГНІТОЛОГІЇ.....	216
Тищенко К. А. ЛІНГВІСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯК ПРОВІДНА ПРОЦЕДУРА ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МЕТОДУ	221
Тищенко Л. М. ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК.....	225
Фоміна С. Б. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ КОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ КОНЦЕПТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ	227
Хуторная А. А. ДИСКУРСОЛОГИЯ КАК МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЯВЛЕНИЙ.....	232
Царьова І. В. МОДЕЛЮВАННЯ ОБРЯДОФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК.....	235
Черниш Т. О. СПІВВІДНОШЕННЯ СИНХРОНІЇ І ДІАХРОНІЇ У МЕТОДОЛОГІЧНОМУ АПАРАТІ СУЧАСНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ.....	240
Швачко С. О. ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ НУМЕРАЛЬНИХ МОРФЕМ .	245
Шепель Ю. А. ПОЛИСЕМИЯ ПРОИЗВОДНЫХ В ПРЕДЕЛАХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО РЯДА И ЕЕ РАЗРЕШЕНИЕ	248
Щербатюк В. С. ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИНОНІМІВ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ЛІНИ КОСТЕНКО	256
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	262

Балабан О. О.

(м. Маріуполь, Україна)

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ОПИСУ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ МЕТАФОРИ

До теперішнього часу дослідниками розроблено декілька методик опису та вивчення концептів. У межах даної статті будуть розглянуті найбільш актуальні прийоми та методики концептуального аналізу, а також буде запропонований метод опису метафоричних концептів.

Метою концептуального аналізу можна вважати «виявлення парадигми культурно значущих концептів та опис їх концептосфери» [1, с. 80]. Об'єктом дослідження є смисли, що передаються окремими словами, граматичними категоріями або текстами, причому залучення великого корпусу контекстів вживання слова в художній літературі дозволяє не тільки описати концепт, що розглядається, але й структурувати його, виокремлюючи набір найбільш характерних ознак. Опис концепту за В.І. Карасиком – це спеціальні дослідницькі процедури тлумачення значення його ім'я та найближчих позначень: 1) дефінування (виокремлення смислових ознак); 2) контекстуальний аналіз (виокремлення асоціативно пов'язаних смислових ознак); 3) етимологічний аналіз; 4) пареміологічний аналіз; 5) інтерв'ювання, анкетування, коментування [3].

Проаналізувавши багату кількість існуючих досліджень в межах когнітивної лінгвістики, Р. М. Фрумкіна [8] визначила три напрями концептуального аналізу. Перший передумовлює звернення до життєвого досвіду умовних співрозмовників і полягає у дослідженні складних ментальних утворень типу думка, знати тощо. Другий, маючи той же самий об'єкт дослідження, базується на мовному чутті та науковій ерудиції читача та будується з урахуванням пари «мовець – слухач». Останній являє собою вивчення будь-якого мовного матеріалу та базується на інтроспекції аналізу, який є поєднанням багатьох методик.

В. А. Маслова [5] описала методику проведення концептуального аналізу виходячи із структурних особливостей концепту. Ядро – це словникове значення тієї чи іншої лексеми, які, на думку вченого, містять великі можливості в розкритті смислу концепту, у виявленні специфіки його мовного вираження. Периферія – суб'єктивний досвід, різні прагматичні лексеми, що його складають, конотації, асоціації.

Оскільки у лінгвістичній науці не має жодного загальноприйнятого методу аналізу концепту, всі існуючі методики дослідження слід за Н. С. Болотновою [2] та О. А. Фещенко [9] можна поділити на два підходи:

1. «Відсистемний підхід» полягає у лексикографічному описі

ключових слів-експлікаторів концепту, а також у розгляді відношень між експлікаторами в межах контексту [3, 5, 7 та ін.]. З. Д. Попова та І. А. Стернін [6] узагальнили основні методики аналізу концепту в межах «від системного» підходу. Спираючись на висновки дослідників, презентуємо найбільш поширені в лінгвістичній науці прийоми та методи аналізу лексичного концепту:

- 1) аналіз значень ключового слова на основі словникових тлумачень;
- 2) вивчення багатозначності слів у процесі її розвитку;
- 3) побудова та вивчення різних полів, найменуванням яких виступає основний лексичний засіб репрезентації концепту;
- 4) аналіз фразеологічних та пареміологічних одиниць, у які входить вивчаєме ключове слово, що дозволяє охарактеризувати наївні уявлення про явище, представити бачення світу, національну культуру;
- 5) психолінгвістичні експерименти.

2. «Відтекстовий підхід» міститься в аналізі концепту в художньому тексті [1, 2, 6 та ін.]. У межах названого підходу в ході концептуального аналізу дослідниками вирішується декілька завдань:

- 1) визначення кола лексичної сполучуваності ключового слова (ім'я заданого концепту) шляхом суцільної вибірки; «подібний аналіз класу слів, з якими сполучається слово, дозволяє встановити найважливіші риси відповідного концепту» [6, с. 14];
- 2) визначення індивідуально-авторських концептів та їх опис, що допомагає глибше зрозуміти картину світу того чи іншого письменника;
- 3) побудова текстових полів, у яких втілюється концепт;
- 4) аналіз семантичного розвитку слів-репрезентантів концепту.

Отже, у сучасній лінгвістиці не існує стійкої універсальної моделі концептуального аналізу, про що свідчить наявність різних методик його виконання. Найбільш повним, на наш погляд, буде комплексний (багатоаспектний) аналіз, проведений з використанням декількох взаємодоповнюючих методик.

Аналізуючи художню метафору з метою встановлення універсальності її значення в англійській, французькій, російській та українській мовах, нами була використана наступна комплексна методика для опису когнітивно-прагматичних характеристик:

- 1) визначення архісем (АС) вихідних та похідних значень;
- 2) визначення диференційних сем (ДС) вихідних та похідних значень;
- 3) визначення типу семантичного процесу, на якому базується метафоричний перенос;
- 4) зіставлення комплексів вихідних та похідних значень та встановлення їх відповідності.

Подібна методика дозволила встановити наступні метафоричні

концепти у художньому мовленні вищезазначених мов. Наприклад, еквівалентні метафоричні концепти можуть бути представлені якісною перевагою / неперевагою процесів мовлення в іменниках (англ.) *chirrup*, (франц.) *gazouillement*, (рос.) *чирикание*, що представляють концепт “говорити”, поряд із заміною архісем “twitter – babiller – щебетать” на “speak – parler – говорить”, актуалізується через диференційні семи “quickly – vite – быстро”. Це зумовило появу метафоричного значення в англійській мові “to speak quickly, without stopping”; “*For an hour or more that evening I listened to his monotonous chirrup about bad money driving out good, the token value of silver and the true standards of exchange*” [Conan Doyle]; “*He was shooting with me a month ago*”, – said sir Lawrence. *Soams didn’t answer. The fellow was beginning to chirrup*” [Galsworthy]; у французькій “parler vite, avec douceur, sans interruption”; “*Le gazouillement des filles ne cessait pas lorsque le jour tombe*” [Zola]; та в російській – “говорить быстро без остановки”; “*В тот вечер я больше часа выслушивал его монотонное чирикание о снижении цены на серебро, обесценивании денег и необходимости установления правильной денежной системы*” [Конан Дойл]; “*Мы ездили с ним охотиться месяц тому назад*, – сказал сэр Лорэнс. *Соамс не отвечал. Парень начал чирикать*” [Голсуорси]; (рос.) “*Чирикание девушек не смолкало до самых сумерек*” [Золя] на відміну від прямого “(about birds) make series of chips, twittering” [OED, II, 162]; [W, I, 41]; [C, 349]; “(aux oiseaux) produire un bruit module, léger et doux; babiller, chanter, jaser” [GLDLF, III, 2175]; [DLF, II, 1848]; [PRDLF, 1006], “(о птицах) издавать высокие, частые звуки, щебетать” [ССРЛЯ, XVII, 1044]; [СРЯ, IV, 678].

Прикладом частково-еквівалентного концепту може бути виникнення надії, підозри, ідеї тощо, асоціюється з процесом зародження, а в англійській та французькій мовах з процесом входження, проникнення. В англійській та французькій мовах у метафоричних словосполученнях *conjectures entered, hope entered, conjectures sont entrée* вживані дієслова руху (англ.) *to enter* – “to go or to come in (into place, room etc.) → to appear, to penetrate (about feelings, suspicions etc.)” [OED, III, 208]; [W, I, 756]; [C, 460]; “*His countenance gave us rise to conjectures, which might not otherwise have entered Elinor’s head*” [Austen]; “*But it was too late. Hope had already entered into her heart; and feeling all its anxious flutter, she bent over her sister to watch – she hardly knew for what*” [Austen]; (франц.) *entrer* – “aller à l’intérieur de; passer (dans lieu), se mettre → apparaître, s’insinuer, pénétrer (des idées, sentiments, suspicions)” [GLDLF, II, 1664]; [DLF, II, 1438]; [PRDLF, 782]; “*Julien murmura à son amie: – Aujourd’hui nous ne pouvons pas nous voir: les suspicions sont entrées à la tête de votre mari, je peux me jurer que cette longue lettre sur laquelle il soupirait longtemps, rien d’autre qu’un message anonyme*” [Stendhal], тимчасом як у російській та

українській мовах дієслова з генеративною семантикою (рос.) *зародиться* – «давать жизнь в процессе родов (о человеке, животном) → появиться, возникнуть (о чувстве, подозрении и т. д.)» [ССРЛЯ, VI, 854]; [СРЯ, I, 567]; “*Это-то и пробудило у Элинор подозрения, которые иначе, вероятно, у нее не зародились бы*” [Остен]; “*Но было уже слишком поздно. Надежда уже зародилась в ее сердце, и все трепетное чувство она пренесла на заботу о своей сестре, не понимая почему ей выпало такое испытание*” [Остен]; “*Жюльен шепнул своей подруге: – Сегодня нам нельзя видеться : у вашего мужа зародились подозрения; готов об заклад побиться, что это длинное письмо, над которым он так вздыхал, не что иное, как анонимное послание*” [Стендаль]; (укр.) *зародитися* – “давати життя під час пологів (про людину чи тварину) → появиться, виникнути, бути причиною появи чогось; створювати (про почуття, підозри тощо)” [СУМ, I, 1067]; [НТСУМ, II, 94]; “*Жюльєн шепнув своїй подрузі: – Сьогодні ми не зустрінемося: у вашого чоловіка зародилися підозри; готовий побитися об заклад, що цей довгий лист, над яким він так зітхав і є анонімне послання*” [Стендаль] позначають дію, що відбувається між двома або декількома особами, де кожна з них одночасно є і суб’єктом, і об’єктом дії. В цьому випадку АС “go in – aller à” та ДС “place”, “room”, “une chambre”, “un lieu” прямого значення в англійській та французькій мовах не збігаються з АС “давать жизнь – давати життя” та ДС “роды”, “человек”, “животное”, “пологи”, “людина”, “тварина” в російській та українській, на відміну від переносного значення, де АС “appear – apparaître – появиться – з’явитися” і ДС “feelings”, “suspicions”, “séntiments”, “suspicions”, “чувство”, “подозрение”, “почуття”, “підозри” де вони є однаковими.

Щодо концепту метафоричних лакун, то його класичним прикладом можна вважати англійське дієслово *fathom*, що має як пряме “to measure depth of water with sounding line”, так і переносне значення “to get to the bottom of something, to comprehend” [OED, IV, 1269]; [W, II, 1353]; [C, 1236]; “*The difficulty was to fathom Miss Rachel*” [Collins] але не має еквівалентного метафоричного вираження в російській мові «*Затруднение состояло в том, чтобы понять Мис Рэчел*» [Коллинз] та українській мовах “*Труднощі полягали в тім, щоб зрозуміти Міс Речел*” [Коллінз]. Як у російській мові дієслово *понять* “уяснить значение чего-нибудь, смысл чьих-нибудь слов, поступков” [ССРЛЯ, XV, 1434]; [СРЯ, III, 581], так і в українській *зрозуміти* “сприйняти розумом, збагнути, проникнути у суть чогось” [СУМ, II, 1375]; [НТСУМ, II, 174] не мають переносних значень. В англійській мові відзначаємо семантичний процес заміни АС в моделі “subject” – “person” та актуалізацію ДС “bottom”.

Використання комплексної методики при концептуальному аналізі дозволило визначити три типи метафоричних концептів: *еквівалентні*

метафоричні концепти – утворюються за типовими асоціативними зв'язками, складають 96% (в англійській мові 303 метафори, у французькій мові 315 метафор, в українській – 202 метафори, у російській – 623 метафори) і ґрунтуються на таких семантичних епідигмах, як: 1) заміна АС та актуалізація ДС; 2) заміна АС та додавання ДС; 3) заміна АС та узагальнення ДС; 4) заміна АС та випадіння ДС; *частково еквівалентні метафоричні концепти* – містять національно-культурний компонент семантики в кожній мові, характеризуються широкими асоціативними зв'язками і становлять, порівняно з першим типом, незначну метафоричну картину в кількісному відношенні (3% – в англійській мові 9 метафор, у французькій – 10 метафор, в українській – 6 метафор, у російській – 19 метафор) формуються за відповідними семантичними структурами, як: 1) заміна АС та додавання нових ДС та 2) заміна АС та актуалізація ДС; *концепти метафоричних лакун* утворюються за допомогою будь-якої з чотирьох семантичних структур і є поодинокими в досліджуваному художньому мовленні – (1%): в англійській мові – 3 метафори, у французькій – 3 метафори, в українській – 2 метафори, в російській – 6 метафор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста / Л. Г. Бабенко, И. Е. Васильев, Ю. В. Казарин. – Екатеринбург, 2000. – 215 с.
2. Болотнова Н. С. Поэтическая картина мира и её изучение в коммуникативной стилистике текста / Н. С. Болотнова // Сибирский филологический журнал. – Новосибирск. – 2003. – № 3–4. – С. 53–58.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград, 2002.
4. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова память / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. – С. 25–31.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М., 2001. – 208 с.
6. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 138 с.
7. Тураева З. Я. Лингвистика текста / З. Я. Тураева. – М., 1986. – 207 с.
8. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века : сб. статей. – М., 1995. – С. 123–128.
9. Фещенко О. А. Концепт ДОМ в художественной картине мира М. И. Цветаевой (на материале прозаических текстов) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / О. А. Фещенко. – Новосибирск, 2005. – 20 с.

МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ: СПРОБА ОБҐРУНТУВАННЯ

У лінгвістиці другої половини ХХ ст. відбулися суттєві зрушення, які дозволяють ученим говорити про зміну наукової парадигми вивчення мови, уточнення предмета і об'єкта дослідження. Сучасна лінгвістична наука все впевненіше входить у загальне річище семантичної, прагматичної та функціональної теорії, найважливішими рисами якої є вивчення комунікативної орієнтованості всіх без винятку одиниць і категорій мовної системи, вивчення людини в процесах спілкування, розгляд мовних явищ як невід'ємної й органічної складової людського розуму, взаємопов'язаної з когнітивними, психічними, вольовими тощо структурами і процесами. Людський (суб'єктивний) чинник у Мові, Мовленні й Комунікації все впевненіше виходить на перший план лінгвістичних досліджень. Найрізноманітніші вияви останнього досліджує новий напрям науки про мову – лінгвістична прагматика (лінгвопрагматика, прагмалінгвістика).

Сучасна лінгвістична прагматика розглядає широке коло проблем, у центрі якого перебувають засоби природної мови в спілкуванні. Явища, пов'язані з впливом прагматичних чинників на засоби мови в комунікації, різноманітні, різноаспектні й зачіпають широкий спектр проблем: від добору й конкретного уживання лексичних і граматичних засобів до найскладніших стилістичних прийомів впливу на співрозмовника. Як справедливо зазначає І. Сусов, „основні ідеї прагматики утворили той стрижень, навколо якого тепер відбувається формування нового за духом, діяльного за принциповою основою, комплексного за своєю структурою лінгвістичного функціоналізму – інтегральної лінгвістики з вектором комунікативним і вектором когнітивним” [4, с. 9]. На даний момент лінгвістична прагматика – це міждисциплінарна сфера досліджень, категоріальною одиницею якої визнається комунікативний прагматичний смисл (див. про це детальніше: [1]).

Попри достатньо широкий розвиток ідей сучасної лінгвістичної прагматики її методи, методики і прийоми аналізу лише формуються. Тісні контакти цього напрямку лінгвістики з іншими розділами науки про мову, семіотикою, соціологією, психологією, когнітологією, етнологією та іншими сферами гуманітарного знання зумовили глибоке проникнення цих наук у дослідження суб'єктивного чинника в Мові, Мовленні і Комунікації. У найзагальнішому вигляді можна говорити про формування у межах лінгвістичної прагматики низки власне внутрішньо-дисциплінарних методів.

Структурний аналіз. Зародившись і розвиваючись значною мірою як альтернатива структурному підходу до мовних явищ, лінгвістична прагматика багато в чому збагатилась методами, методиками і прийомами цього підходу. Сутність структурного аналізу, як відомо, полягає у виявленні складників (елементів) кожного явища та їхніх зв'язків (структури). Мета структурного аналізу – вивчення певного явища як цілісної системи, елементи і частини якої співвіднесені й пов'язані достатньо строгими зв'язками. Це несуперечливий, об'єктивний і економний аналіз фактів. Найпоширенішими методиками структурного методу визнають дистрибутивний (вивчення розподілу окремих одиниць у тексті, дискурсі), безпосередніх складників (тобто представлення синтаксичної структури комунікативної одиниці у вигляді ієрархії елементів), трансформаційний (визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей у наборах їх трансформацій) і компонентного аналізу (розщеплення значення мовних елементів на складники, які не мають формальних засобів вираження). Їх застосування у лінгвістиці ХХ ст. мало своїм наслідком детальний опис елементів і категорій усіх рівнів мовної системи.

Виявляючи дію суб'єктивного чинника в мові, лінгвістична прагматика використовує напрацювання структурних методів аналізу. Так, наприклад, встановлюючи прагматичні комунікативні смисли так званих дискурсивних слів, дослідники беруть до уваги результати їх компонентного аналізу в спеціальних працях, а також представлення їх структури в тлумачних словниках, часто застосовують трансформаційну методику для встановлення відмінностей у висловленнях з дискурсивними словами і без них, наприклад: *Ну, як це тобі подобається?* → *Як це тобі подобається?* → *Це тобі подобається?* тощо.

Дискурс-аналіз. Це метод дослідження вияву суб'єктивного чинника (передовсім соціального характеру) в живому спілкуванні особистостей, результатом якого є дискурси. Розуміння мови як коду в безпосередньому спілкуванні особистостей – це, передовсім, ставлення до неї як до форми соціальної взаємодії, яка увібрала в себе всі можливі типові моделі стосунків людей у певному суспільстві, соціокультурній спільноті, перш за все стосунки соціальні. Так, наприклад, досліджуючи мовні особливості доповідей Генеральних секретарів ЦК КПРС черговим з'їздам партії, швейцарський русист Патрік Серіо виявив найважливіші риси офіційного мовлення тоталітарного суспільства, особливості процесів уживання переносних значень слів, формування особливого типу синонімії, антонімії тощо, зв'язків, яких немає у літературній російській мові, які навіть можна вважати чужими їй, тобто виявив специфіку радянського тоталітарного політичного дискурсу (див. [5]).

На формування дискурс-аналізу мали вплив деякі лінгвофілософські

концепції, насамперед теорія мовленнєвих актів. Згідно з цією теорією одиницею комунікації є мовленнєвий акт, тобто власне мовленнєва дія, в якій зосереджені інтенції (наміри, мотиви) мовця: запитати про щось, привітати чи заспокоїти когось, висловити комусь співчуття, подяку тощо. У цій концепції засоби мовного коду в комунікації розглядаються не як сукупність універсальних смислів, а як сфера дії, за допомогою яких люди в повсякденній практиці впливають на поведінку, думки й емоції свого оточення. При цьому наголошується на тісному зв'язку між діями за допомогою слів і соціальним контекстом їх уживання.

Найвідомішою і найпопулярнішою методикою дискурс-аналізу є *аналіз побутового діалогу*, або *конверсаційний аналіз*. За допомогою цієї методики виявляють правила чергування реплік у діалозі, або правила переходу „права говорити” від одного співбесідника до іншого. Відповідно до цих правил виділяють, наприклад, типи пауз у поточному діалозі залежно від його тематики, тональності тощо. Інша методика дискурс-аналізу – *аналіз суміжних пар*, тобто вивчення закономірностей уживання учасниками діалогу типових послідовностей реплік: питання – відповідь, привітання – привітання, запрошення – його прийняття чи відхилення тощо. Відкрито закони „вкладання” в одну суміжну пару іншої суміжної пари, наприклад, запитання 1: *Скажіть, будь ласка, як пройти до університету?* [Запитання 2: *Бачите ось той будинок?* Відповідь 2: *Так*] Відповідь 1: *Там потрібно повернути направо*. Такі „вкладання” можуть бути багатоступеневими. У суміжних парах реакції (тобто другі частини) можуть бути такими, яким віддають перевагу, і такими, яким перевагу не віддають. Так, у випадку запрошення реплікою, якій віддають перевагу у кооперативному спілкуванні, є згода; відмова – реакція, якої в кооперативному спілкуванні учасники намагаються уникати через категоричність й те, що її, як правило, супроводжує пауза-„заминка” і необхідність довшого мотивування причин відмови.

Контент-аналіз. Це сукупність методик і прийомів об'єктивного і кількісного опису змісту і правил (переважно суб'єктивного характеру) комунікації. Контент-аналіз охоплює кількісний (статистичний) бік змісту повідомлень, спираючись на об'єктивні й системні характеристики в спілкуванні, які виявляються в дискурсах (текстах).

Найчастіше контент-аналіз застосовується у дослідженнях формування і функціонування соціальних оцінок, пропаганди, мови ЗМІ, психології комунікації, психоаналітичних дослідженнях міжособистісного спілкування. Контент-аналіз дієвий у вивченні відмінностей культур, дослідженні прецедентних і патогенних текстів і дискурсів; відмінностей мовлення та комунікативної поведінки психічно хворих і здорових людей тощо. Важлива умова контент-аналізу – використання достатньо великої кількості досліджуваного матеріалу з метою якомога більш достовірних

висновків, а тому існує необхідність залучення до досліджень комп'ютерних програм.

Трансакційний аналіз – це вивчення інтерактивної складової комунікації, взаємозв'язків і взаємовпливів учасників спілкування, які виявляються в їх „его-станах”. Таких внутрішніх „комунікативних его-станів” учасників інтеракції, за Е. Берном, лише три: „Дорослий”, „Батько” і „Дитина” [2]. Встановлення кожного конкретного „его-стану” учасника інтеракції в кожен конкретний момент спілкування – важливий чинник аналізу перебігу комунікації, передовсім живих щоденних побутових діалогів, розмов, суперечок, сварок тощо. Перебуваючи в одному із „его-станів”, учасник спілкування використовує відповідні засоби мовного коду, які й дають можливість досліднику їх виявляти, аналізувати їх вплив на перебіг інтеракції в цілому.

Інтент-аналіз. Цей тип аналізу – результат сучасного розуміння людини, яка перебуває в активній комунікативній взаємодії з іншими людьми; це виявлення актуальних намірів (інтенцій) учасників спілкування за особливостями їх мовлення, комунікативної поведінки в цілому. Важливе завдання цього типу аналізу – виявити прихований підтекст мовлення, недоступний у випадках застосування інших методів.

Основне поняття інтент-аналізу – інтенціональність, тобто скерованість психіки учасників спілкування на об'єкти дійсності (об'єкти мовленнєвої діяльності). Іntenції формують глибинний психологічний зміст мовлення особистості. На виявлення інтенцій мовців, які можуть бути глибоко прихованими, і скерований інтент-аналіз, в основі якого лежать психосемантичні і психопрагматичні механізми. Цей аналіз спирається на глибинне проникнення в експліцитні (матеріально виражені) й імпліцитні (матеріально не виражені, а часто і приховувані) комунікативні смисли висловлень, дискурсів (текстів) та їх оцінку кількома експертами. Виділені в групі висловлень, які формують текст (дискурс), інтенції за допомогою спеціальних методик та прийомів числення зводяться до суми інтенцій тексту (дискурсу): статті, доповіді, замітки, виступу політика перед аудиторією тощо. Так, для політичних текстів (дискурсів) частотними виявляються такі інтенціональні стани: самопрезентація, відхилення звинувачень, самовиправдання, дискредитація супротивника, звинувачення політичного противника, критика дій політичного суперника, погрози та ін. (див., наприклад, аналіз політичних дискурсів із застосуванням інтент-аналізу [3]).

У спеціальній літературі можна знайти твердження про існування окремого **прагматичного аналізу**. Вважається, що його сутність полягає у вивченні людських вимірів комунікації з опертям на засоби мовного коду. Однак необхідно зазначити, що до цього часу методики і прийоми аналізу мови, притаманні лише цьому методу, не створені, а тому

говорити про наявність самостійного прагматичного методу аналізу мови на сучасному етапі розвитку лінгвістики, на нашу думку, передчасно.

Отже, взаємодіючи зі значною кількістю наукових напрямів сучасного гуманітарного знання та напрямів сучасної науки про мову, лінгвістична прагматика спирається на екзистенційну феноменологію та герменевтику, опрацьовуючи власні методи, методика та прийоми аналізу мовного матеріалу для виявлення в ньому суб'єктивних чинників, їх достатньо формалізованого опису. Це, передовсім, елементи методик і прийомів структурного методу, дискурс-, контент- та інтент-аналізу, аналізу трансакційного та деяких інших. Однак необхідно визнати, що лінгвістична прагматика лише починає опрацьовувати власні методи, методика і прийоми аналізу мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бачевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Берн Э. Люди, которые играют в игры. Игры, в которые играют люди / Э. Берн. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 480 с.
3. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса / под ред. Т. Н. Ушаковой, Н. Д. Павловой. – СПб. : Алетейя, 2000. – 316 с.
4. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
5. Sériot P. Analyse du discours politique soviétique / P. Sériot. – P. : Seéil, 1985. – 245 p.

Білоусова В. В.

(м. Бердянськ, Україна)

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМАЛЬНО ТА СЕМАНТИЧНО СКЛАДНИХ МОВНИХ ФАКТІВ У РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ

(на прикладі англо-американських запозичень на *-ing*)

У сучасному мовознавстві існують різні методи і прийоми для аналізу складних формально-семантичних мовних фактів, у тому числі й запозичених. Традиційно запозичення у будь-яку мову аналізуються за допомогою описового методу, як методу “планомірної інвентаризації одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови” [114, с. 432]. Коли такі запозичення функціонують у кількох мовах одночасно, використовується зіставний метод, як “сукупність прийомів для дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки” [114, с. 423]. Аналіз асиміляції формально та семантично складних запозичень, у кількох мовах одночасно, потребує застосування структурного методу, як методу “синхронного аналізу мовних явищ ... на

основі зв'язків і відношень між мовними елементами”.

Складовою частиною структурного методу виступає методика компонентного аналізу, за допомогою якої, можливе “дослідження плану змісту значенневих одиниць мови з метою розщеплення значення на мінімальні семантичні складники (компоненти)” [114, с. 426].

Складний семантичний характер запозичень на *-ing* потребує також застосування підходів, якими розпоряджається когнітивна лінгвістика – наука, заслугою якої “стали інтерпретація явищ категоризації і концептуалізації світу людиною при висвітленні складних проблем семантики мовних форм, а також самого розуміння мови і її ролі у пізнавальній діяльності людини” [114, с. 13].

Більш конкретно ці проблеми розглядаються композиційною семантикою, яка являє собою досить новий напрямок у когнітивній лінгвістиці і виступає як система опрацювання складних та семантично різнопланових мовних одиниць. [126, с. 13].

Когнітивний підхід до мовних явищ дозволяє побачити відомі мовні факти у новому світлі. Когнітивна лінгвістика має пряме відношення до процесу розуміння мови, а також до того як мова та її окремі одиниці представлені в нашій свідомості. Тому композиційна семантика має важливе значення в аспекті аналізу формально та семантично складних запозичень з полісемічним англомовним формантом *-ing* у різносистемних мовах.

Таким чином, серед широкого арсеналу інструментів, які існують у сучасному мовознавстві для потреб аналізу формально та семантично складних мовних явищ, якими виступають англомовні запозичення з формантом *-ing*, особливо вирізняється композиційна семантика. Завдяки ній на формальному рівні можливо визначити комплекси, а на семантичному – композиції, які складають не сукупність змістів, а нові змісти. Семантика комплексного знака, являє собою композиційну функцію значень тих одиниць, які утворюють кожен складний знак та відношення між ними.

Загальна та унікальна типологія лінгвістичних трансформацій англомовних похідних з полісемічним формантом *-ing*, запозичених різносистемними мовами, виводиться на підставі комплексного урахування вищезначених проблем.

Проаналізовані наукові розвідки дозволяють застосувати наступний перелік методів і прийомів з метою оптимального опрацювання набутого наукового матеріалу.

Системний аналіз формально та семантично складних мовних явищ, які обумовили застосування принципів комплексного підходу, послідовно надані у нашому подальшому викладенні.

Попередньо застосовано *метод суцільного відбору* англомовних

запозичень на *-ing* за двомовними, багатомовними та тлумачними словниками іншомовних слів в українській, російській, польській та французькій мовах для визначення їх кодифікованого складу.

Паралельно проходив збір некодифікованої частини означених запозичень за різними письмовими та усними джерелами (через електронні та друковані ЗМІ, рекламу в усній та письмовій формах та ін.).

Описовий та *зіставний* методи використано для аналізу відібраного мовного матеріалу в українській, російській, польській та французькій мовах.

Порівняльний аналіз словникових дефініцій застосовано для визначення універсальних формально-семантичних типів запозичень на *-ing* та їх англomовних прототипів. Обрана для аналізу лексика розглядається не ізольовано, а як органічний елемент національних мовних картин світу (МКС) [3].

Семантичну структуру запозичених лексичних одиниць і структуру значення досліджено за допомогою комплексної методики, основу якої становить *метод компонентного аналізу*, а також методи *морфемного* і *словотвірного* аналізу, які застосовуються білатерально: а) на рівні визначення структурної організації англomовної лексеми на *-ing*, яка стала об'єктом запозичення; б) на рівні запозичення на *-ing* в національних мовах за їх лексико-семантичними варіантами (ЛСВ). Застосований метод полягає в розкладанні змісту похідного на його формантні та семантичні складові частини, для аналізу яких використана методика композиційної семантики, за якою семантика комплексного знаку передається через композиційну функцію значень одиниць і визначає типові відношення між ними.

Індуктивно-дедуктивний метод використовувався при пошуку значень запозичених похідних на *-ing* на англomовному підґрунті з ідіоматичним семантичним компонентом.

Структурний метод використано при встановленні універсальних формально-семантичних типів запозичених англomовних похідних на *-ing*.

Дистрибутивний аналіз використано для визначення місця багатозначних запозичень на *-ing* за функціонально-стильовою приналежністю та подальшого віднесення до певної лексико-тематичної групи. Додатково виводилася *квантитативна характеристика матеріалу*, яка дозволила встановити кількісне співвідношення окремих тематичних груп досліджуваної лексики.

При зіставленні асимільованих лінгвістичних фактів у неблизькоспорідених мовах було використано *зіставно-типологічний метод*.

У ряді випадків застосовано *статистичний метод*. Опрацьований за цим методом матеріал викладено у зіставленні у чисельних наочних

таблицях, зведених за мовами дослідження.

Додатково застосовано наступні методи: *лексикографічний*, що дозволив інвентаризувати запозичені лексичні одиниці за лексикографічними правилами; *дефініційно-поняттєвий*, який дав можливість проаналізувати дефініції запозичень на *-ing* як засіб актуалізації понять на некодифікованому мовному матеріалі; **метод культурологічної інтерпретації** використано для з'ясування культурного базису новоутворень з формантом *-инг* у російській мові, *-инг(-инг)* в українській мові та *-ing* у французькій мові.

Принципи аналізу похідних мовних фактів за структурними, морфо-семантичними та лексико-семантичними категоріями на рівні прототипу та на рівні запозичення представлено у тематичних розділах дослідження.

Методологічною основою дослідження слугують праці з проблем міжмовних контактів У. Вайнрайха, Ю. О. Жлуктенка, Е. Хаугена, Д. С. Лотте, В. В. Акуленка, В. М. Русанівського та ін., з теорії словотвору Є. Куриловича, В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, О. А. Земської та ін., з питань семантичної структури мовних знаків – Дж. Лайонза, В. Г. Гака, Г. В. Колшанського, В. В. Лопатіна, І. С. Улуханова, О. С. Кубрякової та ін. Для встановлення лінгвістичного статусу зазначених запозичень, визначення типів їх формально-семантичних змін в процесі запозичення та подальшої асиміляції ми спиралися на концепції В. П. Сімонюк (вплив запозичень на мовну картину світу мови-реципієнта), Й. Айдуковича (контактологічна теорія) Н. О. Слобожаніної (запозичення мовних концептів) та ін.

Процес типологізації запозичень з формантом *-ing* з позицій встановлення ступеня їхньої семантико-граматичної універсальності або унікальності примусив нас звернутися до праць з контрактивної лексикології М. П. Кочергана, В. М. Манакіна, О. Л. Зеленецького та ін. Специфіку словотвірного значення форманта *-ing* ми визначали, спираючись на концептуальні положення дериваційної теорії передусім О. С. Кубрякової, О. А. Земської, В. В. Лопатіна, Ш. С. Улуханова, Р. С. Гінзбурга та ін. Це дало можливість довести, що у досліджуваних мовах формант *-ing* набуває словотвірного значення, оскільки він періодично виступає у складі структурної моделі. Слова з таким словотвірним компонентом мають узагальнену змістовну єдність своїх похідних, семантично мотивовані та конкретизовані певною категоріальною віднесеністю за предметністю, процесністю чи ознаковістю.

Така методологічна основа дозволяє при встановленні типів формально-семантичних змін у лексико-граматичній структурі запозиченого слова спиратися на три види мовної взаємодії: 1) *генетичну*; 2) *ареальну* й 3) *типологічну*. Завдяки цьому вдалося встановити, що при

генетичній спорідненості спостерігається однотипність у процесах асиміляції запозичень на морфемному рівні, у нашому дослідженні – це постфікс *-ing*. При ареальному сходженні завдяки прозорим міжмовним кордонам є можливість передбачити, як буде відбуватися семантичний розвиток похідного значення, або визначити особливості функціонування. Типологічна схожість мов обумовлює аналогічність процесів морфосинтаксичних адаптацій запозичених слів.

Логічним завершенням у нашій роботі виступають компонентний, морфемний та дериваційний аналізи, тому що похідне оформлене як конкретна частина мови, а формант *-ing* сприймається як словотвірний елемент.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр „Академія“, 1999. – 288 с.
2. Кубрякова Е. С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования / Е. С. Кубрякова // Известия АН. Серия Литературы и языка. – 2002. – Т. 61. – № 1. – С. 13–24.
3. Сімонюк В. П. Мовна картина світу. Взаємодія мов / В. П. Сімонюк. – Х. : Основа, 1998. – 169 с.

Бражник Л. М.

(г. Горловка, Україна)

ОНИМОГРАФИЯ «ПОЭМЫ БЕЗ ГЕРОЯ» А. А. АХМАТОВОЙ

Имена собственные, являясь стилистически значимой и информативно нагруженной единицей художественного текста, играют большую роль в его восприятии, усиливают экспрессивность и эмоциональную выразительность текста, актуализируя пласт сведений экстралингвистического характера. «Поэма без героя» не является исключением.

Среди лингвистических трудов, посвященных онимии творчества А. Ахматовой, следует выделить работы Ю. А. Карпенко [1, 2].

Цель предлагаемой публикации заключается в составлении словаря собственных имен «Поэмы без героя» А. Ахматовой. Для достижения поставленной цели ставятся и решаются следующие задачи:

- определить особенности имятворчества поэтессы;
- установить в каком значении употребляется проприальная лексика.

В результате проведенного анализа установлено, что в поэме А. Ахматова использует: 1) имена реально существовавших в истории лиц, 2) антропонимы, заимствованные из разных литературных источников, 3) названия существующих и мифологических географических объектов.

Так, в первом посвящении к «Поэме без героя» звучит «Траурный

марш» Шопена, задающий тон всему дальнейшему развитию сюжета. У приведенного артионима и его автора в триптихе появляется референтная коннотация «**надвигающейся беды**»:

*И ветерком повеяло родным...
Не море ли?
Нет, это только хвоя
Могильная, и в накипаенье пен
Всё ближе, ближе...
Marche funèbre...**
Шопен...*

Главным событием поэмы является карнавал призраков, происходящий как бы во сне или в бреду:

*И я слышу звонок протяжный,
...Но маски в прихожей,
И плащи, и жезлы, и венцы
...Этот Фаустом, тот Дон Жуаном,
Дапертутто, Иоканааном,
Самый скромный – северным Гланом
Иль убийцею Дорианом,
И все шепчут своим дианам
Твердо выученный урок.
...Я не то что боюсь огласки...
...И чья очередь испугаться,
Отшатнуться, отпрянуть, сдаться
...И не им со мной по пути.*

Все приведенные антропонимы заимствованы А. Ахматовой из других литературных источников: Фауст и Дон Жуан из одноимённых произведений; Дапертутто – персонаж Гофмана из повести «Приключения новогодней ночи», это имя использовал как псевдоним Вс. Мейерхольд; Глан – герой романа Кнута Гамсуна «Пан»; Дориан – герой романа О. Уайльда «Портрет Дориана Грея». Исключением является оним Иоканаан – это святой Иоанн Креститель. Все ряженные – поэтонимы и агионим употребляются в **коннотативном значении «страх, ужас»**, что подтверждается такой строфой:

С детства ряженных я боялась...

Далее в этой главе ряд заимствованных поэтонимов продолжает собственное имя известного испанского художника Франсиско Гойи, приобретающее в триптихе А. Ахматовой добавочное «переносное» значение «**гений, талант**», на появление которого повлияла внеязыковая реалья. Данная коннотема иллюстрируется следующим примером:

*Я надеюсь, Владыку Мрака
Вы не смели сюда ввести?*

*Маска это, череп, лицо ли –
Выражение злобной боли,
Что лишь **Гойя** мог передать.*

В «Поэме без героя» поэт использует названия существующих и мифологических географических объектов. Практически все топонимы употребляются автором в своём «прямом» значении:

*А вокруг старый город **Питер**,
Что народу бока повытер*

*...И весь траурный город плыл
...По **Неве** иль против течения, –*

*Между «помнить» и «вспомнить», други,
Расстояние, как от **Луги**...*

*...Кто в **Ташкенте**, кто в **Нью-Йорке**,
И изгнания воздух горький,
И уже предо мною прямо
...Леденела и стыла **Кама**,...*

*...Как тоннелями и мостами
Загрел сумасшедший **Урал**...*

*...Средь торжественной и хрустальной
Тишины **Сибирской земли**.*

*...Как из зеркала наяву, –
Ураганом – с **Урала**, с **Алтая**,...*

*Что уже миновала **Лету**
И иною дышишь весной.*

Исключение составляют хороним Россия и гидроним Нева. В результате анализа художественного текста установлено, что они употребляются автором поэмы в коннотативном значении: Россия развивает коннотему «народ», Нева – «река забвения», которая подтверждается следующими строками:

*...Как вы были в пространстве новом,
...Там, у устья **Леты – Невы**.*

*...Опустивши глаза сухие
И ломая руки, **Россия**
Предо мною шла на Восток.*

*Долгу верная, молодая,
Шла Россия спасать Москву.*

Результаты анализа показывают, что целый ряд зафиксированных в «Поэме без героя» онимов развивает дополнительные созначения, превращаясь в коннотонимы, которые по классификационным признакам, разработанным Е. С. Отиным, можно отнести к окказиональным интралингвальным [3, с. 14].

Материал и результаты исследования могут быть использованы для дальнейшей разработки словаря коннотативных онимов всего творчества А. Ахматовой, а также в программе высших учебных заведений при чтении курса литературной ономастики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карпенко Ю. А. «Реквием» А. Ахматовой / Ю. А. Карпенко // Вторые Ахматовские чтения : тезисы докладов. – Одесса, 1991. – С. 85–87.
2. Карпенко Ю. А. Безымянность как ономастический приём А. А. Ахматовой / Ю. А. Карпенко // Третьи и Ахматовские чтения. – Одесса, 1993. – С. 9–12.
3. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412 с.

ИСТОЧНИКИ

1. Ахматова А. А. Сочинения : в 2 т. / А. А. Ахматова. – М., 1990. – Т. 1. Стихотворения и поэмы. – 526 с.

*Бурмистрович Ю. Я.
(г. Абакан, Россия)*

О МЕТОДАХ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ЯЗЫКОВ

Существуют два подхода к изучению истории языков, а особенно к изучению истории таких языков, которых сегодня нет и от которых не сохранилось письменных памятников:

- 1) подход ретроспективный,
- 2) подход перспективный.

При **ретроспективном** подходе исследовательская мысль движется **от поздних** этапов истории языка **назад, к ранним** её этапам.

При **перспективном** подходе исследовательская мысль движется **от ранних** этапов истории языка **вперёд, к поздним** её этапам.

То, от чего **начинается** движение исследовательской мысли, считается **известным**, а то, чем должно **закончиться** движение исследовательской мысли, считается **неизвестным**.

При каждом из этих подходов используются свои методы и приёмы исследования. При **ретроспективном подходе** используются **сравнительно-генетический** и **сопоставительно-типологический**

методы, а при перспективном подходе используется системно-исторический метод. Рассмотрим их несколько подробнее.

А. Сравнительно-генетический метод

Первыми этот метод стали разрабатывать учёные начала XIX века немец **Франц Бопп**, датчанин **Расмус Кристиан Раск**, немец **Якоб Гримм**, россиянин **Александр Христофорович Востоков**.

Сущность сравнительно-генетического метода состоит в том, что с помощью сравнения языков друг с другом ведётся поиск их родства и, следовательно, поиск их **происхождения** от одного общего предка.

Этот метод реализуется в практике с помощью следующих основных приёмов:

а) приёма установления **генетического** тождества, т. е. тождества, одинаковости по происхождению, единиц (прежде всего, фонем) сравниваемых языков,

б) приёма реконструкции праформ языка-предка,

в) приёма установления относительной хронологии языковых процессов.

г) приёма реконструкции единиц языка (в частности, фонем) на основе их системных взаимоотношений, т. е. их оппозиций и корреляций.

а)

Генетическое тождество (или тождество по происхождению) **единиц** сравниваемых языков, в частности, **фонем** устанавливается путём выявления не акустического и не артикуляционного тождества воплощающих эти фонемы в речи звуков, а **постоянных, регулярных соответствий звуков-аллофонов сравниваемых фонем разных языков в одной и той же позиции**. Например, в позиции перед гласным звуком переднего ряда заднеязычным согласным германских и балтийских языков **постоянно соответствуют** переднеязычные шипящие согласные славянских языков (литовское **geležis** – русское **железо**, немецкое **gerta** – русское **жердь**). Это значит, что заднеязычные согласные германских и балтийских языков и переднеязычные шипящие согласные славянских языков по происхождению тождественны, т. е. произошли из одних и тех же звуков общего предка этих языков – языка праиндоевропейского.

б)

После установления генетического тождества фонем целого ряда родственных языков в разных морфемах и в разных позициях производится реконструкция (восстановление) древнейших форм (или так называемых праформ, архетипов) того языка, который по отношению к сравниваемым является их общим предком. Например, сравнение таких форм, как старославянская **домъ**, латинская **domus**, греческая **δομος**, древнеиндийская

санскритская **damah**, позволяет реконструировать праиндоевропейский корень этого слова или как ***dom-**, или как ***dam-**. Сравнение таких форм, как старославянская **мати**, латинская **mater**, древнеиндийская санскритская **mathar** говорит о том, что если бы в предыдущем слове праиндоевропейский корень был ***dam-**, то и в старославянском, и в латинском языках в этом корне был бы звук (фонема) **a**. Но этого нет. Следовательно, правильной реконструкцией соответствующего праиндоевропейского корня является только ***dom-**. Дополнительное сравнение различных форм этих языков говорит о том, что звук [o] в рассмотренном слове был кратким, т. е. [ō], поэтому окончательно указанный корень восстанавливается как ***dōm-**.

в)

Когда говорят о хронологии языковых процессов, то имеют в виду последовательность этих процессов во времени. Различают два вида хронологии – **абсолютную** и **относительную**. **Абсолютная** хронология – это последовательность процессов с указанием достаточно точной даты каждого из них. **Относительная** хронология – это последовательность процессов без указания на точную дату каждого из них, а лишь с указанием того, какой процесс шёл раньше, а какой позже относительно друг друга. В языковедческих исторических науках чаще всего стараются установить **относительную** хронологию процессов, потому что установление абсолютной хронологии, особенно когда речь идёт о процессах, совершившихся в давно исчезнувших праязыках, от которых не осталось ни звуковых, ни письменных следов, может быть только гадательным. Относительная хронология устанавливается на основе фундаментального положения сравнительно-исторического языкознания о непреложности фонетических законов, т. е. законов, утверждающих, что в том или ином языке на определённом этапе его развития в строго определённой позиции в слове один определённый звук **обязательно** переходит в другой определённый звук. Если открыт какой-то фонетический закон, а потом выявлено, что какой-то языковой факт противоречит этому закону, то это может означать лишь то, что данный факт появился в языке не во время действия открытого закона, а до или после его действия. С помощью выявления того, какому другому фонетическому закону подчинялся данный факт, и с помощью выявления того, раньше или позже первого фонетического закона действовал этот второй, выявляется хронология данного факта по отношению к другим фактам языка, т. е. то, раньше или позже других фактов появился данный факт. Например, путём внешнего сравнения слов типа древневерхненемецкого **gerta** и русского **жердь**, а также путём внутреннего сравнения слов типа русских **бега** и **бежишь**, **крик** и **кричишь**, **сухо** и **сушишь** учёные пришли к выводу, что в своё время в

праславянском языке действовал фонетический закон, по которому непалатальные заднеязычные согласные в позиции перед гласными переднего ряда перешли в палатальные среднеязычные шипящие (этот процесс сейчас называют первой переходной палатацией заднеязычных). С другой стороны, путём внутреннего сравнения инфинитивных форм русских глаголов 2-го спряжения типа **лететь, сидеть, гудеть, греметь, гореть и бежать, кричать, слышать, стоять** учёные пришли к выводу, что когда-то в праславянскую эпоху во всех этих глагольных формах был один и тот же суффикс $\bar{e}$ и что, следовательно, в своё время в праславянском языке действовал фонетический закон, по которому гласный переднего ряда $[\bar{e}]$ в позиции после палатальных согласных перешёл в гласный непереднего ряда $[\bar{a}]$. Какой из кратко рассмотренных сейчас процессов прошёл раньше, а какой – позже? Раньше произошла 1-я переходная палатация заднеязычных, а позже – переход $[\bar{e}]$ в $[\bar{a}]$. Почему? Потому что переход $[\bar{e}]$ в $[\bar{a}]$ произошёл только после палатальных согласных, а палатальными, кроме звука $[j']$, были ко времени этого перехода только среднеязычные шипящие $[ž']$, $[č']$, $[š']$, произошедшие из заднеязычных как раз по 1-й переходной палатации заднеязычных.

г)

Рассмотренные приёмы реконструкции иногда могут дать для одного и того же этапа развития праязыка неодинаковые результаты. Так, например, представители сравнительно-исторического языкознания XIX века восстанавливали для позднего состояния праиндоевропейского языка разное количество рядов заднеязычных согласных фонем: и один ряд (типа $\langle k \rangle$), и два ряда (типа $\langle k \rangle$ и $\langle k' \rangle$ или $\langle k \rangle$ и $\langle k^u \rangle$), и три ряда (типа $\langle k \rangle$, $\langle k' \rangle$ и $\langle k^u \rangle$). В XX веке учёные всё больше склоняются к тому, что в праиндоевропейском языке позднего состояния было два ряда заднеязычных, но одни учёные считают, что это были чистые и палатальные, а другие учёные считают, что это были чистые и лабиализованные. Ответить на вопрос, какая из всех этих точек зрения наиболее реалистична, лучше всего помогает приём реконструкции фонем на основе их системных парадигматических отношений. Суть приёма – в анализе оппозиций из одной и той же корреляции. Так, весь блок непридыхательных смычных фонем позднего праиндоевропейского языка, куда входили и заднеязычные, реконструируется как совокупность восьми фонем: двух губных, $\langle b \rangle$ и $\langle p \rangle$, двух переднеязычных зубных $\langle d \rangle$ и $\langle t \rangle$ и четырёх заднеязычных $\langle g_1 \rangle$, $\langle k_1 \rangle$, $\langle g_2 \rangle$ и $\langle k_2 \rangle$, где $\langle g_1 \rangle$ и $\langle k_1 \rangle$ – ряд чистых или собственно велярных заднеязычных, а $\langle g_2 \rangle$ и $\langle k_2 \rangle$ – ряд или палатальных (точнее, палатовелярных), или лабиальных (точнее, лабиовелярных) заднеязычных. Этот блок состоял из разных оппозиций названных фонем, а эти оппозиции естественным образом объединялись в разные корреляции. Одной из корреляций здесь могла быть следующая:

{<b> : <d>, <p> : <t>, <g₂> : <g₁>, <к₂> : <к₁>}.

Если в оппозициях <b> : <d>, <p> : <t> из этой корреляции левые оппозицы противопоставлялись правым как лабиальные нелабиальным, то и в оппозициях <g₂> : <g₁>, <к₂> : <к₁> из той же корреляции вероятнее всего, что левые оппозицы противопоставлялись правым также как лабиальные нелабиальным. Но так как заднеязычные лабиальными быть не могут, то вероятнее всего они были лабиализованными. Таким образом, дискуссионная пара фонем реконструируется в виде <g^ʷ> и <к^ʷ>, и вся эта корреляция приобретает вид:

{<b> : <d>, <p> : <t>, <g^ʷ> : <g>, <к^ʷ> : <к>}.

Реконструкция же на месте лабиализованных заднеязычных палатальных некорректна, ибо она противоречит системности системы: ведь палатальных губных и переднеязычных не было.

Б. Сопоставительно-типологический метод

Первыми этот метод стали разрабатывать немецкие учёные первой трети XIX века **Александр Гумбольдт**, братья **Август** и **Фридрих Шлегели**.

Сущность этого метода состоит в том, что правильность той или иной реконструкции подтверждают на основании данных типологии, т.е. того, что типично для разных языков. Здесь так же, как и при сравнительно-генетическом методе, используется сравнение (или сопоставление), но внимание обращается не на постоянные, регулярные соответствия фонем, а на **структурное** тождество, т. е. одинаковость в строении единиц.

При этом разграничивают **внешнюю** типологию и **внутреннюю** типологию.

При **внешней** типологии к реконструированным с помощью сравнительно-генетического метода языковым фактам подыскиваются аналогичные **структурно** факты в других языках мира, в частности, и в неродственных. Например, открытый для праславянского языка фонетический закон открытых слогов, по которому все слоги должны быть открытыми, т. е. должны оканчиваться на слоговой звук, не действует в языках, которые являются его потомками, но действует в японском языке, и это используется для доказательства возможности его действия в несуществующем сейчас, а только реконструируемом праславянском языке.

При **внутренней** типологии сопоставляются факты одного и того же языка, но на разных этапах его развития. Если какие-то факты закономерно выводятся из более ранних фактов того же самого реконструируемого языка, то это значит, что такие факты вполне типичны для этого языка,

если даже за пределами его они неизвестны.

Внутренняя типология важнее внешней, потому что если какое-то явление в других языках мы не находим, то вполне вероятно, что до того языка, где подобное явление имеется, мы просто не дошли: ведь невозможно знать даже только по чужим описаниям все языки мира. Многие языки изучены ещё слабо или не изучены совсем.

В. Системно-исторический метод

Сущность этого метода состоит в том, что с его помощью ведётся поиск слабого места в системе, того места, где есть противоречие. Именно в этом месте можно и нужно ожидать какого-то изменения.

Данный метод реализуется в практике с помощью двух приёмов:

- 1) структурно-системно-исторического,
- 2) функционально-системно-исторического.

Примером использования **структурно-системно-исторического** приёма может служить реконструкция процесса, который разрешил противоречие, имевшееся в первоначальной подсистеме согласных фонем протославянского диалекта праиндоевропейского языка. В этой подсистеме реконструируется 16 смычных и лишь одна щелинная фонема. Как мы видим, имеется большое противоречие в количестве тех и других, а значит, и в их взаимоотношениях друг с другом. Слабым местом этой подсистемы является линия щелинных. Нужно ожидать изменений в первую очередь на этой линии: или утраты единственной щелинной, или порождения ею, да и смычными фонемами, с помощью дивергенций (расщеплений) и конвергенций (слияний) целого ряда новых щелинных.

Примером использования **функционально-системно-исторического** приёма может служить реконструкция процесса, который разрешил противоречие, возникшее в праславянском языке после так называемой монофтонгизации дифтонгов, т.е. превращения их в монофтонги. В этом языке заднеязычные согласные не могли сочетаться с гласными переднего ряда, но после монофтонгизации дифтонгов **āi** и **ǣi** и превращения их в гласный монофтонг переднего ряда **ī** заднеязычные, стоявшие перед этими дифтонгами, теперь оказались перед этим **ī**, что противоречило закону. Ясно, что здесь начнутся изменения.

Нужно заметить, что в **исследовательской** практике используется, прежде всего, ретроспективный подход, а значит, и сравнительно-генетический и сопоставительно-типологический методы, а в **учебной** практике используется, прежде всего, перспективный подход, а значит, и системно-исторический метод.

Герасименко И. А.
(г. Горловка, Украина)

КОНТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД АНАЛИЗА СЕМАНТИКИ СЛОВ С НЕКОНКРЕТНЫМ СПЕКТРАЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ

Если учесть, что «значение слова проявляется в контексте» [6, с. 317], то с помощью контекстологического метода можно выяснить объём семантики слов, обозначающих в русском языке тон, яркость, степень насыщенности цвета, интенсивность окраски, наличие или отсутствие цвета (*мрачный, тёмный, светлый, яркий, бледный, тусклый, бесцветный*). Традиционно эти и подобные лексемы к колоративам не относятся. Считается, что данные прилагательные «не передают значения цвета» [4, с. 104] и, соответственно, входят в другие лексико-семантические группы. Однако прилагательные типа *мрачный, тёмный, полутёмный, неяркий, неясный, непрозрачный, матовый, мутный, тусклый, бледный, блеклый, бесцветный* и под. в составе устойчивых оборотов, народнопоэтических выражений и свободных сочетаний литературно-художественной речи осмысливаются как средства представления семантики ‘чёрный’, ‘серый’, ‘сизый’. Ср.: *рисовать мрачными красками* ‘представлять кого-либо или что-либо в неприглядном свете’ [14, с. 539]; *Арагву променять на мрачные овраги. / Я в этот раз рвалась: о, только бы скорей!* (Б. Ахмадулина); *тёмная вода* ‘слепота’ [14, с. 79]; *тёмный (дремучий) лес* ‘полная неясность’, ‘неизвестность’ [15, с. 225]; *Темна ноченька, не ясен день* [11, с. 396]; *Теперь за тёмны леса да закатилося / Только оставался млад светел месяц* [2, с. 225]; *Иногда среди прошлогодней слежавшейся листвы, тёмной и пахучей, под непроницаемым зелёным сводом высоких ветвей она отыскивала семейку белых грибов [...]* (Л. Андреев); *Я думаю о полутёмном зале, / О бархате, склонённом к кружевам* (М. Цветаева); *По стольному, с сиреневым оттенком, неяркому небу правилась на юг тучи* (М. Шолохов); [...] *сквозь голубоватую дымку чуть-чуть наметились неясные очертания сторожевых курганов, синеющие русла балок и зелёные шапки над далёкими прудами* (М. Шолохов); [...] *ну что же там за этими непрозрачными дверями?* (Е. Гришковец); *В холодных стёклах, матовых и сизых, / Чужие тени холодно скользят* (С. Чёрный); *Не знаю. / Как Пушкину нынче луна удалась! / На славу мутна и огромна, к морозу, должно быть!* (Б. Ахмадулина); *Юноша бледный со взором горящим* (ирон.) [1, с. 566]; [...] *бледные мёртвые руки тянулись вперёд, нога подвернулась под тело [...]* (Л. Андреев); *Сокрыв прибрежные ракиты, / Ползут и тают в блеклой мгле* (И. Северянин); *Повстречался столетний Назарушка [...]* *с бесцветными, жалко-грустными глазами [...]* (И. Бунин). В выделенном списке лексем за словом *мрачный* закреплён смысл ‘чёрный’: в устойчивых оборотах – для образного обозначения «безрадостной, тяжёлой картины жизни» [14, с. 539], в языке художественной литературы – для

(тёмного) окружающего пространства. В свою очередь синонимичное адъективу *мрачный* прилагательное *тёмный* наделено значением 'чёрный'. Носители народного языка используют его семантику для описания растительности, времени суток, воды, ночи, сочетают с существительными *лес, бор, дубрава, чаща, ночь, день, вода* и их дериватами. Например: *Из-за лесу, лесу тёмного, / Из-за гор, было, высоких гор* [3, с. 288]; *Бросил гребёнку – выросла дубрава тёмная-тёмная: муха не пролетит* [12 (2), с. 332]; *Скакал-скакал, сделалась чаща тёмная, и кабан исчез в чаще* [12 (3), с. 93]; *Ночки тёмные, осенние, / Фонарики горят* [17, с. 381]; *Тёмная вода в облаках* [15, с. 73].

Некоторые из указанных прилагательных не только на семантическом, но и на этимологическом уровне вербализуют общий смысл 'тёмный', релевантный смыслу 'чёрный'. В частности, слова *тусклый* и *тенистый* исходно обозначали смысл 'тьма', так как восходят к протолексема *ту* 'тьма' (*tu ~ twa ~ tma / тма* <укр.> → *t'ma / тьма; tu ~ tna ~ t'na / тень* [7, с. 117, 118]). «Ясно, что и *тна* (часть по целому), и *тень*, и *туна* номинативно представляют смысл 'тьма'», – указывает Н. А. Луценко [9, с. 159]. В свою очередь лексема *бледный*, «представляя идею отсутствия или утраты надлежащего цвета, однозначно указывает на воду как на исходную образную точку номинации» [9, с. 259]. Соответственно, данное прилагательное связывают с «водным» примитивом *ву*, описывая процесс преобразования указанного примитива следующим образом: «*ву* > *вг[h]а* [> *вог-к-ий*] > *вда* [> *вод* > *вода*] > *в'да* [> *л'да* > *л'д*] > *веда* > *бледа* ~ *блед* ~ *бледый* > *бледный*» [9, с. 259]. А поскольку смыслы 'вода' и 'тьма' номинативно-генетически пересекались, т. е. соотносились с одним планом выражения [8], то и адъектив *бледный* включал в своё семантическое наполнение идею тьмы.

Ввиду контекстуально-смысловой равнозначности собственно колоративов и близких к ним слов носители языка описывают некоторые натурфакты как с помощью колоративов с конкретным, так и неконкретным спектральным содержанием. Ср.: семантическую тождественность лексем *светлый, лучезарный, ясный, жёлтый*: *Солнце – не огнистое, не раскалённое, как во время знойной засухи, не тускло-багровое, как перед бурей, но светлое и приветливо лучезарное* (И. Тургенев); *А самолёт прорвался сквозь тяжёлые облака, и вспыхнуло ясное солнышко и синее небо* (Е. Гришковец); *Крестнакрест перечёркнутое оконным переплётом, засматривало с юга в комнату жёлтое, как цветок подсолнуха, солнце* (М. Шолохов). Фактически, имея в структуре значения лексем *светлый* смысл 'не тёмного цвета' [13 (4), с. 47], прилагательного *лучезарный* – сему 'сияющий' [13 (2), с. 205] и адъектива *ясный* – значение 'светлый' [13 (4), с. 786], данные слова контекстуально могут быть семантически равнозначны. Возможно поэтому в последнее время наметилась тенденция включать прилагательные, «обозначающие дополнительные характеристики цвета» [5, с. 224] в состав колоративов

(В. Г. Кульпина, В. К. Харченко, Х. Г. Ахичба, С. П. Муляр, И. Бабий, О. И. Кулько), относить их «к компонентам периферии» колористического поля цвета [10, с. 11]. В этом случае авторы руководствуются наличием контекстуальной близости таких единиц «с собственно колоративами или словами, в структуре лексического значения которых есть сема цвета» [5, с. 224]. «Было бы насилием над материалом и сознанием [...] проводить демаркационные линии между цветовым корпусом картотеки и её «световой» частью», – пишет относительно комплексного изучения колоративно-оттеночной лексики В. К. Харченко [16, с. 4].

Итак, в русском языке зафиксированы слова, которые в сочетании с определёнными существительными используются как колоративы с неконкретным спектральным значением. Между тем лексемы, обозначающие тон, яркость, степень насыщенности цвета, интенсивность окраски, наличие или отсутствие цвета, не являются единственными в русском языке, которые передают колоративные признаки. Имеют место и другие группы слов, семантику которых мы с помощью контекстологического метода рассмотрим в наших последующих работах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берков В. П. Большой словарь крылатых слов русского языка : ок. 4000 единиц / Берков В. П., Мокиенко В. М., Шулежкова С. Г. – М. : Изд-во «Русские словари», ООО «Изд-во АСТ», 2000. – 624 с.
2. Былины / [сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Селиванова Ф. М.]. – М. : Сов. Россия, 1988. – 576 с.
3. Былины и песни южной Сибири / [собр. Гуляева С. И. ; под. ред. Чичерова В. И.]. – Новосибирск, 1952. – 334 с.
4. Кезина С. В. Семантическое поле цветообозначений в русском языке (диахронический аспект) – [2-е изд., испр. и доп.] / С. В. Кезина. – Пенза : ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2008. – 304 с.
5. Кулько О. И. Колоративы и обозначения цвета в рекламе / О. И. Кулько // Русская и сопоставительная филология : состояние и перспективы : труды и материалы междунауч. научн. конф., 4–6 окт. 2004 г., Казань / под общ. ред. К. Р. Галиуллина. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 224–225.
6. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : НОВА КНЬГА, 2006. – 512 с.
7. Луценко Н. А. Введение в лингвистику слова / Н. А. Луценко. – Горловка : Изд-во ГГПИИЯ, 2003. – 144 с.
8. Луценко Н. А. Из записок по диахронической семантике : «тишина» / Н. А. Луценко // Теоретическая и прикладная семантика. Парадигматика и синтагматика языковых единиц. – Краснодар, 1997. – С. 17–26.
9. Луценко Н. А. Истории наших слов : диахронно-лексикологические этюды / Н. А. Луценко ; Донецкий национальный университет. – Донецк : Изд-во «Вебер» (Донецкое отделение), 2009. – 370 с.
10. Муляр С. П. Колористична семантика в структурі російського художнього тексту (мова поезії 70–80-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / С. П. Муляр. – К., 2003. – 18 с.
11. Русские пословицы и поговорки / под ред. В. Аникина ; предисл.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

В. Аникина ; [сост. Селиванов Ф., Кирдан Б., Аникин В.]. – М. : Худож. лит., 1988. – 431 с.

12. Сказки : [в 3 кн.] / [сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Круглова Ю. Г.]. – М. : Сов. Россия, 1988. – Кн. 1. – 544 с.; 1989. – Кн. 2. – 576 с.; 1989. – Кн. 3. – 624 с.

13. Словарь русского языка : [в 4 т.]. – 2-е изд., испр. и доп. / под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Рус. яз., 1983. – Т. 2 : К – О. – 736 с.; 1984. – Т. 4 : О – Я. – 796 с. – (АН СССР; Ин-т рус. яз.).

14. Фразеологический словарь русского литературного языка / [сост. А. И. Федоров]. – М. : ООО «Фирма Издательство АСТ», 2001. – 720 с.

15. Фразеологический словарь русского языка : свыше 4000 словарных статей. – 4-е изд., стереотип. / [Войнова Л. А., Жуков В. П., Молотков А. И., Федоров А. И.] ; под ред. А. И. Молоткова. – М. : Рус. яз., 1986. – 543 с.

16. Харченко В. К. Словарь цвета: реальное, потенциальное, авторское : свыше 4000 слов в 8000 контекстах / В. К. Харченко. – М. : Изд-во Литературного ин-та им. А. М. Горького, 2009. – 532 с.

17. Чапушки / [сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Ф. М. Селиванова]. – М. : Сов. Россия, 1990. – 656 с.

Глущенко В. А.

(м. Слов'янськ, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК ГЕТЕРОГЕННИЙ ФЕНОМЕН

Термін *лінгвістичний метод* уживають у різних значеннях – у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів дослідження).

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі, як «сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови» [1, с. 232]. Отже, в межах вузького тлумачення лінгвістичний метод виступає як гомогенний феномен.

Проте, з нашого погляду, ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями) збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від таких важливих методологічних засобів, як принцип і підхід, які не включаються в його структуру.

У зв'язку з цим ми хотіли б навести думку С. Б. Кримського, який стверджував, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування, до простого знаряддя, але передбачає усвідомлення нормативно апаратних засобів та ціннісних настанов у їх нерозривній єдності» [10, с. 111].

Поряд із тенденцією ототожнювати методи з прийомами (процедурами, операціями) у наукознавстві спостерігається протилежна тенденція – відривати прийоми (процедури, операції) від методів, розглядати операціональні елементи окремо, як самостійний феномен. При

цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномена. Ця тенденція відбилася, зокрема, у вживанні словосполучення «прийоми та методи», наприклад у монографії Ю. С. Степанова [16, с. 14]. З нашого погляду, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операціональні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина.

У широкому смислі лінгвістичний метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. Отже, лінгвістичний метод у широкому трактуванні слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Перспективним видається тлумачення методу як складної логічної одиниці з певною структурою [14, с. 258].

За визначенням Б. О. Серебренникова, науковий метод узагалі та лінгвістичний метод зокрема – це «певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і чисто технічних прийомів, застосування яких дає можливість вивчити певне явище», тому «метод завжди є системою» [там же]; специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою [там же, с. 259].

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі методу можна виділити два основні компоненти: «теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів» і «методику дослідження, що з нього випливає» [8, с. 231].

Проте в концепціях Б. О. Серебренникова та Л. П. Іванової не враховано мету дослідження, хоча Б. О. Серебренников, як ми бачили, підкреслював, що специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою. Думку про те, що будь-який метод завжди з'єднаний з метою дослідження, висловлював і Ю. С. Степанов [16, с. 17].

За умови включення мети дослідження у структуру методу (а це видається цілком правомірним) у ній може бути виділений телеологічний компонент.

З нашого погляду, найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатньо адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах інтерпретації методу як одиниці, що включає в себе три різні компоненти: онтологічний, операціональний і телеологічний.

Це твердження було висунуте В. І. Постоваловою в роботі, присвяченій логіко-методологічній інтерпретації історико-фонологічних концепцій [13, с. 24], а не проблемам лінгвістичної методології в цілому. Більше того, дослідниця лише декларувала свою тезу, її зміст не було розкрито. Очевидно, через ці обставини концепція В. І. Постовалової залишилася поза увагою мовознавців-методологів.

Вона була розвинена й обґрунтована в наших публікаціях [6, с. 12–13; 4, с. 3–6; 5, с. 124–127]. Ми при цьому брали до уваги не тільки власне

лінгвістичні методологічні студії, а й праці загального наукознавчого спрямування.

При такому підході комплекс наукових прийомів (процедур, операцій) та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу – операціональний.

Охарактеризуємо онтологічний компонент методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, задаючи категоріальне бачення об'єкта дослідження, і логічно останнім, включаючи в себе отримані результати [15, с. 26–27]. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента наукового методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, основою пізнання, теоретико-методологічною основою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення [12, с. 102]. Іноді принцип розглядають як вихідний пункт дослідження або як його кінцевий результат. Проте така інтерпретація недооцінює значення принципу як засобу пізнання. Безумовно, правомірним є твердження про те, що принципи виступають як вихідні, проміжні та кінцеві теоретичні узагальнення [15, с. 25–26].

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, трактують як методологічну орієнтацію дослідження, як позицію, з якої розглядають об'єкт вивчення, тобто як поняття, що керує загальною стратегією дослідження [2, с. 74]. Підхід визначає напрям дослідження [12, с. 24; 3, с. 59], проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання [12, с. 24]; підхід відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу [3, с. 60].

Як приклад розглянемо структуру порівняльно-історичного методу. У його онтологічний компонент входить ряд принципів і підходів. Провідним для цього методу є принцип історизму. Проте це не єдиний принцип у структурі онтологічного компонента порівняльно-історичного методу. Проведена нами історико-наукова реконструкція показала, що в компаративістиці значну роль відіграють також принципи причиновості, системності та загального зв'язку явищ [6]. У науковій літературі принципи історизму, причиновості, системності, загального зв'язку явищ розглядають як «загальнофілософські» [12, с. 80] і як принципи лінгвогенетичних досліджень взагалі [7, с. 29–44]. Зокрема, вони є принципами порівняльно-історичного дослідження, що входять в онтологічний компонент порівняльно-історичного методу [6, с. 15–22]. Зазначеним принципам відповідають певні підходи (історичний,

причинний, системний).

Операціональний компонент порівняльно-історичного методу включає низку прийомів і процедур. За Г. А. Климовим, це 1) прийом генетичного ототожнення фактів, 2) процедура лінгвістичної реконструкції, 3) прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ [9, с. 84].

Телеологічний компонент порівняльно-історичного методу становить його мета. У сучасній компаративістиці її трактують достатньо широко: це відтворення моделей прамовних станів сімей і груп споріднених мов, їх подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичних описів (граматик і словників) споріднених мов [11, с. 485].

Проте, з нашого погляду, порівняльно-історичні дослідження спрямовані не тільки на висвітлення конкретних фактів з історії тих або інших мов, тобто мають виключно фактологічний характер. Конкретні мовні факти можна усвідомлювати як вияв загальних закономірностей у «підсистемі» онтології, а мету дослідження – як розкриття історичних, причинових, системних зв'язків фактів мови, тобто як реалізацію принципу загального зв'язку явищ на конкретному історико-мовному матеріалі [6, с. 14–15]. Саме так, з методологічних позицій, трактували мету порівняльно-історичного дослідження вчені Харківської та Московської лінгвістичних шкіл [там же, с. 99, 175].

Трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операціональний і телеологічний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Запропонований підхід дозволяє об'єднати у цілісній концепції методу такі різноманітні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, прийоми (процедури, операції) та мета дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова Ольга Сергеевна. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
3. Бойченко И. В. Проблема метода в категориальном аппарате исторического материализма / И. В. Бойченко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56–78.
4. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Глущенко В. А. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.
5. Глущенко В. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) / В. Глущенко // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – 2001. – № 4 (36). – С. 124–127.

6. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
7. Журавлев В. К. Диахроническая фонология / Владимир Константинович Журавлев. – М. : Наука, 1986. – 232 с.
8. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие / Иванова Людмила Петровна. – К. : Освита України, 2006. – 312 с.
9. Климов Г. А. Основы лингвистической компаративистики / Климов Георгий Андреевич / отв. ред. Н. З. Гаджиева. – М. : Наука, 1990. – 168 с.
10. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Кримський Сергій Борисович. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
11. Нерознак В. П. Сравнительно-исторический метод / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 485–486.
12. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.
13. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.
14. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.
15. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания / Снесар В. И. // Анализ системы научного знания / под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. – С. 24–27.
16. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

Гохберг О. С.

(г. Славянск, Украина)

ПРОБЛЕМЫ СТИЛИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ТЕКСТА

Научные споры известных ученых по проблемам методологии и методики стилистического анализа текста не привели к сколько-нибудь однозначному мнению. В сущности, речь идет о разрыве между литературоведческим и лингвистическим анализом текста.

В последнее время стало ясно, что по-настоящему продуктивен и перспективен только филологический, или стилистический анализ текста. А главной проблемой такого анализа, по заключению В. В. Виноградова, является проблема словесной структуры образа автора [1, с. 154, 258].

Учитывая это положение, необходимо помнить, что в тексте не только образ автора, но вообще всё выражено словесно. Следовательно, стилистический анализ может идти только «от анализа словесной ткани

произведения» [1, с. 255].

Таким образом, принцип стилистического анализа заключается в том, что анализируется «словесная ткань» текста, но не по ярусам языкового строя, а по словесным рядам, создающим образ автора (и образ рассказчика) и образующим в своем разворачивании языковую композицию текста. Такой анализ позволяет полностью раскрыть содержание текста и показать его эстетические достоинства.

Главные трудности состоят в поисках рациональной последовательности анализа присущих тексту категорий и в корректном толковании связей планов содержания и выражения. Но бесконечное разнообразие текстов не позволяет применять к любому из них какую-то одну жесткую схему анализа. Общий принцип стилистического анализа текста должен в каждом случае конкретизироваться в зависимости от особенностей самого текста.

Искать универсальную схему вряд ли целесообразно, но познакомиться с главными путями и приемами стилистического анализа текста полезно. Под путями будем понимать общую направленность, под приемами – конкретные способы исследования текста. То, что мы называем здесь приемами, в учебной литературе часто называют методами анализа текста.

Главных путей и приемов немного, но выдвижение на первый план того или другого из них и различные их комбинации создают практически неограниченные возможности разнообразного стилистического анализа в зависимости от особенностей текста и поставленных исследователем задач.

В. В. Виноградов указал два пути исследования. Он писал: «С одной стороны, выступает задача уяснения и раскрытия системы речевых средств, избранных и отобранных писателем из общенародной речевой сокровищницы... Можно сказать, что такой анализ осуществляется на основе соотношения и сопоставления состава литературно-художественного произведения с формами и элементами общенационального языка и его стилей, а также с внелитературными средствами речевого общения. Индивидуальное словесно-художественное творчество писателя вырастает на почве словесно-художественного творчества всего народа» [1, с. 226].

Таким образом, первый путь – сопоставление «словесной ткани» текста с «общенародной речевой сокровищницей», с языком во всем объеме его строя и во всех разновидностях его употребления. Это, конечно, не значит, что всякий раз для анализа привлекается весь объем строя и все разновидности употребления языка. В каждом конкретном случае из общенародного языка для сопоставления привлекается то, что необходимо для анализа данного текста. Главная особенность этого пути –

сопоставление «словесной ткани» текста с языковыми явлениями, которые находятся вне этого текста. Поэтому данный путь можно назвать путем внешнего анализа текста. Одним из важных аспектов внешнего анализа является рассмотрение межтекстовых связей.

«Но есть, – продолжает свою характеристику путей анализа текста В. В. Виноградов, – и иной путь лингвистического исследования стиля литературного произведения как целостного словесно-художественного единства, как особого типа эстетической, стилевой словесной структуры. Этот путь – от сложного единства к его расчленению... И этот анализ идет до тех пор, пока предельные части структуры не распадаются в синтаксическом плане на синтагмы, а в лексико-фразеологическом плане на такие отрезки, которые уже не членимы для выражения индивидуального смысла в строе данного литературного произведения. И все эти элементы или члены литературного произведения рассматриваются и осмысляются в их соотношениях в контексте целого» [1, с. 227–228].

Таким образом, второй путь – это путь анализа языковых средств текста как компонентов смыслового и словесно-композиционного единства. Расчленение текста на его составляющие нужно для того, чтобы осмыслить эти составляющие в их соотношениях в контексте целого и представить как неразрывное единство. Объектом наблюдения здесь выступают языковые явления, представленные в их взаимоотношениях внутри данного текста. Поэтому такой путь можно назвать путем внутреннего анализа текста.

Внешний и внутренний пути анализа не изолированы друг от друга. В конкретном анализе они чаще всего присутствуют оба, хотя один из них обычно преобладает.

Основные приемы (методы) стилистического, или лингвистического анализа в научной и учебной литературе описаны в достаточном количестве.

Мы выделим четыре главных приема лингвистического анализа текста.

Первый прием (метод) – семантико-стилистический анализ. Классический образец такого анализа представляет разбор «Воспоминания» А. С. Пушкина в «Опытах лингвистического толкования стихотворений» Л. В. Щербы [7, с. 26–44]. Ученый охарактеризовал проделанный им анализ как опыт «разыскания тончайших смысловых нюансов отдельных выразительных элементов русского языка», как опыт «разыскания значений: слов, оборотов, ударений, ритмов и тому подобных языковых элементов» [7, с. 27].

Определение всех оттенков значений и стилистической окраски компонентов текста – необходимый этап, без него нельзя продолжить анализ текста.

Второй прием (метод) – сопоставительно-стилистический анализ. Этот анализ предполагает переход от семантико-стилистической характеристики языковых средств к изучению их организации в тексте. Объектами сопоставительно-стилистического анализа могут быть отрывки из произведений или целые произведения на одну тему. Например, описания степи в «Тарасе Бульбе» Н. Гоголя и в «Степи» А. Чехова, стихотворения русских поэтов с названиями «Осень», «Зима» и т. п. Сопоставительно-стилистический анализ может применяться и при сравнении разных переводов одного оригинала, при сравнении оригинала и перевода. Например, «Сосна» М. Ю. Лермонтова в сравнении с ее немецким прототипом в «Опытах лингвистического толкования стихотворений» Л. В. Щербы [7, с. 97–109], при сравнении черновых и окончательного вариантов текста.

Кроме того, сопоставление может распространяться и на такие категории, как композиция, образ автора и образ рассказчика в их словесном выражении и т. п.

Третий прием (метод) – статистический анализ. Это анализ количественной стороны языковых явлений в тексте. Используется для исследования, например, размеров (протяженности) и типов предложений, соотношения частей речи, частотности тех или иных компонентов текста и т. п. Надо только иметь в виду, что речь идет не об элементарных арифметических подсчетах, а о применении специальных методик и формул математической статистики. Этот анализ применим только к большим текстам, где количество рассматриваемых явлений слишком велико.

Эта методика строго научно и в доступной форме была изложена Б. Н. Головиным [4, с. 25–50].

Четвертый прием (метод) – лингвостилистический эксперимент. Этот прием анализа текста является основным и наиболее эффективным. Теоретиками эксперимента в филологии были А. М. Пешковский и Л. В. Щерба.

А. М. Пешковский в работе «Принципы и приемы стилистического анализа и оценки художественной прозы» писал: «Но прежде чем перейти к рассмотрению вопроса по отделам, я должен сказать несколько слов об одном приеме, который одинаково будет проходить почти через все отделы, и который я считаю необходимейшим орудием всякого стилистического анализа. Дело идет о стилистическом эксперименте, притом в буквальном смысле слова, в смысле искусственного придумывания стилистических вариантов к тексту... Так как всякий художественный текст представляет собою систему определенным образом соотносящихся между собою фактов, то всякое смещение этих соотношений, всякое изменение какого-либо факта ощущается обычно

чрезвычайно резко, и помогает оценить и определить роль элемента, подвергнувшегося изменению» [5, с. 133].

Л. В. Щерба охарактеризовал этот прием в знаменитой статье «О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании»: «Таким образом, в языкознание вводится принцип эксперимента... Особенно плодотворен метод экспериментирования в синтаксисе и лексикографии и, конечно, в стилистике. Не ожидая того, что такой-то писатель употребит тот или иной оборот, то или иное сочетание, можно произвольно сочетать слова и, систематически заменяя одно другим, меняя их порядок, интонацию и т.п., наблюдать получающиеся при этом смысловые различия, что мы постоянно и делаем, когда что-либо пишем. Я бы сказал, что без эксперимента почти невозможно заниматься этими отраслями языкознания» [6, с. 32].

Как видно из приведенных высказываний, А. М. Пешковский говорил о стилистическом эксперименте, а Л. В. Щерба – о лингвистическом, но подчеркивал его особую важность в стилистике.

Если А. М. Пешковский и Л. В. Щерба теоретически обосновали важность и необходимость лингвистического эксперимента в анализе текста, то В. В. Виноградов продемонстрировал прекрасные образцы практического применения этого приема. Например, из «Стиля «Пиковой дамы»: «Средствами изображения переживаний персонажа могут быть не только ритм, интонация, паузы, приемы сопоставления и расположения предложений, но и порядок слов, и союзы, и другие синтаксические формы. Так, волнение Германна, его азарт и алчность во сне символизируются инверсией наречий и повторением союза *и*:

«Поздно воротился он в смиренный свой уголок; долго не мог заснуть, и, когда сон им овладел, ему пригрезились карты, зеленый стол, кипы ассигнаций и груды червонцев. Он ставил карту за картой, гнул углы решительно, выигрывал беспрестанно, и загребал к себе золото, и клал ассигнации в карман».

Если переставить наречия, исключить один союз *и*, то повествование примет объективно-авторское течение, из него исчезнет взволнованность заинтересованного субъекта, его эмоциональное отношение к передаваемым событиям:

«Он ставил карту за картой, решительно гнул углы, беспрестанно выигрывал, загребал к себе золото и клал ассигнации в карман» [2, с. 224].

В учебной литературе лингвистический эксперимент иногда неправильно толкуется, т. е. как трансформация текста. На самом же деле анализируемый текст остается в неприкосновенности, но создается для сопоставления с ним параллельный экспериментальный текст. Пример этому мы видели в анализе В. В. Виноградова. Ученый для сопоставления с текстом А. С. Пушкина создал экспериментальный текст, а текст

А. С. Пушкина остался неизменным.

Приемы анализа не изолированы друг от друга. На практике обычно используются разные приемы в различных сочетаниях. Но ведущим является лингвостилистический эксперимент, он присутствует и при использовании других приемов. Но главное: знание путей и владение приемами стилистического анализа текста – еще не всё. До сих пор остается справедливым замечание В. В. Виноградова, что «чаще всего у нас при оценке и осмыслении стиля писателя его элементы, вырванные из контекста, из композиции целого, рассматриваются крайне субъективно и утверждаются или отрицаются бездоказательно» [3, с. 39].

Чтобы избежать субъективности и раздробленности анализа текста, необходимо помнить, что любые рассматриваемые нами языковые явления существуют в тексте не сами по себе, а как компоненты композиции целого, а словесная композиция произведения определяется образом автора и его «речевым порождением» – образом рассказчика (если он есть). Таким образом, мало проанализировать компоненты текста, очень важно проанализировать текст как смысловое и композиционное словесное целое.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Гослитиздат, 1959. – 655 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. О языке художественной прозы / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Просвещение, 1980. – 525 с.
3. Виноградов В. В. О теории художественной речи / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Просвещение, 1971. – 250 с.
4. Головин Б. Н. Язык и статистика / Борис Николаевич Головин. – М. : Просвещение, 1971. – 220 с.
5. Пешковский А. М. Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистики / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Наука, 1930. – 550 с.
6. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 350 с.
7. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Лев Владимирович Щерба. – М. : Просвещение, 1957. – 560 с.

*Даньків М. В.
(м. Київ, Україна)*

ПРИНЦИПИ СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ *СТРАХ* У ПЕРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

“Семантико-когнітивний аналіз – це аналіз співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів з когнітивними” [1, с. 7].

Дослідження семантики мовних одиниць, які вербалізують емоційний концепт СТРАХ у перській і українській мовах, дозволяють отримати доступ до змісту концептів як мисленневих одиниць. Сукупність значень мовних одиниць утворює семантичний простір мови.

Концепт має певну структуру, хоча він не може бути представлений жорсткою структурою, яка схожа на значення слова. Це пов'язано з активною динамічною роллю, яку він виконує в процесі мислення – увесь час функціонує, актуалізується у різних його складових частинах та аспектах, з'єднується з іншими концептами та відштовхується від них. Концепт – частина свідомості людини, глобальна одиниця мисленневої діяльності, квант структурованого знання [1, с. 7]. Концепт – це одиниця мислення, значення – одиниця семантичного простору мови [там же].

“Методика дослідження концептів полягає в інтерпретації значення конструкції, які об'єктивують ті чи інші особливості концептів; у виявленні частотних (властивих багатьом концептам) таксономічних характеристик та визначення за цими характеристиками загальних типологічних ознак досліджуваних концептів. Потім – на їх основі – узагальнення особливостей концептів, а також виділення концептуальних структур, когнітивних моделей та мовних схем актуалізації досліджуваних концептів у мовах, що зіставляються” [4, с. 20].

Як зазначає Н. В. Крючкова, “Для опису концепту в лексико-семантичних системах мов, доповненого, по можливості, аналізом результатів асоціативного експерименту та вивченням дискурсивного функціонування слів, що становлять лексичну репрезентацію концепту. Такий аналіз дозволяє побачити, який зміст закладають носії тієї чи іншої мови в ті чи інші поняття та виявити зв'язки, які існують у концептуальній системі носіїв мови (тобто взаємодія концепту, який аналізується з іншими концептами). Матеріал асоціативних експериментів дає можливість виявити найбільшу кількість актуальних для сучасного стану пізнання ознак концепту” [3, с. 23].

Типи концептів різні – і за змістом, і за структурою. Проте будь – який концепт, незалежно від типу, має базову основу. Досліджувані нами емоційні концепти в українській мові у свідомості людини інтерпретуються, як: СТРАХ – стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чогось неприємного, страшного [5, с. 692]. У свідомості носія перської мови ترس інтерпретується, як:

ترس – از احساسهای اولیه که بر اثر وجود یا تصور خطر پدید می آید و با دگرگونیهای بدنی زیاد، اقدام به گریز یا تسلیم در برابر آن همراه است [7, с. 334].

Оскільки в даному дослідженні ми керуємося принципами семантико-когнітивного підходу до вивчення емоційного концепту СТРАХ у перській і українській мовах, основними етапами семантико-когнітивного аналізу даного концепту є:

1) побудова номінативного поля емоційного концепту СТРАХ у

перській і українській мовах: отримані когнітивні дані використовуються для пояснення семантичного розвитку досліджуваних мовних одиниць.

2) аналіз й опис семантики мовних засобів, які входять до номінативного поля емоційного концепту СТРАХ у перській і українській мовах: необхідний етап моделювання концепту, який дозволить описати концепт як цілісну ментальну одиницю і передбачає кілька послідовних кроків:

- опис макроструктури концепту (атрибуція виявлених когнітивних ознак образному, інформаційному компонентам та інтерпретаційному полю та встановлення їх співвідношення у структурі концепту);

- опис категоріальної структури концепту (виявлення ієрархії когнітивних класифікаційних ознак, які концептуалізують відповідний предмет чи явище, та опис концепту як ієрархії когнітивних класифікаційних ознак);

3) у процесі лінгвокогнітивного дослідження від змісту значення ми переходимо до змісту концептів у ході особливого етапу – опису когнітивної інтерпретації. Когнітивна інтерпретація – обов'язковий етап семантико-когнітивного аналізу емоційного концепту СТРАХ у перській і українській мовах.

У процесі мовлення когнітивна домінанта визначає концепт, що вербалізується, а емоційна домінанта – одиницю лексико-семантичного поля емоційного концепту СТРАХ у перській і українській мовах, яке будується шляхом синонімічного розширення ключового слова-репрезентанта досліджуваного емоційного концепту.

Отже, семантико-когнітивний підхід достатньо чітко показує, що шлях дослідження “від семантики одиниць мови до концепту” надійніший і що аналіз мовних засобів дозволяє найпростішим способом виявити ознаки концептів і моделювати концепт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.

2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.

3. Крючкова Н. В. Лингвокультурное варьирование концептов / Н. В. Крючкова. – Саратов, 2005. – 165 с.

4. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации / М. В. Пименова. – Кемерово, 2004. – 385 с.

5. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – 1040 с.; Т. 2. – 960 с. – (Словник України).

6. Langacker W. R. Foundations of Cognitive Grammar / W. R. Langacker // Theoretical prerequisites. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. – 516 p.

7. فرهنگ فرسی امروز / تألیف غلامحسین صدری فشار، نسرین حکمی، نسترن حکم. – ویرایش ۲ تهران: ۱۳۷۳ مؤسسه نشر کلمه،

НАЗВА ТВОРУ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Темою нашої розвідки є способи дослідження назв поетичних творів. Природно, що об'єктом аналізу тут можуть бути тексти як окремого автора, так і групи авторів, об'єднаних за певною ознакою, (належність до певного культурно-історичного стилю тощо), що відповідним чином впливатиме на формулювання предмету дослідження. Матеріалом для нашої розвідки слугують вірші видатного польського поета ксьондза Яна Твардовського (1915–2006), які за своєю тематикою належать до жанру релігійної лірики. Говорити про специфіку «титулатури» поезії Твардовського чи будь-якого іншого автора можна, звісно, лише тоді, коли ми, експліцитно чи імпліцитно, проектуємо риси цієї титулатури на певне ширше чи вужче тло, на якому їхня своїстість виділяється як притаманна певній поетичній мові; за відсутності ж такого підходу зроблені нами спостереження екстраполюватимуться в загальну площину, співвідносну із моделюванням структури поетичного тексту як такого.

Назва будь-якого текстуального утворення характеризується двома відмінними й водночас взаємопов'язаними рисами: з одного боку, назва є чимось «зовнішнім» у стосунку до твору, тобто до його тексту *sensu stricto*, співвідносячись із ним як позначення й позначуване. Водночас, і це вже є особливо істотним саме для художніх творів, заголовки є невід'ємним структурним компонентом тексту як формально-семантичної єдності, як єдино-роздільного (окреслення О. Ф. Лосева) цілого [6, с. 474]. У першому випадку аналізувати назву можна як номінативну одиницю, використовуючи категорійний апарат, який зазвичай вживається у відповідних студіях, і зосереджуючи увагу на ономасіологічному аспекті стосунку назви до твору, зокрема, на внутрішній формі найменування, характері його мотивації. У другому випадку нас цікавитиме смислотворча роль заголовку у формуванні «глобального» змісту вірша. Назва художнього тексту (як словесного, так і ні) відрізняється від «позахудожніх» заголовків, перш за все, завдяки інтенціональності, властивій, як відомо, художній семантиці [5, с. 179–243]. Слугуючи маркером початку тексту твору і першим метатекстуальним висловленням у його складі [4, с. 288; 7, с. 272], заголовки, як і решта твору, є своїтим перформативом, завданням якого є створення нової, «віртуальної» реальності – художнього світу цього твору [1, с. 285–293]. Вартим уваги видається і баланс між цими двома функціональними аспектами літературного заголовку. Крім того, розглядаючи назви творів окремого

автора, слід спробувати, бодай у першому наближенні, пов'язати виявлені тут особливості із загальними характеристиками мови і стилю останнього.

Крім назв окремо взятих творів, можна залучати до аналізу й найменування збірок. Аналізувати назви творів можна, звісно, і безвідносно до (назв) відповідних збірок. Звісно ж, виступаючи в контексті збірки як певної цілісної текстуальної формації, назви творів конотуються цим ширшим контекстуальним оточенням і самі його конотують, відповідним чином виявляючи і текстуально-набуті, і текстуально-твірні риси, які, природно, також заслуговують на те, щоб стати предметом окремого розгляду.

Почнемо із прикладів, коли заголовок недвозначно відділяється від решти тексту своєю номінативною та ідентифікаційною щодо цього тексту функцією. Відповідним чином мотивація таких назв на загал є прозорою, але може бути різною, що дає підстави поставити питання про її типологію. У Твардовського зустрічаємо і такі назви, які відображають зміст твору, і такі, що вказують на його призначення, зокрема позначають ліричного та / чи реального адресата, який, однак може становити і об'єкт поетичного викладу, пор., приміром, такі назви, як *Matka Boska Powstańcza* (вірш адресований Божій Матері від імені учасника Варшавського повстання 1944 р.), *Modlitwa do świętego Jana od Krzyża*, *Pożegnanie wiejskiej parafii* (ліричний суб'єкт тут прощається з місцем служіння), *Prośba o utratę pamięci (Święta Magdaleno od utraconej cnoty / proszę Cię o utratę pamięci...)*, *Ludziom odlatującym*, *Do księdza Bronisława Bzowskiego* (ксьондз Броніслав Бзовський разом із Твардовським був священником у костьолі св. Йосипа, нареченого Пресвятої Діви Марії у Варшаві) й *Do księdza Baki* (ксьондз Юзеф Бака – священник-єзуїт (1707–1780), поет епохи бароко, чия творчість надихала Твардовського); у нього є також три поетичні твори, що мають однакову старомодну назву *Do albumu*, і ще один, який називається *Do albumu po raz drugi*, а також і твір під назвою *Wiersz z przyświatą*, присвячений видатному сучасному польському поетові Збігнєву Херберту. У цьому ж переліку слід згадати й вірші без назви (замість якої стоять три зірочки).

Поряд із такими, сказати б, звичними назвами, можливими є і назви більш чи менш незвичні, зокрема такі, що відтворюють фрагмент подальшого тексту (слово чи словосполучення). Повторюваний елемент може виступати в різних частинах тексту; приміром, дієслово *spojrzał*, виступаючи в ролі назви, з'являється потім одразу ж у першому рядку (і лише там): *Spojrzał / na gotyk co stale stroi średniowieczne miny...* У поезії *Wszystko inaczej* цей вираз фігурує в передостанньому рядку (*Lecz Pan Bóg wie najlepiej – więc wszystko inaczej*). Ця назва ілюструє рідкісний випадок, коли фрагмент тексту, який іде безпосередньо за заголовком, є синтаксично – як підрядне речення причини – поєднаним із останнім, що в

цей спосіб теж включається до викладу ліричного суб'єкта. Свідченням цього є те, що власне вірш починається зі сполучника *bo*, який, хоч і написаний із великої літери, вводить речення, котре пояснює сказане в заголовку, пор.: *Wszystko inaczej // Bo Pan Bóg jest tak jasny że nic nie tłumaczy*. Ця єдність заголовку й тексту підкреслюється й тим, що заголовок римується з першим рядком (*inaczej – tłumaczy*), натомість твір у цілому написано білим (неримованим) віршем.

Особливої уваги заслуговує смисловий характер зв'язку між текстом твору і назвами, які мають відповідники в цьому тексті. У вірші під назвою *Żeby się obudzić* назва точно відтворює його перший рядок, за яким іде перелік подальших конкретних повсякденних дій, що їх здійснює людина, прокинувшись уранці (...*doprowadzić włosy do opamiętania / umyć się i ubrać / postawić czajnik z gwizdkiem...*). Однак потім, після складного підрядного синтаксичного компонента мети, ліричний суб'єкт переходить до головного речення, де йдеться вже про інші дії, що зумовлюють реалізацію перших і мають уже істотно інший, світоглядний характер та глибше, навіть трансцендентне спрямування: *trzeba się oprzeć ... na myśli której nie sposób dotknąć / na sile ciężenia co oddala tego którego się kocha...* Унаслідок цього згадка про пробудження, винесена в заголовок, у ширшому контексті цілого вірша отримує й інше, теж ширше, релігійно-філософське витлумачення, як вказівка на те, що слід зробити для свого духовного пробудження, для усвідомлення вищого сенсу труднощів людського існування.

Розглядаючи смисловий зв'язок між текстом і заголовком, слід ураховувати й такі випадки, коли назва твору зазнає перетлумачення не у власне текстуальному, а у ще ширшому, інтертекстуальному контексті. Слово, що є назвою вірша *Przyjdźcie*, у тексті цього твору повторюється на початку першого, а також низки подальших рядків, аж до передостаннього: *Przyjdźcie potrzaskane klony... / żołnierze z dziurami w głowach / przyjdź dziewczynko spalona z łopatką do piasku... przyjdźcie i powiedzcie / że to nie Jego wina*. Як видно, у творі йдеться про факти, які неминуче постають перед віруючим у його роздумах стосовно того, що з часів Г. В. Ляйбніца виступає під назвою теодицеї, тобто у ході намагань узгодити й виправдати існування Бога як абсолютного блага, з одного боку, і існування світового зла, зла у створеному Ним світі, з іншого. Але саме в аспекті таких роздумів слово *przyjdźcie*, яке пронизує цей вірш із самої назви й майже до самого кінця, пов'язується і контрастує з одним із випадків уживання аналогічної (за значенням) лексеми в тексті Святого Письма, а саме в Новому Заповіті – у висловлюванні Спасителя (Євангеліє від св. ап. Матвія 11, 28): *Przyjdźcie (у іншому польському перекладі *pójdźcie*) do mnie wszyscy, którzy utrudzeni i obciążeni jesteście, a Ja was pokrzepię*. Таким чином, протиставлення, за допомогою спільної для них

лексеми в формі наказового способу, зазначених текстуальних фрагментів, протилежних за своїм змістом, наочно виражає те смислове поле, у якому виникає згадана суперечність і в якому вона й має, з точки зору автора, розглядатись і розв'язуватись.

Окремий тип представляють назви з непрозорою мотивацією, пор. заголовок вірша *Kiedy mówisz*, що становить звернення до ліричного й водночас конкретного позахудожнього адресата (його присвячено Александрі Івановській, яка довгі роки співпрацювала із ксьондзом у виданні його творів): *Nie płacz w liście / nie pisz że los ciebie kopnął...* Словосполучення, представлене в назві, у тексті твору виступає в останньому рядку: *I zapomnij że jesteś gdy mówisz że kochasz*. Не можна не помітити різницю між обома цими фрагментами: наведений рядок становить складнопідрядне речення з підрядним умови, яке у свою чергу містить з'ясувальну конструкцію, де вказано на зміст твердження, натомість у назві це підрядне речення умови наводиться без підрядного додатку. Це, у свою чергу, зумовлює істотну різницю, серед іншого, у семантиці дієслова *mówisz*, ужитого в першому і другому випадках: використане вдруге, воно позначає не просто усне мовлення ліричного адресата, а його комунікативно спрямовану думку про себе, те, як він характеризує самого себе. У назві ж, узятій самою по собі, ідеться саме про мовлення адресата, про його мовленнєву діяльність як таку.

Справу тут, однак, ускладнює те, що цей зміст заголовку, наскільки можна судити, не знаходить собі чіткої (тобто осмисленої) відповідності в тексті твору: він у смисловому стосунку не узгоджується з подальшим текстом. З іншого боку, ця неузгодженість, неясність заголовку стосовно його відношення до тексту розкриває для читача простір для можливих інтерпретацій даної неясності. Однією з них може бути витлумачення назви як скороченого, еліптичного відтворення (з елементом дуже притаманної Твардовському мовної гри) останнього рядка вірша. Іншим поясненням тут може бути те, що назва, контрастуючи з останнім рядком, вказує на ще один заклик до адресата: забути про своє ego слід не лише через любов до ближніх, а й тоді, коли людина перебуває у ситуації спілкування. Нарешті, ще однією можливою інтерпретацією є естетично спрямоване підкреслення семіотичної довільності назви, котру вжито в ролі суто умовного (чи, принаймні, значною мірою невмотивованого) знака подальшого тексту. У кожному разі такий непрозорий, жорстко не детермінований зв'язок між заголовком і твором можна кваліфікувати, за В. В. Налімовим, як імовірно «м'який» (пор. запроваджене цим дослідником протиставлення «жорстких» і «м'яких» семіотичних систем за ознакою відповідного характеру співвідношення знака й позначуваного [2]); справді, назва тут нібито не має чітко вираженого однозначного сенсу, і саме завдяки цьому вона спонукає читача зосередити свою увагу на ній і

на творі в цілому, примушує його відшукати в них неочевидні, приховані смисли.

Серед поезій ксьондза Твардовського є й низка таких, назви яких виглядають ще довірливішими – аж до такого ступеня, що вони, ці назви, виглядають якимись недбало обраними й узагалі випадковими, пор. такі заголовки, як *Dlaczego, Jeszcze, Jeśli, Teraz, Jakże, Tylko, Nie tylko, Czemu, Na pół, Tak* і под. Цьому враженню відповідає те, що одиниці, які реалізують подібні найменування, є у мовному стосунку «другорядними», належачи до службових частин мови та / або займаючи периферійне місце в семантико-синтаксичній структурі речення. У таких випадках «м'якість» семіотичного зв'язку між назвою і твором як позначенням і позначуваним є ще більшою: назва не виражає майже нічого, і саме через це вона може виражати невизначено багато завдяки тій смисловій напрузі між твором і заголовком, яку автор створює шляхом обрання незвичної і непрозорої назви. Щодо таких назв методологічно доцільним видається пошук суто естетичного й водночас ідеологічного пояснення: смисловій «бідності» подібних назв відповідає загальна властивість поетики і стилістики Твардовського, що її можна схарактеризувати, використовуючи відому релігійну формулу *miseria res sacra*. Справді, на перший погляд мова віршів ксьондза Яна справляє таке враження, що автор не прагне писати «поетично», вона, ця мова, здається убогою і якоюсь нехудожньою [3, с. 12], далекою і від традиційних взірців, і від новітніх течій (щоправда, на наш погляд, тут можливими є певні паралелі з японською – і не лише – естетикою невисловленого; зі свого боку, поет-священик завжди відчував значення експліцитно невираженого й водночас незримо присутнього в релігійному тексті, пор. зауваження, зроблене ним у передмові до книги Томи Кемпійського «Про наслідування Ісуса»: «Мертон у одному зі своїх віршів назвав Божу Матір мовчаням, атмосферою, у якій тільки й можемо зустрітись із Ісусом. Думаю, що, не згадана, вона приховано міститься у всій [цій] книзі, що ... у найделікатніший спосіб наближає нам Її образ»). У кожному разі, за словами Твардовського, поетові для того, щоб бути правдивим, слід подолати мистецтво. І справді, релігійне мистецтво за визначенням не може бути лише мистецтвом, оскільки останнє як таке знаходиться поза ідеологією; крім того, як уже зазначалося, художній семантиці є властивим інтенціональний характер, ознакою якого є неможливість оцінки повідомлюваного змісту за критерієм «істинно / хибно».

Як видається, наведені вище приклади можуть слугувати аргументом на користь того, що назва як складник поетичного твору становить цікавий об'єкт лінгвістичного і, ширше, філологічного аналізу; вони ж свідчать і про складність цього аналізу, про деякі проблеми, котрі можуть тут постати перед дослідником, а, отже, і про важливість уваги до методичних аспектів відповідної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : монографія / С. С. Єрмоленко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 386 с.
2. Налимов В. В. Вероятностная модель языка: о соотношении естественных и искусственных языков / В. В. Налимов. – М. : Наука, 1974. – 272 с.
3. Czernysz T. O księdzu, który pisze wierszy / T. Czernysz, S. Jermolenko // Twardowski Jan. Trzeba iść dalej, albo spacer biedronki. Твардовський Ян. Треба йти далі, або прогулянка сонечка / упорядкування, переклад, передмова і примітки Тетяни Черниш і Сергія Єрмоленка. – Київ ; Краків : Кайрос, 2000. – S. 9–13.
4. Dobrzyńska T. Tekst / T. Dobrzyńska // Współczesny język polski / pod red. J. Bartmińskiego. – Wrocław : Wiedza o kulturze, 1993. – S. 283–306.
5. Ingarden R. O dziele literackim. Badania z pogranicza ontologii, teorii języka i filozofii literatury / R. Ingarden. – Warszawa : PWN, 1988. – 494 s.
6. Kostkiewiczowa T. Tytuł / T. Kostkiewiczowa // Słownik terminów literackich / pod red. J. Sławińskiego. – Wrocław etc. : ZniO, 1976. – S. 474.
7. Mayenowa M. R. Poetyka teoretyczna: zagadnienia języka / M. R. Mayenowa. – Wrocław etc. : ZniO, 1979. – 452 s.

Загнітко А. П.

(м. Донецьк, Україна)

**ЛІНГВОПАРАДИГМАЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ І ТЕХНОЛОГІЇ
ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СИНТАКСИСУ:
ТИПОЛОГІЧНІ ВИЯВИ**

Сучасні граматичні студії є актуальними, тому що у своєму обширі охоплюють різні напрями дослідження – власне-формальні (власне-морфологічні, власне-синтаксичні), семантико-синтаксичні, власне-семантичні, логічні, аналогові, комунікативні та ін. Все більшою мірою граматисти сконцентровуються на когнітивних підходах з послідовним обрахуванням особливостей вияву закономірностей категоризації й концептуалізації об'єктивного світу на цьому рівні. Актуальність простеження і з'ясування параметрів системності методів, прийомів і методик, технологій і технік синтаксичних досліджень мотивоване необхідністю усталеного погляду на вияв закономірностей їхнього співвідношення / не співвідношення і визначення їхньої корелятивності із загальнолінгвістичними методами, з одного боку, та з особливостями лінгвопарадигмального підходу, з іншого. Розмежування статичного і динамічного синтаксису стало уже традиційним (див. праці В. В. Бабайцевої, В. А. Белошапкової, Л. Ю. Максимова, С. М. Ширяєва, К. Ф. Шульжука та ін.), і має опертям утрадиційнено постульовану модель опозиції «мова ↔ мова» (за Ф. де Соссюром), компоненти якої не протиставлені один одному, а перебувають у динамічній взаємодії. Та й

запропоноване розмежування трьох типів науково-лінгвістичних парадигм ґрунтується на принципово новому витлумаченні мовних фактів у їхній системно-структурній організованості. Тому розрізняють дососюрівську, сосюрівську та постсосюрівську (див., наприклад, їхній розгляд А. Д. Кошелевим) наукові парадигми.

Метою аналізу постає з'ясування особливостей методів дослідження сучасного синтаксису та простеження їхньої корелятивності з відповідними лінгвопарадигмальними концепціями. Це зумовлює розв'язання комплексу завдань, з-поміж яких знаковими виступають: 1) критичне осмислення основних лінгвопарадигмальних концепцій; 2) окреслення «змонтованості» методів дослідження синтаксису у відповідні епітети; 3) діагностика сучасних технологій і методів дослідження синтаксису.

Дослідження сучасного синтаксису досить розмаїті. На долю синтаксичних студіювань, очевидно, сьогодні припадає лєвова частка науково-ґраматичних пошуків, що зумовлено кількома чинниками, з-поміж яких особливо значущими постають: 1) взаємозв'язок синтаксису і частиномовної класифікації, оскільки усталеним і класичним є тлумачення частин мови як «відстояних членів речення» (див. дослідження І. І. Мещанінова, В. В. Виноградова та ін.), підтвердженням чого можна вважати класичну формулу, викінчено обґрунтовану О. О. Потебнею [27], – без відмінюваної форми дієслова (Vf) слов'янське речення не існує; 2) опертя частиномовних функцій – первинних і вторинних – на внутрішньосинтаксичні параметри: позиції, семантику (пор.: функцією прикметника є функція означення і вираження атрибутивних відношень: *Спалився вечір **елеґійний***, / *зів'яв, мов пісня, спопелів* (Б.-І. Антонич); іменника – функції підмета або додатка: *Шумлять **дерева** спокійно* (Б.-І. Антонич); *Дерево послухай! Їхню сповідь / у книгу ночі запиши!* (Б.-І. Антонич); дієслова – функція присудка: *Сова гугнява **відзивається** глумливо з луга* (Б.-І. Антонич) і под.); 3) надання синтаксичному критерію одного з визначальних критеріїв у частиномовному тлумаченні (О. Єсперсен [15], І. Р. Вихованець [4], К. Г. Городенська [8] та ін.); 4) активна участь синтаксису у міжчастиномовних переходах (конверсії), витворенні синкретичних площин: *Багатого **чубатого** дівчина шанує* (Т. Шевченка). (*Багатого чубатого* – заповнюють синтаксичну позицію додатка, виконують функцію об'єкта, мають категорійне значення предметності (позначають особу). Інколи вважають, що «ґраматичною основою перехідних явищ у системі частин мови є зміна синтаксичної функції слова, яка спричиняє зміну категоріального і відповідно лексичного значення слова, що формує в ньому нові особливості морфологічних ознак» [9]. А кваліфікація слів категорії стану (в інших

термінах – станівник, предикативи, предикативні слова тощо (див. праці І. Р. Вихованця, І. І. Мещанінова, В. В. Виноградова, К. Г. Городенської, В. О. Горпинича, І. І. Слинька та ін.), зв'язки (В. В. Виноградов [3], В. О. Горпинич [9] та ін.) як окремої частини мови повністю ґрунтується на синтаксичних параметра. У цьому разі особливо значущим постає адекватне застосування методики позиційного аналізу з послідовним урахуванням лінійного розгортання речення та структурної зумовленості його послідовно розташованих компонентів. Тому таким актуальним і важливим постає вивчення методів синтаксичних студіювань, простеження їхньої системності та взаємозв'язку з методами досліджень інших мовних ярусів – морфологічного, лексичного та ін.

Новизна мотивована встановленням основних диференційних ознак методів синтаксичних досліджень та простеженням їхнього навантаження в таких студіях, виявом співвідношення з відповідними науково-лінгвістичними парадигмами. Новизна корелює з метою, що передбачає аналіз методів сучасних синтаксичних досліджень та окресленням особливостей їхнього застосування.

Розглядаючи проблему первинності мови чи концептуального світу для людини, А. Д. Кошелєв виділив три варіанти відповіді [23, с. 15–40]. Перший ґрунтується на постулаті первинності рідної мови, що засвоюється дитиною до постання в неї концептуального світу. Тому використовуючи мову, дитина формує концептуальний світ (у майбутньому структурація речення виформовувана на цих постулатах концептуального бачення). Уся категоризація світу, розчленування його на концепти і встановлення між ними відношень реалізовувала відповідно до мовних значень та відношень між ними. У цьому разі мова є самодостатньою системою, а концептуальний світ – це продукт, що відображає цю системність (це, власне, сосюрівський підхід [31]). Визначальним поставав у цьому разі структурний аналіз у різноманітних його вимірах і методиках. Тому такою епохальною і знаковою є праця Люсьєна Теньєра, присвячена проблемам структурного синтаксису. Лінгвіст послідовно застосував не тільки власне-структурний підхід до розгляду реченневої будови, але зробив це з опертям і послідовним врахуванням семантичного наповнення синтаксичних позицій.

Ґрунтовне дослідження Л. Теньєра виявилось актуальним, але таким, що не зовсім корелювало з наявними на той час теоретико-синтаксичними ідеями. Актуальність праці мотивована тим, що Л. Теньєр переконливо довів значущість синтаксису як розділу мовознавства, окреслив його самостійність у плані опрацювання синтаксичних зв'язків, синтаксичних одиниць, різноманітних синтаксичних процесів, графічно подав моделі і схеми внутрішньої реченневої залежності, підпорядкованості і под. Тим самим вчений аргументовано заперечив можливість

підпорядкування синтаксису морфології (див. також: [17; 18; 20]). Попри те, що сама праця Л. Теньєра заакцентована як структурний синтаксис (це відображено і в самій назві), вона значною мірою ємніша і багатша за вузьке розуміння цього напрямку, структурного підходу як такого. Останнім зумовлена інтеграція ідей Л. Теньєра в концепцію породжувальної граматики (граматика залежностей), теорію безпосередніх складників (пор. напрацювання в галузі конституентного синтаксису). Очевидно, саме розуміння структурного синтаксису Л. Теньєра має опертям глибокі традиції французької лінгвістики (Ш. Баллі, А. Сеше, Ж. Дамурет, Е. Пішон, Ф. Брюно, Ф. де Сосюр та ін.). Учений досліджує різні структури як складники речення, простежує специфіку зв'язків між ними. У силу цього розмежовує структурний та лінійний (формальний) синтаксис – порядок у реченні. За Л. Теньєром, структурний – це відношення між словами та їхня взаємозалежність з відповідною багатомірністю, лінійний – це розташування слів у мовленнєвому ланцюзі. Тому говоріння передбачає перетворення структурного упорядкування на лінійне – синтез, а розуміння – перетворення лінійного на структурне – аналіз. Організація ґрунтується на взаємодії трьох чинників: а) форми вираження (морфології, формального порядку слів), б) форми змісту (структурний синтаксис з його відповідною ієрархією відношень між словами), в) субстанції змісту – семантики (за сучасними концепціями, називання певної пропозиції). Для дослідника суттєвим є врахування відносної автономності цих трьох складників (процедури вияву статусу певного компонента як члена речення: *Учора в Києві вперше зустрілися за столом переговорів делегації православних церков Київського та Московського патріархату* (Україна молода. – 2009. – 3 жовтня), де зустрілися делегації у формально-граматичному аспекті окреслюють дві ядерні внутрішньореченнєві позиції головних членів речення. Лінійна упорядкованість речення корелює з відповідними синтаксичними зв'язками, пор.: (1) *Мама цілує дитину* і (2) *Дитина цілує маму* – в обох реченнях формальне вираження підмета (*мама* (1) і *дитина* (2)), присудка (*цілує* (1) і *цілує* (2)), додатка (*дитину* (1) і *маму* (2)) корелює зі змістовим наповненням і водночас відображає інваріантні формальні вияви головних (підмета і присудка) і другорядних (дodatка) членів речення. Формально-граматична діагностика як одна з визначальних синтаксичних студіювань уможлиблює послідовне розмежування омонімічних утворень: *Батько з матір'ю провели літо в Греції* і *Батько з матір'ю провів літо в Греції*, де в першому реченні *батько з матір'ю* – це асоціативний підмет, а в другому реченні – підмет *батько*, а з *матір'ю* – додаток.

Грамаіична правильність речення ще не передбачає його змістового наповнення, оскільки грамаіично правильне речення відображає тільки закономірності власне-грамаіичного структурування. Автономність

синтаксису підтверджувана, за Л. Теньєром, відповідними фактами: 1) речення може бути граматично правильним, але беззмістовним (*Чорний глечик дозволяє вантажівці їхати лісом*), у цьому разі особливо актуальним постає питання про референтність речення, його денотат і т. ін.; 2) у реченні семантика слова часто є зворотно пропорційна його синтаксичній ролі: *Зелені смереки показували пароплаву, що шлюз відкрито*; 3) зіставлення фактів різних мов свідчить, що те саме значення може бути виражене різними синтаксичними способами в тій самій мові і в різних мовах (*Давно падає дощ* (В. Винниченко) – двоскладне іменниково-дієслівне (дієслівно-іменне) речення із семантично наповненими позиціями підмета і присудка; *Давно дощить* (М. Коцюбинський) – односкладне безособове речення з єдиним формально вираженим головним членом; *Воно давно дощить* (діал.) – двоскладне займенниково-дієслівне (дієслівно-іменне) речення із семантично спустошеною позицією підмета (*воно*) і под. [6; 8; 17]). Л. Теньєр, диференціюючи структурне та семантичне, ніякою мірою не ігнорує останнє, а часто наголошує на більшій вагомості семантичних параметрів. Тому такою важливою постає семантична діагностика відповідної синтаксичної позиції, на що спрямоване використання методу зіставлення і методики модифікацій. Остання постає одним із виявів застосування трансформаційного методу, пор.: *Колір кохання – червоний колір*, де лінійна позиція двох формально тотожних *колір* не відображає їхньої семантичної ємності, оскільки постпозитивний елемент *колір* постає семантично вужчим щодо ініціального елемента *колір*, що в цьому разі і виступає іменним елементом складеного присудка. Семантична ємність ініціального елемента *колір* може охоплювати не лише *червоний*, а й інші виміри кольорової, що ідентифіковані і запізнавані іншими народами, націями як кольори кохання (*зелений, блакитний, жовтий* і под.).

Свого часу Л. Теньєр послідовно розмежував статичний і динамічний синтаксис, статичний і динамічний порядок фактів мови. Перший має опертям вивчення категорійної частиномовної семантики, останній ґрунтується на вивченні функцій слів у реченні. Ця різниця загалом відображає різницю понять ‘мова-система’ та ‘мовленнєві реалізації’. Статичний синтаксис, за Л. Теньєром, охоплює парадигми слів, що наявні у свідомості мовця до формування висловлення; динамічний – організацію статичних елементів у свідомості мовця у процесі формування речення [38]. Статичний синтаксис збігається з внутрішньою формою мови, зі структурним порядком. У свідомості мовця існують ті чи ті моделі речень, що в процесі мовлення відбираються мовцем і відповідно лексично наповнюються. Усе останнє належить до сфери мовленнєвої реалізації. Загальну схему синтаксичної концепції Л. Теньєра легко відобразити. Динамічний синтаксис охоплює три поняття: а) синтаксичний зв’язок

(коннексію), що визначає побудову реального речення; б) юнкцію і в) трансляцію [там само]. Синтаксичний зв'язок може бути вертикальним, об'єднуючи керований і стрижневий компоненти, та горизонтальний (в об'єднанні супідрядних компонентів (речення, однорідні члени)). Залежно від категорії домінування в реченні слід розрізняти дієслівні, субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні вузли. У дієслівному реченні абсолютно панівним постає дієслівне ядро, якому на «рівних началах» підпорядковані субстантивні елементи – актанти (суб'єкт, прямий / непрямий об'єкт), сирконстанти (обставина). Крім синтаксичного зв'язку, слова об'єднуються семантичним (анафоричним) зв'язком. Юнкція (за Л. Теньєром, це витворення) полягає в об'єднанні синтаксичних зв'язків та розширенні речення шляхом формування однорідних членів. У динамічному синтаксисі особлива роль належить трансляції – переведенню слова з одного функційного класу (категорії) в інший. Для графічного зображення усіх трьох понять структурного синтаксису – синтаксичного зв'язку, юнкції і трансляції – лінгвіст опрацював особливий різновид графів – стеми [там само], що дозволило показати ієрархічну залежність компонентів речення в статичному вимірі. Урахування різноманітних реченнєвих виявів у мовленнєвій комунікації неможливе без застосування трансформаційного методу з різноманітними конфігураціями (пор. розгляд у цьому аспекті особливостей категорії стану та її комунікативно-доцентрового та комунікативно-відцентрового закріплення у формах активного і пасивного стану в [22], пор. також: [16, с. 195–209, 217–226]).

Інший підхід до розгляду проблеми первинності мови чи концептуального світу для людини має опертям первинність концептуального світу. Засвоювані згодом мовні значення – це названі елементи концептуального світу та їхні відношення [23, с. 15–17]. Внаслідок цього системність мовних знаків мотивована системністю концептів світу. Тут мова прямо замкнута на об'єктивну дійсність (це антисосюрівський погляд, а також когнітивний, пор. праці А. Вежбицької, Дж. Лакоффа та ін.). У цьому особливо знаковими постають студії з когнітивного синтаксису, опрацьовувані у другій половині дев'яностих років двадцятого століття і початку двадцять першого століття, опрацювання теорії еквівалентності на функційно-комунікативній і функційно-когнітивній засадах (див. дослідження М. В. Всеволодової, С. О. Важніка, М. Й. Конюшкевич, Ч. Ляхура, А. М. Шаранди, А. М. Лучик, М. Г. Сеніва та ін. [21, с. 8–23, 45–66, 85–96 і далі]). Це особливо важливо для простеження і вияву глибинних структур в образно-метафоричних нашаруваннях, де суттєвим є встановлення вихідної структури та «поверхування» різноманітних перетворень, «дослідження яких не може послуговуватися стандартними методиками синтаксису» [29, с. 470]. Динамічні моделі позиційних схем висловлень типу *Мусує день*,

мов склянка золотого чаю, / прочищена блакить, ввиш мряки шумовиння (Б.-І. Антонич); *Накрита неба бурим дахом, / мов бронза, ніч тьмяніє й стогне. / Як вбиті в ніч горючі цвяхи, / холонуть зорі в сині криги* (Б.-І. Антонич), надзвичайно ускладнені через особливу нелінійну природу їхнього постання, «евристично-творчий характер конструювання світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду, через парадоксальність поєднання ситуацій, планів і модусів, зумовлену креативною та конструктивною здатністю мовця, складом його мислення, психіки, світогляду, а також інтенційністю та прагматичними ознаками дискурсу» [там само, с. 471], вимагає особливого застосування методики вичленовування різних предметних сфер (диференціювання первинної і вторинної пропозиційної інформації), встановлення рівнів прихованості предикативності (Н. В. Гуйванюк, О. Д. Максим'юк), їхнього нашарування, з'ясування проникнення образно-концептуальної однієї предметної сфери в іншу, простеження їхнього рівневого співвідношення / не співвідношення, що дозволяє зробити послідовне застосування конструктивного методу, методик зовнішньої та внутрішньої інтерпретації, дотриманням особливостей розгляду речення в різних аспектах (статичного / динамічного; власне-синтаксичного / семантико-синтаксичного / власне-семантичного / комунікативного) та ін.

Ще інший погляд на проблему первинності мови чи концептуального світу для людини має опертям постулат, що і концептуальний світ, і мова людини формуються як самостійні, автономні системи [23, с. 15–17]. Тому мовні знаки утворюють свою системність (вони самодостатні), елементи ж концептуального світу з їхніми відношеннями – свою. Мовні значення описують концепти світу не прямо, а через специфічну мову символів (постсоссюрівський підхід, див. праці Н. Хомського, І. А. Мельчука та ін.). відображають особливості концептуалізації, закономірності категоризації світу, членування об'єктивного світу. За А. Д. Кошелевим, концепти визначають базові категорії, їхні функції – забезпечувати людину сприймати об'єктивний світ (формування предметних світів з плутанини плям, ліній, точок, світлотіней та ін., що постають у її перцептивному полі) [там само, с. 15–17].

Підхід від мовних структур уможливорює вирізнення синтаксичних концептів [7], що має основою розгляд синтаксичної побудови як знакової з власним означуванням – синтаксичним концептом, тому що в мові наявні символи (лексеми) та операції над / з ними – грами, що складають структурну схему синтаксичної конструкції. Операції виявляють відношення між символами, виявляють денотативну ситуацію – пропозицію (за [7, с. 5]), у якій немає ні головних, ні другорядних членів, немає формальної структури, тому що це суто смисловий концептуальний набір компонентів, які мовець намагається вербалізувати (діяч, дія,

інструмент, об'єкт дії, час, простір з їхнім внутрішнім членуванням тощо) (за Г. А. Волохіною, З. Д. Поповою). Це мотивовано тим, що «типові ситуації» виявляють комунікативний і когнітивний досвід народу в узагальненому вигляді, постаючи «мисленневими шаблонами» в плані змісту синтаксичних моделей з відповідними компонентами виявленої ситуації. Пропозиція існує у розмаїтій сукупності власного вираження, у сукупності конкретних висловлень з актуалізацією того чи іншого компонента, з відповідним фокусом у комунікації.

Поняття концепт, попри усі наявні класифікації і дефініції, не належить сьогодні до суворо детермінованих, тому що „кожен „концепт повинен розглядатися як точка збігу, згустку і накопичення своїх складників. Концептуальна точка постійно перебігає складниками, рухається вниз і вгору. ... Внутрішньоконцептуальні відношення мають характер не включення і розширення, а винятково впорядкування, і складники концепту не бувають ні постійними, ні змінними, а всього-навсього *варіаціями*, впорядкованими за сусідством. Вони процесуальні, модулярні. Концепт тієї чи іншої птахи – це не її рід або вид, а композиція її станів, забарвлення і співу; це щось нерозрізнюване, не стільки синестезія, скільки синейдезія. Концепт – це гетерогенеза, тобто впорядкування складників за сферами сусідства. Він ординальний, він являє собою інтенціонал, наявний у всіх його складниках” [14, с. 31]. Уживання ж терміносполук типу „лексичний концепт”, „морфологічний концепт”, „семантичний концепт”, „синтаксичний концепт” не постає коректним, тому що лексичний / морфологічний / синтаксичний, не кажучи уже про семантичний, що охоплює усю мовну систему загалом, рівень є одним із виразників концепту, як і поняття синтаксичний концепт, тому пропозиція окреслює смисловий інваріантний концептуальний набір компонентів, виявлених на синтаксичному рівні найпоспідовніше, пор. концепт *небуття об'єкта* (ситуації «*небуття об'єкта в світі*», «*небуття об'єкта для впливу агенса*» та ін.).

З часів Аристотеля і до праць Л. Вітгенштейна категорії розглядались як прозорі «сутності». Визнавалось, що речі належать до тієї самої категорії, якщо і тільки якщо вони мають певні спільні ознаки. Притаманні для них такі спільні ознаки кваліфікувались як визначальні тієї чи тієї категорії. У другій половині двадцятого століття (80–90-ті роки) постав новий підхід до категорій, знаний більше як теорія прототипів і категорій базового рівня (Дж. Лакофф). Важливим у цьому вимірі є інтерпретування родових категорій типу “яблуко”, “троянда”, “собака”, “шафа”, “слива”, “ромашка”, “конвалія” та ін., що є проміжними між загальнішими концептами “квіти”, “тварини”, “фрукти”, “меблі” і под., і частковішими – види (сорти): “антонівка”, “ред-делюшес”, “чайна троянда”, “польова ромашка”, “ренклюд” тощо. Такі категорії, за

Дж. Лакоффом, виступають первинними, тому що мають опертям досвідні аспекти людської психології: гештальти, сприйняття, ментуальну образність, рівень роду (в іншій термінології – “народно-родовий рівень” (Берлін)) є, очевидно, психологічно базові. Речі на цьому рівні сприймаються цілісно, як єдиний гештальт, для ідентифікації на нижчому рівні обрані специфічніші ознаки, що відрізняють, наприклад, один вид дуба від іншого. Цим категоріям не властиві образи або моторні дії. Так, за Дж. Лакоффом, наявні ментальні образи стільців – абстрактні образи, що не корелюють з якимсь окремим стільцем, наявний загальний набір рухів для взаємодії зі стільцями. Якщо ж переходити від категорії базового рівня “стілець” до ієрархічно вищої категорії “меблі”, ситуація змінюється, оскільки відсутні абстрактні ментальні образи предметів меблів, що не поставали б об’єктами базового рівня типу стіл, стілець, ліжка тощо. Та й немає моторних дій або пов’язаних з меблями загалом, що не були б моторними діями з відповідними об’єктами базового рівня – стільцями, столами, ліжками і под., тому спільний зовнішній вигляд постає основним визначником базового рівня [24, с. 55, 56, 58, 78, 79]. Застосування методики концептуального аналізу та методики категоризації уможливило вияв первинних / вторинних смислів тих чи тих реченневих структур та встановлення відповідності / невідповідності різних реченневих рівнів, пор., наприклад: у реченні *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* (І. Нечуй-Левицький) фразеологізм *дрижала кожна жилка* у (Фразеологічний словник української мови : в 2 т. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 236) кваліфіковано зі значенням «Кого-небудь охоплюють якісь почуття, переживання і т. ін.», що дозволяє говорити про еквівалентність речень *В Саїда дрижала кожна жилка* і *Саїд був стривожений (переживав)*, де наявна повна формальна невідповідність між першим і другим реченням, оскільки форма *В Саїда* у реченні *Саїд був стривожений (переживав)* набуває номінативно-суб’єктного вияву і виражена формою називного відмінка як інваріантною формою підмета. Те саме стосується і предикативної частини *кров грала в жилах, кипіла*, оскільки фразему *кров грає* у (Фразеологічний словник української мови : в 2 т. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 314) кваліфіковано як «1. Хто-небудь відчуває приплив сили, енергії і т. ін.», а фразему *кров кипіла* витлумачувано як «Хто-небудь перебуває в стані сильного збентеження, гніву, обурення і т. ін.» [там само, с. 315]. Усе це дозволяє навести повний еквівалент речення *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* у такому вияві **Саїд був стривожений (переживав), був збентежений і розгніваний*. Два утворення *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* і **Саїд був стривожений (переживав), був збентежений і розгніваний* легко проаналізувати у змістовому плані, простеживши особливості насичення певними смислами у першому та

нівеляції останніх у другому, а у формально-граматичному (власне-структурному) аспекті, де визначальними постають синтаксичні категорії членів речення, категорії синтаксичних зв'язків, ієрархія членів речення з чітким розмежуванням головних членів (граматичної основи) та другорядних членів речення, досить складним виступає ототожнення двох таких формально нетотожних структур. Семантичний підхід дозволяє розглянути ці два утворення через зіставлення зі структурою описуваного в реченнях фрагмента дійсності. У цьому разі змістом синтаксичних одиниць постає відображення типових функцій і відношень об'єктів дійсності у свідомості мовця. Денотат обох речень є тотожний, різниця у формальному вираженні зумовлена заповненням однієї із синтаксичних позицій фразею, семантика якої гіпотетично прирівнювана до слова / словосполучення: *дрижала кожна жилка* = *був стривожений* (переживав), аналогічно фраземи *кров грала в жилах* = *був збентежений*, фраземи *кров кипіла* = *був розгніваний*, що й сумарно складає зміст цього речення. Складнішим постає питання про встановлення структурної схеми речення, що зорієнтована на морфологічне вираження членів речення, а не на їхню семантику. Орієнтація на семантику зумовлює не корелятивність двох реченнєвих структур *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* і **Саїд був стривожений (переживав), збентежений і розгніваний*. Позначаючи ту саму ситуацію, обидва речення по-різному актуалізують її компоненти та відтворюють її загальне тло. Речення *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* відтворює емоційний стан суб'єкта з послідовною градацією цього емоційного стану із фінальним компонентом, на відображення якого зорієнтований усічений фразеологізм *кров кипіла*, еквівалентне ж речення **Саїд був стривожений (переживав), був збентежений і розгніваний*, позначаючи ту саму ситуацію, у менш експресивній формі передає її. Розбіжність у структурі цілком очевидна. Речення *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* за суто формальним критерієм є складним, де кожний фразеологізм може бути співвіднесений з відповідною формальною двоскладною структурою (пор.: *дрижала кожна жилка* – формально ототожнюване з двоскладним дієслівно-іменниковим утворенням типу N_1V_f ; аналогічно *кров грала в жилах*), а речення **Саїд був стривожений, збентежений і розгніваний* може бути кваліфіковане і як просте ускладнене речення з однорідними присудками (іменними складеними) і як складне, у якому кожний присудок координований самостійно з підметом. Розгляд і як простого ускладненого (формально неелементарного), і як складного речення **Саїд був стривожений, збентежений і розгніваний* ґрунтується на його кваліфікації як двоскладного простого ускладненого (формально неелементарного), а складного – як такого кожна частина якого постає двоскладною. Різниця

між формальною кваліфікацією обох речень є принциповою, оскільки підметова позиція в обох випадках є різною. У реченні **Саїд був стривожений, збентежений і розгніваний* структурна схема корелює із семантичною будовою, а в реченні *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* така корелятивність не простежувана, оскільки суб'єктом виступає *В Саїда*. Аналіз формально-граматичної структури речення, корелюючи з тими чи іншими інваріантними заповненнями відповідних синтаксичних позицій, повинен враховувати і фразеологічну нерозкладність певних сполук, внаслідок чого активованою виступає асиметрія. Ґрунтовний аналіз речення, словосполучення та інших одиниць можливий тільки за умови коректного застосування різних методів і методик синтаксичних досліджень та врахування концептуальних принципів відповідної науково-лінгвістичної парадигми.

Послідовне розмежування концептуальних підходів до розгляду тих чи інших мовних явищ у межах відповідної науково-лінгвістичної парадигми з опертям на ту чи ту епістему уможлиблює простеження спадкоємності застосовуваних загальнонаукових і частково-наукових методів лінгвістичних студіювань. Так, наприклад, у рамках генетичної (порівняльно-історичної – дососсюрівської) наукової парадигми актуальними постають наукові методи реконструкції (окремих форм, прамов у їхній системності і под.), транспонування (перенесення закономірностей сформульованого закону на інші мовні рівні порівняння, корекції, аналогії (за яким пояснювалися будь-які винятки (сьогодні має активне застосування у поясненні тих чи тих відхилень від чергування голосних, приголосних; пор.: відсутність переходу <o> в <i> у закритому складі слів типу *лоб* мотивована аналогією до усіх інших форм, де <o> знаходиться в закритому складі та ін., водночас знаковим постає абсолютизація законів мовного розвитку, дія яких є визначальною для усіх без винятку мов. Аналогія як принцип студіювання відома ще з часів античності, а сьогодні її в сучасному як певне уподібнення, наближення (аж до певної уніфікації) однієї мовної форми до іншої (здебільшого поширенішої, регулярнішої тощо) на ґрунті наявної їхньої формальної або значеннєвої подібності, пор., наприклад, кваліфікацію форм місцевого відмінка у конструкціях типу *Сестра в партизанах* як іменного елемента складеного іменного присудка. У психолінгвістичному аспекті, на думку Г. Пауля, з ім'ям якого пов'язане вивчення аналогії, в людській психіці слова спроможні взаємно притягуватися внаслідок або збігу звучання, або тотожності інтонування тощо [25, с. 128]. Як психолінгвістичну властивість аналогію кваліфікували Ф. де Соссюр [31, с. 202–226], В. О. Богородицький [1, с. 182–183] та ін. Тому метод аналогії легко постає застосовуваним у синтаксичних студіях з опертям на технологію його апробування на інших рівнях мови. Подібно й розгляд відмінків постає

мотивованим у тому разі, якщо на них дивитися як процес у чомусь аналогічний правилам приписування прийменників в англійській мові або в японській мові. Існують мови, у яких різні відмінкові форми використовуються досить широко, і думка про те, що відмінкові форми можуть приписуватися іменникам на підставі тих чи тих синтаксичних відношень мотивована значною мірою семантикою. Будь-яка еквівалентність (у вузькому сенсі – еквівалентність слову (прийменнику, частці, сполучнику, у широкому сенсі – еквівалентність вираженому змісту (пор., наприклад, еквіваленти речення [19, с. 79–91])) може бути розглянута тільки з опертям на ті чи інші аналогії, встановлення діагностичних показників вираженого змісту і под. У рамках семантики поняття глибинних відмінків належить до сфери внутрішньої семантики, воно пов'язане не із семантикою істинності, а з природою внутрішньої структури несамотійного речення. У рамках внутрішньої семантики актуальним є синтагматичний, а не парадигматичний аспект. Глибинні відмінки належать до тих семантичних відношень, що пов'язують структурні елементи речення. Поняття глибинного відмінків особливо актуальне у вивченні та встановленні відповідних глибинних смислів, що уможлиблює ідентифікацію не тільки синтаксичних позицій, семантичних ролей, але й корегування семантичних ролей та простеження згорнутості / розгорнутості позиції (*Діти помандрували в ліс, щоб назбирати перших весняних квітів* і *Діти помандрували в ліс за першими весняними квітами*), поверхневого / глибинного вияву семантичного маркування позиції (*Ударяє дзвін тривожно в кригу весняну* (В. Чумак) → **Хтось вдаряє у дзвін* (= *Хтось б'є у дзвін* = *Хтось дзвонить* + *Дзвін тривожний* – аналіз наступної частини *в кригу весняну* повинен відштовхуватися від її образної метафоричності і мати належне застосування методики концептуального аналізу, що дозволить розкрити подвійну приховану предикативність цього утворення).

Розгляд системи методів і методик, технологій і діагностик сучасних синтаксичних досліджень у співвідношенні з лінгвопарадигмальними просторами є надзвичайно актуальним і перспективним, тому уможлиблює не тільки встановлення значущості застосування самих методів, методик і технологій для досягнення адекватних результатів, визначити важливість і знаковість певної епістемі в науково-лінгвістичній картині, але й встановити сутність і навантаження тих чи інших технологій синтаксичних студіювань (пор.: вагомість застосування квантитативних методів, окремих їхніх методик у дослідженнях з порівняльно-історичного, зіставного, типологічного синтаксису, лінгвістичної експертизи (встановлення авторства, стилістичної / стильової належності, з'ясування статусу наратора та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Богородицкий В. А. Очерки по языкознанию и русскому языку / В. А. Богородицкий. – М. : Соцэргиз, 1939. – 278 с.
2. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения / В. В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – С. 254–294.
3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – изд. 3-е, испр. / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Волохина Г. А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г. А. Волохина, З. Д. Попова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – 194 с.
8. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
9. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
10. Гуйванюк Н. В. Засоби вираження присвійності в українській мові / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Вид-во Чернівецького ун-ту, 1975. – 20 с.
11. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / Н. В. Гуйванюк. – К., 1993. – 34 с.
12. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1994. – 336 с.
13. Гуйванюк Н. В. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в реченні : навч. посібник / Н. В. Гуйванюк, В. А. Чолкан. – Чернівці : Рута, 1997. – 63 с.
14. Делёз Ж. Что такое философия / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – СПб., 1998. – 234 с.
15. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
16. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
17. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
18. Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису. – вид. 3-тє, випр. і доп. / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 294 с.
19. Загнітко А. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія / А. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип 19. – С. 79–91.
20. Загнітко А. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 150 с.
21. Загнітко А. П. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів / А. П. Загнітко, К. М. Виногорова, І. Г. Данилюк. – Донецьк : Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. – 209 с.
22. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія / В. Б. Касевич. – М. :

Наука, 1988. – 312 с.

23. Кошелев А. Д. Об основных парадигмах изучения естественного языка в свете современных данных когнитивной психологии / А. Д. Кошелев // Вопросы языкознания. – 2008. – № 4. – С. 15–40.

24. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Школа „Языки культуры”, 2004. – 412 с.

25. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 355 с.

26. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – изд. 7-е / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.

27. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1, 2. – 536 с.

28. Рябець Л. В. Аналогія як фактор формотворення / Л. В. Рябець // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : Брама України, 2006. – С. 173–178.

29. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

30. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

31. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр. – К. : Основи, 1998. – 256 с.

32. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко. – К. : Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, 1997. – 216 с.

33. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 308 с.

34. Степанов Ю. С. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1976. – 401 с.

35. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.

36. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка : семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 342 с.

37. Степанов Ю. С. Язык и метод : к современной философии языка / Ю. С. Степанов. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1998. – 397 с.

38. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1998. – 656 с.

Зеленько А. С.

(м. Луганськ, Україна)

ПРОБЛЕМИ СЕМАСІОЛОГІЇ СТОСОВНО РІЗНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ

Питання семасіології нами розглядається майже у всіх розвідках та книгах [8, 9, 10], як правило, стосовно певної парадигми. Перелік перших і других пропонується у показнику підготовленого нині до друку посібника, де будуть подані також тексти ряду розвідок. У своїх семасіологічних

дослідженнях опираємось на теорію семасіології, викладену В. В. Левицьким у його фундаментальній книзі [14]. Допомагає автору й підручник з сучасної лінгвістики О. О. Селіванової [16, с. 70–119].

Семасіологічні закономірності – це сукупності закономірностей взаємодії людини з природним середовищем, представленим повсякденним побутом у вузькому розумінні і Всесвітом – у широкому розумінні. Закономірності характеризують сприйману матерію через категорію дискретності. До останнього часу у мовознавстві нехтувалася дискретність наукового пізнання й лише нещодавно вона стала реалізованою еволюцією лінгвістичних парадигм. Визнання їх у мовознавстві не виняток, бо у більшості галузей наук на сучасному етапі визначені парадигми й характерні для кожної з них ознаки. Нині вже констатується певний ізоморфізм парадигм у різних галузях науки, здебільшого у гуманітарних, природничих. Заслуговує на увагу у зв'язку з визнанням і визначенням парадигм еволюція науки, точніше еволюція галузей науки, констатована істориком науки Б. М. Кедровим на основі аналізу наукової спадщини Карла Маркса [12]. Визнання функціонування людини як наслідку взаємодії її закономірностей із закономірностями середовища у його найширшому розумінні є онтологічною базою функціонування науки у цілому, інтенцією, імпринтінгом, інтуїцією та творчістю фундаменталістів учених в умовах обмеженого фактичного матеріалу. Дискретність функціонування матерії асоціюється із закономірною ритмічністю й реалізується стадіальністю [5].

Зміна лінгвістичних парадигм у мовознавстві супроводжується зміною аспекту дослідження значення, його структурних компонентів. Саме це нами прослідковується у всіх розвідках, де зачіпаються питання, що стосуються лінгвістичних парадигм і семасіології. Перелік їх буде даний у бібліографічному показнику вже згаданого посібника. Значення (як видове галузеве поняття інформації) – це різної міри узагальнення закономірності якоїсь частки взаємодії взаємодій людини з усім середовищем (куди входить взаємодія з іншими людьми як носіями такої ж взаємодії).

Своїм колегою по утвердженню у теорії й історії мовознавства, а найперше – у практиці викладання курсу загального мовознавства у парадигмальному вигляді вбачаємо автора посібника “Актуальные проблемы современной лингвистики” [1]. Своє бачення еволюції парадигм вона інтерпретувала визначенням проблематики, розташованих одна за однією лінгвістичних парадигм, хрестоматійно представлених уривками з книг та розвідками зарубіжних і російських дослідників аналізованих парадигм.

Парадигматичний принцип викладу історії й теорії мовознавства нами реалізований у вже підготовленому варіанті посібника із загального

мовознавства [7]. Схарактеризовано окремі лінгвістичні парадигми у цілому ряді авторських розвідок. Перелік їх додається у вище згаданому бібліографічному показнику, а деякі з них пропонуються у повному вигляді у підготовленій книзі. Зрозуміло, що робилося це багато років у процесі осмислення прочитаного в інших авторів й безперервного уточнення визначень парадигм і виявлення їх взаємозв'язків. Показовою у даному разі стала зміна назви обґрунтованого нами напрямку когнітивної лінгвістики, який спершу був названий як лінгвістичний детермінізм і кваліфікований як окрема парадигма, а вже пізніше – синергетичний детермінізм і визначений як напрямок сучасної лінгвістичної парадигми.

Описове мовознавство на підсумковому своєму етапі у давньогрецькій філології у прикладному аспекті реалізувалося сформуванням безмежного щодо нагромадження інформації писемного варіанта окремої звукової мови на матеріалі давньогрецької, яка своїми східним і західним варіантами започаткувала писемність мов високо цивілізованої на той час Європи.

Акумуляована класичним давньогрецьким і латинським мовознавством уся попередня наука про мову, яка зосередилася на вивченні однієї мови на матеріалі дослідження новосформованих європейських мов на шляху наукового пошуку закономірностей будови і функціонування їх трансформувалася у порівняльно-історичне мовознавство (компаративну парадигму, чи компаративізм). Так би мовити, аналіз природного експерименту на етапі компаративізму розчленовується на часткові проблематики, асоційовані з дослідженням структурованої за групами спершу індоєвропейської, а потім в інших сімей мов лексичної підсистеми у процесі укладання етимологічного словника споріднених за походженням мов індоєвропейської сім'ї. Фактично, на основі вивчення компаративної лексичної парадигми реконструюється давня лексема, яка поставала перед дослідником однією денотативною (предметною) семою. Власне так формується вчення про внутрішню форму слова, чи внутрішню форму у мові. На рівні граматичної, точніше морфологічної підсистеми порівняльно чи зіставно аналізуються співвідносні граматичні морфологічні парадигми й пізнається граматичне морфологічне значення. Компаративна парадигма, крім категорії внутрішньої форми, збагатилася й мовною моделлю світу, обґрунтованою основоположником теоретичного історичного мовознавства Вільгельмом фон Гумбольдтом.

Поки що невизначений у часі своєю кінцевою метою автоматичний переклад, який обіцяє багатократне збагачення інформацією, нехтуючи нейтралізацію конкретно-історичні закономірності акумуляції національно-етнічної свідомості.

Структурна синхронічна лінгвістика в аспекті мікроструктурного

аналізу особливо на етапі гіпертрофованого структуралізму постала антиподом історичному теоретичному мовознавству, орієнтованому на макроструктурний аналіз. Будучи частиною усїєї науки, мовознавство у пошуках сутності аналізованого явища переорієнтовується, як і механічна фізика, яка переростає у ядерну, та біологія, що трансформується у генетику, на лінгвістичний структуралізм з його мікроструктурним аналізом. Якщо прикладне значення ядерної фізики й генетики уже засвідчило ефективність, то у мовознавстві ні комп'ютерні, ні інтернетівська мови поки що так не сприймаються навіть науковцями. Структурна парадигма виділяється серед інших зрослим операціонально-дослідним апаратом. Так, крім використовуваних для аналізу одиниць морфологічного, синтаксичного й морфемного рівнів трансформаційного аналізу за безпосередніми складниками, для фонологічного – дистрибутивного, для лексичного – компонентного й структурно-семантичного аналізу. Ефективне використання останнього стало передумовою сподіваного укладання тематичного (ідеографічного) автоматизованого (машинного) тезауруса.

Генеративна лінгвістика у пошуках сутності внутрішньомовних синтаксичних граматичних значень відповідних категорій на основі аналізу зовнішньоструктурних граматичних синтаксичних структур підійшла до потреби оперування генетично зумовленим анатомо-фізіологічним чинником. Ноам Хомський фактично синтезує концепції своїх попередників, які розв'язують питання про співвідношення мови та мислення, мови й мовлення, коли пропонує свої категорії потенції (здатності до мови) та реалізації мовної діяльності, доповнюючи їх вказівкою на вроджений характер цієї діяльності. Він продовжує американських структуралістів, які між мовою та мисленням, власне замість них пропонують поверхневі синтаксичні й семантичні та глибинні синтаксичні й семантичні структури, що співвідносні чи тотожні з мовою та мовленням.

Повірити в обґрунтовані Ноамом Хомським положення про генетичну природу мовної потенції допомагають положення Вюрцбурзької школи про існування у свідомості людини несенсорних компонентів (розумових дій, незалежних від відчуттєвих образів), про наявність “безобразного мислення”, наявність у пізнавальній діяльності неусвідомлюваної спрямованості й вибірковості, так званої “детермінуючої тенденції” [15, с. 393–394]. Це цілком узгоджується з визнанням витлумачення мовної й мовленнєвої діяльності, що сформувалась у період складання конкретно-образного мислення і засобу його вираження звукової мови на перехідному етапі від “ручної мови” до звукової.

До останнього часу традиційно ігнорується яфетидологія, чи “нове

вчення” акад. М. Я. Марра. Поки що береться до уваги його антикомпаративізм і не помічаються ті компоненти, що наявні в інших парадигмах і формують сучасну когнітивну.

Структурна парадигма дала змогу, розрізняючи зміст і форму й доміантизуючи останню, деталізувати її категоризацію на мікроструктурному рівні: категоризаційний апарат збагатився за рахунок мовної моделі світу, успадкованої з компаративізму на макроструктурному рівні, й виділюваних у ній лексичних (лексико-семантичних, понятійних полів, предметно-тематичних груп) парадигм стосовно лексичної підсистеми, на мікроструктурному рівні цієї ж підсистеми – семантичних множників (сем), стосовно фонологічної на мікроструктурному рівні – розрізнявальних (диференційних) ознак. Категорія мовної моделі у мовознавстві могла бути замінена текстом, дискурсом і т. д.

Функціональна лінгвістика вивчала значення на матеріалі граматичних знань окремих частин мов і стала досліджувати семантику міжчастиномовних категорій, трансформуючи суто граматичне значення у семантичне. У даному випадку вбачається пошук ученими таємничої універсальної мовної значеннєвої одиниці.

Когнітивна лінгвістика як остання за часом заявлена парадигма підсумовує усі аспекти дослідження значення у мові, трансформовуючи одноплосинне схоластичне описове вивчення у синтетичне мовно-позамовне у повному його семантичному обсязі з виділенням об'єкта у конкретній функціональній ситуації. Структурний етап у дослідженні лексичного значення, що обмежувався диференціацією предметного (денотативного) значення на етапі когнітивної лінгвістики поступився структурному моделюванню конотативного значення, а точніше аналізу взаємодії денотативних та емотивних сем спершу лексичної, а потім інших мовних одиниць та категорій.

Нині в українському мовознавстві активно сприймається когнітивна лінгвістика і її методологія – концептуальний аналіз. Утвердженню когнітивної парадигми в аспекті теоретичному завдячуємо А. В. Корольовій, І. О. Голубовській та ін. Концептуальний аналіз підсвідомо й асистемно запозичується з російського мовознавства. До речі, чи вперше – таки констатуємо глибинне теоретичне осмислення когнітивістики в українському мовознавстві, здійснене С. С. Єрмоленком: на жаль, воно поки що належним чином не оцінене і не знайшло талановитих послідовників.

Ще раніше зусиллями І. Р. Вихованця та його послідовників в особі К. Г. Городенської, К. Є. Карпіловської, Г. Ф. Клименко, А. П. Загнітка та інших на основі здобутків російських колег сформувалась українська школа функціональної лінгвістики.

Суто теоретичний нібито статичний аналіз функціонування мови як

цілісної системи уже в діяхронічному аспекті започатковується від синхронічного структурного мовознавства, прагматичне американське трансформується у когнітивне європейсько-американське й охоплює російське й українське.

Теоретично поки що стало усвідомлюватися, що мова як система у своєму розвитку, функціонуючи, перебуває у постійних змінах; але одиниць багато, і вони постійно варіюють, зміни ж універсальні, їх відносно небагато, хоч виявити їх важче. У зв'язку з цим актуалізується проблема вивчення принципів, основних закономірностей функціонування мовних одиниць і системи у цілому. Це особливо актуальне й під кутом зору прикладного мовознавства, зокрема розв'язку проблеми автоматичного перекладу.

Наука переконує, що пізнання одиниць субстанції – практично безкінечний процес, зважаючи на постійну змінюванність матеріальної субстанції системи. Щоб мати можливість розв'язати таку складну проблему як автоматичний переклад, треба визначити хоча б найнеобхіднішу систему закономірностей функціонування мовних одиниць найосновніших її підсистем практично у всіх на даний момент функціонуючих мов.

Нині недостатній теоретичний рівень здобувача (часом залежний від рівня керівника) не дає можливості йому розрізнити об'єкт та предмет дослідження, а значить визначити проблему свого дослідження як частину проблеми керівника чи консультанта. Ця недостатність виявляє себе, найперше, в необізнаності чи недостатній обізнаності з сучасною лінгвістичною парадигмою. Виявляється вона й у незнанні методологій аналізу фактичного матеріалу різних парадигм.

Як бачимо, знання еволюції лінгвістичних парадигм – необхідна умова оптимального ефективного розвитку теоретичного мовознавства узагалі й українського зокрема. З одного боку, вона засвідчує, що навіть нинішній його рівень не дає можливості розв'язати вже назрілу прикладну проблему (останнім часом – це автоматичний переклад), а тому треба шукати новий оригінальний підхід з новою теорією й методологією, а з другого, застерігає від абсолютизації будь-якої парадигми, бо кожна з них – попередня чи наступна ланка в еволюції усього мовознавства.

В одній з останніх розвідок автора вказувалося, що укладання автоматизованого тематичного словника, а потім комплексного різносистемного тезауруса – близька, а розв'язок проблеми автоматичного перекладу – віддалена перспектива у розвитку мовознавства [4]. Поки що остання – то невиконана мовознавцями обіцянка [13].

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы современной лингвистики : учеб. пособие. – 4-е изд. / сост. Л. Н. Чурилина. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 416 с.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

2. Антология концептов / под ред. В. И. Стернина. – Волгоград : Парадигма, 2006. – Т. 3. – 361 с.
3. Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.
4. Зеленько А. С. Близькі й віддалені перспективи мовознавства зокрема україністики / А. С. Зеленько // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон, 2009. – Вип. 9. – С. 13–20.
5. Зеленько А. С. До переоцінки загальнотеоретичної спадщини академіка М. Я. Марра / А. С. Зеленько // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – С. 72–78.
6. Зеленько А. С. До питання про становлення структурної семасіології / А. С. Зеленько. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1992. – 139 с.
7. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень. Аспекти, методи, прийоми, процедури дослідження мови / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 276 с.
8. Зеленько А. С. Основи лексикології (під кутом зору теорії лінгвістичного детермінізму) : монографія / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 180 с.
9. Зеленько А. С. Про становлення семасіології у філософсько-психологічному осмисленні : стан і перспективи : монографія / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 199 с.
10. Зеленько А. С. Проблеми семасіології у філософсько-психологічному осмисленні : монографія / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 228 с.
11. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія / О. Ю. Карпенко. – Одеса : Астра Принт, 2006. – 328 с.
12. Кедров Б. М. Классификация наук : прогноз К. Маркса о науке будущего / Б. М. Кедров. – М. : Мысль, 1985. – 540 с.
13. Кибрик А. Е. О “невыполненных обещаниях” лингвистики 50–60 годов / А. Е. Кибрик // Московский лингвистический альманах. – М., 1996. – Вып. 1. Спорное в лингвистике.
14. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2006. – 512 с.
15. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 426 с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2008. – 712 с.

*Иванова Л. П.
(г. Киев, Украина)*

МЕТОД И СМЕЖНЫЕ ЯВЛЕНИЯ: ФУНКЦИИ, КРИТЕРИИ РАЗГРАНИЧЕНИЯ

Всякая область знаний становится наукой, когда выработает свой объект, метаязык (систему терминов) и методы. В рамках сложившейся науки формируются различные направления, главным признаком сформировавшегося направления является собственный метод. Так, например, первым направлением нашей науки, заложившим основы

лінгвістики, явилось сравнительно-историческое языкознание, возникшее благодаря разработанному сравнительно-историческому методу. Именно первую четверть XIX века принято считать временем формирования языкознания, поскольку тогда в трудах Ф. Боппа, Р. Раска, А. Х. Востокова, Я. Гримма был создан специальный компаративный метод исследования и описания языка, которым до этого наука о языке не располагала, рассматривая язык в комплексе других – преимущественно философских – наук.

Как соотносятся метод – методология – методика – прием? Каковы критерии их разграничения?

Попробуем дать ответ на эти вопросы. Актуальность данной проблемы очевидна, стоит только посмотреть авторефераты многочисленных диссертаций, в которых зачастую среди методов исследования называют сбор материала и изучение научной литературы.

Термин **метод** восходит к греческому *méthodos* – путь исследования. Однако В. А. Звегинцев справедливо предостерегает: «Сам по себе метод – не путь познания объекта, что является главным для всякой науки. Метод может быть лишь **средством** (выд. мной – Л. И.) познания объекта и именно в той степени, в какой он обуславливается теорией, поставлен на службу ей и «выдает» эмпирические факты для проверки и корректирования используемых в теории систем и гипотез». Адекватный метод позволяет быстрее и с меньшими усилиями достичь результата – исследование и описание лингвистической проблемы.

Подчеркнем, что теорию метода как такового разработанной считать нельзя. Над ней успешно работали Ю. С. Степанов, В. И. Кодухов, В. А. Звегинцев, Б. А. Серебренников, в последние годы – Н. Ф. Алефиренко и другие. Объем статьи не позволяет проанализировать их концепции, отсылаем заинтересованных читателей к нашей книге «Общее языкознание. Курс лекций». – К. : «Освита Украины», 2010. – лекции 19–24. В данной статье опираемся на дефиниции.

В составе лингвистического метода выделяются два компонента: 1) теоретическое обоснование данного подхода к анализу языковых и речевых фактов; 2) вытекающая из него методика исследования.

Первая часть метода неразрывно связана и непосредственно вытекает из **методологии**, под которой традиционно понимается философское мировоззрение, определяющее путь осмысления и познания мира, в частности – языка.

Методология обуславливает объект и предмет лингвистического исследования, его цели и задачи, интерпретацию результатов.

Именно цели и задачи определяют выбор метода и конкретных приемов анализа языкового материала.

Сумма **приемов** исследования формирует его **методику**.

Приемы делятся на общенаучные и частнонаучные. Первые

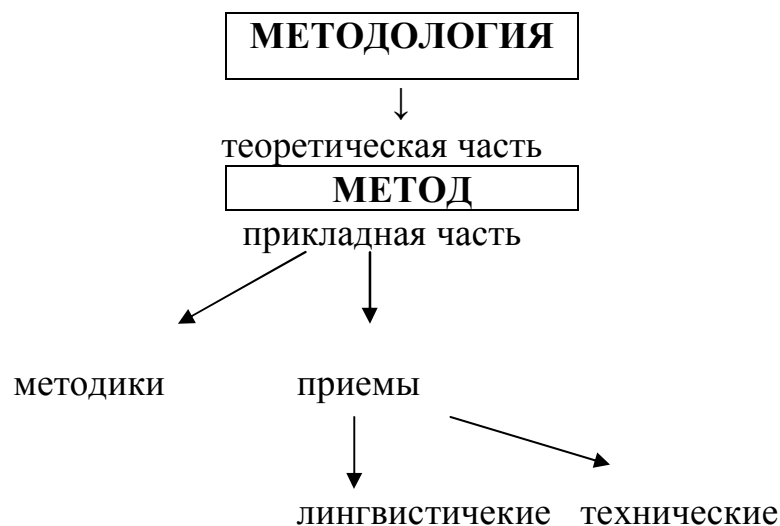
применяются во всех или большинстве наук, например, сравнение используется во всех науках, поскольку всегда необходимо соотнести старые и новые данные, различные результаты исследований и т. п. В языкознании сравнение лежит в основе сравнительно-исторического и сопоставительного методов. Помимо сравнения, к общенаучным приемам относятся анализ, синтез, индукция, дедукция и т. д.

Частнонаучные приемы функционируют в рамках определенных направлений и связанных с ними методов. Так, например, в рамках структурализма используются дистрибутивные, трансформационные, компонентные методики (приемы) лингвистического анализа.

Подчеркнем, что методы, обеспечивая единство и преемственность лингвистической науки, тесно взаимосвязаны, обогащаясь за счет методик и приемов анализа, присущих другим методам. Так, функциональный метод активно использует вероятностно-статистическую методику, сравнительно-исторический метод – приемы структурного исследования и т. д.

Реализация метода немислима без использования **технических приемов**: изучение научной литературы, создание картотек, составление диаграмм, таблиц, беседа с информантами и т. п.

Таким образом, соотношение анализируемых категорий схематически можно представить следующим образом:

В современной лингвистике принято выделять следующие основные методы: сравнительно-исторический, сопоставительный, структурный, математический, описательный, функциональный.

В последние годы стали интенсивно развиваться новые направления языкознания: прагмалингвистика, этнолингвистика, этнопсихолингвистика, лингвокультурология, когнитивная лингвистика и др. Практически ни одно из них не выработало своего специфического метода,

поэтому наблюдается нечеткое разграничение понятийного аппарата, категорий и т. д.

Так, например, одно из самых ярких лингвистических изобретений рубежа XX – XXI веков – концепт – исследуется в работах ученых, позиционирующих себя как представителей когнитивной лингвистики, лингвокультурологии, этнопсихолингвистики. Все они изучают строение концепта и особенности его функционирования. Множество толкований вызывает фрейм. Что это – метод изучения концепта? Самостоятельное явление?

Думается, указанное положение дел обусловлено тем, что формируемые направления нашей науки находятся в стадии становления, кристаллизация им еще предстоит.

Каждая группа методов и методик применяется в своей области и решает свои задачи. Более того, разные методы дополняют друг друга при изучении разных сторон языковой деятельности. Так, структурные методы позволили глубже понять закономерности исторических изменений языковых систем. Типологические сопоставления раскрыли национальную специфику языков. Математические методики выявили многие особенности устройства и функционирования языков.

Таким образом, в каждой науке используемые ею **методы изучения** своего предмета **определяются**, во-первых, его спецификой, во-вторых, сложившимися у ученых–исследователей представлениями о его сущности, происхождении, жизни и развитии; в-третьих, общим уровнем состояния знаний, т. е. развитием как данной науки, так и других наук, смежных с ней и несмежных, а также объемом вовлекаемого в исследование фактического материала; в-четвертых, целями и задачами, которые ставят перед собой исследователи.

Наиболее перспективным представляется комплексный подход к изучению одного и того же языкового объекта. В основе такого подхода лежат взаимодополняющие принципы – антропоцентризм и системоцентризм. Не случайно все большее количество лингвистов обращается к синергетическому анализу языкового материала, когда каждый из методов и подходов усиливает энергию друг друга, обуславливая наиболее перспективные пути исследования.

Истомина А. С.

(г. Славянск, Украина)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИАЛЕКТИЗМОВ В СКАЗОВЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. М. ШУКШИНА

Сказовая повествовательная форма, опробованная А. С. Пушкиным и Н. В. Гоголем, получившая тщательную разработку в творчестве

Н. С. Лескова, не могла не привлечь внимание прозаиков 20-х годов и писателей-«деревенщиков» 60–70-х годов XX века. Теоретические проблемы сказовых форм впервые сформулировал Б. М. Эйхенбаум. В работе «Лесков и современная проза» ученый дал следующее определение сказа: «Под сказом я разумею такую форму повествовательной прозы, которая в своей лексике, синтаксисе и подборе интонаций обнаруживает установку на устную речь рассказчика» [5, с. 251]. Также ученый указывал на «... пользование устной речью, имеющей специфические социальные или профессиональные оттенки – речь крестьянина, полуинтеллигента, мещанина, священника и т. д.» как основную характерную черту сказа [5, с. 419]. В последствии многие ученые, критикуя или соглашаясь с выводами Б. М. Эйхенбаума, углубляли исследования в области сказа. Так, М. М. Бахтин понимал сказ как установку на «чужую речь» [1, с. 215]. В. В. Виноградов в своей статье «Проблема сказа в стилистике» указывал на необходимость четкого разграничения автора и повествователя [2, с. 49].

В 30–40-е годы внимание к сказу постепенно ослабевает, чтобы возобновиться в 60–70-е годы. Возобновление интереса писателей (в частности, С. Залыгина, Ф. Абрамова, Б. Можая, В. Шукшина, В. Белова – прозаиков, пишущих о деревне и проблемах народного бытия), и ученых к сказовым формам повествования возникло из-за стремления литературы раскрыть характер нового героя в процессе его духовного развития.

На основе произведений писателей-«деревенщиков» исследователи Г. А. Белая, Н. В. Драгомирецкая и другие осмысливают специфику сказа в сравнении с другими повествовательными формами; Н. А. Кожевникова, Ю. Д. Левин исследуют языковые особенности сказа; В. И. Гусев, Н. И. Рыбаков – литературные и фольклорные сказовые традиции; Е. Г. Мущенко, В. П. Скобелева и Л. Е. Кройчик рассматривают сказ в рамках нарратологии (теории повествования) и т. д.

Однако в данном исследовании нам важен тот факт, что большинство исследователей выделяют одной из основных черт сказа использование лексико-синтаксических элементов: диалектных и просторечных элементов, архаической лексики, пословиц и поговорок, фразеологических единиц, речевых клише, окказиональной лексики, индивидуально-авторских образований, построенных по типу народной этимологии, повторов разных типов, фольклорных элементов.

Широким использованием лексико-синтаксических элементов характеризуется творчество одного из наиболее выдающихся писателей-«деревенщиков» В. М. Шукшина. Сказовое начало в произведениях В. М. Шукшина проявляется в стремлении к употреблению слов и сочетаний ярко выраженной разговорной или просторечной окрашенности,

фонетических искажений и диалектизмов («ядрена мать», «е-мое», «полторы тыщи»), благодаря чему воссоздается атмосфера описываемых событий, определенная социокультурная среда [4, т. 2, с. 452; т. 3, с. 75, 199]. Также характерно для сказа использование традиционных фольклорных зачинов: («жить-поживать», «жил-был на свете») [4, т. 2, с. 385; т. 3, с. 455].

Разговорный язык является основой стиля произведений В. М. Шукшина как непосредственного носителя говора земляков-алтайцев, поэтому «алтайская русская деревня нашла в лице В. М. Шукшина своего лучшего выразителя» [3, с. 77]. Стиль речи в произведениях писателя характеризуется не только наличием национальных разговорных слов, но и употреблением большого количества диалектизмов. Использование диалектной речи обусловлено желанием писателя достоверно передать характер героев, их социальные и индивидуальные характеристики.

Диалектизмы подразделяются на лексические, этнографические, лексико-семантические, фонетические, словообразовательные. В сказовых произведениях В. М. Шукшина присутствуют все типы диалектизмов, о чем свидетельствует нижеприведенное исследование.

Лексико-семантические диалектизмы – слова, обладающие в диалекте необычным значением («трухнул» – испугался, «вмажу» – ударю, «хлопнуть» – убить, «блудить» – проказничать, шалить, вести распутную жизнь, «звезданет» – внезапно ударит, «учесала» – ушла, «подпол» – подвал, «отметелить» – сильно избить, «затесался» – случайно попал, «околачиваться» – ходить без дела, слоняться) [4, т. 2, с. 220, 222, 303, 534; т. 3, с. 92, 92, 93, 94, 95, 147].

Фонетические диалектизмы – слова, получившие в диалекте особое фонетическое оформление («анулироваем» – аннулируем, «всю жись» – всю жизнь, «житуха» – жизнь, «андел» – ангел, «с карахтером» – с характером, «заплонбировано» – запломбировано, «обществом» – обществом, «гумажки» – бумажки, «шкапчик» – шкафчик, «лыцарей» – рыцарей, «шшенок» – щенок, «куфайка» – фуфайка, «джельтмены» – джентельмены) [4, т. 2, с. 96, 273, 303, 381, 546, 565, 566; т. 3, с. 87, 92, 94, 97, 199, 237].

Словообразовательные диалектизмы – слова, получившие в диалекте особое аффиксальное оформление («шибко» – очень, «седня» – сегодня, «малость» – мелочь, пустяки, «даве» – недавно, «отсудова» – отсюда, «теля» – теленок, «счас» – сейчас, «тада» – тогда, «давеча» – недавно, «ничо» – ничего, «маленько» – немного, «тя» – тебя) [4, т. 2, с. 91, 217, 220, 271, 271, 451; т. 3, с. 75, 86, 87, 87, 93, 98].

Морфологические диалектизмы – не свойственные литературному языку формы словоизменения («трепесся», «засудют», «впереде»,

«долечисся», «хоронют», «вишь», «нате», «ходят») [4, т. 2, с. 226, 305; т. 3, с. 81, 86, 89, 89, 91, 98, 197].

Особенным разнообразием в произведениях В. М. Шукшина характеризуются этнографические и лексические диалектизмы.

Этнографические диалектизмы – слова, называющие предметы, известные лишь в определенной местности, в нашем случае – в Сибири («доха» – шуба, «лог» – балка, овраг, «ограда» – двор при крестьянском дворе, «припечек» – передняя часть пода печи, «шалаболка» – праздная, пустая женщина, «маруха» – молодая любовница, «чалдон» – коренной житель Сибири, «сураз» – ребенок матери-одиночки, «ухарь» – человек бойкий, готовый на бесшабашные поступки, «прясло» – часть прялки, «стяжок» – палка, «целик» – нехоженое место, «дом крестовый» – особый тип деревянного дома из сруба, «ботало коровье» – колокольчик на корове, перен. – врун, «полати» – лежанка, лавка) [4, т. 2, с. 215, 218, 271, 272, 381, 381, 383, 385, 385, 475, 475, 476, 531, 535; т. 3, с. 86, 89, 90, 99, 99, 146, 244, 457].

Лексические диалектизмы – слова, известные только носителям диалекта и за его пределами не имеющие ни фонетических, ни словообразовательных вариантов («взыкала» – икала, «приголублю» – изобью, «булгатить» – тревожить, «опупел» – оторопел, потерял дар речи, ошалел, «выкобениваешься» – выпендриваешься, беспокоишь, полошишь, «залепеню» – ударю, «уработаю» – отомщу, одержу победу физически или морально, «заблажила» – заорала, «нараскосяк» – неудачно, все наоборот, «навялиться» – напроситься, «уела» – подколола, задела, «матерщинничаем» – ругаемся матом, «приварил» – ударил, «квакать» – смеяться, «ухайдакала» – потратила, «гужуемся» – развлекаемся, «не поглянулись» – не понравились, «шваркнула» – ударила, бросила, «колбасить» – слоняться, «тыркалась» – совалась, «вылупались» – обсуждали, судачили, «набычиться» – упорствовать, стать упрямым, «оскотинеть» – опуститься, потерять человеческий облик, «побрить» – урезонить, «уханькать» – угрохать, «извязаться» – пристать, «взывать» – икать, «бугатить» – тревожить, полошить, беспокоить) [4, т. 2, с. 224, 277, 386, 387, 395, 396, 429, 531, 533, 534, 537, 539, 560; т. 3, с. 75, 76, 81, 90, 90, 93, 97, 153, 198, 198, 199, 217, 277].

Данные диалектизмы вводятся в повествование для описания колорита, местности, быта, нравов, укладов, персонажей, их рода занятий, а также немаловажно – правдивой передачи их речи.

Таким образом, использование диалектизмов связано с наличием сказовой формы повествования в произведениях писателя. Сказ в малой прозе В. М. Шукшина служит средством обнаружения специфических свойств личности и способом раскрытия менталитета человека алтайской деревни 60–70-х годов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1972. – 470 с.
2. Виноградов В. В. Проблемы сказа в стилистике / В. В. Виноградов // Избранные труды. О языке художественной прозы. – М. : Наука, 1980. – С. 42–54.
3. Воробьева И. А. В. М. Шукшин как выразитель региональной языковой культуры русского народа / И. А. Воробьева // В. М. Шукшин. Жизнь и творчество : тезисы докладов III Всероссийской научно-практической конференции. – Барнаул, 1994. – С. 77–79.
4. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. – изд. 2-е / А. И. Ефимов. – М. : МГУ, 1961. – 319 с.
5. Шукшин В. М. Собрание сочинений : в 3 т. / В. М. Шукшин. – М. : Молодая гвардия, 1985.
6. Эйхенбаум Б. М. О литературе / Б. М. Эйхенбаум. – М. : Советский писатель, 1987. – 540 с.

Казаков И. Н.

(г. Славянск, Украина)

**КЛАССИФИКАЦИЯ СКАЗОВЫХ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ ФОРМ
С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СУБЪЕКТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
(на материале лесковского сказа)**

Уже в самом начале творческого пути Лескова, в 60-е годы XIX века, его произведения не были просто рассказом о массах, но голосом самих масс о себе и окружающем мире. Писатель оттолкнулся от традиционного представления народа как статического объекта повествования и превратил человека из демократической среды в субъект повествования.

Несмотря на то, что лесковский сказ достаточно глубоко исследован, до сих пор отсутствует его типология. Цель настоящей статьи – изучение моделей субъектной организации сказовых произведений Лескова.

В зависимости от того, как соотносятся в тексте автор и рассказчик, обычно выделяют четыре типа повествования: «1) рассказчик не назван и стилистически не выделяется, повествование идет от автора (романы А. Фадеева, М. Шолохова); 2) рассказчик назван, но стилистически не выделяется (многие рассказы И. Тургенева); 3) рассказчик не назван, но выделяется стилистически-просторечная лексика, экспрессивный синтаксис и др. (анонимный сказ, как «Левша» Лескова); 4) рассказчик назван и выделяется стилистически (сказ, современная повесть)» [2, с. 21]. Разграничение сказового и традиционного повествования происходит уже на первичном – субъектном – уровне организации художественного целого. При этом выделяются анонимный сказ и сказ, различие между которыми сводится к «названности» – «неназванности» рассказчика. На наш взгляд, третий и четвертый типы повествования представляют собой

всего лишь две разновидности классического, так называемого «чистого» сказа, которые М. О. Чудакова называет личной и безличной формой сказового повествования [3, с. 35–63]. Между тем формы сказового повествования в творчестве Н. Лескова вовсе не сводятся к чистым образцам.

С точки зрения субъектной организации большинство произведений Лескова представляет собой многоступенчатую структуру. Обычно это двуступенчатое построение (рассказчик передает содержание событий автору, а последний читателю: «Воительница» (1866), «Очарованный странник» (1873), «Тупейный художник» (1883) и т. д.) или трехступенчатое (повествователь передает автору историю, поведенную ему рассказчиком: «Пигмей» (1876), «Павлин» (1874) и т. д.). Такой структуре лесковского сказа соответствует определенное композиционное место прямого авторского слова: оно может предварять («Леон дворецкий сын» (1881)), обрамлять («Тупейный художник»), цементировать с помощью сюжетных скреп («Очарованный странник») повествования рассказчика. Однако центральным субъектом речи в сказе становится демократический рассказчик, чье слово является ядром произведения и организует практически всю повествовательную структуру сказа.

В зависимости от характера соотношения и взаимодействия голосов автора и рассказчика, на наш взгляд, можно выделить три различные модели сказа.

Первая модель (классический или «чистый» сказ) характеризуется прежде всего наличием ситуации речи: повествование здесь представлено как акт непосредственного говорения рассказчика. Сказитель может быть персонифицированным (личный сказ) или анонимным (безличный сказ), но в обоих случаях он четко выделяется на стилистическом уровне, поскольку повествование последовательно сохраняет характерологические особенности речи сказителя. Голоса автора и рассказчика не сливаются, формально-субъектная организация текста полностью соответствует содержательно-субъектной. Наличие собственно авторской речи в сказе первой модели мотивируется на сюжетно-композиционном уровне и вводится конструкциями, прямо указывающими на авторское присутствие («Тут я от нее и услышал историю ...» [1, с. 221] и т. п.). В художественном же пространстве сказителя авторское слово полностью имплицитно. Прямое слово автора или вовсе не выражено, или находится на периферии текста произведения, выполняя «служебные» функции представления рассказчика, мотивации последующего рассказа и т. п.

Центральным субъектом речи в чистом сказе становится рассказчик, а не автор. Речевая зона сказителя охватывает все основное поле текста, в том числе и реплики других субъектов речи произведения – персонажей. Если традиционное повествование стремится к наиболее адекватной

передаче речи героя, то для классического сказа характерна приглушенность индивидуальных голосов персонажей; их речь практически полностью ассимилируется с речью рассказчика. В. Шмид справедливо замечает, что «... ассимиляция чужой речи к своему тексту происходит, как правило в сказовом повествовании, где способность непрофессионального нарратора к аутентичной передаче чужой речи, тем более речи из другого социального мира, явно ограничена» [4, с. 110]. Рассказчик в «Леоне дворецком сыне» так передает слова жены Леона следующим образом: «А я, – отвечает жена, – ему такую брыкаду у всех на глазах устрою, что к нему больше никогда не пойду, а буду ходить ко всем слепым и, еще лучше, там в первых рядах стану. А вам так отплачу, что завтра же ваше двуспальное кольцо у Скорбящей в нищую кружку брошу, чтоб вы совсем знали и мне мужем и называться не смели» [1, т. 7, с. 70]. Этот фрагмент демонстрирует полную трансформацию особенностей речи великосветской придворной дамы, высказывание которой пропущено сквозь лингвистическую призму «низового» рассказчика и целиком выражено в его духе. Если воспользоваться терминологией Б. М. Эйхенбаума, выделявшего повествующий и воспроизводящий сказ [5, с. 46]), классический сказ следует считать воспроизводящим, поскольку он действительно воспроизводит все социально-психологические и интонационно-произносительные особенности речи рассказчика, которые резко диссонируют со стилем традиционного книжного повествования. При этом «чистый» сказ может быть как анонимным («Левша»), так и персонифицированным («Очарованный странник»): и в том и другом случае явственна личностная, индивидуальная определенность рассказчика.

Во второй модели сохраняется ситуация речи, но авторское присутствие актуализируется; голоса автора и рассказчика в таких случаях переплетаются в тексте и дифференцируются не только и не столько на сюжетно-композиционном, сколько на содержательно-субъектном уровне организации текста. Так, формально-субъектная организация последних глав «Шерамура» (1879) относит читателя к гостю из Парижа, рассказывающему автору о сербском периоде жизни заглавного героя и о его женитьбе. Однако с содержательно-субъектной точки зрения данные фрагменты текста принадлежат Шерамуру, что совершенно не мотивировано сюжетом. Ведущая же особенность сказа второй модели подчеркнута Лесковым в повести «Заячий ремиз» (1894): «...здесь его (рассказчика – И. К.) и мои (автора – И. К.) слова будут перемешаны вместе» [1, т. 9, с. 70]. «И тогда начали лезть в Перегуды жида и католики с тем, чтобы им тут купить себе места и поставить себе дома на базаре; а потом, разумеется, они уж начнут столы стругать, штаны шить да сапоги, и шапки ладить, да печь бублики, и играть в шинке на скрипичах, и доведут Перегуды до того, что все здешние христиане чисто перепьются и

перебьют трезвым жидам их носатые морды, а тогда за них, пожалуй, потребуется ответ, как будто и за заправских людей. Однако несмотря на все эти хитрости, Перегуды все-таки очень легко могли сделаться местечком, если бы все перегудинские дворяне и между собою не перессорились» [1, т. 9, с. 509]. В приведенном отрывке первое предложение в содержательном и стилевом отношении принадлежит рассказчику, а второе – автору, что не мотивировано формальной стороной организации текста.

Для третьей модели субъектной организации лесковского сказа характерно отсутствие ситуации речи. Это уже не спонтанный монолог, имитирующий непосредственное говорение сказителя. Центральным субъектом речи здесь становится скрытый наблюдатель, свидетель-хроникер. Слово его четко выделяется на стилистическом уровне. Однако, в отличие от рассказчиков описанных выше структур, он лишен яркой психологической и речевой характерности. Нарратор здесь не только не назван, но и лишен четко выраженной индивидуальности. В результате такой сказ обычно становится стилизацией под голос, свойственный не конкретному лицу, а кругу лиц или социальной среде в целом. Так, речь нарратора в «Житии одной бабы» (1863) представляет собой «коллективный» голос гостомельчан, а голос сказителя в «Однодуме» (1879) является стилизацией речи чиновной среды Солигалича. Такая «размытость» голоса повествователя, обусловленная неприкрепленностью речи к строго индивидуализированному субъекту, ведет к значительной актуализации автора как субъекта речи.

Собственно авторское слово комментирует повествование нарратора, проявляясь в виде отдельных вкраплений или в форме лирических отступлений. Слово автора и повествователя часто по-прежнему различаются на субъектно-содержательном уровне. Наглядным примером может служить повесть «Житие одной бабы», из эпилога которой ясно, что повествование принадлежит собственно автору. Однако содержательно-субъектная организация текста противоречит этой формальной посылке: начало произведения («Маленький мужичонко был рюминский Костик, а злющий был такой, что упаси господи! В семье у них была мать Мавра Петровна, Костик этот самый, два его младшие брата, Петр и Егор, да сестра Настя» [1, т. 1, с. 263]) не укладывается в традиционную книжную манеру повествования «от автора».

Нарратор здесь берет на себя функции хроникера, летописца, что открывает широкие возможности для использования форм книжно-письменной речи, поскольку летописно-хроникальная форма сама по себе предлагает ориентацию не на устную, а на письменную традицию. Например, речь сказителя в «Однодуме», далекая от литературной нормы, имеет ярко выраженную установку на деловой канцелярский язык с примесью разговорных интонаций: «Рыжову вышла прекрасная линия

приблизиться к началу градской власти и, не расставаясь с родным Солигаличем, стать на четвертую ступень в государстве: в Солигаличе умер старый квартальный, и Рыжов вздумал проситься на его место» [1, т. 4, с. 217].

Можно заметить, что сказ такого типа в меньшей степени дистанцирован от традиционного повествования, нежели сказ первых двух моделей. Это повествующий сказ, в нем значительно редуцированы свойства сказа воспроизводящего (резко характерологическая лексика, синтаксис, сумбурное построение фразы). Нарратор здесь – одна из стилистических масок автора, необходимая для того, чтобы читатель вплотную приблизился к миру героев.

В повествующем сказе рассказчик – всего лишь условность, он лишен конструктивной и смысловой самостоятельности, поскольку во многом подменяет самого автора. В результате голоса автора и нарратора часто сливаются, формируя единый образ повествователя, характерный для традиционного повествования. Это ведет к тому, что повествующий сказ открывает широкие возможности для проникновения в повествовательную структуру сказа прямого авторского книжного слова.

Таким образом, с точки зрения субъектной организации повествования можно выделить три модели лесковского сказа, различающиеся степенью выраженности рассказчика, наличием / отсутствием ситуации речи, уровнем имплицитности авторского слова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лесков Н. С. Собрание сочинений : в 11 т. / Н. С. Лесков. – М. ; Л. : Гослитиздат, 1956 – 1958.
2. Одинцов В. В. О языке художественной прозы : повествование и диалог / В. В. Одинцов. – М. : Наука, 1973. – 104 с.
3. Чудакова М. О. Поэтика Михаила Зощенко / М. О. Чудакова. – М. : Наука, 1979. – 201 с.
4. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
5. Эйхенбаум Б. М. О прозе. О поэзии : сб. ст. / Б. М. Эйхенбаум. – Л. : Худож. лит., 1986. – 453 с.

*Конюхова Л. І.
(м. Львів, Україна),
Каламаж М. А.
(м. Київ, Україна)*

СЛОВО В РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ (до питання про аспекти дослідження)

Як відомо, будь-яка реклама прагне переконати споживача скористатися запропонованою послугою. Тому одним з важливих аспектів

дослідження мови реклами ми вважаємо звернення до персвазії як до феномену тонкого впливу на свідомість того, хто сприймає рекламу. «Персвазія» в перекладі з англійської означає «переконування» (*persuade* – переконувати). М. Яцимірська подає таке тлумачення терміна «персвазія»: «Персвазія – це свідоме вживання знаків і символів, а саме письмового та усного слова, образу тощо з метою ефективного впливу на чиїсь переконання, погляди, рішення. Першочерговим завданням персвазії є не стільки логічно правильно довести слушність певних поглядів, скільки результативно переконати в цьому якомога більшу кількість осіб» [1].

Рекламисти, іноді навіть не запропонували аргументів, завжди намагаються переконати споживача придбати той чи інший товар або скористатися запропонованою інформацією в інший спосіб. Щоб досягти комунікативного ефекту, рекламисти вдаються до персвазивних засобів, одним із яких є слово. М. Гайдеггер зазначав, що мова – це дім буття. Мова піддається нашій голій волі та активності й слугує знаряддям нашого панування над сущим. Віддавна функцією слова був сугестивний вплив – навіювання, підкорення не через розум, а через почуття. Наші предки вважали, що слова мають персвазивні властивості. Це й використовують рекламисти.

Зазначимо, що персвазивна комунікація взагалі цікавить багатьох мовознавців. Серед них Дж. Стіфф, Т. Борчерс, Л. Павлюк, М. Яцимірська та ін. Увагу науковців привернули значення й особливості вживання слів у рекламному тексті. Так, відомий семіолог Р. Барт указував на те, що керувати свідомістю людей дуже легко, якщо правильно створити «семіологічну систему, яка претендує на те, щоб перетворитися на систему фактів» [3, с. 101]. Л. Павлюк також переконує в тому, що формувати думку можна за допомогою слів-знаків, слів-символів [4]. Дослідниця мови рекламних текстів Л. М'яснянкінна звертає увагу на те, що основним чинником ефективності реклами є експресивно забарвлена інформація [5, с. 396]. Н. Фурманкевич зазначає, що слова, використані в рекламному тексті, «накопичують ауру асоціацій» [6, с. 147].

Провівши спостереження, ми виявили, що в рекламі часто використовують певні групи слів. Проаналізуємо їх.

Ось кілька прикладів рекламних текстів, у яких вжито особові займенники:

Always – ти зможеш

«Рогань» дає Тобі більше

Квас «Тарас» – від природи для Вас

Слова *ти, Тобі, для Вас* вказують на те, що запропонована інформація стосується людини особисто, а не якоїсь абстрактної аудиторії.

Іноді особові займенники в тексті реклами пропущені, але їх легко можна відновити, оскільки запропоновано означено-особові речення.

Присудок у таких структурах безпосередньо виконує спонукальну функцію, оскільки виражений дієсловом наказового способу:

*«Білайн». [Tu] **Живи** на яскравій стороні*

*Ford. [Tu] **Відчуй** різницю*

*«Славутич». [Tu] **Тримай** хвилю прориву*

Подібну функцію виконують і присвійні займенники:

*Захисти **своє** майно. «Оранта». Оберігає Україну*

*Кожна кришка – це **твій** забитий м'яч. «Кока-Кола»*

*Schwarzkopf – Досвід професіоналів для **Вашого** волосся*

Словесні формули з особовими та присвійними займенниками дозволяють вести псевдодіалог із споживачем. Вони приваблюють того, хто сприймає рекламу. Можемо вважати, що такі займенники наділені особливими персвазивними властивостями.

Проаналізуймо й таку рекламу:

*У нас багато спільного: **наша** дружба, **наші** пригоди, **наші** свята. І завжди з **нами** – «**Наша** марка». У нас багато спільного, і одна марка – **наша***

Уживані часто особовий займенник *ми* та присвійний *наш* створюють враження, що з екрана телевізора промовляє не хтось невідомий, а друг, спілльник, одностудець, якому не можна відмовити. Таким чином, споживачеві нав'язують думку про те, що необхідно придбати горілку «Наша марка», щоб бути справжнім другом. Вважаємо, що тут рекламисти вдаються не до персвазії, яка «передбачає вплив «чистими» засобами і з позитивною інтенцією» [1], а до маніпуляції, яка намагається шляхом «інспірованих дій та ошуканства вплинути на вчинки особи чи групи осіб» [там же].

У мові рекламного тексту, за нашими спостереженнями, часто функціонує означальний займенник *все (усе)*. Психологічно значення його сприймається як щось всеохопне. Ось приклад:

*Цієї весни **все** зміниться. Нова сцена*

*Цієї весни **все** зміниться. Можливо, й твоє життя. Крок до зірок.
На першому*

*Є простий спосіб отримати **все** й одразу. Телефонуй. «Київстар»*

Під словом *все* можна уявити будь-що: кар'єру, побут, матеріальні статки і т. п. Це слово для кожного означає щось своє. Однак зауважимо, що значення займенника *все* може, так би мовити, відсунути на задній план чи навіть приховати конкретні особливості товару.

Означальний займенник *все (усе)* в мові реклами ще й по-іншому демонструє свої персвазивні властивості. Він спонукає споживача не відставати від усіх, «вмикає» прагнення досягнути чогось, як і всі, бути в одній команді з усіма:

Єдиний колір, єдиний ритм, єдині рухи, єдина гра, що об'єднує

мільйони людей **всього** світу. «Чернігівське». Вболівай з **усіма**

*Уся планета затамовує подих. Гол-л-л-л! Насолоджуйся футболом разом з **усім** світом. Разом з «Кока-Кола». «Кока-Кола». Приєднуйся та вболівай*

Як бачимо, ця реклама насичена словами з персвазивними властивостями. Займенникові **весь** допомагають дієслова наказового способу, пропущений особовий займенник **ти** та популярне й привабливе слово «футбол».

Щоб переконати в тому, що рекламований товар чи послуга справді варті уваги, необхідно охарактеризувати рекламоване так, щоб виникло бажання скористатися пропозицією. Найяскравіші характеристики, звичайно, можна передати за допомогою означень, які здатні привабити споживача.

У текстах реклами найпоширенішими, за нашими спостереженнями, є означення, виражені прикметниками, що передають позитивні характеристики: *новий, ефективний, справжній, натуральний, смачний, неперевершений, офіційний, універсальний, безпечний, гарний, чудовий, привабливий, добірний* і т. п.:

*«Корега» – **новий** фіксуєчий крем для протезів*

*«Торчин делікатесний» – з **новим**, кращим смаком*

***Новий** шампунь «Гарньєр» для Вашого волосся*

Відомо, що нове – те цікаве. Функція слова **новий** у рекламі – викликати у споживача інтерес до рекламованого.

Завдання означень у наведених нижче рекламних текстах дещо інше. Ось приклади.

***Гарна** шкіра з «Nivea»*

***Відбірна** картопля робить чіпси хвилястими*

***Справжній** шанс влаштувати особисте життя. Програма «Давай одружимося»*

Тут означення змальовують цінність і соціальний престиж товару чи послуги.

Щоб переконати споживача в тому, що рекламоване є найліпшим, рекламісти активно використовують прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння, наприклад:

*Ми підібрали **найкращі** фрукти, **смачні** соки від самої природи*

У цій рекламі, крім прикметника найвищого ступеня порівняння, вжито й інший, який передає позитивну ознаку.

*Не можете впоратися із брудом? Є **простіший** спосіб. Спробуйте **новий** «Vref» – сто відсотків сила*

Тут також два означення. Одне з них – прикметник вищого ступеня порівняння, інше – слово **новий**, що має на меті зацікавити споживача.

Персвазивне значення в мові реклами, як засвідчив проаналізований нами матеріал, має й означення, виражене порядковим числівником

перший:

«Nivea» – **перший** лосьйон з молекулами срібла

«Erste Bank» – **перший** для Вас. Ми поновлюємо кредити

Слово **перший** асоціюється з поняттям «передовий», «прогресивний», а отже, й найкращий – той, з яким ти випередиш інших, здобудеш перевагу.

За тим же принципом застосовується в рекламі й неузгоджене означення **№ 1**:

«Київстар» – **якість № 1** в Україні

Нова зубна паста «Colgate». «Colgate» – **рекомендація № 1** стоматологів України

«Мівіна» – **приправа № 1** у Ваших стравах і серцях

Як бачимо, рекламні тексти насичені означеннями, які допомагають викликати в читача позитивні асоціації.

Намагаючись привабити покупця, замовника, рекламісти нерідко використовують мовні одиниці з національно-культурним компонентом: географічні назви, не пов'язані з Україною, імена всесвітньо відомих особистостей (це, здебільшого, стосується реклами фільмів, телепередач), назви загальновідомих торгових марок, як-от:

«Siebert». **Німецька якість** – українська ціна

Празьке пиво «Старопрамен». Найкращий досвід пивоварів з Праги

Банк «Форум». **Бізнес по-німецьки**

Персвазивність словосполучень **німецька якість**, **празьке пиво**, **бізнес по-німецьки**, на нашу думку, базується на вже вироблених стереотипах «закордонне – значить краще, німецьке – значить надійне». Назви відомих фірм повинні вплинути на споживача підсвідомо й тим самим спонукати його до дії. Засобом впливу на споживача, таким чином, є лінгвокраїнознавча лексика, яка допомагає переконати в якості товару. Загальновідомо ж, що німецькі товари мають високу якість. Тому рекламісти іноді використовують назву відомої німецької фірми, яка виготовляла лише деталі до виробу. Наприклад:

Дерев'яні євровікна. Покриття зроблено ґрунтами, фарбами та лаками німецької фірми «Глазуріт»

Загалом же, будь-які слова, що здатні викликати довіру, позитивну реакцію, можна вважати такими, що наділені персвазивними властивостями. Саме тому в мові реклами дуже часто використовують слова **експеримент**, **інновація**, **досвід**, **успіх**, **енергія**, як-от:

«Нутелла» – **заряд енергії** щоранку

Поширеними в рекламі є слова з першою частиною **євро-** (євровікна, євродизайн), **біо-** (біоформула, біокефір).

Наші спостереження свідчать, що рекламісти, намагаючись психологічно вплинути на покупця, докладають зусиль для того, щоб вивчити смаки суспільства не лише у сфері споживання, а й мовні смаки,

відповідно до яких вдало підібране й уміло вжите слово справляє потрібне враження на покупців. Персвазивні властивості проаналізованих слівполягають у тому, що ці слова здатні створювати певні уявлення про об'єкт реклами (таку функцію найчастіше виконують означення, які пропонують позитивні характеристики), подавати певні установки, тобто схилити особу до потрібних дій, реакцій (таку функцію безпосередньо виконують дієслова наказового способу), планувати поведінку споживачів. А саме це й є наслідком персвазивного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яцимирська М. Мова інтернет-видань: термінологія, персвазивність. [Електронний ресурс] / Яцимирська М. // Медіа критика. – Режим доступу до матеріалів : <http://www.lnu.edu.ua / mediaeco/>
2. Сухаревська Г. Психологічні аспекти сприйняття реклами / Г. Сухаревська // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наукових праць. – Тернопіль ; Львів, 2008. – Т. 2. – С. 142–145.
3. Барт Р. Война языков / Ролан Барт // Избранные работы : семиотика : поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, 1989.
4. Павлюк Л. Знак символ-міф у масовій комунікації / Людмила Павлюк. – Львів : ПАІС, 2006. – 120 с.
5. М'яснянкін Л. Експресивність рекламного тексту / М'яснянкін Л. // Українська журналістика в контексті доби : матеріали всеукраїнської практичної конференції, 23–24 вересня 2004 р. – Львів, 2004. – С. 394–396.
6. Фурманкевич Н. Реклама: культура мови та мовна норма / Фурманкевич Н. // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наукових праць. – Тернопіль ; Львів, 2008. – Т. 2.

Каморникова Ю. В.

(м. Слов'янськ, Україна)

**ОСНОВНІ МЕТОДИ ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОБЛЕМИ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ І ПРИНЦИПІВ ЇХ ВИДІЛЕННЯ В
ЛІНГВІСТИЦІ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

Однією з головних проблем сучасного мовознавства є проблема лінгвістичних методів. Саме метод формує підходи до аналізу мовленнєвих фактів, дисциплінує дослідження.

Метод – система правил та принципів аналізу явищ; це спосіб організації теоретичного та практичного освоєння дійсності. Кожен метод складається із власних принципів і задач, проте має одну мету – добування знань. В. А. Звегінцев з цього приводу зауважував: «Сам по себе метод – не путь познания объекта, что является главным для всякой науки. Метод может быть лишь средством познания объекта и именно в той степени, в какой он обуславливается теорией, поставлен на службу ей и выдает эмпирические факты для проверки и корректирования используемых в

теории систем и гипотез».

У статті буде розглянуто актуалістичний метод дослідження як загальнонауковий метод теоретичного рівня наукового пізнання, його особливості та необхідність при лінгвістичній історіографічній дослідженні проблеми членів речення і принципів їх виділення. Суть цього методу полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. Згідно з цим методом загальна оцінка концепцій учених подається не з погляду сучасного рівня знань, а залежно від того, що нового вніс той чи інший мовознавець у науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їхні праці для свого часу. Це дозволяє комплексно підійти до вивчення розвитку теорії членів речення та зробити обґрунтовані висновки.

Г. А. Подкоритов підкреслював, що цей метод тісно пов'язаний із принципом актуалізму. Використання сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього становить сутність принципу актуалізму. Цей принцип широко застосовується в дисертаційному дослідженні при аналізі проблем, пов'язаних з історією вивчення членів речення і принципів їх виділення.

Першим термін *актуалістичний метод* для характеристики методу праць з історіографії лінгвістики використав В. А. Глущенко. Спираючись на дослідження Г. А. Подкоритова та Н. І. Кузнецової, В. А. Глущенко детально висвітлив питання про структуру актуалістичного методу, визначивши його основні компоненти: онтологічний, операціональний та телеологічний.

Особлива увага приділяється тезі Г. А. Подкоритова про те, «що без застосування цього методу неможливе існування історіографії будь-якої науки». Важливим визнається й твердження Н. І. Кузнецової, згідно з яким, досліджуючи минуле об'єкта на основі його відбиття в сучасному, не можна припускати до модернізації поглядів учених попередніх поколінь.

Слід зазначити, що про важливість та необхідність застосування актуалістичного методу у своїх дослідженнях з лінгвістичної історіографії писали В. М. Овчаренко, О. Л. Жихарева, О. М. Абрамичева, О. М. Голуб, І. М. Рябініна, А. С. Орел та ін. учені. В онтологічний компонент актуалістичного методу «входять принципи історизму, причиновості й системності як конкретизація та вияв принципу загального зв'язку явищ», що й становлять його методологічну основу. Ці принципи «охоплюють найважливіші загальні твердження теорії пізнання, які передбачають тлумачення об'єкта як системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, що знаходяться в безперервному розвитку внаслідок безперервності причинових ланцюгів».

Принципи історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ мають широке застосування при лінгвістичній історіографічній

вивченні проблеми членів речення і принципів їх виділення.

Члени речення, головні і другорядні, необхідно розглядати не окремо один від одного, а лише в сукупності, як систему. Важливість і значущість того чи іншого члена речення можна оцінити, розглядаючи його як складову частину системи членів речення. Саме тому принцип системності є необхідним при дослідженнях членів речення.

Вивчаючи будь-яку лінгвістичну проблему, необхідно досконало дослідити її витoki та розвиток у працях мовознавців різних епох. Витoki проблеми членів речення і принципів їх виділення відносяться до ХІХ ст. Низка учених протягом півтора століття розробляли теоретичну базу проблеми членів речення.

Звертаючись до історії вивчення того чи іншого питання, неможливо обминути принцип історизму. Лише досконало вивчивши історію розвитку питання про члени речення, можна робити висновки про принципи їх виділення в мовознавстві. Принцип історизму застосовується й при дослідженнях суто теоретичних питань. Без чітко розробленої термінологічної бази неможливе вивчення конкретних членів речення. Для розуміння значення тих чи інших термінів (наприклад, *член речення, головний член речення, другорядний член речення, підмет, присудок, додаток, означення, обставина, зв'язка, прикладка* тощо) необхідно дослідити еволюцію їх значень у роботах мовознавців різних періодів, порівнюючи ці значення між собою. Лише після цього можна впевнено дати визначення конкретного терміна.

З принципом історизму тісно пов'язаний принцип причиновості. Він передбачає, що в мові немає випадковостей, навпаки, поява в мові будь-якого явища має певні причини. Виникнення головних і другорядних членів речення відбувалося не хаотично, а за певних умов та причин. Для постулювання членів речення дуже важливим є з'ясування, на основі яких принципів їх виділяють. Як бачимо, застосування принципу причиновості, як невід'ємної частини методу актуалізму, є необхідною умовою для даного дослідження.

У пропонованому дослідженні використано прийоми та процедури актуалістичного методу, сукупність яких становить його операціональний компонент.

Аналіз джерел є невід'ємною частиною лінгвістичноісторіографічного дослідження. За допомогою синтезу отриманих з першоджерел даних складається комплексна картина розвитку проблеми членів речення у працях того чи іншого мовознавця чи певної лінгвістичної школи. Так, еволюція поглядів на проблему членів речення чітко простежується в працях О. О. Потебні, В. В. Виноградова, В. В. Бабайцевої, А. П. Загнітка, І. Р. Вихованця тощо.

Приєм порівняння дозволяє проаналізувати концепцію членів

речення у дослідженнях мовознавців різних часів та країн, лінгвістичних шкіл та напрямів. Результати такого аналізу є дуже цінними для створення комплексного лінгвоісторіографічного дослідження проблеми виділення членів речення, дозволяють зробити обґрунтовані висновки щодо ступеня їх вивченості в сучасному мовознавстві та визначити ті проблеми теорії членів речення, які потребують детального та глибокого вивчення. Так, другорядні члени речення, на відміну від головних, досліджені дуже мало, оскільки учення про другорядні члени речення ґрунтується на ознаках різної природи. Саме тому принципи їх класифікації, визначення їх меж є актуальним завданням науковців. В історії мовознавства дискусійним також є питання про головні члени речення, що пов'язано з визначенням їх статусу (лінгвісти сперечаються у визначенні головного компонента речення: підмет чи присудок).

Отже, за допомогою прийому порівняння можна визначити ступінь дослідженості як теоретичного, так і практичного аспектів проблеми членів речення. Порівняння праць різних лінгвістів дозволяє з'ясувати значення їх наукової діяльності для сучасного мовознавства.

Історико-наукова реконструкція як процедура, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур операціонального компонента, дозволяє за допомогою даних, одержаних унаслідок аналізу першоджерел, синтезу отриманих даних та їх порівняння, відновити цілісну картину досліджень проблеми членів речення мовознавцями XIX ст. – початку XXI ст. Лише за умови застосування історико-наукової реконструкції стає можливим досягнення мети пропонованого дослідження – комплексного лінгвоісторіографічного аналізу проблеми членів речення і принципів їх виділення.

Необхідно зазначити, що телеологічний компонент актуалістичного методу становить саме мета нашого дослідження.

Проаналізувавши, з одного боку, мету та завдання пропонованого дослідження, а з другого – принципи, методи та прийоми актуалістичного методу, можна зробити висновок про те, що досягнення мети запропонованого дослідження неможливе без використання методу актуалізму. Вивчення розвитку теорії членів речення може бути комплексним, а висновки – обґрунтованими тоді, коли для цього будуть застосовуватися сучасні знання та досягнення лінгвістики. Саме такий підхід до історіографії науки (у тому числі до лінгвоісторіографії) постулює актуалістичний метод.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / В. А. Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник / отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПИ, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.
2. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до

визначення семантики терміна) / В. А. Глущенко // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Т. Шевченка. – Луганськ, 2001. – № 4 (36). – С. 124–127.

3. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Г. А. Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – 224 с.

Кіреєнко К. В.
(м. Луганськ, Україна)

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРВІСНИХ ВІРУВАНЬ
ТА КУЛЬТІВ У ЛЮБОВНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ
(на матеріалі української та російської мов)**

Постановка проблеми. Питання співвідношення мови, свідомості та світобачення належить до кола давніх, але поки що не розв'язаних і особливо актуальних проблем як лінгвістики і психології, так і філософії. Мова як засіб репрезентації дійсності виражає цю дійсність через знакову систему. Саме система мовних знаків пов'язує між собою навколишню дійсність та її сприйняття, відображення світу у мозку людини і процеси усвідомлення цього світу. У такий спосіб світ постає як результат вторинного перекодування первинних даних, які спочатку були «пропущені» крізь свідомість, а потім – крізь знакову систему мови, і образ, вжитий у тексті, – це перекодоване відображення, яке в силу конотацій може і не збігатися з предметом відображення [4, с. 202].

Слово як знак знаків з самого початку магічне (воно корисне чи шкідливе, страшне чи приємне людині), як магічним був ритуалізований побут [1, с. 52]. Магічні обряди пронизували усі форми первісних вірувань як складовий елемент культу. Тому первісну магію можна вважати основою для подальшого становлення релігійного культу. Культіві дії мали цілком земні, безрелігійні першопричини, були укорінені в повсякденному житті людини. Надалі природні практичні дії почали набувати в очах людини магічного надприродного вигляду, передаючись від одного покоління до іншого в освячених традицією деталізованих ритуальних формах, зрештою обернулися на релігійно-культурний канон [2, с. 207].

Аналіз літератури. Дослідження замовлянь відбувається у кількох напрямках: в контексті міфологічних уявлень слов'ян (О. Буслаєв, М. Костомаров, О. Потебня), реконструкції первинного ритуально-міфологічного змісту (М. Крушинський, М. Познанський, В. Топоров, В. Мансікка, В. Міллер), зв'язку з медичною практикою (Г. Попов, О. Сидоров, В. Харитонов). Серед найвідоміших дослідників любовних замовлянь є А. Топорков, А. Залізник, В. Янін, М. Виноградов, Л. Майков та ін.

Актуальність дослідження. Сучасним лінгвістичним дослідженням властивий динамічний, діяльнісний підхід до мови з обов'язковим урахуванням змісту, умов і цілеспрямованості протікання процесів мовлення. Слід також підкреслити загальне посилення інтересу до магії як культурного феномена, до магічної практики різних народів, зокрема й до магії вербальної. У зв'язку з цим актуальним видається аналіз замовлянь як текстів, що функціонують у сакральній сфері буття народу й людини, виявляють різні аспекти реалізації магічної функції мови, репрезентують своєрідну картину світу, є продуктом особливої світоглядної системи.

Мета статті. Пропонована розвідка є частиною комплексного лінгвістичного дослідження і має на меті простежити особливості відображення первісних вірувань та культів в українських і російських любовних замовляннях. Матеріалом філософсько-психологічного аналізу послужили збірки замовлянь української та російської вербальної магічної традиції [6, 7].

Виклад матеріалу. Переважній більшості первісних проявів релігії характерні:

1. **Антропоморфізм** (грец. *anthropos* – людина і *morphe* – форма, тип) – форма мислення первісних людей, для якої характерне приписування рослинам, тваринам, явищам природи, богам та іншим міфічним істотам психічних та інтелектуальних властивостей і якостей, притаманних лише людині, наприклад, зображення богів у людській подобі і наділення їх людськими якостями переживання, мислення і поведінки [5, с. 29].

2. **Аніматизм** (лат. *animatus* – одушевлений) – система уявлень первісних людей про загальну, безособову одухотвореність навколишньої природи і всіх явищ у ній. Сприймаючи предмети і явища як живих істот, що відчують, розуміють, гніваються, чогось бажають, люди спілкувалися з ними, щось у них просили, дарували їм [5, с. 26–27]: «*Ви, зорі-зоряниці, вас на небі три сестриці: одна нудна, друга привітна, а третя печальна. Беріть голки і шпильки, горове каміння, бийте його і печіть, паліть і нудіть: не дайте йому ні спати, ні лежати, ні їсти, ні пити – других любить. Тягніть до мене (ім'я) (ім'я бажаного)*» [6, с. 39].

3. Відсутність абстрактних уявлень про Бога як про безлику силу, що керує природою і людьми та перебуває над світом. Замість цього первісні люди поклонялися безпосередньо матеріальним предметам, природним явищам, тваринам і рослинам, що наділялися надприродними властивостями і якостями. Найчастіше надприродність первісних об'єктів релігійного шанування зводилася до поєднання двох головних ознак:

- до їхньої невидимості, невідчутності або невразливості для звичайних людей у звичайній ситуації;

• до можливості вирішальним чином втручатися в перебіг природних процесів (наприклад, викликати дощ або припиняти тривалу зливу) або в долю кожної окремо взятої людини [2, с. 202].

4. Поєднання життя і культури: у цьому розумінні прийнято навіть вести мову про те, що життя первісної людини було її богослужінням. Кожна дія здійснювалася відповідно до освячених тисячолітньою традицією обрядів і правил, що було важливим для накопичення, збереження й передавання від одного покоління до іншого моральних приписів, правил поведінки, елементарних знань і навичок, необхідних для виживання в навколишньому світі [2, с. 202–203].

5. Родоплемінний, а не світовий характер релігійних культів, коли кожне первісне плем'я мало свої власні релігійні культи: одні поклонялися ведмедю (тотемізм), інші вірили в чудодійну силу померлих предків (культ предків) тощо [2, с. 203].

6. Магія (грец. *magia* – чаклунство) – комплекс ритуальних обрядів і дій, які, згідно з переконанням їхніх виконавців, можуть спричинити надприродний вплив на навколишній світ з певною практичною метою [2, с. 206]. Отже, невід'ємним елементом магії є визнання зумовленості людського буття надприродними силами, а її метою – пізнання закономірностей цього буття й спроби вплинути та змінити його. За типами впливу на предмет виділяють контактну й імітативну магію [2, с. 207].

Контактна магія базується на ідеї безпосереднього перенесення магічної сили на об'єкт шляхом прямого контакту з ним або з його частиною (наприклад, краплею крові чи пасмом волосся). Тому контактну магію ми можемо назвати метонімічною («частина замість цілого» – зрізані нігті, «вийнятий з землі чи зі снігу відбиток ноги», будь-який (бажано – натільний) предмет одягу заміщують у магічному ритуалі ціле – саму людину). При цьому характер самого впливу може відрізнятися – носіння амулетів, дотик руки, прийняття зілля. Наведемо приклад присухи. Щоб приворожити до себе парубка, слід здійснити наступний ритуал: «Опівночі застелить стіл білою скатертиною, запалить червону свічку. Налийте у срібний келих червоного вина та капніть туди кілька крапель крові з безіменного пальця лівої руки. Візьміть свій волос та волос об'єкта, сплетіть їх, покладіть на скатертину, а зверху поставте на них келих з вином, три рази начитайте замовляння: *«Вийду я за ворота, во чисто поле. В том чистом поле стоит терем высокий. В тереме – стол кленовый. На столе свеча горит восковая. стакан с вином стоит, в том стакане кровушка алая (свое имя) журчит. Позову я к себе друга милого (имя объекта), опю его алой кровью, чтобы думал и скучал, обо мне горевал. Привораживаю я (свое имя) к себе (имя объекта). Слово мое крепко,*

кровью залито, огнем скреплено. Да будет так!» Це вино сховайте, а наступного дня напоїть об'єкт. Волосся вшійте у подушку» [7, с. 27–28].

По частинах (замість цілого) навіюється на людину любовна жага: *«На море, на окіяне, на острове на Буяне лежит тоска, бьется тоска, убивается тоска, с берега в воду, из воды в полымя, из полымя выбегал сатанина и громко кричал: «Павушка Романя, беги поскорее, дуй рабе (имя) в губы, в уши, в глаза, в белое тело, в алую кровь, в сердце ретивое, в печень и в легкое, чтобы она, раба (имя), тосковала и горевала всякую минуту, и днем и ночью, ела бы – не заела, пила бы – не запила, спала бы – не заспала, а все бы тосковала обо мне, добре молодец (имя); чтоб я был ей люб лучше всякого другого молодца, ближе родного отца, слаще родной матери, лучше роду-племени». Замыкаю свой заговор семьюдесятью семью гремучими цепями, бросаю ключи в окиян-море, под бел-горюч камень Алатырь. Кто мудренее меня взыщется, кто перетаскает песок со всего моря, тот отгонит тоску» [7, с. 41–42]. По частинах же (перелік частин тіла) любовна жага з людини й виводиться: *«Как весной красной, при солнышке ясном стекают снежки белы с гор и с лугов, крутых берегов, так бы сошла и стекла с (имя) тоска и кручина, тайне мысли с белого тела, с ретивого сердца с черных бровей, с красных кровей, с головы его буйной...» [7, с. 172].**

При імітативній магії впливу піддається копія або замітник об'єкта, тому її можна назвати метафоричною. Наведемо приклад отсухи: *«Виріжте з паперу стилізовану фігурку людини. Напишіть на ній ім'я розлучниці у дзеркальному відображенні. Запалить свічку чорного кольору й спалить фігурку, промовляючи замовляння: «Как луна нежная, безмятежная, поутру не встречает солнце красное. Как они не встречаются, вместе не появляются, так бы и (имя) вместе с тобой (имя разлучницы) не встречался, не появлялся, не любился. Как я сказала, так и будет» [7, с. 168].*

7. Особливий різновид первісної магії формували табу – система пояснюваних з точки зору надприродного забобон, приписів, заборон на здійснення певних дій (використання певних предметів, промовляння певних слів та ін.), функціонування якої (накладання, зняття, покарання) відбувається за певним ритуалом, а порушення ніби карається надприродними силами у вигляді хвороби або смерті. Так як вогонь і вода для архаїчних людей були священними, то й плювати в них, як і вживати лайливі слова біля них, заборонялося і вважалося за тяжкий гріх.

8. Фетишизм (дослівно – річ для чаклунства) – поклоніння матеріальним предметам найближчого оточення людини як наділеним надприродними властивостями. Фетишем міг бути як окремо взятий матеріальний предмет, так і частина більшого об'єкта шанування, наприклад, камінь зі священної гори, шматочок священного дерева,

зображення шанованої тварини, який-небудь малюнок або навіть татуювання. Власні фетиші мали й окремі люди, і цілі племена, що відводили їм спеціальні будиночки. У таких випадках у спільних фетишів іноді з'являлася «спеціалізація»: один керував погодою, інший – полюванням, третій – воєнними діями або особистим життям людини тощо. Пізніше проявом фетишизму стала практика штучного виготовлення фетишів. Новий фетиш утворювався, як правило, через поєднання природних компонентів (кора, листя, коріння) з предметами, що традиційно вважалися чудотворними. Різновидами фетишу є: ідоли (наділені таємничою силою впливу матеріальні зображення божеств з рисами людини або тварини), талісмани (що приносять щастя), амулет (що охороняють від нещастя) [2, с. 203–204].

9. Тотемізм (мовою індіанців північноамериканського племені оджибве – «його рід») – комплекс обрядів і вірувань, пов'язаний з уявленнями про надприродний зв'язок людини й окремих соціальних колективів з тваринами й рослинами. Слід підкреслити, що обожнювалася не сама по собі рослина чи тварина. Об'єктом ушанування ставало безособове і безіменне колективне, суспільне «начало». Воно належало кожному з людей, і нікому окремо. А тотемна тварина (чи рослина) була його замісником чи заступником, матеріальною оболонкою. Первісні люди вважали тотем чимось на кшталт старшого брата або предка, з яким вони мали щось спільне. Вибір тотема у більшості випадків збігався з особливостями тваринного світу тієї місцевості, в якій жив первісний колектив [2, с. 204].

Тотемний культ був спрямований на те, щоб одержати заступництво тотема. У самому тотемному культі передусім упадає в око система тотемних табу – заборон на вживання в їжу тотемної тварини або заподіяння їй будь-якої шкоди. У крайньому своєму прояві це призводило до того, що за тотемом доглядали, як за домашньою твариною, навіть якщо він був некорисним у господарському відношенні [2, с. 205].

Давні слов'яни найбільше поклонялися дубові, який був тотемним деревом серед рослин, тому його стара індоевропейська назва підпала під табу, а слово *дуб* є власно праслов'янським утворенням. Дуб був культовим деревом, тому дубам приносили жертви. Таки дуби ставали символом зв'язку між підземним, земним і небесним царствами. Зрубати дуба можна було лише з дозволу волхвів, які організовували та проводили язичницький релігійний культ [3, с. 184].

Досить характерним були для тотемізму і різноманітні обряди уподібнення тотему, що особливо широко застосовувалися при обрядженні померлих членів тотемного колективу: відповідне розфарбування тіла, вдягання шкіри тотемної тварини або пір'я птаха-тотема, зачіска «а-ля тотем». Зустрічалися і більш екзотичні прийоми: вибивання або

підпилювання верхніх зубів, щоб вони стали схожими на ікла свого тотема. Повсюдну популярність мали ритуальні танці, в яких танцівники наслідували рух тварин [2, с. 205].

Слід відзначити, що тотемізм був не тільки релігійним віруванням, а й найважливішим соціальним інститутом для родинної ідентифікації у житті давніх людей [2, с. 205].

10. Анімізм (лат. *anima* – душа) – вид світосприймання, найпростіша форма релігійної свідомості, за якою усі об'єкти розглядаються як живі й одушевлені. На думку англійського філософа і релігієзнавця Р. Маретта, автора концепції аніматизму, анімізм постав з аніматизму, але на відміну від останнього для анімізму характерне уявлення про самостійне надприродне існування відокремлених від тіла духів (душ) як своєрідних двійників людей, тварин, рослин, предметів і природних явищ. Англійський антрополог Е.-Б. Тайлор вважав одним із свідчень первісності анімізму наявність його у дітей [5, с. 27]. До анімістичних культів належать поховальний культ та культ предків [2, с. 206].

- Поховальний культ складався з наступних обрядів: 1) принесення супровідних дарів і жертв, у тому числі людських; 2) запалювання надмогильних вогнів; 3) проведення поховальних частувань, ігор і військових змагань – тризн; 4) дотримання посмертної жалоби і заборон (носіння одягу особливого виду і кольору, роздирання одягу, відрізання волосся, заподіяння собі поранень, гучні голосіння і вихваляння небіжчика, пости, заборона на повторний шлюб протягом певного проміжку часу) [2, с. 206].

- Культ предків ґрунтувався на вірі в те, що духи предків забезпечують добробут родові своїх нащадків, допомагають своїм живим родичам у земному світі (охороняють території, худобу, посіви, самих людей від земних ворогів і злочинних задумів злих сил, впливають на погоду з метою зробити її більш сприятливою для майбутнього врожаю, підвищують родючість землі), а натомість вимагають здійснення для них постійних обрядів задобрювання у вигляді регулярних принесень жертвовної їжі і пиття [2, с. 206]. На думку первісних людей мертвий могутніший від живого, тому що він ближчий до природних першопочатків, бо «повернувся» в землю, ліс, небо (варіанти змінювались). Звідси й широка розповсюдженість некромагії, «цвинтарної» магії з давнини й до теперішнього часу.

На думку сучасних філософів, міфологічна свідомість проіснувала тривалий час з двох причин:

- вона відповідала конкретно-чуттєвому характеру мислення первісної людини, здатної, подібно до маленької дитини, лише споглядати

навколишню дійсність, а не осмислювати її на теоретичному рівні за допомогою абстрактно-логічного мислення;

- вона органічно поєднувалася з особливостями функціонування архаїчної соціальної організації, заснованої на замкненому колі табу, законів і звичаїв, так само незмінного, як схід і захід сонця, а тому обов'язкового до виконання, закритого до критичного осмислення [2, с. 19].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Філософсько-психологічний аналіз лінгвосеміотичного феномену замовлянь, у якому в усталеній формі зберігаються і транслуються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу, дає підстави зробити наступні висновки. У замовляннях, які являють собою складову частину зафіксованої у фольклорі архаїчної етнічної картини світу, знайшли своє відображення такі первісні вірування і культури як антропоморфізм, аніматизм, фетишизм, тотемізм, магія й анімізм. Перспективним є архетипний аналіз текстів замовлянь та пошук і встановлення відповідності структуризації безсвідомого природній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеленько А. С. Проблеми семасіології у філософсько-психологічному осмисленні : монографія. – 2-е вид., перероб. і доп. / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 228 с.
2. Кислюк К. В. Філософія. Модульний курс (Текст) : [навч. посібник для студентів] / К. В. Кислюк. – Х. : Торсінг плюс, 2009. – 416 с.
3. Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології : підручник / В. В. Лучик. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 344 с.
4. Мельник О. Мовна картина світу німецької народної казки та її антропоцентричний характер (на матеріалі казок братів Гримм) / Олена Мельник // Семантика мови і тексту : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2009. – С. 202–205.
5. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. М. Степанов]. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с.
6. Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
7. Универсальные заговоры и молитвы для привлечения любви и богатства / [автор-составитель Е. А. Попова]. – Донецк : ООО ПКФ «БАО», 2006. – 288 с.

Ковальова Г. М.

(м. Краматорськ, Україна)

ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ХИМЕРНІЙ ПРОЗІ ОЛЕКСАНДРА ІЛЬЧЕНКА

У науковій літературі доволі поширеною, на наш погляд, є думка про те, що соціальна свідомість репрезентує в мовній картині світу особливості

свого світосприйняття, інтерпретує, зокрема, світ за допомогою мовної символіки, а також створює свій ментальний портрет цього світу. Цілком очевидним є те, що важлива роль у розвитку розуміння особистістю навколишнього світу належить художній літературі, що, очевидно, пояснюється особливостями представлення реального світу в художньому тексті. Окреме місце у змалюванні мовної картини світу відводиться слову, лексичне значення якого тісно переплітається з концептуальною складовою мовної картини світу. Серед багатого арсеналу мовних одиниць помітно виділяються компаративні конструкції, особливість яких, на наш погляд, полягає насамперед у тому, що вони виступають своєрідним способом світосприйняття, оскільки суть будь-якої порівняльної конструкції, її семантичне насичення визначається світоглядними орієнтирами окремого мовця.

У мовознавстві й дотепер доволі актуальною та остаточно недослідженою є проблема порівняльних конструкцій, адже не всі дослідники приходять до згоди щодо виділення граматичних варіантів порівнянь.

Складність і багатовимірність поняття компаративної одиниці зумовили широкий спектр прагмалінгвістичних, лексичних, етнолінгвістичних досліджень. Так, наприклад, А. В. Лагутін вивчає особливості семантичної спрямованості порівнянь [4], М. І. Черемисіна значну увагу приділяє виділенню з-поміж конструкцій власне порівнянь, Л. О. Новиков досліджує значущість компаративних одиниць, тобто той чинник, який робить порівняння осмисленим [5].

У нашому дослідженні особливий інтерес викликає прагматична значущість, оскільки вона є властивою як окремим лексемам, так і різним мовленнєвим фігурам, зокрема, й порівнянням.

Метою даного дослідження є виявлення прагматичних особливостей порівняльних конструкцій в химерній прозі Олександра Ільченка.

Досягнення поставленої мети зумовлює реалізацію таких завдань:

- показати прагматичну значущість порівнянь;
- виявити особливості функціонування порівняльних конструкцій в химерній прозі Олександра Ільченка.

Відомою у мовознавчій літературі є думка Л. О. Новикова про те, що значущість – це “внутрішня властивість одиниці, якою вона володіє завдяки певним відношенням з іншими одиницями системи (певного класу)” [5, с. 119]. Слушною, на наш погляд, у цьому аспекті є також думка В. М. Телії про те, що в прагматично значущому слові міститься інформація, яка є “важливою не для практичної орієнтації, а для вираження емоційної реакції суб’єкта на дану подію” [6, с. 126]. Принагідно звертаємо

увагу на те, що деякі дослідники, зокрема, І. Р. Гальперін, вважають, що на ступінь прагматичної значущості певною мірою впливає наявність у структурі слова конотативних сем, наприклад, оціночної, емоційної, експресивної, стилістичної.

Як показують дослідження, багатовіковий досвід людства ґрунтується на дихотоміях *погане – добре; позитивне – негативне; гарне – негарне; моральне – аморальне*. Такий паралелізм наповнює компаративну одиницю додатковими чинниками, наприклад, такими, як оцінність, експресивність та емоційність. Саме названі чинники уможлиблюють, на наш погляд, створення тієї бази, яка відтворює художнє бачення дійсності окремим письменником, вписуючи це бачення в модель світу.

У центрі лінгвістичних студій упродовж останніх років є процес набуття й переосмислення людиною інформації про навколишній світ, який кожна особистість сприймає за допомогою органів чуття, а з часом на цій основі утворює певну систему уявлень про світ. Важлива роль у таких мовознавчих студіях належить порівнянням, оскільки питомі порівняльні конструкції, за нашими спостереженнями, досить повно й усебічно виражають національні особливості бачення світу. З огляду на це наша розвідка проводиться на матеріалі химерної прози відомого українського письменника Олександра Ільченка.

Одним із важливих завдань у розкритті прагматичних особливостей компаративних конструкцій є розкриття сутності творчого самовираження митця. Основні етапи дослідження прагматичної функції порівнянь певною мірою пов'язані з аналізом тропеїчної бази художнього твору. Однак ця проблема, на жаль, ще не має всебічного вивчення в науковій літературі. Це, очевидно, зумовлено тим, що значна увага дослідників проектується на метафору, яка досліджується паралельно з порівняннями. Поряд із цим у традиційному мовознавстві стійкі порівняльні одиниці залучають до фразеологічної системи мови.

Компаративні одиниці є одним із засобів розкриття внутрішнього світу людини. Доречність дослідження порівнянь у межах художнього світу підтверджується, зокрема, тим, що семантика самого порівняння до певної міри залежить від семантики тексту в цілому. У цьому аспекті відомий дослідник Р. О. Будагов зауважує: “порівняння усвідомлюється на тлі широкого контексту, часто на тлі всього твору як художнього цілого” [1, с. 27].

У лінгвістичних студіях широко побутує думка про те, що однією із характерних ознак влучного порівняння є елемент новизни, оригінальності, несподіваності. Питання художніх компаративних конструкцій є доволі актуальними. Важливе місце серед них посідають порівняльні одиниці, які

активно функціонують у творчості українського письменника Олександра Ільченка. Особливість цих одиниць полягає, зокрема, в тому, що вони характеризуються складними взаємозв'язками між словом та предметом, який ними позначається.

Одним із засобів творення оригінального порівняння є співвіднесеність предмета й образу з різними лексико-семантичними групами. Індивідуальність авторських компаративних одиниць певною мірою залежить від того, наскільки тісно вони пов'язані з тематикою художнього твору, а також зі світоглядними особливостями автора.

Особливості дослідження химерної прози зумовлюють посилений інтерес до аналізу мовленнєвої структури художнього образу. Окремі дослідники у своїх студіях звертаються до прагмалінгвістичного підходу під час аналізу мовної особистості, яка інколи розглядається як поєднання взаємопов'язаних між собою “я-аспектів”, як-от: біологічного, соціального, емоційного, когнітивного, духовно-морального тощо.

Важливим аспектом вивчення мовних особливостей персонажів є поєднання мовних, прагмалінгвістичних та соціокультурних факторів. Помітна роль у цьому аспекті належить, на наш погляд, компаративним конструкціям, які активно функціонують у химерній прозі Олександра Ільченка, адже в залучених нами до аналізу творах ці конструкції є найактивнішими мовними формулами, які допомагають розкривати ідейно-тематичні особливості романів.

Олександр Ільченко велику увагу приділяв змалюванню персонажів за допомогою компаративних одиниць. Це стосується і портретних характеристик, і зображення внутрішніх якостей людей, що дозволяє нам виділити умовно такі групи порівнянь:

- а) порівняння, що використовуються для портретної характеристики персонажів;
- б) порівняння, що використовуються для розкриття внутрішніх якостей персонажів, їх поведінки в соціумі;
- в) порівняння, які використовуються для розкриття філософських поглядів як автора, так і народу в цілому.

У химерному романі з народних уст “Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця” Олександра Ільченка змальовується героїчне минуле нашого народу. Для втілення ідейно-тематичного задуму автор створює цілу галерею образів, які викликають певні симпатії чи антипатії в читача. Принагідно підкреслимо, що Олександр Ільченко по праву вважається одним із кращих дослідників дійсності. Особливість його творів полягає, зокрема, в тому, що читач завжди відчуває тверду позицію автора при оцінці добра і зла. Велика роль

у цьому аспекті належить порівняльним одиницям, залученим нами до першої групи: *“І пішла до дверей ота хутка Яринка ... струнка, як хвоїнка...”* [3, с. 182]; *“Білі вуса владики розпушились, наче коси дівочі, вітром розмаяні...”* [3, с. 361]; *“...Козак був схожий на сердитого кругленького їжака”* [3, с. 461]; *“Пика пана Пампушки стала вже схожа на Perezrлий моримух...”* [3, с. 266] та інші.

Змальовуючи своїх персонажів, які живуть у складний період визвольних змагань, Олександр Ільченко наділяє їх різними морально-духовними якостями, часто апелюючи до порівняльних конструкцій. Особливий інтерес викликають ті порівняння, які сприяють розкриттю внутрішнього світу запроданців, підлабузників, недалеких політиканів, що грубо паплюжили інтереси українського народу: *“Отець Варлам, лютуючи, як пес кудлатий, виривав з патлів собі волосся пелехатими мичками”* [3, с. 444]; *“Борсався дзвонар у тому павутинні, борсався, як муха, що намагається з тих чіпких тенет скоренько вирватись”* [3, с. 445]; *“Та пан обозний, темніючи вже, мов буряковий квас, так дуже зціпив зуби, аж у щелепах засудомило...”* [3, с. 266].

Порівняльні конструкції, пов'язані із образами ворогів українського народу, характеризуються низьким поетичним забарвленням; їм властиві емоційний негативний, оціночний несхвальний компоненти значення.

Окреме місце у творчості Олександра Ільченка посідають компаративні конструкції, у семантиці яких кодуються загальнолюдські моральні цінності нашого народу, що є базовими поняттями в моделюванні філософського підходу до вивчення національного характеру. Вони утворюють окрему групу: *“– Невже ж ти віриш, дядечку, в той ваш великий магістерій? – Без віри муж учений як кіт печений...”* [3, с. 578]. *“Панові обозному поезія недоступна є, як зорі в небі для кнура!”* [3, с. 592].

Отже, порівняльні конструкції, які активно функціонують у творчості Олександра Ільченка, характеризуються прагматичною значущістю, впливають на формування ставлення читача до кожного персонажа роману. Письменник доволі часто використовує порівняння як для увиразнення зовнішніх характеристик персонажів, так і для розкриття їх внутрішнього світу. Крім цього, порівняльні одиниці допомагають читачеві зануритися у світ філософського розуміння об'єктивної дійсності.

У перспективі дослідження – подальше виявлення прагматичних особливостей порівняльних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будагов Р. А. Метафора и сравнение у Юрия Тынянова / Р. А. Будагов // Писатели о языке и язык писателей. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1984. – С. 157–158.

2. Булыгина Т. В. Перемещение в пространстве как метафора эмоций / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв // Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Наука, 2000. – С. 277–278.
3. Ільченко О. Є. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця (химер. роман з нар. уст) : в 2 т. / О. Є. Ільченко. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1. – 693 с.
4. Лагутин А. В. Информативная роль коннотативных значений в прозаическом художественном тексте / А. В. Лагутин // Научн. докл. высш. школы. Филологические науки. – 2000. – № 2. – С. 75–76.
5. Новиков Л. А. Значение как эстетическая категория языка / Л. А. Новиков // Русский язык. Языковые значения в функциональном и эстетическом аспектах : Виноградовские чтения. – М. : Наука, 1987. – С. 102–103.
6. Телия В. Н. Экспрессивность / В. Н. Телия // Русский язык. Энциклопедия / [гл. ред. Ю. Н. Караулов]. – М. : Большая российская энциклопедия ; Дрофа, 1998. – С. 637.

*Kovalenko V. P., Papura G. G.
(Slov'yans'k, Ukraine)*

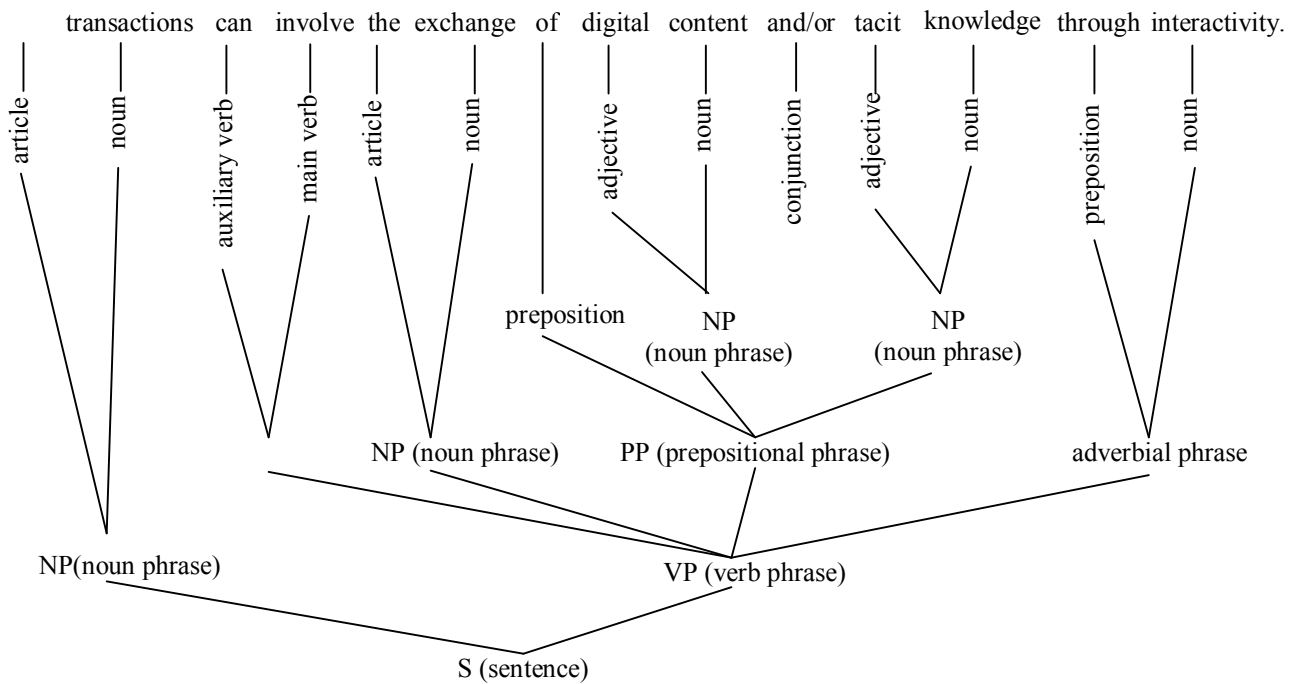
NEW DIMENSION TO GRAMMAR AND SYNTAX

Formal English poses challenges in terms of lexis, coherence and cohesion in long text as well as in the length and complexity of sentences. The latter can easily lead to content misunderstanding of a sentence has been “chunked” badly. The main problem might lie in the fact that written language is represented linear format where each separate word on a line seems of equal importance. In its turn it hinders perceiving relationships between words and ideas they represent. One of the approaches to analysis of some of the organizing principles of English syntax is to present sentences in a format which involves an extra hierarchical dimension.

The two main methods of diagrammatic representation of grammar and syntax have been suggested. The first is a “Tree diagram” and the second is a “Traditional sentence diagramming” [1].

Linguists inspired by Noam Chomsky’s theories about language structure and generative grammar have developed the tree diagram, also sometimes called “X-Bars”. It was suggested illustrating principles for producing authentic syntactically correct sentences, called phrase structure rules.

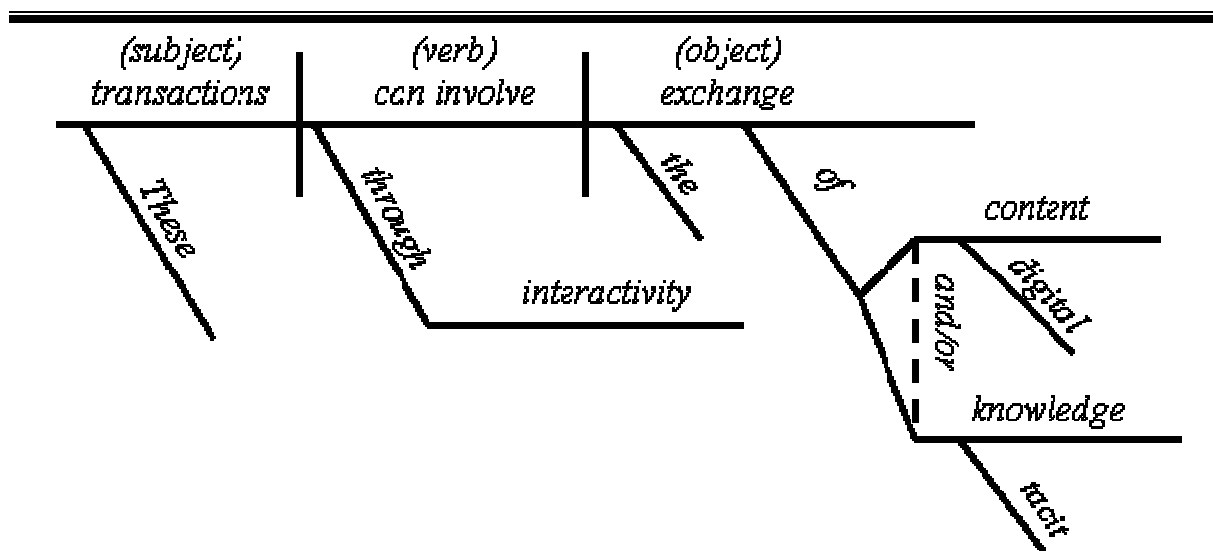
Here’s Stephanie Hirschman’s [2, c. 37] modern version of the sentence described by the tree diagram:

Though the tree diagram looks complicated, the principles of its producing are rather simple [3] – to include both subject (NP) and verb (VP), reinforce the typical English SVO word order.

However, the level of complexity of this sentence doesn't make immediately clear the hierarchical relationship between various elements in a phrase. For instance, in the initial noun phrase, the demonstrative pronoun "these" still seems to be of equal importance as the noun "translations" even though it contributes less to the meaning of the sentence (in fact, it serves as a cohesive device to link with the previous sentence).

The second mentioned above method – the traditional sentence diagramming (another term – "parsing") was offered in the 19th century to illustrate grammatically correct sentences, rather than to reproduce them. The principles incorporate here are a bit more complicated than those involved in producing the tree diagram and makes easier diagramming a variety of grammatical structures. The main merit of this method is that the hierarchical relationships between words are clear and even clearer than the tree diagram. Here is the same sentence as above, described by diagramming:

The focus on the main elements of the sentence, represented on the horizontal lines facilitates to awareness of the gist of the sentence. More detailed study of the message can then be recovered from the diagonal elements. Referring to this diagram it's easily seen that "content" and "knowledge" occupy parallel positions as the object of a prepositional phrase and therefore are both exchanged or shared.

REFERENCES

1. Darling Ch. Diagramming Sentences. [Електронний ресурс] / Ch. Darling // Capital Community College Foundation. – Режим доступу до матеріалів : http://grammar.ccc.comnet.edu/GRAMMAR/diagrams2/one_pager2.htm.
2. Hirschman S. Breaking Down Sentences / Stephanie Hirschman // Modern English Teacher. – 2009. – Vol. 17. – № 4. – P. 36–40.
3. Sprouse J. Phrase Structure Rules and Phrase Structure Trees. Department of Linguistics. [Електронний ресурс] / J. Sprouse. – Maryland : University of Maryland. – Режим доступу : <http://www.ling.umd.edu/courses/2006/winter/ling240/notes/syntax2.pdf>.

Кольга Ю. І.

(м. Слов'янськ, Україна)

ПРОБЛЕМА ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАМОВИ В ПРАЦЯХ В. ПОРЦИГА

Видатний німецький індоєвропеїст Вальтер Порциг (1895–1961) зазначав, що складна проблема історичних взаємин мовної спільноти та народу ще не постала перед наукою середини XIX століття. Учений стверджував що нові народи виникали тільки тоді, коли частини корінного народу покидали батьківщину й десь у чужих краях розросталися в особливі народи. Таке уявлення про «розподіл народів» лежить вже в основі легенди про побудову Вавилонської вежі [2, с. 32]. Учені почали робити сміливі висновки про переселення народів в історичні та навіть

доісторичні часи, спираючись при цьому майже виключно на мовні дані. Це зводилося до спроб визначити на основі взаємовідношень між мовами послідовність їх виділення з первинної спільноти. Здавалося ймовірним, що такі відгалуження мов у свою чергу розпадалися на самостійні мовні спільноти. Проблемами спорідненості індоєвропейських мов займалися Ф. Бопп, А. Ф. Потт, К. Цейс, Я. Грім, А. Шлейхер та ін., але їх уявлення визначалися переважно історичною традицією, а не проникненням у характер мовних зв'язків [там же, с. 32–35]. Незважаючи на те, що традиційно компаративісти визнають автором теорії «родовідного дерева» А. Шлейхера, В. Порциг зазначає, що саме Е. Лотнер раніше від А. Шлейхера запропонував «родовідне дерево» індоєвропейських мов. Але лише А. Шлейхеру довелося створити кінцеву форму вчення про «родовідне дерево» [там же, с. 36–39]. Так, А. Шлейхер формулює свою теорію, провідну роль у якій відіграє поняття *прамова*. Згідно з цією теорією, усі мови, які походять з однієї прамови, утворюють мовний родовід (або мовне «дерево»), яке ділиться на мовні сім'ї («гілки»). Мови, які виникли з прамови першими, А. Шлейхер називає мовами-основами. Мови-основи диференціюються в мови, мови – в діалекти, а діалекти – у піддіалекти. На основі цієї градації А. Шлейхер подає модель розвитку індоєвропейських мов за аналогією до схеми «родовідного дерева» людей або тварин. У цій схемі за допомогою діаграми графічно вимальовується весь шлях розвитку індоєвропейських мов. Загальний стовбур (індоєвропейська) розщеплюється спочатку на дві головні гілки-мови: перша гілка – слов'яногерманська, яка пізніше розділилася на германську та слов'яно-литовську; друга гілка – аріо-греко-італо-кельтська розділилася на греко-італо-кельтську та арійську, яка в свою чергу дала греко-албанську, італо-кельтську та арійську, яка довгий час залишалася нерозчленованою. Пізніше слов'яно-литовська розділилася на слов'янську та литовську, арійська – на іранську та індійську, а італо-кельтська – на кельтську та італійську.

Ця теорія пояснювала походження мов індоєвропейської сім'ї шляхом поступового діалектного дроблення прамови (дивергенції) і представлена у вигляді схеми, яка нагадує гіллясте дерево. Загальний стовбур відображає «первинний організм» – прамову, який спочатку розвивався, удосконалюючи та збагачуючи свої регулярні симетричні форми. Далі стовбур розпадається на гілки, які відображають уже перехід від розвитку та вдосконалення прамови до «історії» та «розпаду». Внаслідок різних звукових змін виникають місцеві наріччя, які поступово втрачають первинну простоту та лад. Подальший розподіл великих гілок на менші та їх розгалуження супроводжувались «псуванням» мовної матерії та об'єднанням флексій, але при цьому гілки, які віддалені географічно від первинної прабатьківщини (місця помешкання

найдавніших носіїв спільноіндоєвропейської прамови), відрізняються найсуттєвішими змінами, відхиленнями від давнього типу; гілки, які менш віддалені від первинного стовбура, більше подібні та виявляються більш архаїчними [1, с. 15–18].

А. Шлейхер стверджував, що чим далі на схід мешкає народ, тим більше давніх рис зберігає його мова, і чим західніше помешкання народу, тим більше новоутворень вміщує його мова і тим менше зберігається у ній давніх рис. Відповідно слов'яно-германці раніше за всіх почали своє переселення на захід. Крайньою на сході серед індоєвропейських мов була давньоіндійська, і тому санскрит А. Шлейхер визнавав мовою найбільш близькою до індоєвропейської прамови [там же]. Учений вдається до моделювання історичного співвідношення між мовами, яке він визначає на основі того, наскільки кожна гілка зберегла риси індоєвропейської прамови. Щонайменше риси прамови збереглися в слов'яно-германських мовах. Виходить, що група населення, яка говорила на цих мовах, відокремилася раніше за всіх, а за нею відокремилась і греко-італо-кельтська група.

За В. Порцигом, Х. Ебель (1861) вже по-іншому уявляв собі картину членування індоєвропейської спільноти. Зокрема, він вважав суттєвим те, що кожна мова мала двобічні зв'язки, таким чином утворюючи ланцюг взаємозв'язків. Подібну думку про «безперервний ланцюг специфічних мовних зв'язків» висловлював у 1859 р. А. Пікте. Х. Ебель, незалежно від цього, аналізуючи всі існуючі теорії класифікації індоєвропейських мов, зазначав, що такі переходи є фактом існування спільних рис давньогрецької з азійськими мовами, спільнослов'янської з іранськими. Члени мовної сім'ї, що межують, постійно приєднуються один до одного: італійська – до грецької, литовська – до спільнослов'янської, німецька – до литовсько-слов'янської. Оскільки кельтська займає центральну ланку в цьому ланцюзі, пише учений, то вона пов'язана, ймовірно, як з італійською, так і з германською мовами. Це положення доводиться шляхом підрахування лексичних відповідностей між кельтською і кожною з цих мов: кельтська однаково наближена як до латинської, так і до німецької мови, тоді як грецька і литовсько-слов'янська більш віддалені від неї. Х. Ебель також вказав на такі мовні факти, як наявність у кельтській, спільнослов'янській і германській мовах деяких дієслівних префіксів, які мають перфективну здатність, та присутність іменників жіночого роду з основою на *-o-* у латинській та грецькій мовах, але відсутність у кельтській. На основі цього Х. Ебель робить важливий висновок, що для того, щоб забезпечити більшу вірогідність досліджень, треба створити «географію звуків» [2, с. 38].

Отже, як зазначає В. Порциг, Х. Ебель став, не усвідомлюючи і не розголошуючи цього, автором такої теорії членування індоєвропейської

мовної області, яка не співпадала з ученням А. Шлейхера про «родовідне дерево» індоєвропейських мов та народів [там же, с. 39].

Відзначаючи великий вплив А. Шлейхера на європейське мовознавство, В. Порциг зазначив, що поряд з тим його теорія не розглядалася як щось безсуперечне. Поряд зі схемою «родовідного дерева» залишалася в силі ідея Ф. Боппа про зв'язок балтійських та слов'янських мов з арійськими та висунута Е. Лоттнером теорія європейської мовної єдності [там же, с. 40].

В. Порциг пише, що тільки Й. Шмідт, розвиваючи думки Х. Ебеля, протиставив теорії «родовідного дерева» власну точку зору на взаємозв'язок та членування індоєвропейських мов. Піддаючи сумніву саму думку про роз'єднання мов узагалі та стверджуючи їх взаємозв'язок, Й. Шмідт відмовляється від схеми «родовідного дерева», заміняючи її уявленням про хвилі, які, розповсюджуючись концентричними колами, за ступенем віддалення від центра поступово слабшають. Разом з тим В. Порциг зазначає, що, говорячи про хвильові кола, Й. Шмідт мав на увазі індоєвропейські мови, а не окремі мовні явища, як це стали тлумачити пізніше [там же, с. 41–42]. Чіткі межі індоєвропейських мов історичної епохи, які доводять вірогідність теорії «родовідного дерева», виникли, на думку Й. Шмідта, тільки в результаті зникнення перехідних діалектів.

Уже в давні часи, за Й. Шмідтом, виникають паростки окремих наріч у вигляді різних звукових переходів у спільній мові, нових звуків і т. под. Ці початки зі свого центра розповсюджуються на сусідніх територіях, на зразок того, як розходяться, наприклад, хвилі від кинутого у воду каменя. Чим далі водяні кола відходять від центра, тим стають слабкіші; так і новоутворення мови втрачають своє забарвлення, стають чимраз блідішими, віддаляючись від центра свого виникнення. У другому центрі може з'явитися інша особливість, в третьому – третя і так далі, і всі вони також розійдуться, скажімо, концентричними колами, і стануть дедалі слабшими, віддаляючись від центра, де вони вперше з'явилися. Розповсюджене коло однієї мовної риси легко могло перетинатися з таким же колом другої, третьої і так далі, і кола різних особливостей у своїх частинах могли легко зливатися; при цьому чим ближчими були центри виникнення тієї чи іншої мовної особливості, тим більший ареал вони займали одне в одному. Так, на початку в індоєвропейській мові виникли основні наріччя, між ними утворилися зв'язки, проміжні наріччя. Й. Шмідт стверджував, що між усіма сучасними мовами індоєвропейської сім'ї існують зв'язки, які не дають змоги виділити ту чи іншу мову в окрему групу, а всі ці мови – ланки одного ланцюга. Індоєвропейська мова ще на своїй прабатьківщині розпалася на багато різних наріч, причому між основними наріччями були проміжні. Пізніше ці проміжні мови зникли [1, с. 18–21].

Навколо теорії Й. Шмідта розгорнулася полеміка. В. Порциг

порівнює вплив самої «хвильової» теорії з кинутим у воду каменем, від якого навколо розходяться хвилі [2, с. 42]. Серед критиків «хвильової» теорії виступали А. Фік та ін. Основні заперечення критиків зводилися до таких тверджень: якщо діалектні переходи індоевропейської мовної області ще можна розпізнати в мовах історичної епохи, то ці мови зберегли своє первинне розташування одна відносно іншої. Тоді й довжина всієї мовної області не могла суттєво змінитися. Здається, неможливо пояснити фактичне розповсюдження індоевропейських мов, не припускаючи переселення народів на великі відстані та зрушення у їх відносному розташуванні. Таким чином, «хвильова» теорія виходила з передумов, які суперечать історичним фактам [там же, с. 42–43]. Захищаючи свої положення, Й. Шмідт доводить, що стан, який, на його думку, існував в індоевропейській мовній області, часто зустрічається і в історичні часи [там же, с. 45].

Учений В. Порциг визнає правомірність висновку Й. Шмідта, який стверджував, що значна за своїм обсягом цілісна мовна область природно є такою, як запропоновано з точки зору «хвильової» теорії. Але питання саме в тому й полягає, чи представляли собою індоевропейські мови в їх історичному аспекті таку нормальним шляхом розвинуту область [там же].

У праці В. Порцига представлені також модифікації «хвильової» моделі в працях А. Мейє, Дж. Бонфанте та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. Развитие языка : учебное пособие для студентов филологических факультетов / В. А. Глущенко, В. Н. Овчаренко. – Славянск, 2005. – 32 с.
2. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области / Порциг В. – М. : Прогресс, 1964. – С. 27–81.

Ледняк Ю. В.

(г. Славянск, Украина)

ОСВОЕНИЕ МЕТОДОВ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СПЕЦКУРСА «РУССКИЙ ЯЗЫК В ЭТНОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ»

Как известно, жизнь языка неразрывно связана с жизнью и историей народа – носителя данного языка. В процессе изучения этой взаимосвязи (что является необходимым звеном подготовки будущего учителя-словесника) углубляется и конкретизируется представление о системе и структуре языка, его функциях, о путях и закономерностях его развития.

Разработанный нами спецкурс «Русский язык в этнологическом аспекте» направлен на углубление профессиональной подготовки будущих филологов-русистов. Программа курса ориентирует не просто на усвоение определенной суммы сведений по этнографии русского народа, а на

раскрытие тесной связи языка с жизнью народа, его историей, на рассмотрение этнической функции русского языка.

Студенты должны знать:

- что изучают этнография и этнолингвистика;
- основные этапы этногенеза и этнической истории русского народа в связи с основными этапами становления и развития русского языка;
- основные черты традиционной культуры русского народа, образующие его этнический облик;
- как отражается в языке жизнь русского народа, его история.

Студенты должны уметь использовать этнографические данные при анализе определенных фактов языка.

Введение

Этнография и этнолингвистика. Этнос, язык, культура. Этнолингвистический процесс.

Этнография русского народа. Исторические основы быта и культуры

Общая этнографическая характеристика русского народа. Этнические группы: северные и южные русские; поморы, полехи; казаки; старообрядцы; однодворцы; группы русского населения Сибири.

Этногенез и этническая история русского народа. Праславянский этнос (общая характеристика). Проблема прародины славян. «Кельтская», «дунайская», «балтийская», «висло-одерская» и другие гипотезы. Общеславянская лексика в современном русском языке. Этноним «славяне». Восточнославянские племена. Об этимологии слова «Русь». Киевская Русь и формирование древнерусской народности. Формирование русской народности и русского языка. Языковая политика Русского государства и развитие русского языка до настоящего времени.

Традиционный быт и культура русского народа. Хозяйство. Лексика, связанная с традиционным хозяйством. Поселения и жилища. Общепринятые и местные названия поселений, жилища в целом и его частей. Одежда, обувь и украшения. Происхождение и значение наиболее распространенных слов - наименований предметов данной группы. Утварь. Пища. Этимолого-семантические особенности наиболее распространенных слов, называющих виды утвари и пищевые продукты. Общественный быт и семейные отношения. Термины родства, верования и обряды. Народное творчество.

Русская фразеология как отражение «целой картины «русского мира» (В. М. Мокиенко).

Фамилии, имена, отчества людей как элемент русской культуры. Прозвища, в т. ч. этниконь.

Русская топонимика (общая характеристика).

В процессе изучения спецкурса «Русский язык в этнологическом аспекте» студенты осваивают различные приёмы, методы и методики

лингвистического исследования. Например, при изучении терминов родства мы рассматриваем как лексическое значение и происхождение слов данной группы, так и особенности их функционирования в современном русском языке, а также выявляем (используя, в частности, художественные и публицистические тексты) ошибки в употреблении отдельных терминов родства. Рассмотрение лексики, связанной с традиционным хозяйством (например, таких слов, как шомыша / шолныша или камнátка), неразрывно связано с анализом процессов заимствования и освоения заимствованной лексики русским языком (диалектами русского языка).

Знания, умения и навыки, приобретённые в процессе изучения данного спецкурса, будут весьма полезны при анализе целого ряда произведений художественной литературы (показательны в данном случае, например, название произведения И. С. Тургенева «Одноворец Овсянников» или совет, который даёт капитан Миронов, герой повести «Капитанская дочка» А. С. Пушкина, своей жене Василисе Егоровне, когда понимает, что Пугачёв захватит Белогорскую крепость: если та успеет, надеть на дочь Машу сарафан).

Лецак О. В.

(г. Кельце, Польша)

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ МЕТОДОЛОГИЯ И СВОЙСТВЕННЫЕ ЕЙ МЕТОДЫ ЛИНГВОСЕМИОТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

(тезисы онтологической контрреволюции)

«– Любопытно бы знать, – сказал философ, – если бы, примером, эту брику нагрузить каким-нибудь товаром – положим, солью или железными клинами: сколько потребовалось бы тогда коней?»

– Да, – сказал, помолчав, сидевший на облучке козак, – достаточное бы число потребовалось коней.

После такого удовлетворительного ответа козак почитал себя вправе молчать во всю дорогу».

(Н. В. Гоголь, Вий)

Одной из существеннейших проблем современного языкознания является проблема места и роли метода в лингвистическом исследовании, а также непосредственно сопряженная с ней общая проблема методологии. Начиная с XIX века, а, может быть, еще ранее – с момента освоения исследователями языка картезианской идеи главенствования метода в науке, в языкознании распространился культ Его Величества Метода. Практически вся новейшая история языкознания интерпретируется в

зависимости от того, какими методами тот или иной языковед, та или иная школа пользовались в своих исследованиях. Историков языкознания нисколько не смущало то, что среди компаративистов были аристотелианцы-реалисты и платоники-идеалисты, филологи-культурологи и натуралисты-метафизики. Их не смущало, что часть младограмматиков отстаивала откровенно физикалистские позиции, а часть была яркими поклонниками психологизма. Без тени сомнения в один «мешок» структурализма были сброшены датские логики-метафизики, французские метафизики-социологи, пражские антропоцентристы, английские эмпирики и американские бихевиористы. Точно так же не помешало им объединить в едином течении генеративизма нативиста-платоника Н. Хомского и его многочисленных подражателей из числа позитивистов или феноменологов. Да и среди современных т. н. когнитивистов можно найти широчайший спектр взглядов – от метафизиков, отстаивающих идею всенародной картины мира, до индивидуалистов, считающих, что речь следует вести исключительно о конкретном носителе языковой способности. Точно так же и среди их противников – коммуникативистов – обнаруживаем ярких сторонников гипостазирования дискурса и столь же убежденных сторонников единичных речевых актов.

Что же заставляет исследователей лингвистики осуществлять столь откровенную редукцию и сводить все разнообразие нашей науки к трем-четырем направлениям? Именно мода на Метод.

С момента «Великой Эпистемологической Революции», совершенной Декартом, в науке наметился явный дрейф в сторону технизации исследований. Рационализация научных исследований, сведение науки к простому логическому оперированию понятиями по ясным и выразительным правилам закончилась тем, о чем Декарт, возможно, и не мечтал – «Великой Аналитической Революцией» Л. Виттгенштейна. Если у Декарта онтология оказалась отодвинутой на задний план, но все же оставалась в качестве продукта эпистемологии и интуитивных прозрений, то в аналитической философии такая судьба уже ожидала эпистемологию, онтология же оказалась вообще выброшена из науки. Отсутствие онтологии ставит под сомнение и наличие эпистемологии – а зачем она нужна, если нечего познавать? Таким образом цель и смысл науки сузился до логико-технического и механического оперирования терминами и суждениями, т. е. к методике рассуждений об истинных и ложных суждениях, а фактически о суждениях, соответствующих или не соответствующих определенным формально-логическим правилам. Поэтому ничего удивительного, что начинают появляться мысли, что научное исследование может проводить и компьютер, достаточно только написать для него хорошую программу,

иначе говоря – дать ему метод. Положение совершенно не изменилось и после того, как на смену аналитикам пришли когнитивисты.

Ситуация в языкознании доходит до того, что каждый студент или аспирант, кандидат или доктор наук может провести тщательнейший разбор формы или значения слова, структуры или содержания высказывания, оценить синтактику текста или прагматику дискурса, рассказать о развитии тех или иных грамматических категорий или же о фреквентности тех или иных лексем, используя при этом широчайший спектр методов: от простого компонентного или дистрибутивного анализа до сложнейшей сравнительно-исторической реконструкции или семантической субституции. Однако лишь немногие из них могут однозначно и аргументированно ответить на два простых вопроса:

а) что именно они исследуют (т. е. чем является язык, речь, слово, значение, форма, высказывание, текст или дискурс, какова их онтологическая сущность, где и в какой форме они существуют) и

б) в чем состоит их исследование (т. е. как они могут что-либо знать о своем объекте, в чем эпистемологическая суть их исследовательских процедур, каким образом оказывается возможным описание и объяснение ими свойств их объектов).

Однако посмотрим на проблему с другой стороны. Легко было говорить о сущности или явлении лингвистического объекта, а также о сущности познания этого объекта в XIX и XX веках, когда большинство языковедов было свято уверено, что язык локализован если не в духе народа или в общественном сознании, то по крайней мере в книгах или в звуках речи. После существенного антропологического сдвига в мировоззрении, произошедшего в конце XX века и заставившего строить научные концепции с учетом т. н. человеческого фактора не только гуманитариев, но и естествоведов (т. н. антропный принцип), объект научного исследования уже не так легко и просто отрывается от исследователя, а наряду с натурфактами приходится выделять многочисленные артефакты, инфофакты и семиофакты, причем границы между ними оказываются весьма размытыми. Более того, научный факт все чаще признается составной, а иногда и производной научной теории. Я думаю, это обстоятельство также существенным образом повлияло на то, что языковеды отвернулись от онтологии и эпистемологии. Не исключено, что сработала инерция и комплекс младшего брата: если даже физики выносят за скобки своего исследования проблему онтологической сущности микрочастиц, сосредоточиваясь на технических проблемах исчислений, то куда уж нам – гуманитариям – в калашный ряд постнеклассической науки.

Проблема т. н. постнеклассического подхода состоит в том, что это методологическое течение с его стремлением объединить природно-

объективную синергетику с антропным принципом только делает вид, что открывает новую онтологию без эпистемологии, на деле же оно провозглашает обычный познавательный хаос и безответственность ученого, причем в прямом смысле слова – как нежелание брать на себя ответственность и уход от ключевых ответов. Какие последствия это имеет для языкознания? Самые непосредственные и пагубные.

Во-первых, объект языкознания (равно как и объект каждой гуманитарной науки) не синергетичен, а кибернетичен – для любого семиотического феномена и любой семиотической функции существенной является **не причина** (как для природных явлений), **а цель**, самоорганизация здесь – лишь частный случай целенаправленного воздействия или выражения интенции,

Во-вторых, объект языкознания в полном своем объеме **информационен** – ни в одном из модусов своего бытия он не материален и не протяжен в пространстве и времени, в том же смысле, в каком являются континуальны физические объекты, а значит – количественность для семиотических объектов – это лишь частный случай их качественности.

Что следует из этих двух положений?

То, что любая попытка оторвать язык, речевое поведение или тексты, языковую деятельность в целом или какой-либо частный вид дискурса от человеческого опыта обесценивает и выхолащивает языкознание, поскольку лишает его прочного онтологического основания, каковым является возможный человеческий опыт, реализуемый в различных формах общественной интеракции.

Любая попытка поместить язык одновременно в человеческое сознание и в окружающий мир (что делает, например т. н. экологическая лингвистика) или в этнокультурное пространство (что делает когнитивная лингвистика), любая попытка понимать речь одновременно как человеческое поведение и энергоматериальную или социокультурную ситуацию (что делают сторонники т. н. дискурсивной лингвистики), любая попытка локализации текста одновременно в продуктивно-интерпретативных процедурах речемышления и в следах краски на бумаге размывает онтологическую почву для нормального языковедческого исследования, потому что нет никакой возможности описать и объяснить то, не знаю что, которое находится там, не знаю где. А именно так выглядит исследование языковедами своего объекта, относительно которого они не имеют определенных онтологических представлений.

Я не предлагаю всем языковедам принять мой вариант онтологии и эпистемологии, опирающийся на кантианском антропоцентризме и джемсовском прагматизме. Ни в коем случае! Методологические основания научного исследования – это своеобразный вид рациональной веры, а настоящую веру никому нельзя навязать силой Я предлагаю нечто

совершенно иное. Наибольшее зло современного языкознания состоит в том, что большинство лингвистов уверовало в метод как окончательный и единственный образ действия, при этом в метод как таковой, голый и совершенно очищенный как от онтологической базы, так и от эпистемологических оснований. Лингвистам просто необходимо вернуться назад – к онтологии объекта и эпистемологии исследования. Только тогда, когда лингвист знает, что такое его объект, он правомочен задавать себе все остальные вопросы, например, из чего этот объект состоит, как и с какими другими объектами связан, зачем он нужен и как функционирует, откуда взялся и как изменяется. Только понимая сущность своего объекта, он может понять в чем состоит его исследование, и только после этого конкретные познавательные задачи, которые он ставит перед собой, будут иметь хоть какой-то смысл. И только после того, как лингвист уяснит себе весь этот спектр методологических проблем, он сможет подобрать оптимальные методы, подходящие к этому объекту, необходимые и достаточные для этого рода исследования. Сами же по себе методы – это просто стереотипные технические уловки, определенные алгоритмы поведения, которым можно обучить и обезьяну. Только в качестве эпистемологически обоснованных способов действия по отношению к онтологически однозначному объекту методы могут становиться мощным оружием научного действия.

Какие же методы можно считать наиболее адекватными функционально-прагматическому исследованию? Для этого надо сказать, каковы онтология и эпистемология этого направления.

Прагматический функционализм как онтологическая концепция утверждает, что все гуманитарные науки исследуют один и тот же глобальный объект – человеческий опыт, реализуемый в его социальной и предметно-манипулятивной деятельности, а любой их частный объект представляет собой информацию – инвариантную (хранящуюся в памяти человека) или актуальную (бытующую в его психомыслительном и психофизиологическом поведении). Не сложно догадаться, что семиотический опыт и семиотическая деятельность – это один из видов человеческого опыта и человеческой деятельности. В свою очередь – языковой опыт и языковая деятельность (langage) – это частный случай семиозиса. Отсюда следуют все остальные онтологические утверждения: язык – это знаковая информационная система, хранящаяся в памяти человека, речь – совокупность информационных процедур и их следствий – текстов, которые в онтологическом плане представляют собой функциональные информационные структуры. Второй онтологической особенностью прагматического функционализма является его **реляционизм**, т. е. понимание всех объектов как отношений, зависимостей или функций. С этой точки зрения в данной концепции не может быть

речи о каких-то первичных элементах, вещах в себе и для себя, сущностях, независимых от системы или использования.

Исходя из сказанного, **функциональный прагматизм** – как эпистемологическая концепция – это не что иное как система критического анализа информации с точки зрения ее сущностных (в том числе системно-структурных), телеологических (т. е. прагматических) и каузальных (т. е. генетических и мотивационных) функций и отношений. Понятно, что при таком подходе не может быть речи о чистых описательных процедурах, структурном разложении или механической дистрибуции. Функциональный прагматизм – концепция насквозь объяснительная и фальсификационная. Здесь намного важнее найти познавательно полезное объяснение системных функциональных связей, телеологической направленности и причинно-следственной оправданности человеческой лингвосомиотической деятельности, которое поможет упорядочить наш совместный познавательный опыт, чем механически и досконально описать единичные разрозненные факты или проникнуть в самую суть метафизической истины

Что же касается методов, то в данной методологии могут быть применены любые методы, предполагающие критический системный анализ информации, прежде всего методы функциональной субституции и квалификации, типологической систематизации (системной типологии), дискурсивной квалификации, интенционального моделирования, контрастного сопоставления, функционального структурирования и другие. Важны не сами методы, а их обоснованное применение. Парафразируя героев Гоголя, на вопрос, какие методы нужны для прагматически полезного исследования языковой деятельности, я бы мог ответить – соответствующие методы.

Ляпичева Е. Л.

(г. Днепрпетровск, Украина)

НАЗВАНИЯ САМЦА, САМКИ, ДЕТЁНЫША КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ФАУНА» В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Методы анализа лексической семантики языковых единиц были и остаются в центре внимания исследователей-лингвистов. В последнее время в связи с актуализацией антропоцентрической парадигмы появились новые методы изучения семантики языковых единиц. К ним относятся выделение сем в номинативном поле концепта, определение ядерных и периферийных смыслов концепта, определение когнитивных классификационных признаков концепта, их ядра и периферии, описание

образной, информационной и интерпретационной зон концепта [3]. В концепции З. Д. Поповой и И. А. Стернина основным критерием распределения сем между ядром и периферией концепта является частота использования сем в его номинативном поле. В рамках традиционной лингвистики частотность языковой единицы может также служить критерием её отнесённости либо к ядру, либо к периферии поля.

Для исследования ядра и периферии семантических полей актуален принцип частотности не только какой-либо изолированной языковой единицы, но и количество языковых единиц, формирующих микрополе, в частности микрополе наименований самца, самки и детёныша. Близкое явление в семантическом поле названий животных исследовал М. А. Кронгауз – это названия самки и самца животных [2]. Как представляется, микрополе наименований самца, самки и детёныша является важным экстралингвистическим фактором, формирующими поле русских анимализмов. Наиболее «востребованные» в истории русского языка наименования животных имеют языковое выражение этих экстралингвистических категорий. Широта языкового выражения пола и «детскости» животного может рассматриваться как фактор, влияющий на отнесённость анимализма к ядру семантического поля.

Целью нашего исследования является определение ядра и периферии поля названий животных на основе анализа микрогрупп поля, включающих название самца, самки, детёныша. В связи с этой целью в статье выполняются следующие задачи:

1. Выявление сексуально-детских парадигм, зафиксированных в Большом толковом словаре русского языка [1].

2. Выделение типологии сексуально-детских парадигм на основе состава их компонентов.

3. Определение степени распространённости данных парадигм в семантическом поле названий животных.

4. Выявление ядерных и периферийных названий животных, их соотношения с типами русских сексуально-детских парадигм.

Как показало наше исследование, в русском языке возможны пять типов сексуально-детских парадигм (терминология заимствована и у М. А. Кронгауза [ ] и доработана:

1) полная, включающая название животного безотносительно к его полу (ключевое слово), а также наименования самца, самки и детёныша животного (*лось – рогач-1 – лосиха – лосёнок*) – всего 2 парадигмы;

2) дефектная (74 парадигмы), утратившая один или два компонента предыдущей парадигмы, поэтому состоящая из:

а) ключевого слова, наименования животного по мужскому полу и названия детёныша – всего 4 группы (*коза-1 – козёл – козлёнок*),

б) ключевого слова, наименования животного по женскому полу и

названия детёныша – всего 25 парадигм (*верблюд – верблюдица – верблюжонок*),

в) ключевого слова и наименования животного по мужскому полу – всего 2 группы (*1-чечётка – чечет*),

г) ключевого слова и наименования животного по женскому полу – всего 15 парадигм (*мул – мулица, сайгак – сайга*),

д) ключевого слова и детёныша – всего 25 групп слов (*носорог-1 – носорожек*);

3) дефектно-расширенная, утратившая один, два или три компонента полной парадигмы, но включающая два и более вариантных или невариантных названия самки или детёныша – всего 10 парадигм (*тюлень – тюленёнок / белёк*);

4) осложнённая, включающая названия с семантическими «отклонениями» от полового либо детского признака – всего 9 групп слов (*собака / пёс – кобель – сука – щенок / кутёнок / цуцик*);

5) индивидуальная, включающая единственное название животного, нейтральное по половому признаку – всего около 700 слов (*скумбрия, мангуст, медянка, шмель*). К этой группе обычно относятся названия микроорганизмов, червей, мелких водных животных, насекомых, рыб, земноводных, пресмыкающихся, морских млекопитающих, половые различия которых никогда не были актуальны для человека. Рассмотрим данные парадигмы, кроме индивидуальной, в порядке убывания числа их компонентов.

1. Дефектная (73 группы слов), включающая:

а) ключевое слово, наименование животного по женскому полу и название детёныша – всего 28 парадигм: а1) ключевое слово выражено существительным мужского рода: *гад-1 – гадина-1 – гадёныш-1; морж-1 – моржиха – моржонок, сивуч – сивучиха – сивучонок; бурундук – бурундучиха – бурундучонок, кролик – крольчиха – крольчонок, заяц-1 – зайчиха – зайчонок, бобр / бобёр – бобриха – бобрёнок, барсук – барсучиха – барсучонок, ёж-1 – ежиха – ежонок* др. (в данной группе следует обратить внимание на парадигмы с фонетическими вариантными формами (*бобр / бобёр, изюбр / изюбрь*) и на супплетивные формы слов в парадигме *северный олень – важенка – пыжик*);

б) ключевое слово (существительное мужского рода) и название детёныша – всего 27 групп слов: *сом-1 – сомёнок, акула – акулёнок, щука – щурёнок; змея-1 – змеёныш-1, уж – ужонок; собо́ль – соболёнок, хорёк – хорьчонок, крыса – крысёнок, мышь – мышонок, белка-1 – бельчонок* и др.;

в) ключевое слово (существительное мужского рода) и наименование животного по женскому полу – всего 15 парадигм: *2-шатун-2 – шатунья, хищник – хищница; чирок – чируха, беркут – беркутица, шипун-2 – шипунья* (в данной парадигме обращает на себя внимание народно-

разговорная окраска некоторых слов, а также нестандартное образование названия самки от названия самца способом усечения основы: *сайгак* – *сайга*) и др.

2. Дефектно-расширенная, утратившая один, два или три компонента полной парадигмы, но включающая два и более словообразовательных вариантных или невариантных названия самки или детёныша (наличие словообразовательных вариантов свидетельствует о расширении номинативного поля концепта животного в сознании русского человека и об актуальности концепта для русской языковой картины мира) – всего 10 парадигм:

а) ключевое название, выраженное существительным мужского пола; вариантные названия самки и детёныша – 6 групп: *фазан* – *фазаниха* / *фазанка* (разг.) / *курочка* – *фазанёнок*, *щегол* – *щеглиха* / *щегловка* – *щеглёнок*, *голубь* – *голубица* / *голубка* – *голубёнок*, *сокол-1* – *соколиха* / *соколица* – *соколёнок*; *осёл-1* – *ослица* / *ослиха-1* – *ослёнок*; *медведь-1* – *медведиха* (разг.) / *медведица* – *медвежонок*;

б) вариантное название ключевого понятия, выраженное именем существительным женского пола; наименование самца и детёныша – 1 группа: *индейка* / *индюшка* (разг.) – *индюк-1* – *индюшонок*;

в) вариантное название ключевого понятия, выраженное именем существительным женского пола; наименование самца и вариантное название детёныша – 1 группа: *утка-1* / *утица* (разг.) / *утя* (в речи детей) – *селезень* – *утёнок* / *утёныш* (разг.) и др.

3. Осложнённая, включающая названия с семантическими «отклонениями» от полового либо детского признака – всего 9 групп слов. Это особые случаи множественной номинации животных по полу и «детскости», когда указанные названия фиксируют и другие функции животных (название вида, самки, самца, плодоносящей самки, кастрированного самца, детёныша, невзрослой особи, книжные и разговорные варианты названий):

а) у пчёл наименования насекомого как вида, а также самки и самца соединены с наименованиями этих животных по их роли в трудовом цикле и цикле воспроизведения: *пчела* – *трутень* («пчелиный самец, появляющийся для зарождения потомства и затем изгоняемый из улья рабочими пчёлами и погибающий») – *трутовка* («рабочая пчела, выводящая трутней»);

б) у кур ЛЗ слов, называющих птицу как вид, а также самку и самца, включают семы «имеющая отличительный признак – хохол», «наседка», «самка, несущая яйца», «кастрированный самец», «цыплёнок, выращиваемый на мясо (обычно двухмесячный)», «имеющее разговорную или народно-разговорную окраску» (*курица-1* / *кура-1* (разг.) / *курочка-1*, *цыпка-1* (нар.-разг.), *1-хохлушка* / *хохлатка-1*; *квочка*, *клуша-1*,

цыплятница-2, несушка, наседка – петух, каплун – цыплёнок-1 / цыпка-1 (нар.-разг.), *курчонок* (разг.) / *курёнок* (разг.); *бройлер*);

в) у коров ЛЗ слов, называющих животное как вид, а также самку и самца, включают семы «особь определённого цвета», «самец-производитель», «кастрированный самец», «детёныш мужского и женского пола», «детёныш-сосунок», «детёныш второго или третьего года жизни», «имеющее разговорную, народно-разговорную, традиционно-разговорную или книжную окраску» (*корова-1, бурёнка* (трад.-нар.) – *бык-1, бугай* (трад.-нар.); *вол – телёнок-1 / телка-1 / телок* (разг.) / *телец* (книж.) / *телушка* (разг.) / *теля* (нар.-разг.), *опоек / опойка – «телёнок-сосунок»; трёхлеток, третьяк*) и др.

4. Полная, включающая название животного безотносительно к его полу (ключевое слово), а также наименования самца, самки и детёныша животного – всего 2 парадигмы: *животное-1, зверь-1 – самец-1 – самка-1 – детёныш; лось – рогац-1 – лосиха – лосёнок*.

В результате анализа данных парадигм названий животных мы пришли к следующим выводам:

1. На наш взгляд, в ядро семантического поля могут быть включены названия животных, имеющих наиболее широкое номинативное поле, то есть большее число членов (от 3 до 18 слов: среднее число – 10). Это свидетельствует о востребованности животного в русской культуре вследствие ряда экстралингвистических (содержание животных в домашнем хозяйстве, разные роли животных в нём) и лингвистических (наличие уменьшительно-ласкательных названий; книжной, народно-разговорной, разговорно-сниженной, сниженной, традиционно-народной или книжной окраски слов) причин. К таким названиям относятся анимализмы третьей группы, имеющие осложненно-дефектно-расширенные парадигмы. Это закрытая небольшая группа слов (9), называющих главным образом традиционных русских домашних животных. В ней наименование женского рода обычно является главным и именуется животное как вид, тем самым название самца в этой группе выделено, маркировано. Например: *пчела, курица-1, корова-1, лошадь-1, свинья-1, овца, олень, волк, собака-1*.

К ближней периферии следует отнести анимализмы, имеющие дефектно-расширенную (10) или полную (2) парадигмы, так как по количеству слов в парадигме они занимают второе место среди анимализмов (от 3 до 6 слов; среднее число – 5) – всего 12 слов в подгруппе: *фазан, щегол, голубь, сокол-1, индейка, утка-1, осёл-1, медведь-1, тюлень-1, барс; животное-1, лось*. В данную группу входят названия главным образом диких и некоторых домашних животных, находящихся в сфере влияния человека. Парадигмы слов этой группы состоят из ключевых наименований, вариантных названий по полу и «детскости». Это открытый класс слов, пополняющийся по мере необходимости. Здесь чаще

маркирован женский пол, а существительные мужского рода обозначают животных как вид.

К дальней периферии мы относим анимализмы групп 1.а1), 1.г), 1.е) и 1.ж), имеющие по 3 слова в парадигме, главным образом названия самки, самца, детёныша (всего 30 слово): 1.а1) *гад-1; морж-1, сивуч; бурундук, кролик, заяц-1, бобр, барсук, ёж-1; воробей-1, страус, орёл-1, гусь-1, аист, скворец, глухарь-1; северный олень, изюбр, буйвол, зубр-1, кабан-1, верблюд, осёл-1, слон-1; тигр, лев-1*; 1.г) *коза-1, кошка-1, лиса-1*; 1.ж) *2-рысь*. В эту группу входят преимущественно названия диких лесных животных, в том числе героев сказок, парадигма которых состоит из ключевых наименований, названий по полу и «детскости». Это тоже открытый класс слов, в котором чаще маркирован женский пол, а существительные мужского рода обозначают животных как вид.

К крайней периферии могут быть отнесены анимализмы групп 1.б), 1.в), 1.д), включающие 2 слова в парадигму (всего 46 слов): 1.б) *сом, акула-1, щука; змея-1, уж; соболь, хорёк, крыса, мышь, белка-1; сыч, сова-1, кукушка-1, пингвин, ястреб, журавль, филин, грач, галка, дрозд, дрофа, ворона-1; носорог-1, архар, жираф; шакал-1, кенгуру*; 1.в) *2-шатун-2, хищник; чирок, беркут, шипун-2, щёголь-2, 1-чиж, снегирь, соловей-1, павлин-1, тетерев; сохатый* (нар.-разг.), *мул, иноходец, сайгак*; 1.д) *птица-1, рыба, змея*; 1.е) *канарейка*. Данная группа включает названия диких животных, находящихся в сфере влияния человека, парадигма которых включает ключевые названия и наименования по «детскости». Это открытый класс слов, в котором чаще (на две трети) маркирован женский пол, а существительные мужского рода обозначают животных как вид, хотя доля парадигм с маркированным мужским полом возрастает (до одной трети).

К перспективам изучения структуры семантического поля названий животных следует отнести исследование роли других факторов в формировании поля, таких, как традиционная роль животных в повседневной жизни человека (отнесённость к породам / мастям, половая принадлежность или отнесённость к детёнышам, существование помесей и кастрированных животных; существование диких, экзотических или жертвенных животных; выполнение животными действий, актуальных для человека, либо выполнение человеком действий над животными; наличие ископаемых животных; существование фантазии в человеческом сознании, функционально-стилевая принадлежность слова, отнесённость слова к пассивному запасу, наличие «внутренней» формы слова, синонимия и вариантность названий, их омонимия и паронимия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой толковый словарь русского языка / [авт. и рук. проекта, гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : «Норинт», 2003. – 1536 с.

2. Кронгауз М. А. Семантика : учеб. для студ. лингв. фак. высш. уч. заведений. – 2-е изд., испр. и доп. / М. А. Кронгауз. – М. : Издательский центр «Академия» ; Министерство образования и науки Российской Федерации, 2005. – 352 с.
3. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.

Мартінек С. В.
(м. Львів, Україна)

ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Лінгвістичні студії когнітивного напрямку спрямовані, передусім, на пошуки когнітивного аналога – відповідної концептуальної структури – для кожної мовної одиниці, що дає змогу по-новому підійти до аналізу багатьох мовних явищ. Проте формування нової наукової парадигми не лише відкриває перед дослідником нові перспективи, але й породжує нові проблеми. Зокрема, таку проблему, що виникає у зв'язку зі зверненням до глибинних концептуальних структур у свідомості мовця, становить психологічна релевантність отримуваних експлікацій [5].

Проте, як стверджує Дж. Ньюмен, у когнітивній лінгвістиці взагалі немає методології, яку вона могла б назвати своєю [12, с. XI]. Більшість висновків у дослідженнях когнітивного напрямку базується на лінгвістичній інтроспекції¹ вченого. І хоча лінгвістична інтроспекція, без сумніву, є продуктивним методом дослідження, що дозволяє одержувати важливі результати (понад те, застосування будь-якого методу не може бути вільним від усвідомленого або неусвідомленого акту інтроспекції), необхідними є також емпіричні підтвердження запропонованих дослідниками експлікацій. Так, Л. Талмі вважає, що результати, отримані шляхом лінгвістичної інтроспекції, мають корелювати з результатами, отриманими із застосуванням інших методів, зокрема із застосуванням психолінгвістичного експерименту [14, с. 5].

Ці ідеї набувають все ширшого розповсюдження в сучасній західноєвропейській когнітивній лінгвістиці, яка представлена двома протилежними тенденціями: з одного боку, значна частина дослідників розглядає інтроспекцію як найкращий або навіть єдиний прийнятний метод для дослідження значення, а з другого боку, існує маргінальна, проте дедалі зростаюча тенденція до застосування емпіричних методів, що є уживаними в інших когнітивних науках [9, с. 18]. Головним досягненням

---

¹ Нерідко інтроспекцію взагалі не відрізняють від інтуїції. Так, І. Б. Шатуновський пише: «...потужним джерелом знань про мову є інтуїція, інтроспекція, що відкриває нам здобуті шляхом несвідомої індукції узагальнення» [6, с. 19].

цієї останньої течії є поєднання потужної теоретичної бази когнітивної лінгвістики з потужними емпіричними методами аналізу (зокрема методами кількісного аналізу мовних корпусів) [10, с. 92].

Належить зазначити, що в лінгвістиці вже існувала добре розроблена методика проведення досліджень із залученням різного типу матеріалів для аналізу певних мовних явищ, яку запропонував польській дослідник Є. Бартмінський ще в 1988 році [7, с. 66]. На думку вченого, лінгвістичний аналіз має спиратися на дані, вилучені з трьох найважливіших джерел: системи мови, матеріалів анкет і текстів, – і верифіковані на ґрунті інтуїції дослідника [7, с. 66]. У такий спосіб був, проаналізований, наприклад, стереотип РОСІЯНИН [8, с. 105–151]. Для цього аналізу були використані матеріал, отриманий із системи польської мови (це синоніми і квазісиноніми слова *rosjanin*, гіпероніми і когіпоніми, деривати словотвірні і семантичні, фразеологічні одиниці тощо), результати анкетування студентів за 1990 і 2000 роки, а також тексти різних жанрів – від прислів'їв і анекдотів до класичної літератури і газетних статей. Така різноманітна джерельна база дала змогу досліднику всебічно проаналізувати зазначений стереотип і виділити певні синдроми (слов'янства, «російської душі», «радянської людини», володаря і невільника, азіатськості, носія специфічної і багатой культури, а також говорити про виникнення нового синдрому – росіянина як європейця) у межах цього стереотипу.

Чим відрізняється згаданий підхід від вище зазначених підходів, прийнятих у «чистій» когнітивній лінгвістиці? Безумовно, він охоплює значно ширший матеріал. Дані, отримані з різного типу джерел, висвітлюють не завжди однаковий перелік рис, хоча деякі з них і повторюються. Крім того, як зазначає Є. Бартмінський, те, що в анкетах і в текстах можуть бути експліковані риси унікальні або оказіональні, не означає, що ці риси випадкові: по-перше, одиничні риси можуть утворювати неявну категорію і належати, наприклад, до певного аспекту предмету (походження, вигляд, будова і т.ін.); по-друге, окремі риси, що здаються на перший погляд випадковими, можуть бути похідними від інших, які вважаються підставовими, а отже мати внутрішню мотивацію. «Усі такі одноразово засвідчені риси, узяті в їхній сукупності, - пише Є. Бартмінський, - дають підґрунтя для відтворення фасетної структури уявлення про предмет...» [1, с. 67]. Безумовно, результати аналізу концептуального змісту, здійснені за схемою Система – Анкета – Текст, запропонованою Є. Бартмінським, відповідають вимозі психологічної релевантності і надають ширші можливості для дослідника, ніж звернення лише до корпусних або експериментальних даних.

Важливо, що запропонована Є. Бартмінським система анкетування, коли респонденти мають надати відповідь на запитання «Яким є типовий

X?»), є дуже подібною до керованого й водночас ланцюгового (оскільки респондент надає більше, ніж одне визначення) асоціативного експерименту.

Застосування матеріалів асоціативних експериментів завжди викликало в дослідників певні труднощі. Головна складність, що виникає в застосуванні цього методу, полягає в тому, як інтерпретувати отримані результати. Наука знає чимало спроб класифікації асоціативних реакцій [1]. Однак, як зауважує Д. Слобин, «ці класифікації дуже дотепні, проте не зовсім зрозуміло, до яких висновків вони можуть привести, як визначено їхнє підґрунтя і які їхні межі», а отже авторам цим класифікацій «лишається тільки здійняти руки до неба й вигукнути: «Імовірно, слова пов'язані між собою безліччю несповіданих шляхів» [4, с. 141].

Однак дати вичерпну й непересічну класифікацію асоціативних реакцій практично неможливо і навіть непотрібно. Згадаймо лише те, що пише про наївну таксономію Дж. Лакофф на прикладі мови австралійських аборигенів племені дьїрбал [3, с. 12 і далі]. Причиною неможливості створення «строгої» класифікації реакцій є те, що вони можуть бути пов'язані зі стимулом більш ніж за одним параметром. Ситуація ускладнюється також тим, що значна частина отриманих реакцій є багатозначними словами і в поєднанні зі стимулом вони можуть утворювати референційно непрозорий [2, с. 87–108] мінімальний контекст, однозначна інтерпретація якого не завжди можлива.

Проте очевидно, що асоціативні реакції мають не випадковий характер. Оскільки «відносини між лінгвістичною формою й функцією відбивають концептуальні структури й загальні принципи когнітивної організації» [13, с. 4], можна припустити, що вони є відображенням корелятивних концептуальних структур людської свідомості. Окрім того, у зв'язку з тим, що семантичні структури характеризуються щодо когнітивних доменів, що належать до різних аспектів профільованої сутності (entity) [11, с. 62], отримані реакції дають змогу не лише експлікувати ці структури, але й визначати ступінь їхньої значущості для носіїв мови vs. культури.

Отже, головне завдання, що стоїть перед дослідником, полягає не у створенні штучної класифікації отриманих реакцій, а в реконструкції відповідних концептуальних структур у свідомості мовця. Результати асоціативного експерименту, доповнені даними системи мови й аналізом корпусу текстів відповідної мови, надаватимуть дослідникові змогу експлікувати відповідний фрагмент концептуальної картини світу у свідомості носіїв мови і культури найбільш повно і вичерпно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е. И. Горошко. – Харьков : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. – 320 с.

2. Куайн У. О. Референция и модальность / У. О. Куайн // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1982. – Вып. XIII. – С. 87-108.
3. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – С. 12–51.
4. Слобин Д. Психолингвистика / Д. Слобин, Дж. Грин. – М. : Изд-во Прогресс, 1976. – С. 19–215.
5. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях / А. Ченки // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 68–78.
6. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и нерелевантные слова / И. Б. Шатуновский. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 400 с.
7. Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki / J. Bartmiński // Język a kultura. – 1988. – № 12. – S. 63–83.
8. Bartmiński J. Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie / J. Bartmiński, I. Lappo, U. Majer-Baranowska // Etnolingwistyka. – Lublin : Wyd-wo IMCS, 2002. – № 14. – S. 105–152.
9. Geeraerts D. Introducing cognitive linguistics / D. Geeraerts, H. Cuyckens // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / D. Geeraerts, H. Cuyckens. – Oxford University Press US, 2007. – P. 3–24.
10. Heylen K. Methodological issues in corpus-based Cognitive Linguistics / K. Heylen, J. Tummers, D. Geeraerts // Cognitive sociolinguistics: language variations, cultural models, social systems / G. Kristiansen, R. Dirven. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2008. – P. 91–128.
11. Langacker R. W. Concept, image, and symbol : the cognitive basis of grammar / Ronald W. Langacker. – 2nd ed. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2002. – 395 p.
12. Newman J. Give: a cognitive linguistic study. (Cognitive linguistics research; 7) / John Newman. – 2nd ed. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1996. – 319 p.
13. Sweetser E. From etymology to pragmatics : metaphorical and cultural aspects of semantic structure / Eve Sweetser. - Cambridge University Press, 1996. – 174 p.
14. Talmy L. Concept structuring systems / L. Talmy // Toward a cognitive semantics : in 2 v. / L. Talmy. – Cambridge (Mass.) ; London : A Bradford Book : The MIT Press, 2003. – V. 1. – 565 p.

*Маторина Н. М., Маторин Б. И.
(г. Славянск, Украина)*

**К ВОПРОСУ О МЕТОДАХ ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕТОДАХ
ОБУЧЕНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА
(лингводидактический аспект)**

Методика преподавания русского языка представляет собой одну из педагогических наук. Она изучает закономерности обучения школьников русскому языку, другими словами, раскрывает содержание обучения, методы работы учителя, учащихся, процессы усвоения материала, трудности, определяет эффективность рекомендуемых методов и приемов.

Данная статья посвящается проблеме методов исследования в методике преподавания русского языка (в том числе с точки зрения соотношения *метод исследования – метод обучения*).

В методике, как и в других науках, достоверность выводов и надежность рекомендаций обеспечиваются методами исследования. Методика русского языка использует методы исследования, применяемые в языкознании, в педагогике и в психологии:

- наблюдение;
- эксперимент;
- беседы;
- анкетирование;
- интервью;
- метод экспертных оценок;
- теоретический анализ литературы по методике в смежных науках;
- анализ самого предмета обучения – языка – в учебных целях;
- моделирование учебно-воспитательного процесса и его элементов;
- диагностика и прогнозирование трудностей в обучении;
- анализ документации;
- изучение применимости тех или иных лингвистических, психолингвистических или психологических теорий к обучению языку;
- изучение и обобщение передового опыта школ и учителей;
- изучение истории – методического наследства и пр.

В курсе методики преподавания русского языка на русско-украинском отделении филологического факультета Славянского государственного педагогического университета теме «Методы исследования и методы обучения в методике преподавания русского языка» посвящаются одна лекция и одно практическое занятие.

Предлагаем **некоторые** варианты заданий, используемых нами в учебном процессе с целью пробудить интерес и обеспечить мотивацию к познавательной деятельности на занятиях по методике преподавания русского языка, то есть эффективно организовать учебно-познавательную деятельность студентов (в роли учебной литературы используем как основные пособия по методике преподавания русского языка М. Р. Львова [4], М. Т. Баранова [5], А. В. Текучева [8] и нек. др., а также пособия по общему языкознанию Ф. М. Березина и Б. Н. Головина [1], В. И. Кодухова [2], М. П. Кочергана [3], Ю. В. Рождественского [7], монографию «Общее языкознание. Методы лингвистических исследований» [6]).

В качестве приема подачи учебного материала рекомендуем следующий прием: «Методы исследования и методы обучения в методике преподавания русского языка в вопросах и ответах». Форма подачи материала – блоковая; каждый блок состоит из пяти вопросов (для

удобства оценивания: правильный ответ – 1 балл).

Задание 1.

Общее понятие о методе

1. Что такое метод исследования?
2. Как называется совокупность методов исследования той или иной науки?
3. Что такое научно-исследовательский метод?
4. Что такое метод обучения?
5. Какая отрасль научной педагогики описывает методы обучения, которые (в их разных вариантах) являются общими для всех или для большинства изучаемых в школе учебных предметов?

Задание 2.

Метод и аспект исследования

1. Что называется аспектом исследования?
2. Какие дальнейшие действия в процессе познания предопределяет выбор аспекта исследования?
3. На какие группы делятся аспекты исследования по своему назначению и лингвистической сущности?
4. Установите «взаимоотношения» между понятиями *метод исследования, аспект исследования и прием исследования*.
5. Установите «взаимоотношения» между понятиями *аспект исследования и объект исследования*.

Задание 3.

Методика исследования

1. Какой термин употребляется синонимично термину *метод*?
2. Каким термином обозначается самая процедура применения того или иного метода?
3. От каких причин зависят различия методики исследования?
4. Какие этапы исследования охватывает научная методика?
5. Для чего специалисту необходимо владение методикой научного исследования?

Задание 4.

Методика исследования и способ описания

1. Каким термином обозначается манера описания полученных результатов и ведения доказательства?
2. Являются ли способы описания методами исследования?
3. На какие группы по характеру описания делятся способы описания полученных результатов и ведения доказательства?
4. На какие группы по средствам описания делятся способы описания полученных результатов и ведения доказательства?
5. Дайте определения следующим терминам: *формализация, неформализованный способ описания, вербальные способы описания*,

невербальные способы описания.

Задание 5.

Классификация методов исследования в методике преподавания русского языка

1. Представьте классификацию методов исследования в методике русского языка.

2. Как в методике русского языка применяется наблюдение?

3. Как в методике русского языка применяются беседы?

4. Как в методике русского языка применяется анкетирование?

5. Как в методике русского языка применяется интервьюирование?

Задание 6.

Методы исследования в методике преподавания русского языка

1. Как в методике русского языка применяется метод экспертных оценок?

2. Как в методике русского языка применяется анализ самого предмета обучения – языка – в учебных целях?

3. Как в методике русского языка применяется изучение и обобщение передового опыта школ и учителей?

4. Как в методике русского языка применяется анализ документации?

5. Как в методике русского языка применяется изучение истории – методического наследства?

Задание 7.

Понятия *метод* и *прием* в методике преподавания языка

1. Что называется методом обучения?

2. Что называется приемом обучения?

3. Охарактеризуйте «взаимоотношения» между *методом обучения* и *приемом обучения*.

4. Какое из понятий – *метод* или *прием* – является частным по отношению к другому понятию?

5. Исправьте ошибки: «*Этого следует добиться, пользуясь приемом объяснительного диктанта или приемом списывания с печатного текста*»; «*Следует применить метод сопоставления*»; «*Следует применить метод показа на доске*» и т. п.

Задание 8.

Методы работы с литературой

1. Раскройте сущность методов работы с литературой.

2. Перечислите основные документы и источники, привлекаемые для изучения проблем методики преподавания русского языка.

3. Раскройте значение изучения литературы по исследуемым проблемам.

4. Использование каких общенаучных приемов предполагает работа с литературными источниками? От чего зависит подобный выбор?

5. Дайте определения следующим терминам: *библиография, аннотация, реферирование, конспектирование, цитата.*

Задание 9.

Классификация методов обучения

1. Назовите основные признаки, которые берутся за основу при классификации методов обучения.

2. С каких точек зрения должен оцениваться каждый методический прием?

3. Есть ли универсальные методы обучения?

4. Какой признак берется за основу при делении методов обучения на активные и пассивные?

5. Какой признак взят за основу в следующей классификации методов обучения русскому языку: 1) слово (рассказ) учителя; 2) беседа; 3) анализ языка; 4) упражнения; 5) использование наглядных пособий; 6) работа с учебной книгой; 7) экскурсия.

Задание 10.

Терминологический диктант

Дайте определения следующим понятиям:

1. Слово учителя;

2. Беседа;

3. Анализ языка;

4. Упражнение;

5. Наглядное пособие.

Задание 11.

Грамматический разбор как один из видов анализа языка

1. Какой вид занятий понимается под грамматическим разбором?

2. Охарактеризуйте роль и значение грамматического разбора на занятиях по языку.

3. Классифицируйте виды грамматического разбора по содержанию.

4. Классифицируйте виды грамматического разбора по объему.

5. Классифицируйте виды грамматического разбора по способу выполнения и по месту выполнения.

Задание 12.

Наглядные пособия на занятиях по языку

1. Назовите виды наглядных пособий по русскому языку.

2. Опишите основные методические правила пользования наглядными пособиями на занятиях по русскому языку.

3. Охарактеризуйте методику использования технических средств на занятиях по языку.

4. Что понимается в педагогической литературе под программированным обучением?

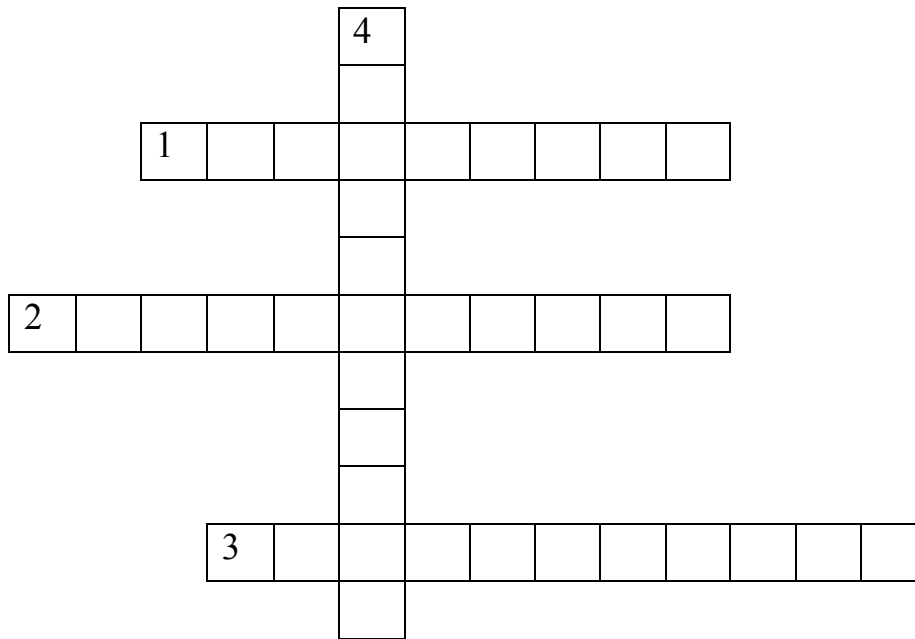
5. Что понимается в педагогической литературе под проблемным

обучением?

Задание 13.

Кроссворд «Подберите синоним»

По горизонтали: 1. Ориентирующий эксперимент; 2. Обучающий эксперимент; 3. Проверочный эксперимент. По вертикали: 4. Один из важнейших методов исследования, с помощью которого осуществляется поиск новых форм обучения, проверяются системы обучения, отдельные приемы, упражнения, уроки и их циклы, учебники, пособия, программы и пр.

[1. Поисковый; 2. Формирующий; 3. Контрольный; 4. Эксперимент].

Задание 14.

Эксперимент (терминологический диктант)

1. Поисковый эксперимент.
2. Констатирующий эксперимент.
3. Формирующий эксперимент.
4. Корректирующий эксперимент.
5. Контрольный эксперимент.

Дополнительное задание.

Напишите сочинение-миниатюру на тему «Лингвистический эксперимент».

[Есть и такой вид эксперимента, который позаимствован методикой у лингвистической науки: лингвистический эксперимент. Метод лингвистического эксперимента опирается на чутье языка: учащимся предлагается выполнить ту или иную языковую задачу; каждый выполняет ее в соответствии со своим языковым опытом, индивидуальным стилем; затем результаты анализируются, делаются

выводы.]

Задание 15.

Результаты исследования и их внедрение

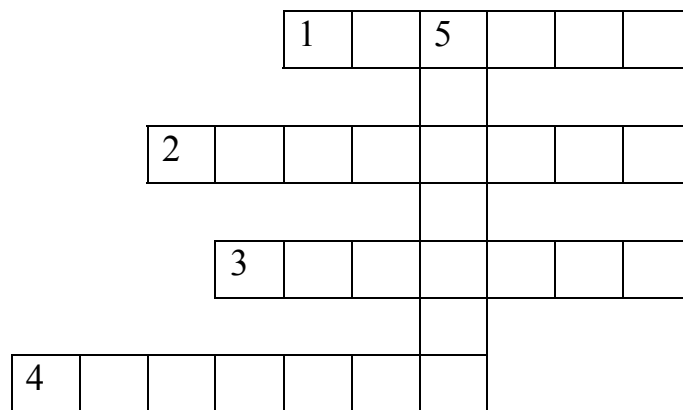
1. Что отражают результаты исследования и на чем они основываются?
2. Что является конечным итогом научного исследования?
3. Что является главным в научном исследовании?
4. Каким образом могут получить распространение новые знания в методике преподавания языка?
5. Есть ли возможность молодым исследователям методики преподавания русского языка, где приложить свои силы?

Задание 16.

Изучение истории методики

Разгадайте кроссворд.

По горизонтали: 1. Первый известный нам печатный учебник русского языка Ивана Федорова (1574); 2. Автор учебников «Детский мир» и «Родное слово» (1948); инспектор народных училищ; 3. Один из авторов и редактор учебников по методике преподавания русского языка в школе; 4. Автор учебника «Методика русского языка в средней школе». *По вертикали:* 5. Основоположник методики преподавания русского языка как науки.

[1. «Азбука»; 2. Ушинский; 3. Баранов; 4. Текучев; 5. Буслаев].

Дополнительное задание.

Подготовьте реферативное сообщение об одном из известных методистов русского языка XIX – XX вв. (За справками обращайтесь к «Краткому библиографическому словарю методистов русского языка (XIX – XX вв.)» [5, с. 323–360].

Читателям предлагаем разбить описанный выше дидактический материал на две группы: 1) задания, посвященные методам исследования в методике преподавания русского языка; 2) задания, посвященные методам обучения русскому языку.

Предложенные нами методы и приемы работы далеко не

исчерпывают всех возможностей изучения темы «Методы исследования и методы обучения в методике преподавания русского языка», очевидно, что в одной статье невозможно описать все полезные советы, да и у каждого преподавателя есть свои профессиональные секреты, открытия, находки, хитрости и хитринки...

Тем более мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их.

ЛИТЕРАТУРА

1. Березин Ф. М. Общее языкознание / Федор Михайлович Березин, Борис Николаевич Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
2. Кодухов В. И. Общее языкознание / Виталий Иванович Кодухов. – М. : Высшая школа, 1974. – 303 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 288 с.
4. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка / Михаил Ростиславович Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
5. Методика преподавания русского языка в школе / под. ред. М. Т. Баранова. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 368 с.
6. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – М. : Наука, 1973. – 318 с.
7. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию / Юрий Владимирович Рождественский. – М. : Высшая школа, 1990. – 381 с.
8. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе / Алексей Васильевич Текучев. – М. : Просвещение, 1980. – 414 с.

Морозова И. Б.

(г. Одесса, Украина)

ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ ГЕШТАЛЬТ-АНАЛИЗА В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Современные подходы к методологии языковых исследований базируются на восприятии любого языка как некой системы, с одной стороны, и функционально-динамическом понимании его в лингвистике, с другой. Отсюда разработка практик лингвистического анализа, которые бы отражали системность и динамичность реального объективного мира природы и их связь с субъективной организацией внутреннего мира языковой личности на уровне языка и сознания, приобретает все большую актуальность.

В 1912 году немецкий психолог Макс Вертгеймер (*Max Wertheimer*, 1880–1943), развивая философские идеи Кристиан фон Эренфельса, пришел к следующему выводу. Любому образу мира – неважно, простому

или сложному, – сознание способно поставить в соответствие целостный феномен, называемый гештальтом этого образа [14]. В русском языке слово ‘*Gestalt*’ не имеет аналога и приблизительно соответствует понятию «осязаемая фигура», или «ментальный образ». Гештальт представляет собой специфическую организацию частей, которые, составляя органическое целое, формируют нечто большее, чем сумма данных производных частей, взятых по отдельности. К. Эренфельс предлагал исследовать эту целостность посредством гештальт-проекций в разных аспектах рассмотрения (так называемые «круги Эренфельса» [10, с. 254–259]).

Еще Э. Бенвенист указывал на параллелизм структурной лингвистики и «гештальт»-психологии [2]. Однако только Дж. Лакофф в своей работе «Лингвистические гештальты» рассмотрел возможности использования гештальт-анализа в практике лингвистических исследований, утверждая, что «... мысли, восприятия, эмоции, процессы познания, моторная деятельность организованы при помощи одних и тех же структур, которые называются гештальтами. ...Гештальты являются одновременно целостными и доступными анализу» [3, с. 359]. Дж. Лакофф приводит пятнадцать характеристик лингвистических гештальтов, но не идет дальше заявления о перспективности этого нового метода, возможно, потому, что, по его собственному признанию, у него нет четко разработанной теории [там же].

Познавательная ценность гештальт-анализа самоочевидна. В соответствии с теорией относительности, Вселенная имеет три пространственных измерения и одно временное измерение. Все, что бы человек ни воспринимал, неизменно предстает перед ним в виде целостных образов. К основным свойствам восприятия относятся **предметность, целостность, константность и структурность** [4, с. 75]. Отсюда и физическая различимость гештальтов, и их ассоциативная связь органично воспринимается человеческим сознанием, которое традиционно оперирует объемными, трехмерными образами.

В настоящее время в ключе гештальт-теории работают такие известные исследователи как Д. Хэффлер (1998), Ф. Перлз и П. Гудмэн (2001), А. Рамат (2002), Ирвин и Мириам Польстер (2004), Дж. Скилтерс (2007). Разделяя мнение А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского о том, что среди факторов, производящих умственный образ, решающая роль принадлежит языку [7, с. 129], предлагаем конкретную методику использования классических принципов гештальт-анализа для лингвистических исследований.

Любой гештальт рассматривается как совокупность глубинных

связей, отношений и внутренних законов, определяющих основные черты и тенденции развития предмета исследования. В свою очередь, гештальт-проекция рассматривается как конкретные свойства или особенности функционирования этого предмета. В философии сущность считается познанной, если известны *причины* возникновения и *источники* развития рассматриваемого объекта, *раскрыты пути его формирования* или технического *воспроизведения*, если в теории или на практике создана его достоверная *модель*, свойства которой соответствуют свойствам оригинала [15, с. 298]. Отсюда ясно, что рассмотрение гештальт-проекций должно производиться в соответствии с указанными параметрами.

В процессе воссоздания «фигуры гештальта» рассматриваются специфические проявления особенностей предмета исследования и вычленяется так называемая «важность», или «прегнантность» (*Prägnanz*) гештальта. Любой гештальт, являясь целостным образованием, в большей или меньшей степени центрирован (например, центр гештальта человека – его лицо [6]). Дальнейшее воспроизведение гештальта – динамичный процесс, в ходе которого может наблюдаться векторное смещение его центра, что свидетельствует о существенных изменениях в фигуре, и, следовательно, в восприятии данного гештальта как концепта.

Рассмотрим в качестве примера использования гештальт-методики частный случай определения ареала функционирования различных прагматических типов простого предложения в диалоге в социально-детерминированной гештальт-проекции.

Прагматическое стремление быть понятым трансформируется в когнитивную стратегию понять того, кто должен понять тебя. Исходя из вышесказанного, в плане прагматической классификации используемых в процессе общения коммуникативных единиц представляется обоснованным классифицировать их в соответствии с принципом «поддержания вежливости» [9, с. 104]. Дж. Лич в этой связи предлагает следующую таксономию: *компетатив* (иллокутивная цель конкурирует с социальной: приказы, вопросы, требования, просьбы); *конвивиал* (иллокутивная цель совпадает с социальной целью: предложения, приглашения, приветствия, поздравления); *коллаборатив* (иллокутивная цель безразлична для социальной цели: утверждения, сообщения, объявления, информирование); *конфликтив* (иллокутивная цель находится в конфликте с социальной целью: угрозы, обвинения, проклятия, выговоры) [12, с. 101].

Если речь говорящего социально детерминирована [8, с. 145; 1, с. 132], то существуют и типологические различия знаковых моделей предложений, характерные для той или иной социальной группы. Для

исследования ареала функционирования прагматических различных типов простого предложения в диалоге в социально-детерминированной гештальт-проекции, все персонажи художественных произведений были по аналогии с социальной моделью общества Л. Уорнера [13] разделены на три группы: 1) «элита» – социальная группа с высшим образованием, представители которой занимают ведущее положение в обществе (аристократия, священники, учителя, юристы и др.); 2) «люмпен» – деклассированные элементы с низким уровнем образованности или вообще без такового (чистильщик обуви, торговец зеленью и др.); 3) «средний класс» – люди с неполным образованием, тяготеющие к первой или второй социальной группе в зависимости от условий существования (рабочие, фермеры, мелкие клерки ...).

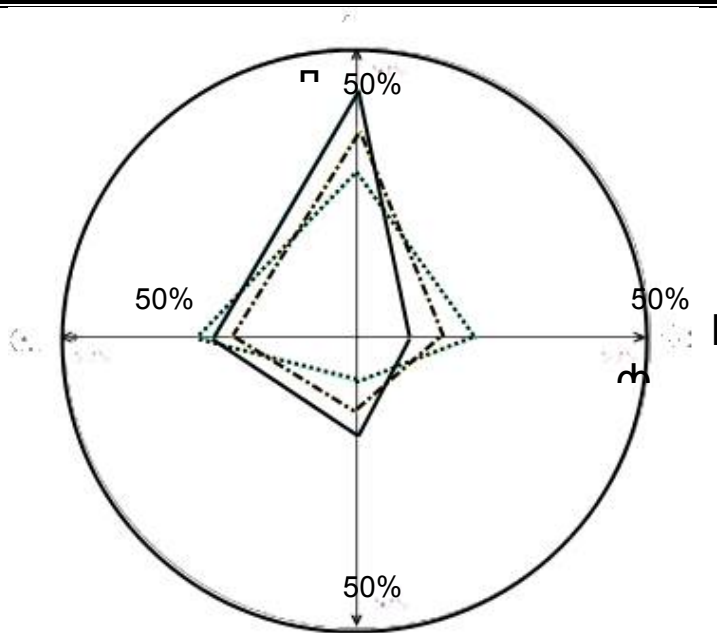
При рассмотрении конкретных персонажных диалогов через призму реализации социальной роли посредством элементарных коммуникативных единиц обнаружено следующее.

Наиболее частотным прагматическим типом у всех социальных групп является коллаборатив («элита» – 44,4%: *I'm more that happy to help you (A. Doyle)*; «средний класс» – 40,4%: *It's nearly six o'clock (A. Christie)*; «люмпен» – 34,6%: *The work's done (C. Brown)*).

Далее по частотности употребления в группах «элита» и «средний класс» следуют компететив: 28,2% (*Will you order me a car, Stevens? (A. McElfkesh)*) и 27,6% (*Can I come later, sir? (J. Fletcher)*) соответственно; конвивиал: 18,3% у «элиты» (*Welcome to the Silver Hills! (M. Neville)*) и 17,3% у «среднего класса» (*You may go, Mary. – Thank you. (V. Murray)*); последним по частотности употребления идет конфликтив: 9,1% «элита» (*Damn it! You'll have your hands full (B. Cartland)*) и 14,7% «средний класс» (*I'll beat you black and blue, Tom! (A. O'Brie)*).

В социальной группе «люмпен», в свою очередь, кофликтив по частотности употребления выходит на третье место (23,3%: *I'll show yer! Yer all beaten now (E. Blyton)*), в то время как конвивиал сдвигается на последнее место (10,1%: *See ya! (W. Tuttle)*).

Преломляя «круги Эренфельса» к практике лингвистического исследования, обозначим гипотетическое поле функционирования предмета исследования в виде круга (см. рис. 1.).

Рис.1. Ареал функционирования прагматических типов простого предложения в диалоге в социально-детерминированной гештальт-проекции:

- «элита»: Кл = 44,4%; Кф = 9,1%; Кн = 18,3%; Км = 28,2%;
- - - «средний класс»: Кл=40,4%; Кф=14,7%; Кн=17,3%; Км= 27,6%;
- · · «люмпен»: Кл = 34,6%; Кф = 23,3%; Кн = 10,1%; Км = 32,0%.

Проведем из его центра четыре оси, соответствующие выделенным четырем прагматическим типам предложений, условно приняв каждую из них за 50%, где **Кл** – коллаборатив; **Км** – компетитив; **Кн** – конвивиал; **Кф** – конфликтив. На каждой из осей отложим соответственную частотность употребления прагматического типа предложений в процентах.

Полученная фигура наглядно отражает общую направленность речевой коммуникации на согласование действий коммуникантов. Независимо от порядка наименования осей в обозначенном пространстве, структурная доминанта гештальт-проекции объекта сохраняется, поскольку иконически отражает количественное распределение различных прагматических видов предложения.

При этом ясно наблюдается смещение гештальт-центра фигуры. Исходя из единства сознания и речевой деятельности, можно сделать вывод о том, что увеличение удельного веса конфликтивов свидетельствует на знаковом уровне о социально зависимом положении группы «люмпен».

Таким образом, лингвистическое исследование, проведенное на основе методологических принципов гештальт-анализа, не только наглядно и образно иллюстрирует языковые и речевые феномены, но также способствует увеличению доступности восприятия и объективности

полученных данных. Понимая методику гештальт-анализа как логическое развитие когнитивизма, мы рассматриваем гештальты как первоэлементы сознания, виртуальные пространственные модели реально существующих объектов [5]. В то время как гештальт-анализ одной из многих проекций коммуникативного функционирования простого предложения раскрывает социо-прагматическую суть предмета исследования, рассмотрение любого лингвистического явления как гештальта в совокупности различных его проекций будет способствовать осознанию лингвокогнитивной сущности данного явления.

Применение гештальт-методов в лингвистике позволяет осуществить комплексный подход к объекту исследования как к осязаемой целостности, не сводимой к сумме его отдельных свойств; и сформировать материальные модели нематериальных категорий, что в перспективе даст ключ к пониманию когнитивно-коммуникативной природы языка и речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (К вопросу о предмете социолингвистики) / В. А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 275 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Бенвенист Э. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
3. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – 1981. – № 10. – С. 350–368.
4. Маклаков А. Г. Общая психология / Маклаков А. Г. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с. : ил. – (Серия «Учебник нового века»).
5. Морозова І. Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія / І. Б. Морозова. – Одеса : Друкарський дім, 2009. – 384 с.
6. Перлз Ф. Теория гештальт-терапии / Ф. Перлз, П. Гудмен. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2008. – 320 с. – (Серия: Современная психология : теория и практика).
7. Петровский А. В. Основы теоретической психологии / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : ИНФРА-М., 1998. – 528 с.
8. Юсселер М. Социолингвистика / М. Юсселер. – К. : Вища школа, 1987. – 200 с.
9. Brown P. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena / P. Brown, S. Levinson // Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction. – London : Longman, 1988. – 191 p.
10. Christian von Ehrenfels. Über Gestaltqualitäten / Chr. Ehrenfels // Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie. – 1890. – № 14. – P. 249–292.
11. Häffler D. Grundlagen der Theoretischen Logik und Gestaltbewegen / Häffler D. – Leipzig : Kreis, 1998. – 514 s.
12. Leech G. Principles of Pragmatics / Leech G. – London : Longman, 1983. – 250 p. – (Longman Linguistics Library).
13. Warner W. L. Social Class in America, the Evaluation of Status, a Manual of Procedure for the Measurement of Social Status / Warner W. L. – N. Y. : Harper Collins, 1969. – 276 p.

14. Wertheimer M. Laws of organization in perceptual forms. [Electronic resource] / M. Wertheimer // A source book of Gestalt psychology. – London : Routledge & Kegan Paul, 1938. – S. 71–88. – Available at :

<http://psy.ed.asu.edu/~classics/Wertheimer/Forms/forms.htm>.

15. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Губский Е. Ф. и др.]. – М. : Инфра, 2003. – 576 с.

Овчаренко В. М.

(м. Слов'янськ, Україна)

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Будь-який науковий опис полягає у спрощенні відповідного об'єкта дійсності, відволіканні від деяких його сторін, ізоляції його від інших явищ, із якими він може бути пов'язаний у дійсності. При цьому науковий опис здійснюють від „простого до складного”, тобто спочатку обирається максимальний ступінь спрощення, а потім повільно досліджуваний об'єкт ускладнюється, а ступінь його відповідності дійсності підвищується [3, с. 23]. Відтворювальний об'єкт може використовуватися з метою дослідження відтворюваного об'єкта. Саме в цьому випадку поняття „модель”, яке означає відтворювальний об'єкт, має безпосереднє відношення до моделювання як методу наукового пізнання. У тому випадку, коли відтворення об'єкта здійснюється в суто практичних цілях, воно не має безпосереднього завдання здобути нові знання про відтворюване. Наприклад, демонстративна модель виконує пізнавальну функцію, яка пов'язана з полегшенням засвоєння вже готових знань. Модель такого типу використовується для ілюстрації вже існуючої теорії [там же, с. 12]. За допомогою моделі можна розвинути „теорію оригіналу”, але сама модель не є „теорією оригіналу” [там же, с. 181]. У процесі дослідження відповідність моделі оригіналу може бути встановлена лише в цілому, і характер цієї відповідності не треба формулювати як тотожність моделі й оригіналу.

У процесі подальшого прогресу науки модельне пояснення завжди переростає в немодельне, тобто пояснення через закон (теорію) власної предметної області об'єкта [там же, с. 192]. У цьому випадку модельне пояснення не замінюється теоретичним поясненням, а поступово переростає в нього. Відбувається процес „демоделізації”, що доводить відсутність абсолютної межі між модельним і теоретичним поясненням [там же, с. 194–195]. Найбільш чітко уявити деякі характерні властивості одного предмета шляхом опису мовою іншого нам дозволяє використання **метафори** (виділено нами – В. О.). Відома „метафоричність” відношення оригінал – модель у цьому випадку виявляється, як правило, наслідком недостатньої вивченості досліджуваного об'єкта. В історії науки часто

трапляється, що навіть на основі відповідностей: метафорична модель – оригінал з'являються нові ідеї [там же, с. 23–24]. Метод моделювання передбачає попереднє достатньо глибоке й різнобічне дослідження оригіналу, тобто „формування деякого образу цього об'єкта у свідомості суб'єкта, який пізнає світ” [там же, с. 49]. Моделлю досліджуваного об'єкта може обиратися природна натуральна система, але може конструюватися й „штучна” модель об'єкта [там же, с. 14].

Необхідність у моделюванні може виникати: 1) при відсутності теорії досліджуваного об'єкта (тобто для пояснення накопичених у науці фактів або законів, якщо для узагальнення їх ще немає теорії); 2) при розробці теорії об'єкта в тому випадку, коли безпосереднє дослідження його неможливе внаслідок обмеженості сучасного рівня знань та практики; 3) при відсутності теорії об'єкта, коли виникає необхідність передбачення поведінки об'єкта в минулому та майбутньому. Дані про об'єкт, який безпосередньо цікавить дослідника, можуть бути отримані шляхом дослідження іншого об'єкта, який об'єднується з першим спільністю характеристик, що визначають якісно-кількісну специфіку обох об'єктів. У більшості випадків ми маємо справу з такими теоріями, які ще знаходяться в процесі свого становлення. Процес подальшого розвитку таких теорій може здійснюватися через використання моделі та її аналіз. Неповнота теорії, зокрема, може виражатися в тому, що при наявності якісного дослідження об'єкта та його закономірностей відсутній кількісний аналіз або, навпаки, є певна кількісна теорія при відсутності даних про якісний характер. При достатньо розгорнутій теорії також може використовуватися модель, що зумовлено безпосереднім застосуванням теорії до аналізу об'єктів, часто дуже складним, які вона описує. Модель може виступати як проміжна ланка між теорією та дійсністю. Необхідність моделі в цьому випадку викликана безпосередністю співвідношення теорії з тією предметною галуззю дійсності, яку вона описує. Така модель вирішує проблему інтерпретації теорії [там же, с. 15–16].

Виходячи з того, що прийом моделювання базується на використанні моделі як засобу дослідження явищ і процесів, модель – це система, яка заступає об'єкт пізнання та служить джерелом інформації про нього. Моделі можуть розглядатися як аналоги, чия схожість з оригіналом є суттєвою, а відмінність – несуттєвою. І. І. Ревзін виділяє два види моделей – матеріальні та ідеальні. Матеріальні моделі втілюються в певному матеріалі – дереві, металі, склі та ін. Ідеальні моделі фіксуються в таких наочних елементах, як малюнки, схеми та ін. Метод моделювання має таку структуру:

1) постановка завдання; 2) створення або вибір моделі; 3) дослідження моделі; 4) перенесення знань з моделі на оригінал [10]. Т. В. Булигіна та С. А. Крилов розрізняють такі типи моделей: 1) за

способом їхньої реалізації: матеріальні (фізичні, математичні) та ідеальні (моделі-уявлення, знакові моделі); 2) за характером відтворених сторін оригіналу (субстанціальні, структурні, функціональні, змішані); 3) за функціями (демонстративні, описові) [3].

Як зазначає С. Я. Єрмоленко, „у кожній науці існують характерні для даного часу моделі бачення свого об'єкта. Наприклад, порівняльно-історичне мовознавство переважно ґрунтується на поясненні походження мов через їхній поділ (модель розгалуженого дерева) або поступового просторового переходу від однієї мови до іншої (теорія мовних хвиль)” [5, с. 3]. Теоретична лінгвістика будується, як правило, за принципом спрощення, бо кожний напрямок зосереджував свою увагу на одній якійсь стороні мови, поступаючись іншим [8, с. 23]. Прийом моделювання полягає в уявному введенні принципу спрощення в мовознавство, у чіткій фіксації вихідного матеріалу та здійснюваних з ним операцій. Теорія моделей чітко фіксує поняття та дає однозначні тлумачення основних лінгвістичних об'єктів та операцій [там же, с. 24]. Моделювання як експериментальний та теоретичний прийом дослідження в лінгвістиці застосовується давно, фактично з самого її зародження [6, с. 19], однак завдання та методика лінгвістичного моделювання, як і сам термін „модель” або інше слово, яке вживається в цьому значенні, не має одностайного визначення [6, с. 208].

Т. В. Булигіна та С. А. Крилов [1, с. 304–305] подають це поняття у двох визначеннях: 1) „штучно створений лінгвістом реальний чи уявлюваний пристрій, який відтворює, імітує своєю поведінкою будь-який інший („справжній”) пристрій (оригіналу) у лінгвістичних цілях”; 2) „взірець, який служить стандартом (еталоном) для масового відтворення; теж саме, що і „тип”, „схема”, „парадигма”, „структура” тощо” [там же, с. 304]. Як зазначають дослідники, зміст терміна „модель” раніше змішували з терміном „теорія” (Л. Єльмслев). Але в сучасній лінгвістиці вважають, що найменування „моделі” заслуговує лише та теорія, яка достатньо експліцитно викладена та достатньою мірою формалізована.

Моделювання в лінгвістиці передбачає використання таких наочно-образних записів основних властивостей моделі: 1) формулювання (вербальні записи); 2) формула та креслення (невербальні записи) [6, с. 208–209]. Формула – це комбінація символів, яка відбиває об'єкти або уявлення про них. Символами, як правило, виступають букви будь-якої мови, частіше латинської та грецької, а також додаткові знаки [там же, с. 209]. Креслення – це графічне відбиття на площині геометричних образів та їхньої сукупності, яке виконано лініями та штрихами. Для подання лінгвістичних моделей використовуються образи точок, ліній, геометричних площин та тіл; лінгвістичні креслення можуть являти собою

різноманітні діаграми [там же]. Найбільш поширеними лінгвістичними кресленнями є: 1) таблиця, яка базується на образі квадрата та розташовується у двох вимірах: діаграма квадрата використовується для виміру опозиційної та дистрибутивної сумісності, а також для класифікації розподілення одиниць; 2) векторна діаграма, яка відображається за допомогою направлених відрізків (векторів або графіків) і показує різноманітні відношення між елементами мовних одиниць; 3) діаграма, яка спирається на образ куба; вона має три виміри, через що дозволяє уявити наочно-образні глибинні відношення [там же, с. 209–210].

Важливим є твердження про метафоричність лінгвістичних моделей, яке впливає з метафоричності термінології мовознавства (мовна спорідненість, мовна сім'я, прामова, братні мови). Це відбиває не тотожність реальних мовних відношень біологічним, а подібність окремих лінгвістичних моделей (перш за все моделі „родовідного дерева”) з біологічними [6, с. 19–20; 6, с. 73].

При вузькому тлумаченні методу взагалі (метод розглядають як сукупність певних прийомів і процедур [1, с. 232]) моделювання інтерпретують як один з методів теоретичного рівня наукового пізнання. Але згідно з концепцією, яку розробив В. А. Глуценко [4] (метод виступає як складна логічна одиниця, що включає в себе онтологічний, операціональний та телеологічний компоненти), моделювання доцільно розглядати як один з прийомів у складі операціонального компоненту порівняльно-історичного методу. Цей прийом реалізується в процесі лінгвістичної реконструкції архетипів, фонетичних законів і прамов у цілому як певних систем. Власне, саме поняття прамови має модельний характер, а класифікація мов є результатом моделювання процедур лінгвістичного опису. Так, модель „родовідного дерева” А. Шлейхера була знярядям, за допомогою якого компаративісти протягом ХІХ ст. – 20 – 30-х рр. ХХ ст. відтворювали моделі прамовних станів, а „хвильова” модель Й. Шмідта – Г. Шухардта, яка значною мірою була побудована на запереченні прамови як такої, убачала в мовній історії процес хвилеподібного поширення мовних інновацій з певного центру на периферію мовного ареалу і ставила перед собою завдання відтворення ізоглос. Слід зазначити, що у мовознавці к. ХІХ – поч. ХХ ст. учені розуміли штучність та недосконалість зазначених моделей, зокрема І. О. Бодуен де Куртене, віддаючи перевагу моделі „хвиль” перед моделлю „родовідного дерева”, підкреслював, що в нього виникає враження, що мова розглядається при цьому як щось незалежне від людини, зроблене з дерева або з води, або щось висяче в повітрі. Та й сам А. Шлейхер підкреслював, що створив теорію „родовідного дерева” у навчальних цілях, доповнивши її теорією географічного варіювання мов і твердженням про значущість контактів на межі мов та діалектів [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова О. С. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Булыгина Т. В. Модель / Булыгина Т. В., Крылов С. А. // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 304–305.
3. Глинский Б. А. Моделирование как метод научного познания : гносеологический аспект / Глинский Б. А., Грязнов Б. С., Дынин Б. С., Никитин Е. П. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 248 с.
4. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
5. Єрмоленко С. Я. Передмова / Єрмоленко С. Я. // Історія української мови : хрестоматія / упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 3–15.
6. Климов Г. А. Методика лингвогенетических исследований (Введение) / Климов Г. А. // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 9 – 33.
7. Кодухов В. И. Общее языкознание / Кодухов В. И. – М. : Высш. школа, 1974. – 303 с.
8. Овчаренко В. М. „Хвильова” теорія в українському мовознавстві ХІХ ст. – початку ХХ ст. / В. М. Овчаренко // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 371 – 379.
9. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації / Радзівська Т. В. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. – Київ, 1993. – 192 с.
10. Ревзин И. И. Метод моделирования и типология славянских языков / Ревзин И. И. – М. : Наука, 1967. – 299 с.

Овчаренко Н. І.

(м. Слов'янськ, Україна)

СУЧАСНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І МЕТОДИ

Становлення термінознавства як окремої наукової галузі розпочалося в 30-і роки ХХ ст. Таку назву наука про терміни отримала в 60-х роках. За свідченням авторів першого українського підручника з термінознавства (Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.), на час його створення словниками така назва наукової дисципліни не зафіксована [4, с. 143]. Не знаходимо окремої словникової статті щодо цього найменування науки про терміни і в енциклопедії “Українська мова”, яка побачила світ пізніше, у 2000 р. Натомість укладачі, як і їх попередники, у цьому значенні вживають слово “термінологія”, яке тлумачиться як розділ лексикології, що займається загальнотеоретичними питаннями терміна,

термінології, номенклатури та термінографії [6, с. 631]. Зазначено також, що існує й інша назва – термінознавство. Отже, слово “термінознавство” як назва наукової дисципліни, яка є досить розповсюдженою, одержало на сьогодні в Україні й лексикографічне визнання, мотивоване, очевидно, у першу чергу прагматичною причиною – прагненням уникнути непотрібної полісемії, оскільки під термінологією розуміють фахову лексику в складі всіх слів окремої мови (наприклад, “термінологія української мови”), а також “Сукупність *термінів*, що обслуговують певну сферу знань, пов’язаних з системою понять: мистецтво, техніку, виробництво тощо” [там само]. Синонімом слова у цьому значенні є терміносистема (наприклад, “лінгвістична термінологія”, “педагогічна термінологія” чи “лінгвістична терміносистема”, “педагогічна терміносистема”).

Досліджуючи і впорядковуючи фахову лексику, термінологи оперують власною термінологією, при цьому “термінологія термінології” опиняється найближче до лінгвістичної. Вона не логічна, і тим більше не предметна (остання являє собою той об’єкт, на який направлена діяльність науковця) [5, с. 22–23].

Центральним поняттям у термінознавстві є термін. В українському мовознавстві це слово з’явилося у XVIII ст. (зокрема у працях Г. Кониського), проте загальноприйнятого визначення досі не має. Причина криється в неоднозначній природі терміна, яка ґрунтується на предметному значенні, логічному осмисленні і мовному вираженні. Під терміном розуміють окремі групи лексики, у тому числі й діалектної, слова, пов’язані з професійною діяльністю людей (крім науки і техніки), лексику промислів і ремесел, спеціальну лексику науки, техніки, сільського господарства, власне терміни тощо [4, с. 146].

Історія зміни поглядів на термін як універсальну мовну категорію, яка характеризується загальними властивостями мовного знака і водночас є концентратом наукового знання, пройшла кілька етапів: 1) визначення терміна за однією ознакою, що не дозволяло пояснити всі ознаки і функції цієї одиниці, а відтак і з’ясувати відмінності терміна та звичайного слова (30–60-ті роки); 2) зосередження уваги на проблемі специфіки терміна, його відмінності від інших одиниць мови, спроби об’єднання в одному визначенні різних за характером ознак, що суперечило логіці (70-ті роки); 3) трактування терміна як компонента мови для спеціальних потреб, характеристика особливостей такого статусу (80-ті роки); 4) у 90-х роках термін став розглядатися як текстове явище, яке має основну ознаку – термінологічність, що визначається кількістю наукових відомостей, необхідних для його ідентифікації. Когнітивне термінознавство досліджує термін як компонент динамічної моделі мови, яка, з одного боку, є знаково стабільною, а з іншого – такою, що зазнає постійних переосмислень [2].

Відсутність єдиної точки зору ускладнює дефінування поняття терміна. Узагальнюючи конструктивні ідеї вітчизняних і зарубіжних

науковців і власний досвід, розглядаємо термін як “створене, запозичене або взяте із загальнонародної мови слово чи словосполучення, яке виражає поняття науки, спеціальних галузей знань і діяльності людини, покликане номінувати об’єкти і процеси й одночасно служити засобом пізнання навколишнього світу, має чіткі семантичні межі і входить в термінологічну систему” [3, с. 72]. Термін є складовою специфічної лексичної системи і може існувати лише як її елемент.

Системність термінології простежується в різноманітних стосунках: формальному і семантичному зв’язках з іншими членами терміносистеми; потенційному зв’язку з типовими для терміна відповідної галузі контекстуальними партнерами; існуванні регулярних опозицій (антонімія, синонімія та ін.) тощо. Проте системність термінології є дещо відмінною від загальномовної. Системність для терміна – це лінгвістична упорядкованість спеціальних слів, що утворюють певне термінологічне поле. Вони групуються в ряд підсистем за числом предметних полів у національній мові, не входячи ні в літературну, ні в побутову розмовну мову. Об’єднання термінів-слів відбувається не в довільному порядку, який диктує система тієї чи іншої мови, а відповідно до системності науки, яку вони обслуговують [5, с. 116–117].

У сучасній лінгвістиці застосовується ціла низка методик аналізу лексики спеціального використання, на основі досвіду вивчення терміноодиниць окреслено їх характеристики.

Методи, які застосовуються у термінознавстві, дуже близькі до лінгвістичних. З-поміж них описовий метод, що використовується для опису термінологічних систем окремих галузей; метод структурного аналізу; порівняльний і порівняльно-типологічний методи, які дозволяють порівняти і співставити окремі термінологічні системи як на ґрунті однієї мови, так і в різних мовах, знайти спільне і відмінне. Порівняльне вивчення термінів української та інших мов допомагає глибше пізнати природу терміна, вирішувати практичні завдання, а саме: створювати дво- і багатомовні словники, упорядковувати термінології тощо. Об’єктом дослідження українських учених переважно є англо-українські або німецько-українські термінологічні паралелі. Значним є досвід російсько-українських перекладів терміноодиниць різних галузей. Статистичні прийоми дозволяють при аналізі терміноелементів і термінологічних моделей виявити найбільш типові й частотні для того, щоб рекомендувати їх в подальшому для певних типів термінів. Поряд із цим у дослідженнях користуються деякими логічними прийомами, які для загальної лінгвістики є недоречними: логічна класифікація понять, що термінуються, логічне ділення, пошуки екстенції та інстенції термінів. Ці методи термінознавство запозичило у логіки [5, с. 23], адже відомо, що групи понять, якими оперує термінологія, формуються й розподіляються за логічним принципом.

Нині термінологія становить вагомому частину лексичного фонду,

активно взаємодіє з іншими шарами лексики й інтенсивно розвивається під впливом лінгвістичних і позамовних чинників, а вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури та семантики стало одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики. Це відкриває нові перспективи термінознавчих досліджень, розвитку термінознавства як науки з власною системою понять і специфічною методологією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Д'яков А. С. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім “КМ Academia”, 2000. – 218 с.
2. Кримець О. Дослідження динаміки поглядів на поняття “терміна” / О. Кримець, Л. Васенко // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць / наук. ред. Симоненко Л. О.]. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 73–78.
3. Овчаренко Н. І. Теоретичні передумови дослідження терміносистем (на матеріалі сучасної української термінології) / Н. І. Овчаренко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / наук. ред. Загнітко А. П.]. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 20. – С. 171–175.
4. Панько Т. І. Українське термінознавство : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
5. Суперанская А. В. Общая терминология : вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
6. Українська мова : енциклопедія [уклад. В. М. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.

Одинченко Д. І.

(м. Луганськ, Україна)

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ АРЕАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОДРУЖЕННЯ (на матеріалі східностепових говірок)

Одне з чільних місць у сфері сучасних мовознавчих досліджень посідає етнолінгвістика. Однією з важливих складових мовної картини світу українців, у тому числі й носіїв східностепових говірок, є фразеологія на позначення одруження. У сучасній вітчизняній лінгвістиці дедалі зростає науковий інтерес до вивчення цього складника української фразеології.

Юридичним підґрунтям одруження давніх українців було весілля. Після прийняття християнства церковне вінчання, запроваджене з XI ст. як один з етапів весілля, виглядало тільки його доповненням. Київський митрополит Іван (XI) писав у «Повчанні»: «Прості люди не йдуть на благословення і вінчання, тільки бояри й князі вінчаються; прості люди беруть жінки свої з танками, музиками і плесканням» [3, с. 31]. З тих часів до нас дійшли фразеологізми *нести вінець браку; вінчальний брак* та ін., які становлять об'єкт дослідження.

До фразеології, пов'язаної з одруженням людини, належать фразеологічні одиниці (ФО), що репрезентують, по-перше, власне весільну обрядовість (змовини, сватання, дівич-вечір, вінчання тощо), по-друге, фразеологізми, внутрішня форма яких відбиває одруження як зміну соціального статусу людини, а весільне дійство – як його ігрову форму вираження, одноактну подію. Дослідженню весільної обрядовості присвячені роботи М. Бігусяка, Е. Гаврилюка, Я. Головицького, О. Гури, Л. Ларіної, І. Магрицької, П. Романюка, О. Плетневої, М. Сумцова, В. Шевченко та ін. учених.

Предметом нашого дослідження є близько 100 східностепових фразеологізмів фразеосемантичної групи (ФСГ) «Одруження». Матеріалом слугували власні польові записи, зроблені в населених пунктах Донецької області за спеціальною програмою, художні твори слобожанських письменників, словники діалектної фразеології та лексики, етнографічні та фольклорні збірники.

Мета нашого дослідження – згрупувати фразеологічні одиниці за семантикою, виявити мотивацію тих з них, які мають лінгвокультурологічну цінність, залучаючи до аналізу мовознавчі, культурологічні та історичні праці.

Важливим для розуміння лінгвокультурологічного аспекту вивчення ФО є знання звичаєвого права українців. А. Пономарьов подає відомості про те, що на Україні стадія чоловічої молодості поділялася на 4 сімейно-трудова етапи: з 5–6 років до 10 років – пастух (хлопець); до 12–13 років – хлопчище; з 13 років – підпарубок; з 16 років – парубок (хлопець) [6, с. 218; 228]. «У 16 років парубка приймали в юнацьку організацію – парубоцтво (громаду), що означало й шлюбне повноліття: з цього часу він мав право *ходити до дівчат...* Статус парубка, тобто повноліття, закінчувався одруженням [1, с. 243]. За А. Пономарьовим, дівчина ставала дорослою в 14–15 років [6, с. 218; 228], а пік її повноліття наступав з 16 років, «коли її статевої можливості оцінювалися в термінах «розквіту-достиглості» [1, с. 246].

Слід зазначити, що в наш час шлюбний вік дівчат і хлопців змістився в бік «наростання». Хоча фізичне та моральне дозрівання молоді настає раніше, ніж у їх попередніх поколінь (явище акселерації), через ряд соціальних факторів молоді люди укладають шлюб у віці від 20-ти до 30-ти років або живуть у так званому громадянському шлюбі, що раніше мав назву «на віру». Якщо кілька десятиліть тому громадянський шлюб був відносно рідкісним явищем і, як правило, викликав осуд у громаді (*на стіні (заборі) розписатися; вийти заміж під кустом*), то зараз він набув більш масового характеру й поблажливого ставлення до себе.

Логічно, що в новий стан молода людина переходить, підготувавшись до нього. «В середовищі українців підготовка до сімейного

життя ніколи не сприймалась лише як особиста справа тих, хто укладав шлюб, їхніх батьків та родичів; це була і справа громадськості» [3, с. 177]. Батьки, родичі, члени громади морально готують молодь до одруження (повчання, застереження, бесіди тощо). Так, наприклад, матері доньки належать застереження *дивися не прогуляйся!* [М]; *не довіряйся нікому!* [Дм].

У ФО *покласти під корито кого; посадити під корито кого; сидіти під коритом; накривати коритом* більш затемнена мотивація, яка, на нашу думку, пов'язана з обрядом покривання голови молодої наміткою чи хусткою під час весілля. Цей обряд символізував набуття дівчиною статусу заміжньої жінки [4, с. 198]. Ще й досі в сільських населених пунктах Слобожанщини майже всі літні жінки ходять з покритою головою. Дослідники східнослобожанських та східностепових українських говірок слідом за О. Потебнею дотримуються думки, що, «здійснюючи обряд покривання, свашки не тільки прилучали молоду до групи заміжніх жінок, а й закликали через неї міфічну істоту сприяти роїнню бджіл, а отже, і майбутньому врожаєві» [7, с. 41]. Мотив покриття ми спостерігаємо й у ФО *надіти очіпок; покрити чию славу*.

Повернімося до фразеологізмів *покласти під корито кого; посадити під корито кого; сидіти під коритом; накривати коритом*. Їх появу можна пов'язувати також з народноетимологічним *корити, підкорити* → *під коритом*, що постало внаслідок негативного сприйняття порушеної черговості одруження дітей у сім'ї, а саме: морального покарання молодої людини, яка своєчасно не одружилася. Привертає до себе увагу той факт, що укладачі «Фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу» подають ФО *сидіти під коритом* з позначкою «етнографічна» й таким описом весільного звичаю: «Коли одружується менший брат чи сестра, старші повинні сидіти під коритом у той час, як обдаровують молодих» [8, с. 132]. Очевидно, покриття, накриття чогось (когось) якимось предметом, найчастіше порожнистим усередині (напр., образна основа фразеологізмів *накрилося мідним тазом* – «незважаючи на сподівання, не здійснилося»; *тримати під ковпаком* – «обмежувати чиюсь свободу дій, ставити когось у залежність»; *підвернути під корито* – 1) «позбавити кого-небудь привілеїв, влади і т. ін.»; 2) «вийти заміж раніше, ніж старша сестра» [9, с. 2; 631]), первісно означало позбавлення когось можливостей пересуватися, здійснювати різноманітні дії, а пізніше – приниження, позбавлення когось певних прав. На нашу думку, така трансформація концепту покриття й спостерігається у весільному обряді, який описали В. Ужченко та Д. Ужченко. Під час одруження молодшої сестри старшу сестру, яка свідомо чи несвідомо порушила черговість одруження дітей у сім'ї тим, що не вийшла вчасно заміж, принижують шляхом накриття коритом,

позбавляють права «першості». Підсумовуючи все викладене вище, можна зазначити, що образ корита у весільних ФО пройшов кілька етапів розвитку: покриття когось → приниження когось → позбавлення когось прав.

Продовжуючи розмірковувати про мотив покриття у весільній фразеології, не можна обійти увагою ФО *вийти заміж за шапку* – «дати згоду на одруження, не бачачи свого судженого». В. Ужченко та Д. Ужченко, подаючи цей фразеологізм у своєму словнику, пояснюють його етимологію так: «На основі звичаю присилати дівчині тільки шапку як символ бажання взяти її за дружину» [8, с. 254]. Близькою до цього є думка І. Магрицької: «Шапка – головний убір жениха з дорогоцінного хутра, який приносять старости жениха напередодні сватання з метою переконати батьків дівчини в необхідності дати згоду на шлюб» [5, с. 11]. Можливо, шапка, з одного боку, – неодмінний елемент весільного одягу молодого, а з іншого боку, її образ, як і образи ковпака, таза, корита перед цим, – символ позбавлення когось прав. У даному разі молода позбавляється прав: згідно зі звичаєвим правом вона одягає очіпок (хустку) і стає залежною від чоловіка. Таким чином, присилаючи нареченій шапку, наречений давав їй зрозуміти, що вона набуває нового статусу. Отже, мотив покриття є наскрізним у весільній фразеології як у широкому розумінні (процес одруження), так і у вузькому (етапи весілля).

Народна мораль українців засуджує молодь, яка уникає утворення власної сім'ї (*жити (бути) бубирьом*). Негативне ставлення до дівчат та хлопців, яким не знайшлося пари для одруження, коректно висловлене в таких ФО, як *дівкою (в дівках) зоставатись (оставатись); вік у дівках сидіти; досидітися до сідої коси; засидітися в дівках; ніхто не трапляється*. Більш категоричні, з відтінком зневажливості фразеологізми *стара дева; остатися старою девою; старий холостяк*.

Очікування заміжжя асоціюється в діалектоносіїв найчастіше із сидінням (*вік у дівках сидіти; досидітися до сідої коси; засидітися в дівках*). Якщо протягом піка повноліття дівчина не виходила заміж, «вона переходила в критичну фазу – символічну зупинку росту, паузу, що позначалася поняттям *сидіти – сидіння*. Якщо на самому початку під сидінням розуміли «скрутне становище», то сидіння, яке затягнулося, загрожувало дівчині залишитися в дівках – пропасти, загинути» [1, с. 246].

Сам процес одруження, навпаки, є рухом: (*іти в жінки; вискочити (повискакувати) заміж; у шлюб уступити; насилу випхнули*). Цей рух є не просто рухом, а ще й переходом у новий стан, що особливо стосується дівчат. Цікавим з цієї точки зору є фразеологізм *крильця вирости – летіть!*, який батько адресує заміжнім дочкам. Автори «Історії української культури» зазначають, що за княжих часів в українців «пошлюблену жінку відводили святочно до дому її чоловіка; тоді *водити, вести* означало

віддавати заміж, а ведениця, водима – жінка» [3, с. 31].

Підсумовуючи це невелике дослідження, яке не дозволяє охопити аналіз усіх ФО, що заслуговують на вивчення, зауважимо: розглянуті фразеологізми з їх локальними рисами, притаманними слобожанському регіону, глибоко закорінені в національну культуру. Разом з тим вони вписуються в єдиний масив діалектної фразеології на позначення одруження, яка представлена в усіх говірках української мови, але ще не стала об'єктом спеціального вивчення дослідників, що затруднює її аналіз у порівняльно-зіставному аспекті. Однією з перспектив подальшого дослідження є проведення паралелей між фразеологізмами ФСГ «Одруження» говірок української та інших слов'янських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштам Т. А. Молодость в символизме переходных обрядов восточных славян : учение и опыт Церкви в народном христианстве / Т. А. Бернштам. – СПб., 2000. – 359 с.
2. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість (на матеріалах південно-східних районів України) / В. К. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1979.
3. Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
4. Культура і побут населення України : навч. посібник. – 2-е вид., доп. та перероб. / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюр та ін. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
5. Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / І. В. Магрицька. – Запоріжжя, 2000. – 17 с.
6. Пономарьов А. Українська етнографія : курс лекцій / А. Пономарьов. – К., 1994.
7. Східнослобожанські українські говірки : наук.-навч. посіб. / Глуховцева К. Д., Лєснова В. В. та ін. – Луганськ : ЛДПУ імені Т. Шевченка, 2002. – Ч. II. – 197 с.
8. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. – 4-е вид. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 263 с.
9. Фразеологічний словник української мови : в 2 кн. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1–2.

Омельченко С. Р.

(г. Волгоград, Россия)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ АНТРОПОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

В современном языкознании все большее значение приобретает антропологический подход, суть которого заключается в принятии человека в качестве исходного базиса исследования. Антропологический принцип обнаруживается в том, что «человек становится точкой отсчета в анализе тех или иных явлений, что он вовлечен в этот анализ, определяя

его перспективу и конечные цели» [8, с. 212].

В антропологических исследованиях применяются уже сформировавшиеся в языкознании традиционные методы и новые, только формирующиеся способы изучения «человека в языке» и «языка в человеке».

Так, типологический метод, как известно, применяется для выявления лингвистических универсалий, он, в частности, позволил выделить наряду с фонологическими, грамматическими, лексическими так называемые семантические универсалии. Одной из таких универсалий является метафора антропоморфического типа [4, с. 363]. В данном случае названия человеческого тела и его частей, а также названия человеческих чувств и страстей переносятся на неодушевленные предметы. Ср. русск. *игольное ушко, горлышко бутылки*; у казаков *ухо* «часть невода», *шея / шейка* «часть русской печи» и «лаз в погреб», *чело* «ударная часть молотка», *челогурничать* «шалить, озорничать»; англ. *the lungs of a town* «легкие города». Возможен и обратный переход, когда названия неодушевленных предметов или животных переносятся на части человеческого тела. Например, англ. *muscle* «мускулы» (из лат. *musculus* букв. «маленькая мышь»), русск. *мышца*, казачье *мускол*.

С учетом системоцентрических и антропоцентрических принципов анализа фактов литературного языка и диалектной речи нами были систематизированы глагольные средства репрезентации смысловой доминанты, отражающей процесс речемыслительной деятельности казаков, проживающих в регионе Нижнего Поволжья [11]. В нашем исследовании были применены ставшие уже традиционными компонентный анализ, с помощью которого реконструирована семантическая структура общеупотребительных и диалектных ментальных лексем; контекстуальный анализ, раскрывающий изменение смысловой структуры ментальных глаголов в высказывании; полевой подход, являющийся предпосылкой для объяснения речемыслительных процессов, затрагивающих сферу литературного языка и диалектной речи; приемы лингвистического моделирования, с учетом которых решается задача определения абстрактно-пространственных характеристик ментальных глаголов в рамках функционально-семантического поля; метод установления синтагматически релевантной категориально-лексической семантики глаголов определенных ЛСГ; психолингвистический эксперимент, позволяющий соотносить языковой и речевой материал с его пониманием носителями языка, выявляя сходства и различия, отражающие те или иные этноязыковые факторы мировидения.

Данные методы, примененные для реконструкции системных и функциональных свойств ментальных глаголов и выявления их смысловой доминанты, в качестве которой выступает категориальная сема

‘осуществление ментальной деятельности’, позволили нам обосновать концепцию этноязыковой ментальности, объясняющую особенности речемыслительной деятельности отдельной этнической группы, закрепленные в ее естественном языке, в том числе в семантике ментальных глаголов [11].

К числу активно используемых в рамках антропологического подхода современных методов исследования можно отнести метод моделирования, методику конструирования, метод концептуального анализа, метод выделения ключевых слов. Эти методы могут использоваться как отдельно, так и в совокупности с традиционными методами.

Так, новые возможности метода моделирования применительно к изучению языковой личности (далее ЯЛ) продемонстрировал Ю. Н. Караулов. Сформулировав идею структурной организации языковой личности, ученый наметил методику ее описания, которая включает следующие этапы анализа: а) характеристику семантико-строевого уровня организации ЯЛ, б) реконструкцию языковой модели мира, или тезауруса данной личности, в) выявление жизненных или ситуативных доминант, установок, мотивов ЯЛ [6, с. 43]. Использование данной методики помогло разработать Ю. Н. Караулову не только универсальную, но и методическую и целевую (готовностную) модели языковой личности.

Принципиально новым стало использование методики конструирования, связанной с методом интерпретации. Так, В. В. Морковкин демонстрирует возможности ее использования, рассматривая структуру лексического значения слова в виде трех информационных блоков. По мнению автора, разные виды информации и ее составные элементы, запечатленные в подобных блоках, могут иметь неодинаковую ценность как для отдельного человека, так и для этнолингвистического сообщества в целом [9, с. 87, 91]. Конструирование лексического значения как информационной сущности позволяет, по мнению В. В. Морковкина, проследить отражение в семантике слова любых сведений, сколь необычными и даже экзотичными они бы не были. Помимо этого, данная концепция позволяет охарактеризовать отношение говорящего человека к элементам своего лексикона, а также изучить способ существования этих элементов в его сознании.

Методику конструирования применительно к концептуальным системам активно разрабатывает Н. Д. Арутюнова. Автор, отправляясь от элементарной логической структуры текста и его составляющих – экзистенциальных утверждений и разных видов суждений, приходит к пониманию принципов формирования основных лексических типов слов и механизмов образования тропов. В частности, рассмотрение концептов

«событие» и «факт» позволило автору прийти к выводу, что среди вторичных смыслов, получаемых в результате номинализации предложения, сохраняется различие между значениями, ориентированными на мир и на отражение мира в сознании человека. Полные номинализации указывают на события и процессы, локализованные в действительности, неполные – на факты и пропозиции. «Факт», сколь бы конкретен он ни был, остается логической категорией, «событие» – онтологической [2, с. 403–404].

В научной литературе, посвященной антропологическим проблемам, отмечается перспективность концептуального анализа как языковых, так и текстовых единиц [7; 13]. Концептуальный анализ языковых единиц, включающих в свою семантику антропный фактор, показывает, что последний сближает языковые феномены, кажущиеся разнородными и обычно определяемые как разноуровневые. В данном случае такой анализ свидетельствует о глобализации антропологического подхода к языковым явлениям. «При этом лингвистический анализ не уподобляется «наивному» видению языка, а только учитывает его в той мере, в которой это того объективно заслуживает» [13, с. 187].

Антропологический подход расширил возможности использования концептуального анализа применительно к тексту, который стал рассматриваться как элемент сознания говорящего человека и орудие совершения дискурсивной деятельности. Такой взгляд представлен в работах Петербургских филологов [см. : 1; 10; 12], а также в работах ученых Уральской лингвистической школы [3; 5].

Таким образом, антропологические установки каждого из названных методов свидетельствуют о методологической значимости антропологического подхода, поскольку научные объекты изучаются прежде всего по их роли для человека, назначению в его жизнедеятельности, функциям для развития человеческой личности и ее усовершенствования. На наш взгляд, антропологическая методология, отражая интеграционные процессы в современном языкознании, предполагает комплексное изучение взаимосвязи человека и языка. Во-первых, человек как познающий субъект создает картину мира, отраженную в языке. Во-вторых, в самой языковой картине мира объективно присутствуют свойства и характеристики языковой личности. В данном случае язык выступает в качестве опосредующей структуры, с помощью которой человек формирует образ мира и которая являет собой знание как сплав объективного и субъективного компонентов. В-третьих, язык во многом определяет формирование человека как личности, как представителя определенного этноязыкового коллектива.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ художественного слова. Русская литература XX века: двадцатые

- годы / под ред. К. А. Роговой. – СПб. : Изд-во СПб. университета, 1996. – 270 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
3. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста / Л. Г. Бабенко, И. Е. Васильев, Ю. В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 534 с.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
5. Казарин Ю. В. Поэтический текст как система : монография / Ю. В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 260 с.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов / отв. ред. Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
7. Колесов В. В. О логике логоса в сфере ментальности / В. В. Колесов // Мир русского слова. – 2000. – № 2. – С. 52–59.
8. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 144–237.
9. Морковкин В. В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем) / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М. : Изд-во «Русские словари», 1997. – 415 с.
10. Муратов А. Б. Изучение языка художественной литературы как методологическая проблема (о трудах В. В. Виноградова 1920-х годов). – СПб. : Издательство СПбГУ, 1999. – 20 с.
11. Омельченко С. Р. Ментальные глаголы в речи казаков Нижнего Поволжья / С. Р. Омельченко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2006. – 411 с.
12. Проскуряков М. Р. Концептуальная структура текста / М. Р. Проскуряков. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2000. – 240 с.
13. Ушкова Н. В. Языковая репрезентация концептуальных структур в лексическом значении полуслужебных глаголов / Н. В. Ушкова // Филология и культура : материалы III-й Междунар. научной конференции : в 3 ч. – Тамбов, 2001. – Ч. 1. – С. 185–189.

Орендарчук О. Л.
(м. Черкаси, Україна)

**МЕТОДИКА КОНТРАСТИВНОГО АНАЛІЗУ ВАЛЕНТНІСТНИХ
ВІДНОШЕНЬ ДІЄСЛІВ
TO SMELL / ПАХНУТИ
(в англійській та українській мовах)**

Роботу присвячено вивченню валентністних відношень дієслів тематичної групи “чуттєвої сфери” to smell / пахнути у контрастивному аспекті, визначенню інваріантно-варіантних властивостей досліджуваних дієслів та зіставленню їх прототипічних структур.

У сучасній лінгвістиці валентність є одним з основних понять загальної теорії граматики, що вивчає взаємозалежність мовних одиниць. Однак, незважаючи на достатню теоретичну чіткість, цей термін навіть у

межах самої граматики має вузьке та широке трактування.

Валентність у вузькому розумінні – це дієслівна сполучуваність, за Л. Теньєром [3, с. 20]. У широкому – це здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими елементами [5, с. 79]. При такому підході валентність інтерпретується переважно як мовна категорія [2, с. 16].

Валентність у нашому дослідженні – це також і інваріантно-варіантна мовна структура, яка відображає потенційні реляційні, кореляційні, реляційно-кореляційні й кореляційно-реляційні відношення лексико-семантичних одиниць у мовній системі [1, с. 94].

Для проведення контрастивного аналізу досліджуваних дієслів нами було використано ряд методів та методик. Зіставно-типологічний метод дозволив виявити спільні й відмінні характеристики валентністних відношень дієслів тематичної групи “чуттєвої сфери” в англійській та українській мовах; порівняльно-історичний метод – визначити первісні значення дієслів тематичної групи “чуттєвої сфери”. Методика компонентного аналізу застосовувалася для виявлення семних характеристик дієслів тематичної групи “чуттєвої сфери” в англійській та українській мовах, дистрибутивного аналізу – для встановлення продуктивних моделей валентності зіставляваних одиниць, процедура кількісного аналізу – для з'ясування кількісних параметрів уживання зазначених одиниць в англійському та українському художньому мовленні.

Запропоновану методику можна продемонструвати на прикладі зіставлення дієслів тематичної групи “чуттєвої сфери” *to smell* / пахнути у межах концепту ЗАПАХ. Так, прототипічна структура концепту ЗАПАХ в англійській мові складається з ядра, яке утворює дієслово *to smell* “act of inhaling in order to ascertain smell”, і периферії, представленої дієсловами із переносними значеннями (найближча периферія) ‘розпізнавати різні запахи’: “perceive smell of, detect presence of by smell, inhale smell of; perceive smells, have sense of smell, emit smell of; (дальня периферія) – ‘мати неприємний запах’: cause to smell; stink, be rank, seem from the smell to be” [9, с. 1000]:

Найближча до ядра периферія дієслова *to smell* представлена семантичними синонімами – *to nuzzle*; *to inhale* [9, с. 515, 696]. Дальня периферія дієслова *to smell* утворена за допомогою мовних засобів такого проміжного рівня мови, як фразеологічний (*smell of powder*) [4, с. 698].

Ядром концепту ЗАПАХ є дієслова зі значенням ‘здатності відчувати запахи’, найближчу периферію утворюють дієслова зі значенням ‘розпізнавати різні запахи’, а дальню периферію – ‘мати неприємний запах’.

В українській мові ядро концепту ЗАПАХ утворює дієслово *пахнути*, сигніфікативне значення якого – “мати здатність відчувати, виділяти який-небудь запах” [7, с. 100–101].

Периферія концепту ЗАПАХ складається з трьох груп дієслів. До першої – належать дієслова із переносними значеннями, що безпосередньо пов'язані зі свідомістю мовця, з його власним досвідом: 1) “нагадувати про кого-, що-небудь; нагадавши про себе, приваблювати”. До другої – дієслова, переносні значення яких віддзеркалюють колективний досвід: 1) “виявляти ознаки, прикмети наявності або наближення чого-небудь”, 2) “ставати близьким до здійснення, наближатися (про подорож, мандрівку)”. Третю – становлять дієслова, що мають більш абстрактні значення: 1) “містити в собі можливість, загрозу спричинитися до чого-небудь, закінчитися чимсь (звичайно неприємним, небезпечним)”, 2) “передатися кому-небудь, поширитися на когось (про почуття, настрої, який-небудь стан та ін.)”.

Найближча до ядра периферія дієслова *пахнути* представлена: 1) семантичними синонімами: *віяти* – “обдавати запахом”; *повівати* – “злегка або час від часу обдавати запахом”; *відгонити*, *смердіти* – “виділяти неприємний запах”; 2) стилістичними: *пахтіти* (розм.); *душіти* (розм.); *тхнути*, *воняти* (розм.); *перти*, *відгонити* чим (фам.); 3) семантико-стилістичними: *пахкотіти* – “підсилено пахнути” (розм.); *духмяніти*, *пашіти* – “дуже сильно пахнути” (розм.) [6, с. 128].

Дальня периферія утворена за допомогою мовних засобів такого проміжного рівня, як фразеологічний (*пахне порохом; пахне смаленим (смаженим, тютюном або вовком), і (близько) не пахне, пахне гарбузом, пахне (смердить) землю, чим (яким духом) пахне*) [8, с. 609–610].

В українському художньому мовленні дієслова сфери запаху англ. *to smell* / укр. *пахнути* сполучаються або з іменниками, що позначають речовину (англ. ...*smell the sweetness of her perfume...* [13, с. 39] / укр. ...*пахнула мартіні і кавою...* [11, с. 10]), або з абстрактними іменниками (англ. ...*smelled with a faint spicy aroma* [13, с. 35]..., ...*smelled of little-boy smells...* [14, с. 26] / укр. ...*пахло вечерею...* [10, с. 29]), на відміну від дієслова *смердіти*, яке може бути семантично самостійним або сполучатися лише з абстрактними іменниками (англ. ...*smelled the potatoes burning...* [12, с. 76] / укр. ...*смерділо старим здоров...* [11, с. 236]).

Отже, для дієслів сфери запаху притаманні валентнісні відношення з абстрактними іменниками. Зіставний аналіз дієслів тематичної групи “чуттєвої сфери” англійського дієслова *to smell* та українського – *пахнути* показав, що особливістю дієслів “чуттєвої сфери” є їхнє призначення для вираження передусім динамічних ознак реальних референційних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики / Світлана Павлівна Денисова. – К. : Вид-во Київського держ. лінгв. ун-ту, 1996. – 294 с.
2. Долинина И. Б. Синтаксически-значимые категории английского глагола / Инга Борисовна Долинина. – Л. : Наука, 1989. – 216 с.
3. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Луи Теньер ; пер. с франц. Г. В. Степанов. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.

ДОВІДНИКИ

4. Англо-русский фразеологический словарь : [в 2 т.] / [сост. Александр Владимирович Кунин]. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский Язык, 1984. – 942 с.
5. Словарь лингвистических терминов / сост. О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 605 с.
6. Словник синонімів української мови : [в 2 т.] / [уклад. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 1. – 2001. – 1030 с.
7. Словник української мови : [в 11 т.] / [уклад. І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 7. – 723 с.
8. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк]. – [2-е вид.]. – К. : Наукова думка, 1999. – 980 с.
9. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary : complete Text Reproduced Micrographically. – London : Book Club Associates, 1979. – V. II. – 4116 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Гедеон Р. Сюзанна : [роман] / Роксана Гедеон. – К. : Джерела М, 2003. – 320 с.
11. Парнюк Т. Учениця знахарки : [роман] / Тетяна Парнюк. – К. : Джерела М, 2002. – 304 с.
12. Fraser Ch. M. Kinvara Summer : [fiction] / Christine Marion Fraser. – London : Coronet Books Hodder & Stoughton, 2001. – 407 p.
13. Garbera K. Cinderella's Convenient Husband : [fiction] / Katherine Garbera. – Barcelona : Harlequin Books S. A., 2002. – 184 p.
14. Gerard C. The Secret Baby Bond : [fiction] / Cindy Gerard. – Barcelona : Harlequin Books S. A., 2002. – 173 p.

Петров А. В.

(м. Симферополь, Украина)

**МЕТОДИКА ОПИСАНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ
С ФУНКЦИОНАЛЬНО СООТНОСИТЕЛЬНЫМИ ИСКОННЫМИ И
ЗАЙМСТВОВАННЫМИ ОСНОВАМИ**

В лингвистике менее всего изучено функциональное соответствие между иноязычными и русскими морфемами, а также основами слов. Факт такого соответствия неоднократно отмечался в научной литературе. «Интернациональные знаменательные морфемы во многих отношениях сходны с русскими корневыми морфемами ... или целыми основами слов» [4, с. 198]: *аква-, гидро- и водо-; термо- и тепло-; -метр и -мер; фоно- и звуко-; -фил и -люб, -навт и -плаватель* и др. [2, с. 74].

По мнению исследователей, основы различаются сферой употребления и продуктивностью: заимствованные основы используются в терминологии, в научном стиле и не образуют больших гнезд аффиксальных слов [2, с. 74]. В то же время функционирование коррелятивных единиц определяется принципом взаимодополнительности [8, с. 270].

Несмотря на неослабевающий интерес лингвистов к иноязычной лексике, в дериватологии не выработана методика анализа производных с функционально соотносительными исконными и заимствованными основами.

В описании заимствованных словообразовательных элементов З. А. Харитончик и В. Н. Винокурова используют следующую «матрицу»: 1) тип и структурно-семантические характеристики производящих баз, с которыми вступает во взаимодействие заимствованный элемент, 2) словообразовательное поле, в рамках которого он функционирует; 3) словообразовательные цепочки (СЦ), в состав которых входит формант; 4) словообразовательная парадигма (СП), членом которой он выступает [7, с. 11].

Предложенная матрица является универсальной и может быть применима также к изучению производных с функционально коррелятивными иноязычными и русскими основами. Ведущими при этом являются гнездовой принцип и принцип поля, «поскольку лексика как система представляет собой совокупность лексико-семантических полей» [6, с. 3].

Методика описания производных с функционально соотносительными исконными и заимствованными основами, на наш взгляд, должна включать следующие параметры: 1) выявление характера соотносительных основ (свободные – связанные), что определяет тип гнезд (словообразовательные, корневые и смешанные), 2) определение моносемии или полисемии основ; 3) установление корреляции основ с точки зрения выражаемых ими значений (при многозначности основ(ы)); 4) исследование деривационной активности основ и выделение подгнезд в составе анализируемых гнезд.

Необходимо также учитывать комбинаторные особенности основ – способность занимать в слове пре-, интер- и (или) постпозицию, так как позиция основы может проецироваться на лексическое значение производных [2; 5].

Например, в производных словах русского языка выделяется три основы, соотносящиеся с понятием «земля» и разные по происхождению: исконная *земл'*- (*зем*-) и заимствованные из греческого языка *агро*-, *гео*-. Производные соответственно группируются около своих вершин – *земля*, *агро*- и *гео*-. Как отмечала Н. Ф. Клименко, «агро- співвідносить складні слова з поняттями “земля“, “поле“, яке обробляють і на якому вирощують культурні рослини. Гео- – кліше для слів, пов'язаних з поняттям “земна кора“. Земле- несе в складні слова весь тягар своєї полісемії» [3, с. 103].

Заимствованные основы являются аффиксоидными. Особенность основы *гео*- заключается в способности сочетаться с отдельными суффиксоидами: *геология*, *география*, *геотермия*, *геофиты*, *геометрия*.

Комбинаторные особенности основы *агро-* ограничены: *агрофон*, камера «*Агро-Терм*», фирма «*Агробιοпром*». Основы *гео-* и *агро-* приобретают признак агглютинативных компонентов, которые «стандартно и однозначно употребляются в композитах» [2, с. 75]: *геохронология*, *геоморфология*, *геомагнитофон*, *геокриология* и *агрометеорология*, *агроклиматология*, *агробιология*. В то же время в названиях некоторых фирм, компаний основа *агро-* может занимать и постпозицию: «*Восток-Агро*», «*Мотор-Агро*», «*Корм-Агро*» и др.

Исконная основа *земл'*- является свободной, корневая морфема представлена в виде алломорфов *земел'*-, *-зём*-, *-зем*-, *-зем'* и не имеет закрепленной позиции в слове: *земельный*, *многоземельный*, *земство*, *оземь*, *сузёмок*, *средиземный*, *земнородный*, *глинозём*, *заземлить*.

Лексические объединения с исконной и заимствованными основами образуют микросистемы со своими вершинами (*земля*, *гео-* и *агро-*), которые составляют единое семантическое поле, пополняющееся новообразованиями: *земленавтика* (НРЛ-90), *земленавт*, *землеотвод* (НРЛ-91), *георадар*, *агнорадар*, *агродеятельность* (НРЛ-88), *агроэколог*, *агропромбиржа* (НРЛ-91).

Лексема *земля* представлена семью лексико-семантическими вариантами (ЛСВ), которые образуют самостоятельные подгнезда. Эти подгнезда разнообразны по количеству входящих в них производных.

Связанная основа *гео-* коррелирует с ЛСВ *Земля 1* «третья от Солнца планета, вращающаяся вокруг своей оси и вокруг Солнца». Подгнездо с вершиной *Земля 1* включает 30 единиц. В подгнезде преобладают одно- и двухзвеньевые СЦ (*Земля 1* → *околоземный*, *Земля 1* → *земляне* → *одноземляне*, *Земля 1* → *землянин* → *землянка*) и зафиксированы четыре СП.

Связанная основа *агро-* соответствует ЛСВ *земля 5* «обрабатываемая, используемая в сельскохозяйственных целях почва». В подгнездо с вершиной *земля 5* входят 24 двухзвеньевые СЦ и 8 трехзвеньевых: *земля 5* → *земельный* → *земельно-кадастровый*, *земля 5* → *земледелец* → *земледельческий* → *феодално-земледельческий* и др., СП образуются на второй и третьей ступенях.

Гнездо с вершиной *агро-* включает в свой состав 3 подгнезда (*агрономия*, *аграрный*, *аграрий*). Самое большое подгнездо образует лексема *агрономия* (237 единиц). В подгнезде выделяются двух-, трех- и четырехзвеньевые СЦ: *агрономия* → *агрономический* → *агрошкола*, *агрономия* → *агрономический* → *агробιология* → *агробιолог*, *агрономия* → *агрономический* → *агроклимат* → *агроклиматология* → *агроклиматологический*. СП образуются на третьей ступени.

В подгнездо с вершиной *агрономия* входят производные с абброосновами *агро-* от прилагательного *агрономический* (*агрокружок*,

сочетаемостью¹. Учет синтагматических отношений предполагает описание поля в динамическом аспекте. «Описать поле в динамике означает выявление тех связей, которые возникают между единицами поля и отдельными его областями в процессе их функционирования в тексте» [1, с. 36]. Подобные связи отражают конструкции с висячим дефисом. По данным Интернет-источников, в количественном отношении преобладают конструкции с компонентом *гео-*. Ср.: *гео- и топографические исследования, гео- и космофизические факторы, гео- и технопатогенные зоны, гео- и гелиоцентрические положения дальних планет, гео- и экосистемы, гео- и биоактивность*. С компонентом *агро-* были зафиксированы две конструкции: *агро- и экотуризм, агро- и банковская сфера*. Конструкции с основой *земле-* являются многокомпонентными и также нечастотными: *земле-, водо- и лесопользование; земле-, водо- и электроснабжение; земле-, водо- и иное природопользование; земле-, лесо-, водо-, недропользования*.

Таким образом, исследование производных с функционально соотносительными заимствованными и исконными основами опирается на гнездовой принцип и принцип поля. Внутренняя структура поля может быть описана в статике и динамике. Статику отражают очерченные гнезда и подгнезда. Динамический аспект предполагает отражение в структуре поля производных слов и конструкций с висячим дефисом под углом зрения синтагматики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гайсина Р. М. Межчастеречные семантические поля / Р. М. Гайсина // Исследования по семантике. – Уфа, 1988. – С. 31–38.

¹ Жирным шрифтом выделены совпавшие приадекативные актанты. Ср.: *географостатистический* (метод, сведения, **словарь**) – *географическо-статистический* (описание, **словарь**), *географо-туристический* (характеристика Ирландии, обоснование) – *географическо-туристический* (журнал, рубрика, сезон); *географо-топонимический* (анализ, **изыскания**, комментарии, раздел, система, справочник, термин) – *географическо-топонимический* (**изыскания**, загадка, обозначение); *географо-экологический* (анализ, изучение, исследование, клуб, маршрут, моделирование, обоснование, обучение, программа, **факультет**, школа, экспертиза) – *географическо-экологический* (воздействие, принцип, условия, **факультет**, центр); *агропромышленный* (альянс, ассоциация, **банк, биржа, выставка, интеграция, комплекс**, оборудование, **объединение**, отрасль, парк, портал, потенциал, предприятие, район, рынок, **сектор, союз, сфера**, техника, форум, холдинг, **ярмарка**) – *аграрно-промышленный* (**банк, биржа, выставка, интеграция**, комбинат, **комплекс**, компания, **объединение**, предприятие, регион, **сектор, союз**, структура, **сфера**, технологии, фирма, центр, **ярмарка**); *агротехнический* (выставки, институт, лицей, магазин, мероприятия, метод защиты растений, обследования, операции, опыты, паспорт полей севооборотов, показатели, приемы ухода, работы, рекомендации, рынок, сервис, свойства удобрений, сроки, **техникум**, технологии, требования, **университет**, услуги, уход, факторы, **факультет**, форум, эксперимент, ярмарка) – *аграрно-технический* (академия, колледж, революция, **техникум, университет, факультет**); *агроиндустриальный* (агентство, группа, колледж, **комбинат**, компания, комплекс, конгломерат, концерн, корпорация, ландшафт, модернизация, парк, поселок, продукция, проект, производство, процесс, сектор, семинар, симбиоз, сфера, технологии, фирма, ярмарка) – *аграрно-индустриальный* (государство, **комбинат**, кооперация, край, отрасль, путь развития, район, регион, республика, союз, страна, статус, техникум, тип экономики, центр).

2. Клименко Н. Ф. Словотворна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 162 с.
3. Клименко Н. Ф. Аглютинативність в українському словотворенні / Н. Ф. Клименко // Українське мовознавство. – К., 1990. – Вип. 17. – С. 96–104.
4. Лопатин В. В. О некоторых принципах морфемного анализа слов (К определению понятия сложного слова в современном русском языке) / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – М., 1963. – Т. XXII. – Вып. 3. – С. 190–203.
5. Петров А. В. Варьирование семантики заимствованных композитов, обусловленное комбинаторными особенностями основ / А. В. Петров // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2006. – № 94. – С. 122–128.
6. Тихонов А. Н. Границы и структура лексико-семантического поля / А. Н. Тихонов // Теория поля в современном языкознании. – Уфа, 1994. – С. 3–7.
7. Харитончик З. А. О корреляции словообразовательных систем в терминологии / З. А. Харитончик, В. Н. Винокурова // Вопросы научно-технической терминологии и методики преподавания иностранных языков. – Минск : Наука и техника, 1980. – С. 6–12.
8. Харитончик З. А. О взаимодействии исконных и заимствованных семантически коррелятивных единиц / З. А. Харитончик // Мови та культури у новій Європі : контакти і самобутність. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2009. – С. 267–275.

Пименова М. В.

(г. Кемерово, Россия)

МЕТОДИКА КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Концептуальные исследования – одно из направлений когнитивной лингвистики. К настоящему времени когнитивная лингвистика представлена в России и в мире несколькими мощными направлениями, каждое из которых отличается своими установками и особыми процедурами анализа. Основными центрами когнитивной лингвистики за рубежом являются отделения Калифорнийского университета в Беркли и Сан-Диего, Центр когнитивной науки Университета штата Нью-Йорк в Буффало. В Европе когнитивная лингвистика активно развивается в Германии и Голландии. В России достаточно продуктивно работают когнитивные школы в Москве (Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, И. М. Кобозева, Е. В. Рахилина и др.), Волгограде (В. И. Карасик и др.), Воронеже (З. Д. Попова, И. А. Стернин, А. П. Бабушкин и др.), Тамбове (Н. Н. Болдырев), Иркутске (А. В. Кравченко), Кемерово (М. В. Пименова и др.). Для всех названных школ характерно стремление дать объяснение языковым фактам и языковым категориям и соотнести языковые формы с их ментальными репрезентациями и с тем опытом, который они отражают в качестве структур знания. В целом достаточно сложно описать основные течения, которые сформировались в русле когнитивной лингвистики в

данный момент, настолько они разнообразны, отличны своими установками и методиками анализа.

В современной научной литературе отсутствует четкое определение метода *концептуального анализа*, нет универсальной методики его проведения, имеют место скорее интуитивные шаги в этом направлении. Выбор методики исследования концептов во многом остается субъективным и определяется содержанием, которое вкладывает исследователь в термин *концепт*, материалом исследования, типом исследуемого концепта.

В настоящее время методика анализа концептов достаточно подробно разработана Кемеровской школой концептуальных исследований (см. подробнее: [3, с. 14–17]). Методика исследования концептов заключается в интерпретации значения конструкций, объективирующих те или иные признаки концептов; в выявлении частотных таксономических характеристик. Затем на их основе обобщение особенностей концептов, а также выделение концептуальных структур, когнитивных моделей и языковых схем актуализации исследуемых концептов в одном языке или в сравниваемых языках. Выделенные концептуальные признаки формируют отдельные группы в структуре концепта. Данная методика апробирована в докторской диссертации, первой в России защищенной по теме концептов (Пименова 2001), кандидатских диссертациях (Агиенко 2006; Бондарева 2005; Гришина 2004; Кондратьева 2004; Куданкина 2005; Мешкова 2005; Мошина 2006; Орлова 2005; Сергеев 2005; Сергеева 2004; Сидорова 2010).

Концепт – это некое представление о фрагменте мира или части такого фрагмента, имеющее сложную структуру, выраженную разными группами признаков, реализуемых разнообразными языковыми способами и средствами. Концептуальный признак объективируется в закреплённой и свободной формах сочетаний соответствующих языковых единиц – репрезентантов концепта. Концепт отражает категориальные и ценностные характеристики знаний о некоторых фрагментах мира. В структуре концепта отображаются признаки, функционально значимые для соответствующей культуры. Под *концептом* может пониматься национальный ментальный образ (идея, символ), который имеет сложную систему объективации. *Структура концепта* – это совокупность обобщённых признаков и групп признаков, необходимых и достаточных для идентификации предмета или явления как фрагмента картины мира.

Концептуальная структура состоит из базовых (первичных) и образных (вторичных) признаков. Базовые признаки формируются мотивирующим признаком, который закреплён во внутренней форме слова, понятийными признаками, актуализированными в словарных дефинициях соответствующей лексики – репрезентанта концепта – в виде семантических компонентов (сем), а также в системе синонимов. Среди

первичных признаков выделяются особые категориальные признаки, которые связаны с мотивирующим признаком и признаками, актуализированными в словарных дефинициях, родо-видовыми отношениями. Вторичные признаки являются образными, они объективированы в виде концептуальных метафор. Типология таких образных признаков описана в [2, с. 82–90].

Концептуальная структура формируется шестью классами признаков: мотивирующим признаком слова – репрезентанта концепта (иногда могут существовать несколько мотивирующих признаков, это зависит от истории слова), образными признаками (выявляемыми через сочетаемость свойства слова – репрезентанта концепта), понятийными признаками, объективированными в виде семантических компонентов слова – репрезентанта концепта, а также синонимами, ценностными признаками (актуализируемыми как в виде коннотаций, так и в сочетаниях со словом – репрезентантом концепта), функциональными признаками (отображающими функциональную значимость референта, скрывающегося за концептом), символическими признаками – выражающими сложные мифологические, религиозные или иные культурные понятия, закрепленные за словом – репрезентантом концепта. Понятие есть часть концепта; понятийные признаки входят в структуру концепта. Процессы концептуализации и категоризации тесно взаимосвязаны и взаимопереплетены между собой. Эти процессы помогают нам вычленивать некий объект – реально или виртуально существующий – из общего фона подобных объектов, наделять его общими с другими и присущими только ему признаками.

Исследование концепта происходит в несколько этапов. Первый этап – анализ мотивирующего признака (мотивирующих признаков), т. е. внутренней формы слова, репрезентирующего концепт. Второй этап – определение способов концептуализации как вторичного переосмысления соответствующей лексемы: исследование концептуальных метафор и метонимии. Третий этап – изучение ценностно-оценочных признаков концепта: первичные признаки – признаки оценки, вторичные признаки – признаки имущества; те и другие признаки объединяются признаками ценности. Четвёртый этап – выявление понятийных признаков концепта путем описания лексического значения слова-репрезентанта концепта посредством определения его семантических компонентов, дополненных описанием синонимического ряда лексемы – репрезентанта концепта. Пятый этап – изучение символических признаков концепта. Возможен шестой этап – исследование сценария. Сценарий – это событие, разворачивающееся во времени и / или пространстве, предполагающее наличие субъекта, объекта, цели, условий возникновения, времени и места действия. Такое событие обусловлено причинами, послужившими его

появлению [4, с. 65–117].

Концептуальный анализ может производиться на различном языковом материале. Это могут быть толковые словари, словари словообразовательных элементов языка, фразеологические единицы, словари эпитетов, словари пословиц и поговорок и т. д. При анализе материала одного словаря или одного типа словарей выявляется не полная структура исследуемого концепта. На материале словарей можно выявить только ту часть структуры исследуемого концепта, которая включает в себя мотивирующие и понятийные признаки. Образные, ценностные и символические признаки на материале словарей выявляются фрагментарно. Большинство архаичных признаков концепта можно выявить только на основе наблюдений за фактическим материалом. В случае исследования авторского концепта анализу подвергаются все произведения того или иного автора, из которых извлекаются все конструкции со словами-репрезентантами исследуемого концепта. В случае изучения концепта в концептуальной картине мира носителей языка следует учитывать все способы его объективации в языковой картине мира, и для этого необходимо обращаться к данным всех указанных словарей, а также к литературным источникам по причине неполной фиксации того многообразия концептуальных признаков, которое наблюдается в языке. Только в этом случае возможно выявить и описать более или менее полную структуру концепта.

Проанализируем признаки концепта *сердце*, исходя из материала «Толкового словаря русского языка»: сердце. 1. Центральный орган кровообращения // 2. перен. Эта часть тела как символ средоточия чувств, переживаний, настроений человека. Опять его сердце трепещет. Лермонтов. Слушаю я сказку, сердце таки мрёт. Суриков. Глаголом жги сердца людей. Пушкин. Сердце трепещет отрадно и больно. Фет. Ей ужас сердце леденит. Некрасов. Нескромный намёк племянника пошевелил в её сердце тайну. Гончаров. Облегченья не находит она подавленным слезам, и сердце рвётся пополам. Пушкин. Надрывается сердце от муки. Некрасов. Сердце ноет. Сердце щемит. Сердце прыгает от радости (разг.). Сердце не камень. С глаз долой – из сердца вон. Сердце сердцу весть подаёт. Кто русский по сердцу, тот бодро и смело и радостно гибнет за правое дело. Рылеев. Если долго сдержанные муки, накипев, под сердце подойдут, я пишу. Некрасов. Письмо, где сердце говорит, где всё наружу. Пушкин. Подгулявши, человек всё несёт наружу: что на сердце, то и на языке. Гоголь. Что на сердце таишь? Кольцов // Совокупность душевных свойств человека; человек с теми или иными душевными свойствами. У него золотое сердце. Каменное сердце. Мстительное сердце. Муж... сердца ангельски незлобного. Некрасов. Сердца он был доброго, обращения приветливого. Тургенев. В

рабстве спасённое сердце свободное – золото, золото сердце народное. Некрасов // Способность чувствовать и понимать, отзывчивость, сердечность. Если у него есть сердце, он поймёт. Гончаров. У него нет сердца. Человек с сердцем. 3. перен. Эта же часть тела как символ средоточия любовных переживаний человека; способность любви; любовь. Евсей прочно занимал место за печкой и в сердце Аграфены. Гончаров. Нет, никому на свете не отдала бы сердца я. Пушкин. Не принуждай ты меня против сердца замуж идти за немилого. А. Островский. Сердце её ещё молчало (не проявилась ещё способность любви). 4. перен. Эта же часть тела как символ средоточия какой-нибудь сильной страсти, преимущественно гнева. Сердце у него отходчивое. Сердце не стерпело. Старый князь Приимков-Ростовский, не сдержав сердца, перебил Василия Васильевича. А. Н. Толстой. Неукротимое сердце [5, с. 155–157]. Структура концепта *сердце* на материале толкового словаря выглядит следующим образом: 1. сердце – телесный орган (кровообращения); 2. сердце – центр, средоточие или вместилище чувств, переживаний, настроений; 3. сердце – характер человека; 4. сердце – орган восприятия; 5. сердце – любовь; 6. сердце – гнев, страсть.

Структура концепта *сердце* не ограничивается только этими признаками [3]. Концептуальные структуры более сложны и многогранны. В одном контексте могут встретиться разноаспектные концептуальные признаки.

Концепт объективируется различными языковыми способами: лексемами различной частеречной принадлежности (*сердце, сердечный, сердечно*). Признаки концепта вербализуются в производных лексемах (*усердие, переусердствовать, мягкосердечие, жестокосердный, сердцебиение*), во фразеологизмах (*заячье сердце*), в пословицах и поговорках (*Сердце сердцу весть подает; Сердце не лукошко, не прошибешь окошко*), в свободных и закрепленных словосочетаниях (*сердце камнеет, сердце не камень*), в предложениях (*– Сердце, как следует, – сказал он, – все обстоит благополучно, все в порядке*. Чехов. Случай из практики). В одном и том же контексте могут встретиться разнородные признаки. Ср.: ***Сжалось в нем сердце, полное тоской***. Пушкин. Евгений Онегин: витальный признак физического состояния (*сжалось*), пространственный признак локализации внутри тела (*в нем*), предметный признак сосуда (*полное*), эмоциональный признак (*тоска*).

Научная и наивная картины мира могут в своих моделях чрезвычайно отличаться друг от друга. Расхождение это вызвано развитием науки в обществе. В языке фиксируются не только новые знания, но и знания, когда-то существовавшие у носителей языка. Язык

хранит в себе первичные знания о природе, человеке и его месте в этом мире. Первичные знания фиксируются в языке в виде архаичных признаков концептов.

Архаичными понятийными называются признаки концептов, зафиксированные в исторических и историко-этимологических словарях конкретных языков, но не отмеченные в словарях современных языков, а также признаки, диктуемые языковым материалом, но отсутствующие в словарях. *Архаичные признаки* выражают наивные, обыденные представления народа на природу и человека, которые не утрачены языком, но уже не осознаются носителями современного языка. Архаичные признаки возможны только у тех концептов, история репрезентантов которых достаточно древняя.

Удивительной закономерностью, характеризующей язык, является способность языка хранить и передавать то, что веками закреплялось в виде устойчивых выражений на основе соответствующих когнитивных моделей. Признаки концептов, представляющие национальную картину мира, консервативны. И в то же время картина мира народов меняется, структура признаков концептов расширяется за счёт продолжающего познания мира. Развитие науки, культурные процессы дополняют сведения о мире, в том числе о мире внутреннем. В языке отражены знания о человеке: человек описывается как сложное образование, что лишь отчасти можно объяснить существующими и существовавшими ранее мифологическими и религиозными представлениями. Анализ концептов приводит к выявлению архаичных знаний о мире. Эти знания не относятся к разряду научных, это народные, обыденные представления, на них накладывают отпечаток меняющиеся религиозные и научные воззрения социума.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пименова М. В. Концепты внутреннего мира человека (русско-английские соответствия) : дисс. ... доктора филол. наук / М. В. Пименова. – СПб., 2001. – 497 с.
2. Пименова М. В. Типология структурных элементов концептов внутреннего мира (на примере эмоциональных концептов) / М. В. Пименова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 82–90.
3. Пименова М. В. Концепт *сердце*: образ, понятие, символ : монография / М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2007. – Вып. 9. – 500 с. – (Серия «Концептуальные исследования»).
4. Пименова М. В. Введение в концептуальные исследования : учебное пособие. – изд. 2-е, перераб. и доп. / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 2009. – Вып. 5. – 160 с. – (Серия «Концептуальные исследования»).
5. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Б. М. Волина, Д. Н. Ушакова. – М., 1940.

Пожарицкая Е. А.
(г. Одесса, Украина)

СИНТАКСИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКАЦИЯ КОНЦЕПТА В ЛИНГВИСТИКЕ

Методологический сдвиг в подходе к лингвистическим исследованиям в 50-х гг. XX в., предполагавший обращение к изучению феноменов и процессов, недоступных непосредственному наблюдению, обусловил появление и дальнейшее формирование когнитивной лингвистики. Ее основные проблемы заключаются в объяснении законов человеческого мышления и речевого воплощения мысленных образов. Несмотря на большое число работ в данной области, к современным задачам когнитивной лингвистики относят, в том числе, усовершенствование когнитивной методологии и методики языкового анализа, чем обуславливается актуальность представленного исследования. Целью данной работы является теоретическое и практическое обоснование необходимости привлечения синтаксиса к анализу вербализации концептов.

Основным методом исследования языка и речи в когнитивной парадигме служит концептуальный анализ, состоящий в выявлении смыслового наполнения и формального воплощения различных концептов. Таким образом, основная понятийная категория в когнитивной лингвистике есть концепт (смысл, ментальное представление). По определению Е. С. Кубряковой, «Концепт – оперативная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, квант знания. Самые важные концепты выражены в языке» [15, с. 90–92]. Данные мыслительные структуры объективируются в речи. При этом, хотя «концепт может быть вербализован ... *различными* способами (лексическими, фразеологическими, синтаксическими и др.)» (*курсив мой – Е. П.*) [8, с. 15], наиболее распространенными являются сугубо лексические исследования вербализации определенных концептов (работы Н. Арутюновой, С. Жаботинской, Т. Радзиевской и др.). Как верно подчеркивает в своей работе В. Козловский, «(в когнитивной лингвистике) ... грамматическим единицам, являющимся основой формирования и выражения мысли, должного внимания не уделяется» [3, с. 18]. Вместе с тем, «любое из формальных воплощений языка в контексте потенциально может передавать глобальные когнитивные конструкции» [12]. Механизм функционирования 'внутреннего сознания' (которое и отвечает, по мнению Ж. Фоконье, за формирование ментальных структур, концептов включительно) согласован на всех языковых уровнях [там же]. Отсюда, современная методология когнитивной лингвистики должна учитывать также концептуальную значимость грамматических средств как

воплощения «ментальных языковых структур» [14, с. 391] и предполагает их отдельное исследование. Предлагаемый методологический подход позволит комплексно, полно и всесторонне изучить актуализацию когнитивного феномена «концепт» в языке и речи. Метапринцип иконизма «как феноменологического свойства языка и текста» [2, с. 54] диктует первоочередность анализа *синтаксического* континуума, который одновременно отражает иерархичную систему форм и значений языка как семиотического кода и имеет когнитивно отражающий характер.

В качестве примера возможного концептуального анализа грамматических составляющих художественного текста рассмотрим синтаксическую реализацию концепта «позитивности» в романах-вестернах.

Выбор жанра «вестерн» в качестве материала анализа неслучаен. Автор вольно или невольно отражает в своем речевом произведении собственную картину мира в виде набора концептов. Романы-вестерны построены на внешнем конфликте между героем и антигероем как «столкновении добра и зла» [11]. «Художественная картина мира, т. е. структура реальности, проявляющаяся в художественном образе, – это вторичная структура, тем не менее она не только реализует языковую картину мира, но и сама порождает новое мироотношение, требующее нового языка» [7, с. 263]. Исходя из этого, справедливым будет предположить, что этические концепты универсальных категорий «добро» – «зло», «позитивность» – «негативность» воплощаются в литературе «вестерна» в художественных образах главных положительного и отрицательного героев соответственно. Обращение к персонажной речи мотивировано следующими соображениями. Как известно, «характер героя лучше всего раскрывается в речи: диалоге и монологе» [10, с. 45]. Кроме того, «при восприятии важны не только содержание высказывания, но и речевые характеристики ритора, которые могут положительно или отрицательно влиять на отношение к воспринимаемой информации в сфере массовой коммуникации и межличностного общения».

Критерием синтаксической репрезентации концепта «позитивности» в работе избрана структурная организация предложений в плане их простоты, сложности и осложненности.

Поскольку «осознание себя возможно только в противопоставлении» [1, с. 293], исследование концепта «позитивности» возможно только в сравнении его с концептом противоположного плана, т. е. с концептом «негативности». Анализ фактического материала показал характерные различия в синтаксисе речевых сообщений героев, которые реализуют в художественном тексте вестернов этические концепты «позитивности» и «негативности». Герои указанных типов используют в

своей речи простые и сложные предложения по принципу контраста.

Если герой, воплощающий собой авторский концепт «позитивности» имеет тенденцию к употреблению по большей части простых конструкций (65%), то его антагонист использует их гораздо реже (37,6%). Сложные предложения характерны для носителя концепта «негативности» (48,2%) и нетипичны для выразителя положительного концепта (21,3%). При этом, употребление осложненных конструкций не носит существенных различий (13,7% и 14,2% героем и антигероем соответственно). Полученные результаты объясняем рядом психолингвистических факторов. Ввиду того, что простое предложение является «главным в восприятии и передачи информации» [6, с. 324], результаты исследования позволяют заключить, что организация речи героя – положительной личности основана с точки зрения максимальной ясности сообщения. В свою очередь, повышенная частотность сложных предложений способствует торможению восприятия информации в речи антигероя и выполняет роль осознанной или подсознательной «кодификации» истинных негативных целей и морально-этических принципов такого персонажа. Откровенная пропаганда последних мешала бы его психологическому контакту с другими квази-личностями. Очевидно, что «выбору конкретной грамматической единицы предшествует конкретная когнитивная операция» [3, с. 20]. Иконический знак любого плана «репрезентирует образ объекта в сознании субъекта» [5, с. 291] и обладает общими свойствами со структурой его восприятия [9, с. 95]. Задача иконического знака в тексте – «передать схему построения мысленного образа читателю и вызвать в его сознании возникновение этого образа на основе той информации, которая уже содержится у него в памяти, без прямого воздействия описываемой реальности на органы чувств читателя» [5, с. 292]. Отсюда, с точки зрения когнитивной лингвистики, основываясь на полученных данных, правомочным будет сделать следующий вывод. Автор с помощью *структурной синтаксической организации* персонажной речи фактически *создает особый тип скрытой концептуальной информации текста*, где выражает свое отношение к конкретному персонажу и, таким образом, *влияет на формирование концептуального восприятия информационной организации речи*. Отсюда, кодификация говорящим информации в простых предложениях ассоциируется с его позитивной оценкой в целом.

Концепты в общей концептосфере представляют образы-прототипы, яркие и характерные настолько, что отражают целый класс концептов [13, с. 21]. Человек категоризирует знания об окружающей действительности, основываясь на главных принципах прототипа. Репрезентация знаний о мире, реализуемая в прототипах, дефиницируется как стереотип. Последний представляет собой отраженный в сознании личности некий

инвариант картины мира, «типический» фрагмент реальности [4, с. 177–178]. Стереотипы в контексте социального взаимодействия – модели действия и поведения, доступные для исследования и моделирования. Целостный методологический подход к исследованию феноменов когнитивной лингвистики, который подразумевает всеаспектное – в том числе, грамматическое – изучение речевого и языкового воплощения концептов, позволит уточнить когнитивные речевые стереотипы.

В результате проведенного анализа концептуальности синтаксических структур на предмет выражения «позитивности» в вестерне можно заключить, что концепт «позитивности» как характеристики личности в вестерне выражается преобладанием в речи говорящего простых предложений, а стереотипом актуализации концепта «позитивности» в синтаксисе является здесь простое предложение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. О субъективности в языке / Э. Бенвенист // Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – Благовещенск : Благовещенский Гуманитарный колледж им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 1998. – С. 293–342.
2. Коваль О. В. Азбуквальность и иконизм. Лингвосемиотик между живописной ошутимостью и языковой дискурсией / О. В. Коваль // Творчество вне традиционных классификаций гуманитарных наук : материалы Международной научной конференции. – М. : ИЯ РАН, 2008. – С. 46–68.
3. Козловский В. В. Когнитивно-прагматический аспект грамматики (на материале современного немецкого языка) / В. В. Козловский // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2010. – № 2. – С. 18–24.
4. Красных В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология / Красных В. – М. : Лион, 2002. – 284 с.
5. Леденева Е. М. Роль иконичности синтаксиса в произведениях Дж. Стейнбека / Е. М. Леденева // Общественные и гуманитарные науки. – Барнаул : МИО. – 34. – № 7. – С. 290–295.
6. Морозова І. Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія / І. Б. Морозова. – Одеса : Друкарський дім, 2009. – 384 с.
7. Рыбальченко Т. Л. Поиск картины мира в современной прозе / Т. Л. Рыбальченко // Картина мира: модели, методы, концепты / [под общей редакцией профессора З. И. Резановой]. – Томск : Изд-во ТГУ, 2002. – С. 261–266.
8. Стернин И. А. Когнитивная лингвистика : [учебное пособие] / И. А. Стернин, З. Д. Попова. – М. : АСТ ; Восток-Запад, 2007. – 315 с.
9. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Эко У. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
10. Barker W. Y. The Stereotyped Western Story. *Psycholo-analytic Quarterly* / W. Y. Barker. – NY : Apple, 1955. – 365 p.
11. Boling Fredrick Writing the West. [Electronic resource] : <http://www.fredrickboling.com/westernwriting.html>.
12. Fauconnier Gilles Introduction to Methods and Generalizations. To appear. *Methods and Generalizations* / Gilles Fauconnier // *Scope and Foundations of Cognitive Linguistics* / [ed. by T. Janssen and G. Redeker]. – The Hague : Mouton De Gruyter, 2000. [Electronic resource] :

http://cogweb.ucla.edu/Abstracts/Fauconnier_99.html

13. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things : what Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff. – Chicago and London, 1990. – 614 p.

14. Steinthal H. Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihr Verhältniss zueinander / Steinthal H. – Hildensheim : Olms. – 1968. – 528 s.

15. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. / под общ. ред. Кубряковой Е. С. – М. : [б. и.], 1996. – 245 с.

Присяник О. П.

(г. Харьков, Украина)

АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА И ПЕРЕВОД КАК МЕТОДЫ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Лингвистические концепции часто очень сильно погружены в национальный текст (ключевые концепты, способ аргументации, терминосистема, эвристические метафоры – все это обычно связано с национально-языковой картиной мира лингвиста – автора концепции). Эти элементы концепции могут остаться скрытыми от иноязычного читателя, который может их не заметить или, наоборот, придать им избыточное концептуальное значение.

Второй составляющей такой концепции является индивидуальная научная картина мира лингвиста – автора концепции (часто связанная с его мировоззренческими, методологическими, теоретическими пристрастиями). Эти моменты могут оказаться скрытыми от глаз нейтв-спикера, поскольку он их может перепутать с традиционными конструкциями.

Перевод текста, излагающего концепцию, делают обычно профессиональные переводчики-иностранцы, переводящие текст на свой родной язык (причем без привлечения носителя языка оригинала и без привлечения специалиста по данной концепции из своей языковой среды). При таком переводе они ориентируются обычно только на национальную традицию (поскольку сами являются не лингвистами-теоретиками, а переводчиками-практиками). Происходит искажение концепции, ее недопустимое упрощение (вульгаризация, чтобы было, по их мнению, понятно читателю) и тривиализация (для удобочитаемости). Переводчики часто делают иностранный текст «лучше», «литературнее», более «своим», но одновременно и более нормативным с точки зрения языка-оригинала. Они не учитывают того, что ученый мыслит неординарно, инновационно и может высказывать нечто, что преднамеренно нарушает семантическую и стилистическую норму оригинального языка. Они же переводят такой

текст так, как если бы это был стандартный литературный текст.

Интерпретаторы научных текстов упускают из вида тот факт, что наука – это познавательная, творческая деятельность, которая никогда не бывает коллективной. Ученый по определению должен стремиться к новизне в содержании и смысле, к поиску новых решений и неординарных подходов. А это значит, что его текст изначально не должен быть легко и стандартно прочитываемым.

В научных переводах важно уловить специфику авторского научного мировоззрения, понять сущность его теории, разобраться в нюансах его рассуждений и логических построений. Иначе говоря, как переводчику художественных текстов необходимо эстетическое чутье и хороший вкус, так же переводчику текстов научных необходимо чутье методологическое и глубокие теоретические знания.

Если перевод делает лингвист-теоретик, не являющийся сторонником данной концепции, то тогда искажения имеют еще более глубокий характер, поскольку лингвист дает в переводе собственную трактовку концепции.

Чаще всего эти две тенденции совмещаются в переводах.

Тщательный анализ перевода (наряду с анализом оригинала) может выявить те места текста, которые были преднамеренно автором остраниены (т. е. в них была заключена новизна концепции), так как именно они представляют самую большую трудность для переводчика. Ведь он вынужден, с одной стороны, перевести текст с одного языка на другой, а с другой – донести до нас то, что автор концепции пытался объяснить своим соотечественникам (которые его не всегда понимали даже на родном языке – ведь он же писал о чем-то совершенно новом и им неизвестном).

Следовательно, имеет смысл при концептуальном анализе какой-либо теории проводить анализ переводов текстов, излагающих эту теорию, на разные языки. Такой анализ может помочь определить, что в данной теории является ключевым, что – проходным, что является данью традиции, а что – оригинальным вкладом автора.

Сам перевод также может оказаться методом концептуального анализа теории, изложенной на родном языке. Пытаясь перевести текст, в котором изложена какая-то теория, на иностранный язык, переводчик-лингвист в тех случаях, когда перевод оказывается затрудненным из-за ненормативного способа изложения концепции, может быть уверен, что именно это и есть места, релевантные для ее автора и именно здесь, скорее всего, следует искать оригинальное зерно данной теории.

Именно такая судьба постигла переводы работ швейцарского лингвиста Фердинанда де Соссюра.

Традиционно Соссюр и его взгляды ассоциируются у лингвистов с «Курсом общей лингвистики». Имеется шаблонный набор терминов, понятий, которые считаются элементами теории Соссюра: билатеральная

теория знака, означаемое-означающее, значимость, акустический образ, линейность речи, линейность означающего и т. д. После издания комментариев Туллио Де Мауро, редакции «Курса общей лингвистики» Рудольфом Энглером, издания дневниковых записей и черновиков Соссюра, и наконец, после обнаружения в 1996 году во время ремонта оранжереи в фамильном доме Соссюров в Женеве объемного черновика рукописи (около 100 страниц) под названием «De l'essence double de langage» («О двойственной сущности языковой деятельности») начал вырисовываться образ совершенно «нового» Соссюра, имеющего немного общего с тем, что создали Альбер Сеше и Шарль Балли, авторы «Курса общей лингвистики», приписанного ними Фердинанду де Соссюру.

Более того, тот Соссюр, которого знает большинство российских и украинских лингвистов, это даже не Соссюр, которого изобразили в «Курсе» Сеше и Балли. Это Соссюр А. А. Холодовича и А. М. Сухотина, переводчиков двух основных изданий «Курса» на русский язык, а также Соссюр А. Корнийчука и К. Тищенко, переводчиков «Курса» на украинский язык.

В переводе «Заметок по общей лингвистике» есть немало переводческих интерпретаций ключевых для Фердинанда де Соссюра понятий.

В «Заметках по общей лингвистике» переводят один из основополагающих для ученого термин *langage* иногда как языковая деятельность, иногда как язык (причем, не всегда при переводе в скобках указывают соссюровский термин *langage*). Такой же разницей и неточности при переводе еще одного важного для соссюровской концепции термина *parole*. Иногда мы находим перевод термина *parole* то как речь, то как говорение.

Вывод, который можно сделать после этих кратких рассуждений, следующий: переводчик научного текста должен не только хорошо знать язык, с которым ему приходится работать, но и обладать глубокими теоретическими знаниями и методологически «чутьем». Лингвист-теоретик должен быть сторонником данной концепции, поскольку лингвист всегда дает в переводе собственную ее трактовку.

Савченко Е. В.

(г. Славянск, Украина)

СОПОСТАВЛЕНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ГЛАГОЛОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

С начала 80-х годов XX столетия начинается становление нового раздела славянского языкознания – сравнительного словообразования

славянских языков. Дальнейшее развертывание сопоставительных дериватологических исследований делает их одним из приоритетных направлений языкознания в целом и словообразования в частности. Обращение к деривационным парадигмам однородных лексических групп позволяет выявить их структурно-семантические особенности и закономерности и словообразовательный потенциал мотивирующих слов. В системе славянских языков значительная роль принадлежит группе слов со значением деятельности.

В современном украинском литературном языке глагол *робити* имеет 8 значений: 1. Займатися якою-небудь справою, діяльністю. 2. Виготовляти, виробляти що-небудь. 3. Діяти, поводитися яким-небудь чином. 4. Перетворювати кого-, що-небудь. 5. Приводити до чого-небудь. 6. Займатися якою-небудь працею. 7. Працювати де-небудь. 8. Перебувати в дії, діяти. Можно констатировать, что семантическая наполненность данного слова задает параметры украинского словообразовательного гнезда с вершиной *робити*.

СГ с вершиной *робити* в современном украинском языке принадлежит, как и в современном русском языке, к гнезду-дереву. В СГ входят: 127 глаголов, 242 существительных, 70 прилагательных, 70 причастий, 6 деепричастий, и 2 наречия, то есть СГ *робити* насчитывает 517 производных (без базового слова). Производные гнезда расположены на 5 словообразовательных ступенях, т. е. глубина гнезда – 5 деривационных шагов. Ширина СГ, т. е. количество непосредственных производных базового слова – 77 лексем.

Дериваты СГ *робити* – это производные, которые широко употребляются в литературной, диалектной и профессиональной речи и именно поэтому, кроме стилистически нейтральных, в состав гнезда вошли слова с разной стилистической окраской: *робітенька*, (зм.-пестл.), *роботуха*, *роботяжечка* (розм.-пестл.), *роботяй* (редк. от *роботяга*), *робучий* (діал.) – «трудолюбивый», *робітня* (діал.) – «мастерская, цех», *виробка* (гірн.) – «место, где добывают полезные ископаемые», *роба* (застор.) – «работящая, трудолюбивая женщина», *робіння* (застор.) – «работа, труд», *зробок* (діал.) – «истощенный работой человек», *зрібний* (діал.) – «домотканый», *поробок* (спец., техн.) – «поперечные нитки ткани, которые переплетаются с продольными», *роботизна* (застор.) – «барщина».

Образование многих производных «прозрачно», что объясняется, прежде всего, тесными связями дериватов с базовым словом, а также системой значений вершин гнезда, так как чем больше спектр значений базового слова, тем менее крепкой является семантическая связь между производным и производящими. Словообразовательная структура производных гнезда проявляется в их способности члениться на составные

части: *робити* → *роз-робити* → *розробл-ювати* → *розроблювати-ся*. Значение производящего составляет сумма значений мотивирующего и форманта.

При словообразовании у СГ *робити* происходит взаимоприспособление основы производного слова к словообразовательному форманту: к мотивирующей основе присоединяется суффикс и вызывает в ней морфонологические изменения. На морфемном шве в СГ *робити* происходят такие изменения: а) чередование (*робити* – *робл-ен(ий)*; *робити* – *робл-енн(я)*; *робити* – *робіт-ник*; *робити* – *робоч-(ий)*; б) изменение ударения (*робити* – *роблення*; *підробити* – *підробка* – *підробіток*; *виробити* – *виробляти*).

Большинство слов в соотносительных гнездах украинского и русского языков образованы по сходным деривационным формулам: *робітник* – *работник*, *робітка* – *работка*, *напівбезробітний* – *полубезработный*, *роботодавець* – *работодатель*, *переробка* – *переработка* и другие. По аналогичным схемам создавались новообразования послеоктябрьского периода: аббревиатуры *робфак* – *рабфак*, *робкор* – *рабкор*, *робселін* – *рабкрин*; сложения *робітничо-колгоспний* – *рабоче-колхозный*, *агітробота* – *агитробота*.

И в русском, и в украинском СГ на первой словообразовательной ступени от базового слова образованы однотипные приставочные глаголы: *доробити* – *доработать*, *заробити* – *заработать*, *переробити* – *переработать*, *підробити* – *подработать*, *приробити* – *приработать*; приставочно-постфиксальные глаголы: *вробитися* – *вработаться*, *виробитися* – *выработаться*, *наробитися* – *наработаться*. Наблюдаются различия в семантике украинских и русских приставочных глаголов: в украинском языке слова *виробити(ся)*, *заробити(ся)*, *обробити(ся)* имеют значение «запачкать(ся)».

В украинском языке больше производных, образованных при помощи двух приставок: *попідробляти*, *поприробляти*, *пообробляти*, *попереробляти*, *позаробляти*, *подоробляти*. В русском языке глаголы с двойными приставками были характерны для периода XVIII века, в современном языке они утрачены. В украинском СГ *робити* широко представлена зона приставочных глаголов, которым в русском языке соответствуют другие приставки: *від-робити* – *от-работать*, *з-роблений* – *с-работанный*, *під-робити* – *под-работать*, *роз-робити* – *раз-работать*.

В современном украинском литературном языке в СГ с вершиной *робити* входят слова, которые в современном русском языке относятся к СГ *делать*: *зробити* – *сделать*, *неробство* – *безделье*, *підробити* – *подделать*, *землеробство* – *земледелие*.

Многие слова в русском языке имеют синонимичные взаимозаменяемые основы *работ-* и *дел-*: *виробляння* – *выработка*,

выделка; недоробити – недоработать, недоделать; підробити – подделать, подзаработать.

Некоторые лексемы из украинского СГ в русском языке передаются следующими основами: 1) *производ-*: *виробництво – производство, виробничник – производственник*; 2) *готов-*: *виробити – изготовить, виробник – изготовитель*; 3) *труд-*: *співробітник – сотрудник, співробітництво – сотрудничество*; 4) *твор-*: *віршоробство – стихотворчество*; 5) *дей-*: *лихороб – лиходея*.

Отмечены в украинском СГ *робити* безэквивалентные производные, а ряд слов не имеет одноструктурных соответствий в русском языке или переводится словами с другими корнями: *робитоньки, роблювати, робіння, робітнючка, роботяй, повироблюваний, зробка, заробляций, позаробляти, зароблена, заробітчанство, заробітчанин* та ін.

В современном украинском языке СГ *робити* развивается, постоянно пополняясь новыми словами. Словообразовательные гнезда глаголов деятельности *працювати, діяти, творити, виконувати, чинити, коїти* и др. проявляют гораздо меньшую словообразовательную активность.

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод, что основную задачу сопоставительного изучения близкородственных языков составляет исследование языковых структур, в которых взаимодействуют, перекрещиваются элементы разных языковых систем. Языковые факты русского языка могут быть более глубоко поняты и раскрыты, если рассматриваются в сопоставлении с соответствующими фактами украинского языка.

Сегін Л. В.

(м. Слов'янськ, Україна)

ДЕВЕРБАТИВИ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ ІЗ КІЛЬКІСНО-ЧАСОВО-ПРОСТОРОВИМИ ЗНАЧЕННЯМИ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Дієслова динамічної просторової локалізованості (ДПЛ) здавна привертали увагу мовознавців. Цікавість учених до дієслів просторової локалізованості торкалась різних аспектів семантики, дериваційних і синтагматичних особливостей на матеріалі різних мов [15; 2; 3; 9; 5; 7; 13 та ін.], зокрема і в зіставному аспекті [4; 11; 12], проте мало досліджень із зіставного словотвору, який є одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики [14, с. 4]. Однією з чітко окреслених груп просторової локалізованості є дієслова з кількісно-часово-просторовими значеннями. Особливості цих дієслів ДПЛ не були об'єктом дослідження мовознавців у зіставному аспекті на матеріалі української й польської мов.

Завдання статті полягає в тому, щоб:

- виявити типологію словотвірних значень (СЗ);
- визначити, які смислові групи і підгрупи є спільними для обох мов, а які характерні для однієї з мов;
- з'ясувати кількісну наповнюваність кожної групи;
- встановити набір словотвірних засобів, які беруть участь в реалізації СЗ досліджуваних дієслів;
- визначити продуктивність афіксів.

Матеріалом для зіставного аналізу послужили девербативи ДПЛ, отримані шляхом суцільної вибірки з найавторитетніших тлумачних словників української і польської мов (СУМ, СУМГ, ВТССУМ, SJPК, SJPD, SWJP, MSJP) і склали відповідно в українській мові – 290, а в польській – 167 одиниць від 72 найбільш часто вживаних дієслів ДПЛ.

Префікси, за допомогою яких утворено темпорально-квантитативні дієслова з кількісно-часовими значеннями, модифікують значення твірного дієслова щодо фазовості або кількісних параметрів дії.

У зв'язку з різною модифікацією значень твірних дієслів ДПЛ кількісно-часовими префіксами доречно виділити два класи темпорально-квантитативних дієслів:

1) перший клас утворюють дієслова ДПЛ, які виражають власне часові або фазові відношення.

2) другий клас репрезентують префіксальні дієслова ДПЛ, що вказують на кількість часу або простору, охопленого дією.

Рух, як і будь-яка інша дія, що здійснюється, обов'язково передбачає поняття початку і кінця. Аналіз девербативів із значенням інгресивності, взятих із словників сучасної української та польської мов, дозволив виділити дві підгрупи. У першу підгрупу в обох мовах входять дієслова із значенням руху суб'єктів (укр. *забігати, заскакати, загасати, задибати, полетіти*₁, *поплазувати*_{1,2} та ін.; пол. *zabiegac*₉, *zalatac*₂, *zahasac*₁, *zaczlapac*₁, *zaszybować*₂, *zaharcować*₁, *zaszlapac*₁, *zachromac*, *poleciec*₁). Ще одну підгрупу в кількості 8 дериватів в українській і 2 у польській мові складають дієслова переміщення об'єктів (укр. *покотити*₁, *потаскати*₁, *попхати* та ін.; пол. *popchać*, *potoczyć*): Де слідно кіньми, застрибали галки (Л. Костенко).

Помітно, що українських дієслів ДПЛ з цим значенням удвічі більше, ніж у польській мові (див. таблицю 2). Це зумовлено тим, що для вираження значення інгресивності в польській мові надається перевага аналітичним конструкціям, а не морфологічним засобам.

Значення інгресивності в обох мовах в основному передається за допомогою префіксації, зрідка – префіксально-постфіксальним способом. У творенні девербативів із значенням інгресивності бере участь 3 продуктивні афікси в кожній із мов: за- – 25 (42,3%) / за- – 8 (33,3%),

по- – 22 (37,2%) / ро- – 7 (29,1%), роз-...ся – 12 (20,3%) / roz-...się – 9 (37,5%).

Антонімічне значення фінитивності мають каузативні (укр. *відносити, відвозити, дотаскати*²; пол. *odnosić*) і некаузативні дієслова ДПЛ (укр. *відходити, відлітати, від'їздити, відстрибати, доходити, перебродити*¹; пол. *odchodzić, odjeżdżić¹, odskakać, wychodzić²*): ...тепер недовго, відрачкував своє (Вечера на 12 персон).

Девербативи із цим значенням утворюються префіксальним способом. У творенні девербативів бере участь 3 афікси в кожній із мов, серед продуктивними є префікси від- – 7 (70%) / od- – 4 (66,6%), до- – 2 (20%) / do- – 1 (16,7%). Крім засобів спільних для обох мов, виявлено префікси, характерні для однієї з мов (укр.: пере- – 1 (10%), пол. wy- – 1 (16,7%).

Групу дієслів у кількості 17 одиниць утворюють деривати із СЗ “за допомогою дії, названої дієсловом, рухатися або переміщати кого-, що-небудь багато разів” (*попоходити, попоїздити, пополазити, попоносити, поповозити, попоскакати, поповодити, попотягати, попоблукати, попотаскати* та ін.), яку виявлено тільки в українській мові, що є характерною особливістю.

До продуктивних засобів, які реалізують це значення, належить префікс попо- – 14 (82,2%), інші засоби непродуктивні (по- – 1 (5,8%), пере- – 1 (5,8%).

Префіксальні утворення з кількісно-часовими значеннями вказують на часову протяжність руху. У сучасній аспектології ці дієслова поділяють на обмежено-протяжні або делімітативні (побігати небагато) і пердуративні (проходити весь день) [10, с. 401]. Аналіз фактичного матеріалу української і польської мов дозволив виділити групу із СЗ “за допомогою дії, названої дієсловом, переміщатися або переміщати кого-, що-небудь протягом певного часу” (укр. *походити*¹, *віганняти*¹, *перебігати, потягати, протаскати, поблудити* та ін.; пол. *pochodzić¹, wylatać¹, połązić, przepływać, popowozić, pobladzić* та ін.): Бо нема ліпшого, як побігати по свіжій зеленій траві, братове! (П. Загребельний).

Аналізу матеріалу дослідження свідчить, що префіксальні дієслова із значенням “рухатися протягом певного часу” утворюються від 54,1% всіх досліджуваних нами дієслів української мови і від 47,2% – польської мови.

У межах цього СЗ в українській мові виявлено дієслова із СЗ “за допомогою дії, названої дієсловом, рухатися або переміщати кого-, що-небудь протягом тривалого часу”: *попоїхати, попоходити, попоносити, пополазити, поповозити, попогасати, попоблукати* та ін.

У реалізації аналізованого СЗ бере участь 12 префіксів в українській і 5 у польській мові (див. таблицю 1).

Продуктивність словотворчих афіксів в українській та польській мовах

Засоби реалізації	Українська мова		Польська мова	
	кількість	%	кількість	%
по-/ро-	30	33,3	29	52,7
про-/prze-	27	30	21	38,1
попо- ²	17	18,8	–	–
ви-/wy-	6	6,6	2	3,6
попо ¹ -/poro-	3	3,3	2	3,6
пере- ¹	3	3,3	–	–
від-	1	1,1	–	–
на-	1	1,1	–	–
під-	1	1,1	–	–
про-...-ся	1	1,1	–	–
на-...-ся	1	1,1	–	–
za-	–	–	1	1,8
Всього	90	100	55	100

Деривати з кількісно-часовими значеннями мають стикові точки з дієсловами з кількісно-просторовими значеннями, які називають кількість простору, охопленого рухом. На думку А. М. Хамідуліної, основними компонентами кількісно-просторового значення префіксальних дієслів ДПЛ є ознака накопичення (налітати тисячу кілометрів, пройти сто метрів) і ознака вичерпності (обійти все навкруги) [16, с. 106].

Серед дієслів із кількісно-просторовим значенням можна виділити три групи із такими СЗ:

1. “За допомогою дії, названої дієсловом, подолати певну відстань” (укр. *відійти*, *відходити*^{1б}, *пробігти* / *пробігати*^{1в}, *налітати* / *налітувати*, *підлетіти* / *підлітати*³ та ін.; пол. *przebiec* / *przebiegać*¹, *ujść*, *uchodzić*², *podjechać* / *podjeżdżać*³, *wylatać*¹ та ін.): **Проїшли** берегом метрів двісті-триста і зупинились на мальовничій місцині попід вербами (І. Лучук). **Uszedł** już spory kawałek brzegiem morza, kiedy społtrzegł niespodiewanie jakiegoś człowieka (D. Frey).

В українській мові це СЗ реалізує 7, а в польській 5 афіксів, продуктивністю відзначаються девербативи, утворені за допомогою таких префіксів: **про-** – 17 (51,5%) / **prze-** – 8 (23,5%), **у-** (непродуктивний) – 2 (7,6%) / **у-** – 13 (38,2%), **під-** (непродуктивний) – 1 (3 %) / **pod-** – 9 (26,4%). Девербативи з іншими словотворчими засобами характерні одній із мов і є малопродуктивні або непродуктивні: **пере-** – 4 (12,1%), **від-** – 4 (12,1%), **до-** – 1(3%), **в-** – 1 (3%), **z-(s-)** – 2 (5,8%), **wy-** – 2 (5,8%).

2. “За допомогою дії, названої дієсловом, подолати певний простір” (укр. *перелетіти* / *перелітати*³, *пройти*^{3а}, *перебрести* / *перебрідати*², *перемчати*¹, *проминути* / *проминати*^{1а} та ін.; пол. *przebrnąć*,

*przejechać / przejeżdżać*¹, *przegnać / przegonić*^{1b}, *przewiosłować*², *przejsć*^{1a} та ін.): Данте з Уліссеєм **перейшли** через галявину з трьома пеньками і незабаром були вже на узліссі (І. Лучук). Skrzetuski **przeplynał** staw... (H. Sienkiewicz).

На підставі обстеження найбільш авторитетних словників обох зіставляваних мов слід констатувати той факт, що українських дієслів більше, ніж польських (див. таблицю 2). Це можна пояснити тим, що українські префікси **про-** і **пере-** виконують більшу кількість функцій, ніж відповідний польський афікс **prze-**.

Другу особливість української мови у межах цього значення репрезентують деривати із значенням “подолати певний простір з одного кінця в інший” (*пройти, проходити*^{3a}, *пробігти / пробігати*^{1b}, *проплисти, пропливти / пропливати*^{2a}, *перескочити / перескакувати*³, *перескакати*).

Аналізоване СЗ у зіставляваних мовах реалізовано за допомогою одного продуктивного префікса: **пере-** – 8 (38%) / **про-** – 6 (28,5%) / **prze-** – 11 (91,6%); інші засоби непродуктивні: **з-(с-)** – 4 (19%) / **z-** – 1(8,3%) або властиві одній із мов: укр. **від-** – 2 (9,5%)

3. “За допомогою дії, названої дієсловом, обійти в усіх напрямках який-небудь простір або відвідати багато місць” (укр. *віходити*¹, *оббігти / оббігати*³, *з’їздити*², *злітати*¹, *вілазити, віповзати* та ін.; пол. *obejść, obchodzić*^{1c,d}, *wybiegać / wybiegiwać*^{2c}, *zjeździć*¹, *złazić*², *objechać / objeżdżać*² та ін.): Одна з’явилася на Хрещатику, щоб дописати свої мемуари, **об’їздила** весь світ... (П. Загребельний). Tatarzy ...wkrótce zjawili się na powo i hańkując **obiegali** cały obóz... (H. Sienkiewicz).

Характерна особливість польських дієслів із цим значенням полягає в тому, що значення “обійти в усіх напрямках певний простір” і “відвідати багато місць” у польських лексикографічних джерелах (SJPK, SJPD, SWJP) на рівні лексико-семантичних варіантів, як правило, розмежовано у дві різні семми. Натомість ці значення у двох джерелах української мови (СУМ, ВТССУМ) в більшості випадків поєднано в одну семму і дуже рідко (тільки в одному випадку) розмежовано. Пор.:

обійти, обходити – 3. У різних напрямках проходити який-небудь простір, відвідуючи багато місць [СУМ, т. 5];

обходити – ходячи, побувати скрізь, у багатьох місцях [СУМ, т. 5].

oblecieć / oblatać – 2. Unosząc się w powietrzu, *przelecieć* w różnych kierunkach (ptak lasek oblatywał);

5. *Obiec* w różnych kierunkach; *biegając, przebyć, obejść* (obleciałem całe miasto);

6. *Biegając, zwiedzić* a. *poodwiedzać, obiec, obieść* (obleciałem wszystkich znajomych) [SJPK, t. 3].

Obejść, obchodzić – 1. c) *chodząc, zwiedzić; przejść* w różnych kierunkach.

d) mał używany: chodząc, odwiedzić wielu a. wiele miejsc z kolej [SJKP, t. 3].

Досліджувані девербативи реалізують значення “обійти в усіх напрямках” за допомогою префікса **ви-** (43,3%) або 11 дієслів / **wy-** (9%) або 1 дієслово, **з-(с-)** – 7 (26,9%) / **z-(s-)** – 4 (36,3%), **об-** 6 (23%) / **ob-** 4 (36,6%); інші афікси є непродуктивні: **по-** – 1 (3%) / **po-** – 3 (12%). Окремі афікси наявні тільки в одній із мов: укр. **з-...-ся** – 1 (3%), **роз-...-ся** – 1 (3%).

В обох зіставлюваних мовах значення “відвідати багато місць” реалізують 5 афіксів, серед яких продуктивними є префікси **об-** – 12 (36,3%) / **ob-** 10 (40%), **з-(с-)** – 5 (15,1%) / **z-(s-)** – 7 (28%). Продуктивними в одній із мов і непродуктивними в іншій є префікси **ви-** – 7 (21,2%) / **wy-** – 2 (8%), **пере-** – 6 (18,1%) / **prze-** – 1 (4%). Девербативи з іншими словотворчими засобами є непродуктивні: **по-** – 1 (3%) / **po-** – 3 (12%) або характерні одній із мов – укр. **роз-...-ся** – 1 (3%), **з-...-ся** – 1 (3%).

Таблиця 2

Порівняльна типологія СЗ української і польської мов

Значення девербативів	українська мова		польська мова	
	к-ть	%	к-ть	%
Рух протягом певного часу	91	31,3	55	32,9
Інгресивність	59	20,3	24	14,3
Відвідати багато місць	33	11,3	25	14,9
Подолати певну відстань	33	11,3	34	20,3
Оббігати простір у всіх напрямках	26	8,9	11	6,5
Подолання певного простору	21	7,2	12	7,1
Переміщати(ся) багато разів	17	5,8	–	–
Фінітивність	10	3,4	6	3,5
Всього	290	100	167	100

Умовні скорочення

- СУМ – Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- СУМГ – Словарь української мови / за ред. Б. Д. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1–4.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Г. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТГ “Перун”, 2001. – 1440 с.
- SJPD – Słownik języka polskiego / red. naczelny W. Doroszewski. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1958–1969. – Т. 1–11.
- SJKP – Słownik języka polskiego / pod red. I. Karłowicza i in. –

- Warszawa : Wyd-wo Kasy im. Minowskiego, 1900–1933. – Т. 1–8.
- SWJP – Słownik współczesnego języka polskiego. – Warszawa : Wiedza, 1996. – 1393 s.
- MSJP – Mały słownik języka polskiego / pod red. S. Skorupki та in. – Warszawa : PWN, 1969. – 1034 s.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басиров Ш. Р. Типология дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. Т. 1) / Ш. Р. Басиров. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – 333 с.
2. Булатова Р. В. Глаголы движения в сербохорватском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Р. В. Булатова. – М., 1964. – 24 с.
3. Венедиктов Г. К. Глаголы движения в болгарском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Г. К. Венедиктов. – М., 1963. – 23 с.
4. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. – М. : Междунар. отношения, 1977. – 264 с.
5. Грицик Н. И. Глаголы со значением приближения в украинском языке в сопоставлении с русским : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Н. И. Грицик. – К., 1981. – 23 с.
6. Грицик Н. И. Дієслова наближення з префіксом при- у зіставленні з російськими / Н. И. Грицик // Мовознавство. – 1979. – № 6. – С. 70–75.
7. Ибрагимова В. Л. Семантика русского глагола. Лексика движения : учебн. пособие / В. Л. Ибрагимова. – Уфа : Башк. ун-т, 1988. – 80 с.
8. Калиущенко В. Д. Типология отыменных глаголов / В. Д. Калиущенко. – Донецк : Донеччина, 1994. – 422 с.
9. Лесюк М. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / М. П. Лесюк. – К., 1982. – 24 с.
10. Мельчук И. А. Курс общей морфологии / И. А. Мельчук. – М. ; Вена : Языки русской культуры, 1998. – Т. 2. – Часть вторая : Морфология. – 544 с.
11. Переход О. Б. Глаголы движения и перемещения в белорусском и русском языках : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / О. Б. Переход. – Минск, 1989. – 23 с.
12. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
13. Сенів М. Г. Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень: (на матеріалі латинської мови) / М. Г. Сенів. – Донецьк : Донеччина, 1997. – 384 с.
14. Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М. : Наука, 1987. – 272 с.
15. Усатенко Т. Ф. Глаголы перемещения современного украинского литературного языка : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Т. Ф. Усатенко. – Львов, 1970. – 24 с.
16. Хамидуллина А. М. Словообразовательные парадигмы глаголов движения (внутриглагольная деривация 2 такта порождения) / А. М. Хамидуллина // Исследования по семантике : межвуз. научн. сб. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1975. – Вып. 1. – С. 93–107.

17. Bojar Bożena. Opis semantyczny czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem / Bożena Bojar. – Warszawa : Wyd-wo Un-tu Warszawskiego, 1979. – 258 s.

18. Polski prefiks czasownikowy prze- a serbsko-chorwackie pre- i pro- (proba konfrontacji) / Vera Mitrinović // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. – Warszawa : PWN, 1991. – T. 29. – S. 133–143.

19. Striekałowa Zofia. Budowa słowotwórcza czasowników ruchu we współczesnej polszczyźnie / Zofia Striekałowa // Poradnik językowy. – Warszawa : PWN, 1962. – № 5 / 6. – S. 205–235.

Селіванова О. О.

(м. Черкаси, Україна)

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОДІВ ЛІНГВІСТИКИ

У сучасному мовознавстві термін «метод» не отримав однозначного трактування. Як зазначає М. Кочерган, метод «використовують у загальнонауковому, філософському значенні, у спеціально науковому, тобто такому, яке стосується окремої галузі науки і, врешті-решт, у значенні, яке збігається зі значенням терміна «методика» [10, с. 207]. Дослідники відмічають невпорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису [4, с. 14; 7, с. 4]. Причинами цього є насамперед ототожнення пізнавального та процедурного компонентів лінгвометодології, попри те, що традиційним й усталеним є поділ методів дослідження мови на загальні та спеціальні: перші являють собою узагальнені теоретичні установки та принципи, зумовлені відповідною методологією, другі розглядаються як окремі прийоми, методики, операції, що спираються на загальні установки й методологічні принципи [15]. Саме в такій диференціації й закладена суперечність, адже не можна розділити явища різного порядку та статусу, оскільки загальні методи є епістемологічною площиною дослідження, а спеціальні методи лежать в інструментальній площині аналізу об'єкта. Безперечно, спеціальні методи певним чином визначаються методологічними настановами дослідження: «Від філософії крізь її методологію проходить лінія зв'язку з теорією й методологією конкретної науки, на основі чого зв'язок між філософською методологією і спеціальними методами не є прямим, але очевидним» [10, с. 208].

У даному випадку найбільш прийнятною нам здається концепція В. Кодухова, який розмежував три складових частини теорії методу: спосіб пізнання (метод пізнання), сукупність науково-дослідницьких прийомів (спеціальні методи) і сукупність правил аналізу (прийоми аналізу) [9]. Така диференціація розділяє спосіб пізнання, що в термінах нашої концепції є методологією, метод і прийом. Метод, безперечно, пов'язаний із методологією як способом пізнання і вписується до відповідної наукової

парадигми. З огляду на це М. Алефіренко трактує метод як «сукупність дослідницьких прийомів, методик й операцій, що використовуються для досягнення дослідницьких завдань відповідно до певної лінгвістичної теорії і принципів (методології) пізнання» [1, с. 395]. Однак метод може суттєво коригуватися внутрішніми зв'язками різних методологій у межах парадигми і міжпарадигмальними зв'язками (наприклад, порівняльно-історичний метод мав відмінності у процедурах у період домінування генетичної парадигми й набуває нових ознак у таксономічній і функціональній парадигмах).

Отже, метод кваліфікуємо в широкому розумінні як спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності науковця з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки; або у більш звуженому значенні – як систему процедур вивчення об'єкта дослідження та / або перевірки отриманих результатів. У другому значенні метод здебільшого ототожнюється з терміном «методика». Нерідко методику розглядають як конкретне застосування загальноприйнятого методу відповідно до мети й завдань дослідження. Наприклад, у руслі концептуального аналізу може здійснюватися реконструкція лише ядерного компонента концепту або його культурного шару, або метафоричних моделей.

Метод має певні процедури дослідження, які називають прийомами (наприклад, прийомом компонентного аналізу може бути дистрибутивний аналіз, аналіз опозицій, процедура членування словникових дефініцій тощо; прийомом концептуального аналізу може бути етимологічний, зіставний, морфемний аналіз). Прийом може мати статус методу залежно від забезпечення ним конкретного результату дослідження. Якщо процедура є лише етапом іншого методу як системи, спрямованої на досягнення запрограмованого результату, вона кваліфікується як прийом. М. Алефіренко розглядає ще й операцію як окрему дослідницьку дію в ряду інших йому подібних [1, с. 328]. Із цим можна погодитися, адже деякі прийоми можуть мати відповідні ланки процедур (наприклад, опозиційний аналіз передбачає насамперед формування певного поля або вибірки, до якої застосовуватиметься матриця протилежних ознак або з якої такі ознаки виокремлюються; компонентний аналіз містить операцію встановлення комбінаторного набору валентних слів і т. ін.).

Щодо диференціації методів як способів дослідницької діяльності, то найбільш придатним у мовознавстві є їхній поділ на загальні, які є дослідницькими операціями з явищами об'єктів будь-якої науки, і лінгвістичні, що застосовуються саме в лінгвістиці з метою вивчення її об'єкта та предмета. До загальних методів належать спостереження, індукція, дедукція, гіпотеза, аналіз, синтез, таксономія, порівняння, формалізація, ідеалізація, експеримент, фальсифікація, моделювання тощо. Спостереження є

цілеспрямованим сприйняттям, зумовленим завданням пізнавальної діяльності, головною умовою якого є максимальна об'єктивність, що контролюється шляхом повторного спостереження або застосування інших методів. Одним із різновидів спостереження є інтроспекція – самоспостереження; панівний метод у психології XIX ст., що в першій половині XX ст. був відкинтий як ознака неістинних ідеалістичних ідей, зокрема, у біхевіоризмі. У лінгвістиці самоспостереження на підставі інтуїції дослідника є доволі поширеним і найбільш простим шляхом перевірки гіпотез, однак головним недоліком інтроспекції є її суб'єктивність, що може призвести до неправильної оцінки досліджуваних фактів. До того ж інтроспекція може зумовити канонізацію власної гіпотези й неусвідомлену підгонку під неї матеріалу.

Індукція розглядається як метод узагальнення результатів окремих конкретних спостережень й експериментів (шлях від конкретного, одиничного до загального). У мовознавчих дослідженнях індуктивні методи застосовуються при створенні різних класифікацій мовних явищ, вивченні синкретизму, універсалій, типології та характерології мов. Дедукція є методом переходу від загальних тверджень до конкретного умовиводу, знань про одиничне, що перебувають у логічних відношеннях слідування. У лінгвістиці дедуктивні методи використовуються щодо встановлення статусу різних мовних одиниць, належності їх до певної частини мови, розряду, категорії за умови визначення загальної кваліфікації ознак статусу, частини мови, розряду, категорії і т. ін.

Гіпотеза є побудовою припущення щодо ознак, закономірностей, способів існування і т. ін. досліджуваного об'єкта. Вона є варіантом можливого розв'язання проблеми, висувається апріорно й потребує перевірки й підтвердження. Подальший аналіз проблеми підтверджує гіпотезу, перетворюючи її на наукову теорію, або спростовує її, хоч існують гіпотези, які не можна підтвердити чи спростувати. Вони так і залишаються гіпотезами (наприклад, гіпотези походження мови, ностратичної макросім'ї, нативізму) Аналіз і синтез як загальнонаукові методи являють собою діалектичну єдність протилежностей: перший передбачає розділення цілого на частини й опис кожної з частин і зв'язків між ними, другий – поєднання частин у цілісну систему. Таксономія є методом класифікації досліджуваних явищ і передбачає їхню диференціацію відповідно до принципів двозначної логіки за єдиним параметром. Класифікації можуть мати різні параметри. У такому випадку кожне явище матиме набір ознак, кожна з яких представлятиме лише один параметр диференціації, тобто скільки висунуто параметрів класифікації, стільки встановлюється диференціацій. За умови використання принципів багатозначної логіки кожна одиниця таксономії має комбінаторику ознак, причому деякі з них визначаються за принципом наявності / відсутності.

Порівняння використовується з метою вияву спільних і специфічних ознак двох явищ, розбіжностей між ними за певними параметрами. У мовознавстві порівняння є базою порівняльно-історичного, зіставного, типологічного й ін. методів. Формалізація як загальнонауковий метод ґрунтується на встановленні відповідності досліджуваних об'єктів, їхніх ознак і відношень до сталих, добре доступних для огляду й можливих для ототожнення матеріальних конструкцій, які дають змогу виявити й фіксувати сутнісні особливості предмета вивчення. Формалізація передбачає використання метамови опису. У мовознавстві такими метамовами є мови формальної логіки, мова семантичного запису, різні типи *lingua mentalis* (мови думки), зокрема, пропозиційна, фреймова, ситуаційного представлення і т. ін. Ідеалізація є процесом мисленнєвого творення ідеалізованих об'єктів на підставі припущення тотожності ідеальної моделі й реального зразка, формулювання ідеалізованих припущень. Вона представляє результат пізнавальної діяльності дійсного стану речей і є важливим засобом створення наукових теорій. У мовознавстві результатом ідеалізації є моделі семіозису, знака, комунікативної ситуації, дискурсу тощо.

Експеримент передбачає емпіричну перевірку гіпотези на практиці, розв'язання проблеми досвідним шляхом на підставі анкетування, опитування, вимірювання, статистичного аналізу й обробки отриманих результатів. У мовознавстві широко застосовується асоціативний експеримент, різні методики експериментальних фонетичних, психолінгвістичних, нейролінгвістичних досліджень. Фальсифікація полягає в навмисному висуненні хибної гіпотези задля встановлення об'єктивних закономірностей або взагалі доведення хибності гіпотези шляхом її емпіричної перевірки, адже всяка гіпотеза повинна припускати можливість свого спростування. Принцип фальсифікації є фундаментальним у методологічній концепції К. Поппера, який відкинув запропонований логічними позитивістами принцип верифікації, оскільки емпірична перевірка через її індуктивність не може служити остаточним доказом. Моделювання є сукупністю способів ідеалізації й абстрагування, аналізу й синтезу з метою мисленнєвого й формалізованого представлення об'єктів (оригіналів) дослідження та вивчення на підставі цього представлення відповідних явищ, ознак, процесів, зв'язків, передбачення та з'ясування закономірностей існування й функціонування об'єктів. Моделювання застосовується за умови неможливості чи ускладненості дослідження оригіналів у природному середовищі для визначення їхніх характеристик, оптимізації управління й користування об'єктами, для перевірки гіпотез тощо. Моделлю є будь-яка система, що має мисленнєве представлення, матеріально реалізується і має здатність заміщати об'єкт дослідження так, щоб його вивчення надало нову інформацію про цей

об'єкт [1, с. 14–15]. Метод моделювання попри всю його універсальність має певні обмеження. Ю. Апресян підкреслює, що успішно моделюються ті властивості об'єкта, які пов'язані з його структурною організацією. Він окреслює моделі мовленнєвої діяльності, моделі дослідницької діяльності лінгвіста та мета моделі (об'єктом моделювання є вже наявний лінгвістичний опис [2, с. 79, с. 99–113]. А. Баранов характеризує такі типи моделей теоретичної лінгвістики: компонентні (із чого складається X); прогностичні (передбачують поведінку X у різних обставинах); імітувальні (зовнішньо поводитися як X); діахронічні (як і чому змінюється X із плином часу) [3, с. 9].

Лінгвістичні методи використовуються з метою дослідження мови, продуктів мовлення та мовленнєвої діяльності, є спеціальними і мають власну специфіку, на відміну від методів інших наук. Процес упорядкування лінгвістичних методів мав два етапи: перший був становленням власне лінгвістичних методів, другий – використанням методів інших наук щодо аналізу мови та її продуктів, зважаючи на домінування принципу експансіонізму в мовознавчих дослідженнях і прагнення до всеєдності наукових знань, яке спостерігалось, вже починаючи з 20-х рр. ХХ ст. і набуло свого апогею у другій половині ХХ ст., хоч на застосуванні щодо лінгвістичних розробок доробку природничих наук, психології, логіки, математики й ін. ґрунтувалися окремі напрями науки про мову значно раніше.

Систематизація загальних лінгвістичних методів у мовознавстві здійснювалася відповідно до різних напрямів або аспектів мовознавства. Так, Б. Головін розрізняє вісім загальних методів лінгвістичного дослідження: описовий, порівняльно-історичний, історичний, зіставний, структурний, стилістичний, кількісний, автоматичного аналізу [5]. В. Кодухов називає основними лише три методи: описовий, порівняльний і нормативно-стилістичний, указавши на можливість варіювання залежно від особливостей досліджуваних явищ і конкретних завдань [9, с. 218]. У спеціальній праці, присвяченій методам лінгвістичних досліджень, як головні розглянуто лінгвогенетичні, лінгвогеографічні, структурні й типологічні методи [12]. У сучасних працях методи поділяються залежно від напрямів і способів аналізу мовних явищ. М. Алефіренко виокремлює методи лінгвістичної компаративістики (порівняльно-історичний, історико-порівняльний, зіставно-порівняльний), структуральні методи і лінгвостатистичний [1, с. 340–397]. Український мовознавець Ю. Карпенко розподіляє методи мовознавства за метою дослідження мови на описові (експериментальний, дистрибутивний, статистичний) і реконструктивні (порівняльно-історичний, метод внутрішньої реконструкції), за способом дослідження – на синхронічні й діахронічні; за шляхами досягнення мети – на індуктивні й дедуктивні [8, с. 16–17]. Л. Іванова мовознавчі методи

диференціє на описовий, порівняльний, зіставний, функціональний і математичні [6, с. 229–301]. М. Кочерган розрізняє описовий, порівняльно-історичний, метод лінгвістичної географії, зіставний, структурний, соціолінгвістичні, психолінгвістичні й математичні методи [11, с. 360–404].

Аналіз різноманітних типологій методів лінгвістики встановив деякі закономірності: 1) не викликає сумнівів існування порівняльно-історичного, структурних і математичних методів, що зумовлено чіткою парадигмальною прив'язкою двох перших і конкретним процедурним характером останнього; 2) описовий метод або ототожнюється зі структурними або тлумачиться як дескриптивний за способом репрезентації; 3) порівняльний і зіставний методи здебільшого розділяються через діахронічність першого й синхронічність другого; 4) маргінальні галузі лінгвістики формують власний спектр методик, які не завжди отримують статус окремого методу; 5) нерідко загальні методи змішуються зі спеціальними, властивими саме мовознавству; 6) списки методик у складі методів переважно є неповними.

На нашу думку, найбільш загальними лінгвістичними методами, які можна назвати парадигмальними, оскільки вони позначили зміну доміанти наукових парадигм, є порівняльно-історичний, структурний, функціональний і конструктивний методи. Кожний із цих методів має розгалужену систему методик дослідження й опису мови. До того ж окремими методами мовознавства (міжпарадигмальними) можна вважати такі, що ґрунтуються на поєднанні методологічних засад парадигмальних методів, однак виокремлюються за специфікою процедур чи за загальним підходом до аналізу мовних явищ. Так, типологічний і зіставний методи перенесли процедури порівняння на зіставлення різних мов у розрізі синхронії, властивої структурним методам, тобто виникли на межі двох наукових парадигм. Описовий метод можна віднести як до структурних, так і до функціональних методів за принципом синхронічного опису.

У зв'язку зі становленням маргінальних галузей мовознавства реєстр його методів значно поповнився за рахунок психолінгвістичних, соціолінгвістичних й етнолінгвістичних методик, які ми кваліфікуємо як маргінальні, зокрема, це методи асоціативного експерименту, лінгвогеографії, доповнення, опитування, прослуховування звукозаписів, анкетування, тестування, інтерв'ювання із залученням лінгвостатистичних методів (лінгвостатистичного експерименту, факторного, кореляційного аналізу).

Чимало методів і методик сучасної лінгвістики є комплексними і комбінують процедури багатьох базових методів і методик маргінальних галузей. Приміром, концептуальний аналіз застосовує етимологічний, компонентний, дистрибутивний, валентнісний, контекстологічний,

текстово-інтерпретаційний аналіз, процедури конструктивного методу, методику асоціативного експерименту, можливо, опитування, анкетування, спостереження тощо. Отже, всі методи сучасного мовознавства можна диференціювати на парадигмальні, міжпарадигмальні, маргінальні й комплексні, або комбіновані [13; 14]. Загалом процедурне поле сучасної лінгвістичної методології можна кваліфікувати як комбіноване, комплексне. Розвинутий методологічний інструментарій сучасної лінгвістики й експансіоністські тенденції науки в цілому сприяють більшій об'єктивності й достовірності досліджень такого багатовимірного й динамічного феномена, яким є природна мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, Наука, 2005. – 416 с.
2. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1966. – 230 с.
3. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику : учебное пособие / А. Н. Баранов. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.
4. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика : учебное пособие / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
5. Головин Б. Н. Введение в языкознание / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1983. – 231 с.
6. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию / Л. П. Иванова. – К. : Освіта України, 2006. – 312 с.
7. Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований : учебное пособие / Л. П. Иванова. – К. : ИСДО, 1992. – 88 с.
8. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : підручник / Ю. О. Карпенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 334 с.
9. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1974. – 303 с.
10. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 288 с.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
12. Общее языкознание : методы лингвистических исследований. – М. : Наука, 1973. – 318 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

КАТЕГОРІЇ ЛЮБОВНОГО ДИСКУРСУ

У сучасній дискурсологічній парадигмі дискурс визначається як складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який детермінується його соціокультурними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими чинниками, по-друге, має лінгвістичну та екстралінгвістичну структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який будується впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом та інтерпретується його реципієнтом [4, с. 18].

В залежності від сфери функціонування розрізняють такі різновиди дискурсу, як політичний, діловий, екологічний, електронної комунікації, сімейного спілкування тощо. В окремий вид дискурсу слід виділити і дискурс спілкування між закоханими або **любвний дискурс**. Термін «любвний дискурс» зустрічається у праці Р. Барта «Фрагменти любвного дискурсу». Автор визнає кохання насамперед мовленнєвим феноменом, особливим типом дискурсу. За Р. Бартом, кохання – це дискурс, про що свідчить сама назва його книги «Fragments d'un discours amoureux» (букв.: фрагменти дискурсу закоханого) [1].

До категорій любвного дискурсу на основі семи ознак текстуальності (когезії – формально-граматичної зв'язності тексту, когерентності – змістовної зв'язності тексту, інтенціональності, інтерпретованості, інформативності, ситуативності, інтертекстуальності), за В. І. Карасиком, відносимо: конститутивні, жанрово-стилістичні, змістовні і формально-структурні категорії [2, с. 235].

Конститутивні категорії. Любвний дискурс являє певну єдність смислу, тематики і стилю, реалізовану з метою досягнення комунікативних завдань. Тематична єдність являється одним із визначальних елементів структури дискурсу, що забезпечує його стабільність. Аналізуючи любвний дискурс, можемо виділити у ньому архитему «кохання». Під терміном «архитема» розуміємо найбільш загальну абстрактну семантику дискурсу, яка слугує базою для утворення окремих і конкретних дискурсів (залицяння, освідчення у коханні, стосунки між закоханими, подарунки, компліменти і т. п.).

Жанрово-стилістичні категорії характеризують тексти в плані їхньої відповідності функціональним різновидам мовлення, стильової належності, жанровому канону (стереотипу породження і сприйняття мовлення у специфічних повторюваних умовах), клішованості, ступеню згорненості / розгорненості тексту [2, с. 254]. Так, типовими жанрами любвного дискурсу вважають любвне листування, освідчення в коханні

та пропозицію руки і серця. До периферійних відносять службовий роман, любовні ворожіння, заговори, анекдоти та ін. [3, с. 27].

Основним жанрам любовного дискурсу властиві фатичність, емоційний контакт, часто неконвенційність та ситуативна зумовленість, креативність, а також яскраве гендерне забарвлення. Характерною рисою мовлення романтичних закоханих є вживання „естетичної” та позитивно-оцінної лексики, що вживається стосовно фізичної або духовної краси об’єкта кохання. Стиль, як правило, є піднесеним. Частотним є використання екскламативів, що виражають ентузіазм, засліплення, захоплення, проєкцію щасливого майбутнього. Мовленню романтичного кохання чужою є іронія. Невід’ємною складовою частиною любовного мовлення є комплімент.

Змістовні категорії розкривають смисл тексту. Для нашого дослідження актуальними є адресативність, модальність, інтертекстуальна орієнтація, комунікативна зрозумілість [2, с. 258] категорії.

Так як спілкування закоханих по своїй суті є діалогічним, фактор адресата стає пріоритетним. У любовному дискурсі відкреслюється одиничність, ексклюзивність об’єкту кохання. Зокрема, це може відбуватись за допомоги вживання означеного артиклю як частини предикату дейктика YOU. В якості іменної частини складного присудка вживаються лексеми загальної семантики (*man, woman, one*, тощо). Метою цього прийому є показ унікальності об’єкта кохання у відповідній категорії: *You are truly the woman, the partner and the wife I have only dreamed of until now. You are so «The Man». You are «The One», the only one, the man I love.*

Фактор адресата також тісно пов’язаний із поняттям комунікативного лідерства. У ситуації спілкування комунікативним лідером буде той, хто регулює процес комунікації, спрямовуючи його на досягнення поставлених комунікативних цілей. Так, у любовному персуазивному дискурсі лідером буде суб’єкт переконання, той хто вибудовує процес комунікації таким чином, щоб переконати партнера, наприклад, в істинності своїх почуттів.

Під категорією модальності розуміють ставлення до дійсності в уявленні мовця [5]. Оцінка мовцем змісту висловлення з позиції реальності / ірреальності, можливості, необхідності чи бажаності, ступінь впевненості у повідомлюваному, емоційна та якісна оцінка змісту висловлення – характеристики, які можна застосовувати не тільки до учасників дискурсу, але й до самого дискурсу в цілому. У любовному дискурсі категорія модальності проявляється також під час завірянь у істинності почуттів, у використанні персуазивних стратегій. Цей тип

дискурсу є емоційно насиченим. Лексеми, які позначають різні позитивні емоційні стани людини (*elation, happy, content, passion, dreaming, adoring*), аспекти чуттєвості (*sensuality, temptation, alluring, desire, lascivious*), сенсорне сприйняття (*vision, seeing, tasting*), особливо тактильне (*touching, holding, embracing, kisses, velvet*), а також позитивно-оцінні іменники та прикметники-дескриптори об'єкту кохання (*angel, darling, beautiful, gorgeous, innocent*), та лексеми на позначення особливих семіотичних елементів романтичної ситуації (*rose, stars, rainbow*) справляють надзвичайно позитивний вплив на адресата.

Інтертекстуальність як категорія найбільш характерна для художнього дискурсу. Але динамічна (мовленнєва) основа будь-якого дискурсу і комунікативна міна ролей співрозмовників передбачають, що окремі елементи різноманітних дискурсів можуть взаємопроникати один в одного, створюючи таким чином певне смислове навантаження. У любовному дискурсі інтертекстуальність проявляється у цитуванні рядків із віршів про кохання, вдалих фраз із кінофільмів, передач, книг, що створює певну романтичну атмосферу і сприяє досягненню комунікативної мети.

Формально-структурні категорії характеризують спосіб організації тексту, сюди належать: композиція, членованість, когезія [2, с. 276].

Формально-структурні категорії дискурсу розглядаються у безпосередньому зв'язку із семантико-прагматичними і жанрово-стилістичними категоріями.

Таким чином, любовний дискурс являє складний соціолінгвістичний феномен, який детермінується соціокультурними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими чинниками і характеризується конститутивними, жанрово-стилістичними, змістовними і формально-структурними категоріями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Фрагменты речи влюблённого / Р. Барт. – Ад Маргинем, 2002. – 432 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Колоян Д. Л. Ухаживание как тип коммуникативного поведения : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Колоян Дина Леонидовна. – Волгоград, 2006. – 247 с.
4. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище / К. Серажим. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.
5. Хлевава Ю. А. Типы модальных значений. [Електронний ресурс] / Ю. А. Хлевава // Вестник Амурского государственного университета. – 1999. – Вып. 7. – Режим доступа до матеріалів : http://www.amursu.ru/vestnik/7/9_7_99.html.

СИСТЕМНОСТЬ ЛЕКСИКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АССОЦИАЦИИ

Признание возможности исследования лексики как системы предполагает некую методологию, в соответствии с которой таковое исследование будет осуществляться. Распределение слов по лексико-семантическим парадигмам базируется на интегрально-дифференциальных отношениях. Различные объединения слов, в той или иной степени близких в смысловом отношении, были описаны как в теоретических работах (Ю. Д. Апресян, Ю. Н. Караулов, А. М. Кузнецов, М. М. Покровский, А. А. Уфимцева, Д. Н. Шмелев и др.), так и в лексикографических трудах (тезаурусы, идеографические словари, словари синонимов, антонимов, омонимов и др.)

Термин *ассоциация* часто используется в языке науки – в химии, астрономии, ботанике и, естественно, в психологии. В семасиологии первыми заговорили об ассоциациях представители психологического направления (В. Вундт), объяснявшие изменения значения общими законами ассоциации. В ходе изучения лексического значения выдвигались различные гипотезы с учетом ассоциативных законов, например, в связи с проблемой связи слова и обозначаемого (Ст. Уллманн) или же в связи с изучением структуры значения слова, в частности, его коннотаций (Э. Велландер).

Вследствие открытого и динамичного характера лексической системы и обусловленности ее развития как собственно лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами, встает вопрос о необходимости учета в ходе исследования лингвистических процессов реального субъекта речемыслительной деятельности – человека с его жизненным опытом, системой ценностей, суммой знаний, коммуникативными потребностями.

Многочисленные исследования показали, что межсловные парадигмы представляют собой объединения слов на основе ассоциаций сходства, они обнаруживают системность лексики «в разных измерениях», иллюстрируя многообразие тех ассоциаций, которые группируют и поляризуют лексику, становясь основой парадигмы.

Так, в энциклопедическом словаре «Языкознание» термин *парадигма* (< греч. *paradeigma* – пример, образец) определяется как «любой класс лингвистических единиц, противопоставленных друг другу и в то же время объединенных по наличию у них общего признака или вызывающих одинаковые ассоциации...» (здесь и далее подчеркнуто нами – Т. С.) [11, с. 366]. В «Словаре лингвистических терминов» О. С. Ахмановой вокабула *парадигматика* подается с синонимом «ассоциативный план» [1, с. 324], а, согласно теории Ф. де Соссюра, описать механизм языка можно через

отношения, которые сводятся либо к синтагматическим, либо к тем, которые он называл ассоциативными (позднее Ельмслев предложил название «парадигматические»): «Вне процесса речи слова, имеющие между собою что-либо общее, ассоциируются в памяти так, что из них образуются группы, внутри которых обнаруживаются весьма разнообразные отношения» [7, с. 120]. Д. Н. Шмелев также говорит о линейных (синтагматических) и ассоциативных (парадигматических) внутриязыковых отношениях двусторонних единиц» [10, с. 191]. Из сказанного следует, что парадигматические отношения – это отношения, построенные на определенных ассоциациях.

Еще Ф. де Соссюр утверждал, что ассоциация может сближать слова, связанные между собою только по смыслу [7]. Таким образом, источником образования ассоциаций служит значение, непосредственно присущее слову.

Практически бесспорным в лексикологии является признание связей между лексико-семантическими вариантами (ЛСВ) многозначного слова как ассоциативно-семантических: «значения многозначного слова объединяются в семантическое единство благодаря определенным отношениям, которые существуют между ними на основе общих семантических ассоциаций (метафора, метонимия, функциональная общность)» [10, с. 71]. Л. А. Новиков выделяет два вида многозначности: ассоциативную (или семасиологическую), при которой «...связь значений (ЛСВ) ...основана только на ассоциативном признаке (их языковой мотивированности), который вскрывается в толковании этих значений в виде общих компонентов...» [5, с. 203] и ассоциативно-понятийную (или семасиолого-ономасиологическую), «когда значения слова связаны не только ассоциативным признаком, но и общими содержательно-понятийными компонентами, т. е. элементами сигнификативного (здесь и выше выделено автором – Т. С.) характера» [там же, с. 204].

Дискуссионным в языкознании является вопрос об омонимии, поскольку многие исследователи даже не относят это явление к парадигматике слова. Так, еще Ш. Балли утверждал, что «значения омонимов воспринимаются как разнородные и не связанные друг с другом никакими ассоциативными связями» [2, с. 191]. Аналогичного мнения придерживается Д. Н. Шмелев: «...значения слов-омонимов отражают явления действительности независимо друг от друга, между ними не существует какой-либо ассоциативной связи» [10, с. 81] и М. И. Фомина: «слова-омонимы характеризуются прежде всего тем, что они соотносятся с тем или иным явлением действительности независимо друг от друга, поэтому между ними не существует никакой ассоциативно-понятийной связи, свойственной разным значениям многозначных слов» [8, с. 56].

Если признать критерием разграничения упомянутых явлений присутствие либо отсутствие ассоциативной связи, то омонимию можно причислить к парадигматическим явлениям формально-семантического порядка, когда ассоциация возможна на уровне формы.

Ассоциативная связь имеет место и в синонимической парадигме. Общеизвестным является тезис о семантическом признаке (тождественность либо близость значений) как об интегральном и о различии в звучании (написании) и функционально-стилевом употреблении как о дифференциальных признаках. Наличие у синонимов общего семантического признака, который может послужить основой для взаимных ассоциаций, возвращает нас к теории Аристотеля, а именно – к ассоциации по сходству как одному из четырех типов ассоциаций.

Отношения членов СП определяется законом смысловых ассоциаций. Например, критерием при выборе опорного слова является характер его значения. Чем четче граница этого значения, чем меньше у него ассоциаций с другими значениями этого же слова, тем больше оснований для выбора его в качестве доминанты. Этот же закон объясняет способность слов иметь несколько соотносимых значений в пределах синонимического ряда: «параллельные значения слов-синонимов являются закреплением в языке закона смысловых ассоциаций, в силу которого слова со сходным значением могут иметь сходную семасиологическую историю и новое значение слова распространяется на другие слова данной семантической сферы» [9, с. 182].

В отношении антонимии и ее связи с ассоциациями лексикологи единодушны: подавляющее их большинство полагают, что связь между членами АП основана на ассоциации. Возвращаясь к Аристотелю, отметим, что изначально противоположные значения были обнаружены в речи по ассоциациям (благодаря субъективному опыту человека). Ш. Балли противопоставлял явления омонимии и антонимии: в отличие от омонимов антонимы проявляются на фоне одного общего понятия: «эти противоположные значения ассоциируются (выделено нами – Т. С.) с именем одного и того же понятия», – отмечал швейцарский лингвист.

В отечественном языкознании еще Л. А. Булаховский утверждал, что «ассоциация по противоположности (предполагающая одновременно наличие сходства в каком-то отношении) лежит в основании различения антонимов – слов с противоположным значением» [8, с. 126]. Л. А. Новиков причислил ассоциации по контрасту «к числу важнейших ассоциаций, указывающих на тесную связь слов в лексико-семантической системе языка» [4, с. 19]. Е. Н. Миллер в ходе исследования антонимии приходит к выводу о существовании сильной семантической связи между членами АП и об их способности вызывать в сознании наиболее устойчивые ассоциативные связи: «Антонимы возникают,

функционируют, развиваются в речи, образуют антонимичные оппозиции, потенциальную антонимичность – ассоциативное соположение (выделено автором – Т. С.) противоположных значений» [3, с. 203].

Паронимы как феномен лексической системы русского языка привлекли внимание лингвистов значительно позже, чем упомянутые выше парадигмы. «Структурное сходство паронимов обуславливает их известную смысловую соотносительность» [12, с. 368]. Возвращаясь к теории Ф. де Соссюра, отметим, что одним из видов ассоциаций лингвист называет ассоциации на основе общего корня [7].

Не все исследователи признают тематическую классификацию лексики, характеризуя ТГ как «некую систему слов, объединенных на основе критериев нелингвистических, внелингвистических, нередко – на основе их ситуативной смежности» [6, с. 8]. Многие известные лингвисты противопоставляют понятия ЛСГ и ТГ, постулируя наличие общности языковых значений членам ЛСГ и наличие экстралингвистической общности членам ТГ. По нашему мнению, объединение лексем в тематические парадигмы все же имеет лингвистические основания: к одной ТГ относятся слова, имеющие в своем значении интегральную гиперсема, которая называет понятия одного уровня обобщения. Данная гиперсема обычно является основой для возникновения взаимных ассоциаций.

На тематических связях основывается и гиперо-гипонимическая парадигма. Предпосылкой для возникновения ассоциаций между членами данной парадигмы является отношение общего и частного, универсальное для человеческого мышления.

Из вышесказанного следует, что психологические и психолингвистические приемы исследования лексико-семантической системы языка (например, методика свободной ассоциации) позволят существенно дополнить картину, которая получается в результате изучения значений слов с помощью собственно лингвистических методов (компонентного, дистрибутивного анализа и т. п.), поскольку направлены они не на анализ отдельных слов, а на установление отношений между ними. При этом могут быть обнаружены такие компоненты значений, которые не выявляются с помощью лингвистических методик, что определяет перспективу данного исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : “Советская энциклопедия”, 1969. – 607 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли ; [пер. с франц Е. В. и Т. В. Вентцель]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1955. – 416 с.
3. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е. Н. Миллер. – Изд-во Саратов. ун-та. – 1990. – 222 с.
4. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке : семантический анализ противоположности в лингвистике / Л. А. Новиков. – М., 1973. – 290 с.

5. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков // Избранные труды. – М. : Изд-во РУДН. – 2001. – Т. I. Проблемы языкового значения. – 672 с.
6. Новикова Н. С. Тематическая группа как семантический компонент текста / Н. С. Новикова // Русский язык в национальной школе. – 1985. – № 5. – С. 8–13.
7. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1999. – 426 с.
8. Фомина М. И. Современный русский язык. Лексикология / М. И. Фомина. – М. : Высшая школа, 1983. – 335 с.
9. Цыганова В. Н. Синонимический ряд / В. Н. Цыганова // Очерки по синонимике современного русского литературного языка / [отв. ред. А. П. Евгеньева]. – М. – Л., 1966. – С. 167–184.
10. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
11. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.

*Сніцар В. П.
(м. Київ, Україна)*

**МЕТОДИ КОНТРАСТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(на матеріалі термінології кримінального права англійської
та української мов)**

Розвиток сучасних наук, гуманітарних і природничих, вимагає вдосконалення їх термінологічних систем, а отже, дослідження проблем становлення та розвитку, лінгвістичних особливостей, семантики, дериваційних процесів та стилістичного функціонування галузевих термінологій. Дослідження галузевих терміносистем з метою їх вдосконалення, упорядкування, стандартизації та уніфікації є одним з провідних напрямів у сучасному термінознавстві. Оскільки регулятивом всіх сфер суспільного життя є право, юридична мова, яка їх обслуговує, набуває великого значення, а вивчення юридичної термінології у контрастивному аспекті допомагає глибше проникнути в суть специфіки термінологічної системи кожної з досліджуваних мов.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю комплексного вивчення термінології права, закономірностей її становлення, розвитку та функціонування, оскільки це є передумовою уніфікації та нормалізації будь-якої термінології. Контрастивне дослідження юридичної термінології англійської та української мов сприяє встановленню спільного й відмінного в засобах відображення досліджуваними мовними спільнотами понять права, дозволяє підібрати адекватні міжмовні лексичні еквіваленти для ефективного перекладу юридичних термінів порівнюваних мов, підвищує результативність

міжнародної комунікації в галузі юриспруденції.

Метою дослідження є опис технологій та методик, що застосовуються в контрастивних дослідженнях юридичної термінології англійської та української мов, зокрема термінології кримінального права, що дозволяє проаналізувати умови становлення, розвитку та структурно-семантичні особливості термінів досліджуваних мов.

На кінець ХХ століття припадає формування нових наукових галузей, у тому числі і в лінгвістиці, що пов'язується з “необхідністю поступового наближення до якісно нових наукових вимірів сприйняття світу” [7, с. 50]. На основі принципів зіставного мовознавства у дев'яності роки ХХ ст. формуються основні напрямки нової термінознавчої дисципліни “зіставного термінознавства”, яка передбачає порівняльно-типологічний аналіз термінологічного фонду різних за походженням мов. Системний аналіз є точкою відліку у дослідженні термінології і дає можливість зіставляти отримані результати, оскільки системний підхід до вивчення термінологічних проблем відбиває певні властивості всього матеріалу та його здатність об'єднуватися у структурні одиниці різного рівня.

Зосередження наукової думки на проблемах юридичного термінознавства обумовлено нагальною потребою забезпечити усі галузі державно-правового будівництва унормованою, опрацьованою на сучасних науково-теоретичних і методологічних засадах термінологією, кодифікованою у лексикографічних і законодавчих джерелах. Правове знання, репрезентоване мовно-термінологічними засобами, формується на основі узагальнення результатів порівняльного вивчення правових явищ, правових і термінологічних систем [2, с. 168].

Різноаспектне вивчення функціонування юридичних термінів у синхронічному та діяхронічному плані не випадково привертає увагу дослідників важливістю функцій, які вона виконує в житті суспільства. Юридична підсистема української та слов'янських мов у діяхронічному плані неодноразово була об'єктом дослідження у термінознавстві (Н. Білан, М. Бріцин, М. Вербенец, Б. Стецюк, О. Чмир). Українські та російські дослідники розглядають проблеми становлення та перспективи розвитку англійської термінології (І. Гумовська, Е. Дерді, О. Авакова та ін.). Об'єктом досліджень зарубіжних вчених є юридичний дискурс (Р. Goodrich), практичне застосування англійських термінів (В. Віх, W. Harrington, D. Mellinkoff та ін.).

Значно менше зіставних досліджень у цьому напрямку. На сучасному етапі юридична термінологія в контрастивному аспекті висвітлювалась такими українськими та російськими мовознавцями: І. Вакулик, Г. Баязітова, Н. Бондарєва, А. Ляшук, О. Шаблій, Р. Шкілев та ін. Отже, можна констатувати, що в плані зіставного термінознавства ця

проблематика й дотепер залишається недостатньо опрацьованою.

Вибір методів контрастивного дослідження зумовлений специфікою об'єкта та завданнями дослідження. Розглянемо деякі методи і робочі прийоми під кутом зору їх потенційних можливостей у контрастивному вивченні термінологічно-правового фонду мови.

Головним методом контрастивної лінгвістики є *зіставний метод*, що спрямований на вияв спільних і специфічних рис зіставлюваних мов на всіх її рівнях: і в мовленні, і в тексті. Зіставний метод застосовується з різною метою: поглиблення знань про одну з мов на тлі другої, вияву особливостей взаємодії мов у процесі оволодіння другою мовою, встановлення характерологічних рис сімей і груп мов тощо. Головною процедурою зіставного методу є порівняння. Зіставний аналіз двох мов, насамперед, передбачає визначення критерію, еталона зіставлення, вибір якого залежить від мовного рівня обраних об'єктом одиниць. Застосування зіставного методу при дослідженні юридичної термінології в галузі кримінального права сприяє виявленню особливостей становлення та розвитку юридичної терміносистеми англійської та української мов; порівняння семного складу досліджуваних одиниць дозволяє виявити ступінь тотожності концептуального уявлення про кримінально-правові поняття та ступінь національно-специфічного змісту у маніфестації цих понять.

Розглянемо специфіку системних відношень одиниць на позначення злочинних дій на конкретних прикладах. Поняття злочинів за їх ступенем тяжкості маніфестуються українськими лексемами: *злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі*. У правовій системі Британії злочини поділяються на небезпечні та особливо небезпечні, а на позначення цих понять використовуються різні за зовнішньою формою термінологічні одиниці *misdemeanor, felony, perpetration, malefaction, delinquency, delict, crime* тощо. Численні розбіжності в обсягах понять юридичних термінів англійської й української мов пояснюються наявністю соціально-правової асиметрії.

У роботі застосовується *компонентний аналіз* для висвітлення найтонших особливостей семантичної структури порівнюваних мовних одиниць для знаходження найточнішого відповідника. Метою компонентного аналізу є встановлення структури значення слова як певним чином організованої сукупності елементарних змістових одиниць – сем. Певна сукупність (набір) та конфігурація сем (“елементарних смислів”, “атомів змісту”, які мають також назви “диференційний елемент” (Ф. де Соссюр), “фігура змісту” (Л. Єльмслев), “диференційна ознака” (І. В. Арнольд), “семантичний множник” (Ю. Д. Апресян, Ю. С. Степанов), “ноема” та ін.) визначають структуру не тільки окремих термінологічних значень (терміносемема, ЛСВ), але й семантичну структуру

термінологічної одиниці [2, с. 175]. У дослідженнях зіставного характеру компонентний аналіз розкриває особливості семантичної структури одиниць, висвітлюючи, чи слово в одній з мов включає семантичний компонент, якого не має співвідносне слово в іншій мові [4, с. 21]. Наприклад, порівняймо: укр. правопорушник ‘особа, яка здійснила або намагається здійснити незаконну дію, а також особа, яка сприяє цьому’ [10, с. 458] і англ. offender ‘особа, яка здійснила незаконну дію, зокрема, дію, яка кваліфікується як незаконна публічним правом’ [12, с. 480]. Семи ‘особа’, ‘незаконна’, ‘дія’ є спільними для обох мов. У значенні українського слова немає сем ‘публічне’, ‘право’, що вказує на концептуальні розбіжності принципів поділу права України і Великої Британії. В англійському відповіднику слова *правопорушник* відсутня сема ‘сприяє’, що свідчить про різне наповнення законодавчих норм загальним правовим змістом.

Опозиційний аналіз застосовується при дослідженні системних явищ мови на різних рівнях, що служить для виділення різних класів мовних одиниць, визначення таксономії цих одиниць на підставі їхньої семантично релевантної розбіжності за однією диференційною ознакою при схожості інших, тобто опозиції. Залежно від характеру співвідношення компонентів виділяються види опозицій: тотожності, гіперо-гіпонімічна привативного характеру та еквіполентна [1; 5].

Опозиція тотожності виявляється у зв’язку слів, що схожі в одному плані, при цьому схожість є повною. Прикладом семантичної опозиції тотожності є абсолютні синоніми, значення яких однакові за структурою: укр. *осуджений засуджений, співвинуватець ÷ співвинний, винуватець ÷ винний*; англ. *briber ÷ bribe giver, real estate ÷ realty* тощо.

Еквіполентні опозиції (ЕО) проявляються у зв’язках слів, які, перетинаючись своїми значеннями, частково збігаються та розрізняються, члени еквіполентної опозиції логічно рівноправні [5]. Наприклад, лексема *wrong-doing* спільністю семантичного змісту об’єднується з лексемою *offence* в еквіполентну опозицію, але тлумачиться як протиправна дія, так і аморальна поведінка. Спільними компонентами для цієї опозиції є семи ‘*crime*’, ‘*sin*’, а диференційними – ‘*breaking*’, ‘*rule*’, ‘*illegal*’.

Привативні опозиції (ПО) виявляються як у формальних, так і в семантичних зв’язках слів. Вони передбачають такі відношення компонентів двох слів, коли значення одного включає значення іншого, доповнюючи відмінною частиною [5]. Наприклад, мовні одиниці української мови *прямий умисел, непрямий умисел* та англійської мови *express malice aforethought, implied malice aforethought* утворюють привативні опозиції з лексемами *умисел* та *malice aforethought*, в яких останні виконують гіперонімічну функцію.

У порівняльній методиці важливе місце посідає *етимологічний*

аналіз який допомагає розкрити походження слова і його генетичні зв'язки. Сутність процедури етимологічного аналізу полягає в тому, щоб шляхом генетичного ототожнення аналізованого слова (або його основи) з іншим словом (або його основою) як вихідним, твірним, а також ототожнення інших структурних елементів слова з історично відомими структурними елементами реконструювати найдавнішу (первісну) форму і значення слова (первісну мотивацію) [8, с. 87]. Глибоке етимологічне дослідження ключових термінів права допомагає виявити початкові (передкатегоріальні) етапи формування тих чи інших правових категорій, їх вплив на подальший розвиток усього категоріально-правового апарату. Етимологічна характеристика іншомовних термінів передбачає виявлення мови-першоджерела запозичення і мов, які відігравали при запозиченні роль посередників, визначення часу запозичення та умов, за яких відбувався цей процес.

Аналізуючи англійську юридичну термінологію з генетичного погляду, потрібно розрізнити ті джерела, з яких запозичені в термінологію готові мовні одиниці, і ті, які давали можливість створити терміни засобами деривації. При вивченні походження та розвитку термінів права, співвідношення автохтонного та запозиченого в термінології, доцільно диференціювати усі терміни права за походженням їхніх основ. Це терміни, що є власномовними словами, тобто англосаксонські за походженням слова, принесені з континенту у V ст. германськими племенами (*blackmail, guilt, manslaughter, recklessness, stalking, stealing, theft* та ін.); що мають латинську основу (*abduction, appropriation, burglar, causation, confiscation, conspiracy, deception* та ін.) та французьку основу (*assault, accusation, crime, damage, felony, forgery, fraud, homicide, larceny, malice, murder, penal* та ін.) [11].

Одним з найголовніших факторів розвитку української юридичної термінології є праслов'янська спадщина, домінантна в культивуванні слов'янами традицій звичаєвого права [3, с. 16]. Переважну більшість української термінологічної правової лексики складають успадковані з праслов'янської мови лексеми індоевропейського походження, які зберігають паралелі в слов'янських та інших індоевропейських мовах: наприклад, укр. *злочин* (псл. **zьlъ(jь)* від іє. кореня **ǵhuel-*) [9, т. II, с. 267], укр. *грабіж* (псл. *grabiti* від іє. **grabj*) [9, т. I, с. 579], укр. *судимість* (псл. *sQdъ* від іє. **som-dh-o-s*) [9, т. IV, с. 453], укр. *убивство* (псл. *biti* (<**bītei* або **beite, bojъ*, від іє. **bhei(ə)-/bhoi-/bhī* та інші) [9, т. I, с. 57], праслов'янські терміни, які простежуються в усіх або деяких сучасних слов'янських мовах (псл. **vīna*, р. болг. *вина*, бр. *vīna*, п. вл. нл. *wīna*, ч. слц. *vīna*, м. *вина*; псл. **zakonъ*, р. бр. болг. *zakón*, п. *zakon*, ч. слц. *zákon*, вл. *zakoń*, нл. *zakon*, м. *закон* та інші).

Юридична термінологія, зафіксована у писемних пам'ятках

українського права, представлена як питомими термінами (*вирок, відповідальність, закон, злочин, майно, право, суд*), так і запозиченнями з різних мов: латинські (інтернаціональні) терміни і терміноелементи (напр., укр. *апелювати* запозичено з лат. *apello*, споріднене з гр. Ἀπέλλα [9, т. I, с. 32]; укр. *кримінальний* з лат. *crīminālis* [9, т. III, с. 287]; укр. *конфіскувати* з лат. *cōnfisco*) [9, т. III, с. 284]); полонізми (укр. *привласнення* з п. *własny, własność* [9, т. I, с. 56]; укр. *вирок* з п. *wyrok* [9, т. I, с. 47]); русизми (*вимагательство, відстрочка, угон*); германізми (*Arrést, Strafe*) та інші.

Метод автоматичної обробки тексту є надзвичайно важливим для юридичного термінознавства. Цей метод дозволяє обробляти і зберігати величезні обсяги текстового матеріалу, здійснювати відбір мовних одиниць за різними формальними ознаками, створювати цілі лексикографічні системи для одно-, дво- і багатомовних словників. Робоча процедура створення інформаційно-пошукового тезаурусу складається з таких операцій: визначення тематичних меж тезаурусу, відбір з вихідного матеріалу ключових термінів, їх лексикографічне опрацювання, установлення умовної еквівалентності між ними, відбір на цій основі дескрипторів (термінів інофрмаційно-пошукової мови), установлення парадигматичних відношень між термінами і дескрипторами [2, с. 170].

Огляд основних методів контрастивного дослідження юридичної термінології дозволяє констатувати, що сучасні методологічні засади зіставного юридичного термінознавства передбачають застосування різноманітних галузевих методик наукового вивчення й опрацювання термінологічно-правового фонду, найпоширенішими серед яких є зіставний метод, етимологічний, компонентний та опозиційний аналізи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Высшая школа, 1986. – 295 с.
2. Артикуца Н. В. Термінологічно-правовий фонд української мови : проблеми методології дослідження / Н. В. Артикуца // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. пр. – К. : 1999. – С. 164–177.
3. Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Мая Богуміла Вербенец. – К., 2004. – 190 с.
4. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 12–22.
5. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Эра Васильевна Кузнецова. – М. : Высш. школа, 1989. – 216 с.
6. Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / Алла Анатоліївна Лучик. – К. : Довіра, 2001. – 218 с.
7. Манакін В. М. Проблеми контрастивної лексикології близькоспоріднених мов / В. М. Манакін // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 50–58.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982.
10. СЗТ: Словник законодавчих термінів / за ред. Н. Стрілець. – К., 2000. – 388 с.
11. OEDEL: Online Etymological Dictionary of the English Language. [Electronic resource] :
www.etymonline.com.
12. ODL: Oxford Dictionary of Law / ed. by E. A. Martin. – Oxford University Press, 2003. – 552 p.

Спічка А. Г.

(м. Слов'янськ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КОНТЕКСТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІСЕМІЧНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ХУДОЖНЬОГО ІНШОМОВНОГО ТЕКСТУ

Полісемічні слова, їх вивчення та аналіз лежать в основі оволодіння іноземною мовою та навичок їх перекладу. Оскільки текст, зокрема й художній текст, за визначенням видатного російського вченого-філолога І. Р. Гальперіна «... є витвір мовленнєвотворчого процесу, який складається... з низки основних одиниць, об'єднаний різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків, і має певну цілеспрямованість та прагматичну настанову», встановлення різних значень полісемічного слова досягається за допомогою контексту [2, с. 18]. Семантика полісемічних лексичних одиниць у художньому іншомовному тексті охоплює систему дискурсивних відношень, що допомагає виявленню комунікативної суті тексту.

Семантика полісемічної лексичної одиниці являє собою складний комплекс різних компонентів значення слова. Тому контекст здійснює семантичне переосмислення багатозначних слів тексту. Сьогодні процес семантичного перетворення слова є важливим способом поповнення лексики за допомогою вже існуючих в іноземній мові (англійській, німецькій) номінативних одиниць. Вивчення цього процесу є на даний час дуже актуальним.

У художньому тексті дискурсивні відношення впливають на ситуативну семантику багатозначних лексичних одиниць, на їхню залежність від конкретного контексту. З метою виявлення та вивчення цих ознак лексичного складу художнього іншомовного тексту у сучасній комунікативній лінгвістиці широко використовується метод контекстологічного аналізу полісемічних лексичних одиниць.

Дослідженню функцій контекстологічного аналізу полісемії лексичних одиниць велике значення приділяла видатний російський вчений філолог Н. Н. Амосова, яка розглядала контекст як єдність реалізуючого слова та індикатора, тобто їхні взаємодії, ситуативну залежність значень лексичних одиниць тексту [1, с. 47]

Видатний український філолог В. А. Кухаренко також підкреслює значущість контекстологічного аналізу лексичних одиниць художнього тексту, який, на її думку, «...нарощує змістовий потенціал слова, додає слову невласиві йому значення, змінюючи ті, що є... Перетворення значення лексичних одиниць (слів) розширює інформаційні межі повідомлення, забезпечує насичення тексту додатковим змістом, модальністю, експресивністю» [3, с. 50, 51]

Дійсно, з твердженням В. А. Кухаренко та багато інших вчених слід погодитися, оскільки під впливом екстралінгвістичних стимулів слово починає вживатися в незвичному контексті художнього тексту за рахунок поширення його експресивності. Як свідчить практика опрацювання художнього іншомовного тексту (німецькомовного) у новому контексті фіксується нове значення лексичних одиниць.

У процесі вивчення контекстуальної поведінки полісемічних лексичних одиниць на основі лінгвістичної інтерпретації художніх творів сучасних німецьких письменників з використання методу контекстологічного аналізу можна констатувати, що семантика лексичних одиниць відзначається значною варіативністю компонентного складу.

Як приклад розглянемо короткий уривок з твору видатного німецького письменника Hermann Hesse „Peter Camenzind“.

Unser Dörflein Nimikon *liegt* auf einer dreieckigen, zwischen zwei Bergvorsprünge geklemmten *schrägen* Fläche am See. Ein Weg führt nach dem nahen Kloster, ein zweiter nach einem viereinhalb Stunden entfernten Nachbarort, die übrigen am See gelegenen Dörfer erreicht man zu Wasser. Unsere Häuser sind im alten Holzstil erbaut und haben *kein bestimmtes Alter*, es *kommen* fast niemals Neubauten vor [4, s. 9].

Виокремленні слова використовуються автором згідно контексту у другорядному значенні (*liegen* – розташовуватися; *schräg* – навкісний; *kein bestimmtes Alter* – невизначений термін; *vorkommen* – зустрічати).

З метою порівняння розбіжностей між основним (безпосереднім, прямим) значенням та другорядним (опосередкованим) вищезазначених лексичних одиниць твору є доцільним додати також основне значення цих слів: *liegen* – лежати; *schräg* – косий; *kein bestimmtes Alter* – невизначений вік; *vorkommen* – виходити вперед. В ході аналізу виявлено також частотність змін значення відповідно до контексту. Частіше дієслова та іменники тексту твору змінюють своє значення, зміст. Отже, контекстологічний аналіз полісемічних лексичних одиниць твору Н. Hesse

дозволяє стверджувати, що письменник не обмежується тільки вживанням узуальних слів, тобто лексичних одиниць з прямим (основним) значенням, але прибігає до різноманітних семантичних і структурно-семантичних перетворювань, знаходить шляхи оновлення значення слів, їхньої актуалізації. Їхнє розуміння під час читання оригінального німецькомовного художнього твору відбувається також шляхом ситуативного переосмислення значення, появи конотативних семантичних відтінків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л., 1963. – 267 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
3. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
4. Hesse Hermann. Peter Camenzind / Hesse Hermann. – Berlin, 1955. – 171 s.

*Суржикова К. П.
(м. Чернівці, Україна)*

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ АРХАЇЗМІВ (на матеріалі німецької мови)

Наразі окремо не створено спеціальних методів для вивчення архаїзмів. Пов'язано це з тим, що, по-перше, їхньому дослідженню довгий час взагалі не приділялось відповідного інтересу. „Зникнення слів і значень – це далеко недооцінений феномен“ [10, с. 398–399]. Серйозно займатись даною темою почали лише у другій половині 20-го століття (Д. Керубім, У. Крамер, І. Ляйтнер, Кл.-Д. Людвіг, Т. Шіппан, Г. Д. Шмідт). По-друге, це пояснюється складністю подібного роду аналізу, оскільки спостереження за застарілою лексикою неможливе безпосередньо під час комунікації і потребує поглибленого вивчення минулих процесів та змін. Опрацювання периферійної лексики вимагає від дослідника наявності мовної компетентності та знань з різних розділів мовознавства: історії мови, лексикології, соціолінгвістики, лексикографії, стилістики тощо. Окрім того, на думку Г. Шмідта [12, с. 55] при вивченні архаїзмів мають бути враховані також наступні фактори: зв'язок, який визначає їх старіння чи появу, умови використання, залежність їх вживання від соціальної диференціації мовців і від специфіки текстів. Мовознавець застерігає, що кожне слово, кожен вираз, кожна граматична конструкція без винятків мають власну історію вживання, а тому важливим є визначення часових, регіональних та соціальних параметрів.

При цьому слід враховувати, що дослідники застарілої лексики

нерідко припускаються помилок. Так, коли лінгвіст шукає пояснення причинам змін у мові, він порівнює вихідний пункт з кінцевим результатом, не враховуючи при цьому проміжний розвиток, хоча саме він може бути вирішальним для багатьох слів. Окрім цього, мовознавці часто використовують непідтвержені гіпотези і моделі, які підходять лише до окремих випадків, роблячи на їх основі висновки про цілі мовні закономірності.

Загалом, дослідження архаїзмів протікає в двох фазах: **ідентифікація** та **якісний аналіз**.

Ідентифікація передбачає опрацювання численних творів, великих сфер словникового складу і цілеспрямовані пошуки. Як правило, базою для аналізу архаїзмів стають словники або твори художньої літератури.

Що стосується словників, то, як свідчать проведені дослідження [3, с. 121; 5, с. 223], вони розміщують діахронічно марковану лексику неоднаково, їхні дані відзначаються значними розбіжностями та неточностями. Так, слова, позначені в одному словнику як застарілі, в іншому можуть виступати як старіючі, не містити будь-якої позначки або взагалі бути відсутніми. Наприклад, слово *Dorfschulze* віднесено у Duden до архаїзмів („veraltet“), у Wahrig до історизмів („früher“); *Kompanie* позначено в Duden як „veraltet“, у Langenscheidt як „veraltend“.

Таким чином, отримані на основі лексикографічного аналізу дані по застарілій лексиці слід перевіряти та доповнювати. Робити це можна за допомогою проведення анкетувань. Результати отримані експериментальним шляхом є найбільш об'єктивними, оскільки вони базуються на мовній компетентності, досвіді та знаннях багатьох мовців. Окрім того, вони дають змогу визначити ступінь розуміння значень архаїзмів та історизмів мовцями, охарактеризувати місце даної лексики в їхньому житті, виявити залежність кількості адекватних відповідей від особистого досвіду, віку та соціального статусу респондентів. Однак, як показують дослідження [4], це досить кропіткий і об'ємний метод роботи, який, до того ж, передбачає великі часові затрати, а тому навряд чи він знайде широке застосування у лексикографії.

Що ж до текстів художньої літератури, то тут архаїзми наявні незалежно від жанру чи тематики твору. Це, з одного боку, полегшує працю лінгвістів, з іншого ж, викликає питання про співвідношення, в якому слід „змішувати“ ті чи інші види текстів, щоб отримати наглядний середній показник.

Після ідентифікації архаїзмів важливим є їх **якісний аналіз**. Він проводиться на основі спеціальних класифікацій, що ґрунтуються на певних семантичних, часових та інших критеріях. Розглянемо основні з них.

У своїй праці „Поетика, риторика і стилістика“ [9, с. 2]

В. Вакернагель за критерій бере причини виходу слів з активного вжитку, виділяючи згідно з цим три групи слів: **вимерлі** (ausgestorbene), **заглиблені** (versunkene) і **давні** (altertümliche). Вимерлі вирази, verba obsoleta, exsoleta, antiquata, були замінені на синоніми і повністю витіснені з активного лексикону. Заглиблені зникли разом з річчю, яку вони позначали, внаслідок розвитку культури. Давні слова, verba antiqua, є застарілими, вживаються рідко, лише за певних умов.

Схожу класифікацію пропонує і О. Райхманн [11, с. 1153]. Він розрізняє **архаїчні** (archaische) і **зниклі** (untergegangen) слова. Архаїчним він вважає все те, що у нейтральному вжитку сприймається мовцями як старіюче або застаріле і використовується з певною стилістичною метою в історичному контексті. Зниклою, на його думку, можна назвати лексику, яку мовці не розуміють, а тому і не вживають. Хоча слід відмітити, як зазначає сам Райхманн, межа між цими поняттями розмита: „те, що для однієї людини є зниклим, для іншої навіть не є архаїчним, а рішення для однієї і тієї ж особи може бути прийняте лише з великою кількістю „якщо“ та „але“.

Б. Хандверкер [7, с. 158], беручи за основу рівневий компонент, поділяє всі архаїзми на два види: **лексичні** та **граматичні**. До перших відносяться, на її думку, приналежні до певного часового відрізка лексичні одиниці, які сприймаються мовцями як старі або старіючі і які в сучасній мові, як правило, замінені на інші. Лексичні архаїзми використовуються у якості стилістичних засобів з іронічною, поетичною метою або для надання твору ефекту історичності. Граматичний архаїзм – це граматичне явище, часто вживане в певний період, а наразі застаріле. Прикладом може служити закінчення *-e* в давальному відмінку однини чоловічого та середнього родів (*dem Manne, dem Kinde*), вживання об'єкту в родовому відмінку (*er erinnert sich meiner*) тощо.

Класифікація В. Фляйшера [6, с. 32] базується на часовому критерії. Дослідник поділяє всі архаїзми на **потенційні** та **актуалізовані**, відносячи до потенційних пасивні елементи, які зустрічаються лише в історичних словниках чи текстах (*Biergeld*), а до актуалізованих сучасні вирази з конотацією „застарілий, старіючий, історичний“ (*Droschke*).

Цікаву систематизацію архаїзмів пропонує Х. Е. Віганд [13, с. 140] Він відзначає, що ступінь старіння слова має визначатись більшістю мовців, для яких дана мова є рідною, на снові їх мовного досвіду і за умови, що вони належатимуть до двох середніх з чотирьох наявних (онуки, діти, батьки, дідусі) поколінь. Виходячи з цього, він наводить класифікацію архаїзмів, поділяючи їх на **живучі лексичні** (lebende lexikalische), **пасивно живучі лексичні** (passiv lebende lexikalische) і **мертві лексичні** (tote lexikalische). Живий лексичний архаїзм – це слово, діяхронічно марковане так, що його усне і письмове вживання оцінюється

як „застаріле“ більшістю мовців з двох середніх поколінь. Пасивно живучий архаїзм – це лексична єдність, яка зазвичай не вживається членами відповідного суспільства в усній та письмовій комунікації, хоча є зрозумілою для генерації дітей та батьків і у разі виявлення її у давньому тексті сприймається ними як „застаріла“. Мертвий лексичний архаїзм – це лексична одиниця, яка не вживається і не є зрозумілою мовцям.

На наш погляд, найбільш повною класифікацією є представлена вітчизняними мовознавцями – А. Іскос та А. Ленковою [8, с. 205], оскільки за нею можна визначити яким чином застаріло те чи інше слово (історичні, семантичні, морфологічні, фонетичні зміни в мові). Відповідно до того, що слово є носієм поняття (Begriff), значення (Bedeutung) і форми (Form), лінгвісти пропонують поділяти застарілу лексику на: **понятійні архаїзми** (Begriffsarchaismen), **значеннєві архаїзми** (Bedeutungsarchaismen) та **формальні архаїзми** (Formarchaismen). **Понятійні** архаїзми позначають такі предмети чи явища дійсності, які більше не уживані в мовленні, вони є застарілими або взагалі зникли з життя людей, до них у першу чергу належать історизми. Яскравим прикладом понятійних архаїзмів є найменування монет, які вийшли з обігу (*Deut, Batzen, Taler*). Ця лексика залишилася вживаною лише в термінології нумізматів. **Значеннєві** архаїзми включають такі слова, головне значення яких, або інше розповсюджене значення, застаріло. Як лексична єдність вони ще представлені в мові з новим значенням. Ці архаїзми також пов'язані з історією народу, бо вони відображають певне зникле поняття. Так, *Zeitung* означало свого часу “вісті про події цього часу”, проте в процесі суспільної еволюції воно набуло значення “газета”. *Indulgenz* вживається в значенні “слухняність”, “терпимість”, а початкова назва “індульгенція” стала історизмом і зникла з ужитку. **Формальні** архаїзми – це слова, елементи морфологічної структури яких застаріли. Їх поділяють на три групи:

- а) слова, які попри збережену семантику вже не вживаються (*Minne*);
- б) слова, які поряд з новою формою звучання, іноді вживаються із стилістичною метою для зображення епохи, для передачі іронії тощо (*Schlaf, m = Schläfe, f; Lug, m = Lüge, f*);
- в) слова, що вживаються в старій формі (наприклад, *ward* замість *wurde*; *tulich* замість *tunlich*; *trutzig* замість *trotzig*).

Підсумовуючи все вище сказане, бачимо, що мовознавці вивчають застарілу лексику, користуючись матеріалами тлумачних словників та текстами художньої літератури й публіцистики. Що ж до систематизації архаїзмів, то жодна з розглянутих класифікацій не є універсальною. Таким чином, наразі науковцям ще належить створити класифікацію, яка б охопила багатогранну природу архаїзмів у повному об'ємі, а також визначити найбільш ефективні методи для їх дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Суржикова К. П. Види діяхронічного маркування / К. П. Суржикова // Мови і світ: дослідження та викладання. Науковий вісник Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Вінниченка. – Кіровоград : КДПУ, 2009. – С. 345–354.
2. Суржикова К. П. Експериментальне дослідження застарілої лексики (на матеріалі німецької мови) / К. П. Суржикова // Сучасні дослідження з іноземної філології : збірник наукових праць. – Ужгород : ПП. Підголицин, 2006. – Вип. 4. – С. 204–214.
3. Суржикова К. П. Особливості лексикографічного вираження темпорально маркованої лексики (квантитативний аналіз на матеріалі тлумачних словників німецької мови) / К. П. Суржикова // Сучасні проблеми германістики в Україні : матеріали міжнародної наукової конференції / відп. ред. Кияк Т. Р., Лопушанський В. М. – Дрогобич : Видавець Сурма, 2008. – С. 217–223.
4. Fleischer W. Archaismen im heutigen Deutsch / W. Fleischer // Soziolinguistische Aspekte der Sprachgeschichte. Dem Wirken Rudolf Großes gewidmet / hrsg. von Hörz H. – Berlin : Lang, 1991. – S. 32–38.
5. Handwerker B. Archaismen in Lernersprachen / B. Handwerker // Archaismen. Archaisierungsprozess. Sprachdynamik. Klaus-Dieter Ludwig zum 65. Geburtstag / hrsg. Von Kramer U. – Frankfurt am Main : Lang, 2002. – S. 157–169.
6. Iskos A. Deutsche Lexikologie / Iskos A., Lenkova A. – Л. : Просвещение, 1970. – 296 с.
7. Kuhberg W. Verschollenes Sprachgut und seine Wiederbelebung in neuhochdeutscher Zeit. Ein Beitrag zur deutschen Wortforschung / W. Kuhberg // Frankfurter Quellen und Forschungen zur germanistischen und romanischen Philologie. – 1933. – № 4. – S. 1–66.
8. Munske H. H. Über den Wandel des Wortschatzes / Munske H. H. // Deutsche Sprachgeschichte. Grundlagen, Methoden, Perspektiven. Festschrift für Johannes Erben zum 65. Geburtstag / hrsg. von Besch W. – Frankfurt am Main etc. : Lang, 1990. – S. 387–401.
9. Reichmann O. Wörterbücher archaischer und untergegangener Wörter / Reichmann O. // Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires / hrsg. von Hausmann F. J., Reichmann O., Wiegand H. E., Zgusta L. – Berlin ; New York : Lang, 1990. – 2. Teilbd. – S. 453–458, 1153–1158.
10. Schmidt H. Traditionen der parlamentarischen Rede. Alte und neue Wörter, Formulierungen und Konstruktionen in den Texten der Frankfurter Nationalversammlung / Schmidt H. // Archaismen. Archaisierungsprozess. Sprachdynamik. Klaus-Dieter Ludwig zum 65. Geburtstag / hrsg. Von Kramer U. – Frankfurt am Main : Lang, 2002. – S. 55–72.
11. Wiegand H. E. „Mit dem Teufel auf dem Höllenmarkt marschieren“. Zweisprachige Wörterbücher mit Deutsch als Pflegestätten deutscher Archaismen? / Wiegand H. E. // Archaismen. Archaisierungsprozess. Sprachdynamik. Klaus-Dieter Ludwig zum 65. Geburtstag / hrsg. Von Kramer U. – Frankfurt am Main : Lang, 2002. – S. 137–155.

ЗМІНИ ФОНЕМ СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПРАМОВИ В ПРАЦЯХ М. С. ТРУБЕЦЬКОГО

М. С. Трубецької (1890–1938) був одним з провідних теоретиків Празької лінгвістичної школи. Учений опублікував ряд важливих досліджень присвячених історії спільнослов'янської прамови, працював над фундаментальними питаннями теорії та методики мовознавства, але, як зауважує П. Івич, „тоді він ще не оволодів майстерністю фонологічного методу, особливо щодо діахронічних проблем” [2, с. 3–9].

У своїй фонологічній діяльності М. С. Трубецької „використовував і синтезував системи І. О. Бодуена де Кутрене (протиставлення психофонетики й антропофоніки), Ф. Соссюра (протиставлення мови й мовлення), К. Бюлера (методичні й аксіоматичні положення) та елементи структурної психології” [3, с. 9].

Основні погляди на проблему праслов'янської фонології М. С. Трубецького виклав у статтях, які з'явилися на початку 20-х рр. ХХ ст.

У статті „Essai sur la chronologie de certains faits phonetiques du slave commun” [6] М. С. Трубецької за даним фонології розробив хронологію загальнослов'янської мовної еволюції. Він виділив три етапи: 1) праслов'янський період, у ході якого загальнослов'янська мова була одним з пізньоіндоевропейських діалектів. Цей період можна назвати балто-слов'янським, тому що більшість (якщо не всі) змін, що відбувались тоді, співпадає зі змінами у прабалтійській; 2) фаза, в якій загальнослов'янська мова вже повністю відділилася від інших індоевропейських мов, але ще не підлягала діалектним дробленням; 3) період діалектної диференціації [6, с. 217–234]. На думку М. С. Трубецького, більш зручною виявляється наступна схема: праіндоевропейська – протослов'янська – праслов'янська мови. Протослов'янська – це діалект праіндоевропейської, який після розпаду останнього (V – IV тисячоліття до н. е.) поступово почав виробляти власні, оригінальні риси, які вирізняли його серед споріднених мов. Протослов'янський діалект став праслов'янською мовою тоді, коли на всіх мовних рівнях накопичилося достатньо змін, щоб мовлення предків нинішніх слов'ян стало незрозумілим для споріднених етносів (1500 – 1000 рр. до н. е.). Праслов'янська мова розпалася (приблизно 500 – 600 рр. н. е. – за даними глотохронології) на ряд діалектів, які знаходилися між собою в складних взаємовідносинах. Вони і дали початок сучасним слов'янським мовам. Згідно з концепцією М. С. Трубецького, пізній праслов'янський період продовжувався до ХІІ ст. (до падіння

редукованих), і відмінності між майбутніми слов'янськими мовами не виходили в цей період за рамки діалектних. На думку С. Б. Бернштейна після введення в науковий обіг метода глотохронології ця теорія не може претендувати на статус життєздатної [1, с. 31–36].

М. С. Трубецької відмічав, що верхня часова межа пізньої загальнослов'янської мови непевна, її важко визначити за допомогою незаперечних внутрішніх критеріїв, тому що багато змін узгоджуються з загальними тенденціями, які господарювали вже в передніх століттях слов'янського мовного розвитку. Розвитку конкретних слов'янських мов та підгруп, безсумнівно, передувала дивергентна еволюція пізньої загальнослов'янської мови в дописемний період, що підтверджує теоретичне припущення про існування конкретних слов'янських мов до того, як вони були зафіксовані писемністю. На думку вченого, період спільнослов'янської прамови продовжувався до X – XII ст., тобто до часу здвигу редукованих **ъ, ь** – власне останнього загальнослов'янського фонологічного процесу [7].

У межах цієї хронологічної схеми М. С. Трубецької розподіляє відомі важливі фонетичні зміни в спільнослов'янській прамові (монофтонгізація та інші зміни дифтонгів у широкому значенні слова, палаталізації тощо). Разом з тим, учений виключив із розгляду фонетичні процеси першого („балто-слов'янського” або праслов'янського у вузькому значенні) періоду. Відносні хронології, встановлені М. С. Трубецьким та обговорені в розглянутій праці, у своїй більшості відносяться до другого періоду незалежної та єдиної слов'янської прамови.

У наступній праці „Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit” [6] учений детально аналізує фонологічні явища, більшість з яких ще не відбулася навіть у пізньоспільнослов'янський період. Лише деякі з цих звукових змін можуть вважатися такими, що відбулися в цей час: **g > γ, ċ > c, tl, dl > l / kl, gl**, часткова модифікація **šč**. З точки зору методології дослідження важливим є відкидання М. С. Трубецьким будь-якого механічно збудованого родословного дерева як моделі діалектного членування спільносхіднослов'янської прамови, а також його твердження про первісне, дописемне діалектне розділення її на північно-(велико)руську, південно-(велико)руську та українську (або рутейську, предка української та частково білоруської мов), а не розділення по традиційній схемі (російська, українська та білоруська). Окрім цього, М. С. Трубецької у своїй статті, як і в інших працях, підкреслює, що поведінка редукованих **ъ, ь** (їх „падіння” та вокалізація) являла собою останню фонетичну зміну, загальну для всіх слов'янських мов, тобто пізньоспільнослов'янського рівня. М. С. Трубецької виходив з фонемного статусу носових голосних у спільнослов'янській мові [6, с. 287–319].

У статті „Über die Entstehung der gemeinwestslavischen Eigentümlichkeiten auf dem Gebiete des Konsonantismus“ [9] М. С. Трубецької дав оригінальне та доволі складне хронологічне пояснення результату другої та третьої палаталізації, а саме, для західнослов'янських мов (*š* при *'s/s'* у східно- та південнослов'янських мовах; збереження в західнослов'янських мовах *kv-*, *gv-* у позиції перед переднім голосним, протиставлене субститутивному пом'якшенню велярного в цих сполученнях у східно- та південнослов'янських мовах) [9, с. 383–406].

Для вивчення праслов'янського вокалізму має цінність рання праця М. С. Трубецького щодо хронології злиття голосних в західнослов'янських мовах [4, с. 805–807]. На думку лінгвіста, злиття голосних передувало, щонайменше „здвигу ерів”. У праці „Urslav. *dvždžь* „Regen” учений дослідив розвиток загальнослов'янських *sk* та *zg* [8, с. 62–64]. Давньоцерковнослов'янські субститути праслов'янських *tj*, *dj* їх фонетичні характеристики та фонемний статус розглядались в праці М. С. Трубецького „Die altkirchenslavische Vertretung der urslav. *tj, *dj.” [5].

Підхід Празької школи та, зокрема, нові концепції, застосовані до матеріалу реконструйованої праслов'янської мови в роботах таких видатних учених, як М. С. Трубецької, являє собою яскравий приклад уведення нових методів, використання яких принесло багаті наукові результати. Ці концепції мали великий резонанс у науковому світі і викликали гостру полеміку, яка, зокрема, точилася навколо доцільності розмежування фонетики й фонології, що відтак дало новий поштовх до розвитку фонологічної думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштейн С. Б. Сравнительная грамматика славянских языков / Бернштейн Самуил Борисович. – М. : Наука, 2005. – 114 с.
2. Ивич П. Расширение инвентаря фонем и число дистинктивных возможностей / Павле Ивич. – Белград : Монолит, 1970. – 287 с.
3. Ваараск П. К. Очерк развития теории фонем / П. К. Ваараск // Труды Таллиннского политехнического института. Серия Б. – Таллин, 1962. – 112 с.
4. Трубецькой Н. С. К вопросу о хронологии стяжения гласных в западнославянских языках / Николай Сергеевич Трубецкой. – М. : Прогресс, 1928. – 890 с.
5. Trubetzkoy N. S. Die altkirchenslavische Vertretung der urslav. *tj, *dj / Nickolaj Sergejeevich Trubetzkoy. – Wien : Acta, 1936. – 245 с.
6. Troubetzkoy N. S. Essai sur la chronologie de certains faits phonetiques du slave commun / Nickolaj Sergejeevich Trubetzkoy. – Geneva : Melange Ch. Pally, 1922. – 334 с.
7. Trubetzkoy N. S. Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit / Nickolaj Sergejeevich Trubetzkoy. – Darmstadt : Scherer, 1925. – 605 с.

8. Trubetzkoy N. S. Urslav. *dyždžь* „Regen“ / Nikolaj Sergejevich Trubetzkoy. – Berlin : Springer, 1927. – 127 с.

9. Trubetzkoy N. S. Über die Entstehung der gemeinwestslavischen Eigentümlichkeiten auf dem Gebiete des Konsonantismus / Nikolaj Sergejevich Trubetzkoy. – Leipzig : Markert & Petters, 1930. – 576 с.

Терехова С. І.
(м. Київ, Україна)

**МЕТОДИКА ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
МОВНИХ ОДИНИЦЬ
(на матеріалі української, російської та англійської мов)**

Загальна постановка проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. У сучасній лінгвістичній типології актуальними і перспективними є комплексні багаторівневі дослідження мовного матеріалу. Це насамперед пов'язано з тим, що чимало лінгвістичних розробок виконано науковцями на матеріалі окремих фрагментів мовної картини світу, і ці праці дуже детально і досконально характеризують певні мовні явища. Проте світові процеси глобалізації й інтеграції потребують проведення комплексного багаторівневого аналізу мовного матеріалу в зіставному аспекті з метою висвітлення типових і специфічних рис порівнюваних мов у цілому та певних фрагментів мовних картин світу зокрема. Надзвичайно актуальним у цьому плані вбачається поліпарадигмальне вивчення референції.

Постановка завдання. Стаття має на меті схарактеризувати методику проведення поліпарадигмальних досліджень у зіставному аспекті на матеріалі референційних указівних репрезентацій (далі РР) української, російської та англійської мов, проаналізувати її науковий потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексне застосування окремих лінгвістичних та загальнонаукових методів для вивчення системних відношень в окремих мовах та в їх зіставленні активно відбувається на матеріалі певних мовних підсистем, уже починаючи з другої половини ХХ століття. На основі цих розробок було обґрунтовано системність мови як семіотичної системи, визначено і схарактеризовано типи номінацій у мові (див. праці Ж. Соколовської, А. Солнцева, Ю. Степанова, О. Тараненка та ін.), розроблено базові положення теорії референції (Н. Арутюнова, Ю. Апресян, О. Падучева, Е. Cassirer, Р. Grundy, W. Hanks, Y. Huang, R. Jakobson, P. Johnson-Laird, S. Kripke, S. Levinson, J. Nunberg, P. Strawson та ін.), досліджено підсистеми окремих референційних та інших указівних типів мовних одиниць (далі МО) (А. Кравченко, С. Крилов, С. Рахимов, О. Яковлева, D. Weiss, О. Yokoyama та ін.), хоча головні засади розуміння вказівної референції були окреслені

значно раніше (див. праці Арістотеля, Платона, Аполлонія Дискола; Г. Лейбніца, Дж. Локка, К. Маркса, Ф. Енгельса, Ж.-П. Сартра, М. Хайдегера, К. Бругмана, К. Бюлера та ін.). Тим не менш комплексне багаторівневе поліпарадигмальне вивчення вказівної референції тільки розпочато [19; 20 та ін.]. Оскільки одним з основних методів такого дослідження є репрезентативний метод (див. праці Ю. Степанова [17, с. 239–242]).

Наукові результати (виклад матеріалу). Поліпарадигмальний підхід як методика комплексного багаторівневого дослідження РР базується на сукупності логіко-семантичного, функціонально-семантичного і психолінгвістичного аналізу референційних МО з безпосереднім залученням міждисциплінарних методів і методик. У процесі дослідження насамперед було визначено референцію та її види, окреслено коло РР, охарактеризовано їх у вигляді функціонально-семантичних полів (далі ФСП) РР зіставлюваних мов. З цією метою було побудовано і складено схему поняттєвого наповнення та членування зазначених ФСП. Далі на основі загальномовних словників та вузькоспеціальних галузевих словників і довідників усіх зіставлюваних мов (що раніше, як правило, до поглибленого лінгвістичного аналізу не долучалося), а також за допомогою словників асоціативних норм англійської та російської мов¹ було встановлено, вивчено і описано в зіставному аспекті функціонально-семантичне і лексико-граматичне наповнення РР у порівнюваних мовах. На цьому етапі була розроблена власна методика аналізу РР, в основу якої покладено типологію РР [11, с. 64–66]. Останнім етапом роботи було проведено вільний асоціативний експеримент і проаналізовано його результати, зіставлено їх із даними асоціативних словників, залучених до роботи.

Як методика дослідження (зокрема, лінгвістичного) поліпарадигмальний аналіз спроможний усебічно і повноцінно визначити місце РР серед інших складноструктурних МО як цілісної мовної підсистеми у співвідношенні національно-етнічних, соціальних, прагматичних, логіко-семантичних та асоціативних особливостей і типових ознак мовних підсистем з урахуванням попередніх та сучасних знань. У процесі дослідження була побудована поняттєва / концептуальна схема репрезентування зіставлюваних ФСП РР, відповідно до якої здійснено системно-структурне впорядкування мовного матеріалу за типологічними ознаками, проаналізовано вияви поліфункціональності як спроможності МО виконувати різні функції в мові і мовленні, транссемантичності (або семантичної перехідності на рівні лексичних і

---

¹ Асоціативний матеріал української мови було одержано шляхом проведення вільного асоціативного експерименту, оскільки асоціативні словники української мови, існуючі на момент проведення дослідження [1; 2], не містили необхідного матеріалу для аналізу.

лексико-граматичних класів досліджуваних МО), трансфункціональності, тобто функціональної перехідності на рівні МО під впливом контекстуального оточення. Поля структуровано за сегментно-ярусним принципом. Опис результатів здійснено на основі аналізу ФСП, тематичних груп (далі ТГ) та їхніх складників. Домінанти ТГ визначалися на основі критеріїв максимальної семантичної відносності та якості вказування, функціонально-семантичної визначеності, прагматичної закріпленості, лексико-граматичної віднесеності, стилістичної нейтральності, стереотипності вживання носіями мов.

Багаторівневий поліпарадигмальний аналіз доповнювався та підтверджувався даними асоціативними словників зіставлюваних мов та проведеного вільного асоціативного експерименту [3, с. 294–316; 9; 10]. Зокрема, було проведено один вільний асоціативний експеримент за методикою А. А. Залевської та Д. І. Терехової [8, с. 16; 18, с. 24–25] як додатковий шлях аналізу РР, зміст якого полягав у наступному: респондентам – носіям української (600 осіб) і російської (107 осіб) мов було запропоновано записати в анкетах після кожного наведеного слова-стимула свою реакцію, тобто слово / словосполучення, яке першим спадає на думку у зв'язку з прочитаним словом-стимулом (експеримент проведено в 2004–2005 рр., основні групи респондентів – студентська молодь із різних регіонів України і Росії). Результати опитування російськомовних респондентів були зіставлені з даними відповідних асоціативних словників (суттєвої різниці не виявлено). На основі зібраного таким чином матеріалу було визначено асоціативні поля слів-стимулів (у розумінні А. А. Залевської [8, с. 16]) та стереотипні асоціації, що значною мірою доповнило дані асоціативних словників української мови [1; 2], збагатило аналізований матеріал щодо специфіки порівнюваних РР та типів асоціювання, характерних для носіїв зіставлюваних мов, підтвердило відповідні дані асоціативних словників російської мови [4; 14; 15]. Оскільки асоціативні словники англійської мови є достатньою базою для проведення нашого дослідження, з метою віддзеркалення національної мовної та асоціативної специфіки РР саме їх було залучено до аналізу [22; 23; 25; 26]. Наше дослідження не ставило перед собою спеціальні соціолінгвістичні завдання (вивчення національної свідомості носіїв зіставлюваних мов та ін.), тому інші експерименти та підрахунки не проводилися.

Обробка результатів вільного асоціативного експерименту відбувалася шляхом підрахунку загальної кількості стереотипних і специфічних реакцій на кожний стимул і, таким чином, з'ясування ступеня входження досліджуваних РР до єдиного семантичного поля [9, с. 91–92]. Статистичні дані щодо асоціативних типів та поширення окремих асоціацій забезпечувалися методом пропорції. Верифікація даних вільного

асоціативного експерименту здійснювалася шляхом повторних випробувань, тобто повторного опитування контрольної групи реципієнтів.

Отже, синтез даних поняттєвого, мовного та асоціативного аналізу на основі зіставлення відкриває нові перспективи використання методики поліпарадигмального дослідження, що дає підстави для розвитку відповідного підходу в сучасному зіставному мовознавстві.

У дослідженні у вузькому розумінні референційність визначено як співвідношення, тобто вказування, яке відсилає до референта. В широкому розумінні термін *референція* вживано для позначення будь-яких указівних відношень у мові (дейктичних, анафоричних, власне референційних та ін.) [11, с. 411–412].

Формування поліпарадигмального підходу в лінгвістиці відбувалося поступово, спочатку – на основі несистематичного і несистематизованого залучення окремих позамовних знань переважно щодо методик проведення аналізу. Поява нових філософських течій та науково-технічний розвиток стали причиною зближення досліджень з математики, фізики, філософії, логіки, психології, мовознавства, а згодом і кібернетики, синергетики, герменевтики тощо. Передумовами для цього були дослідження ХІХ – початку ХХ ст. [16, с. 214–287; 21, с. 25–62 та ін.].

Прообраз сучасного поліпарадигмального підходу можна бачити і в науковій методології другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., у якій широко залучався міждисциплінарний підхід.

Іншим аспектом дослідження РР стало їх структурне впорядкування в межах мовної системи, що певним чином спонукалося інтеграційними процесами в суспільстві та науці [5, с. 74]. Загальні теоретичні розробки з лексикології та семантики було покладено в основу досліджень лексичної семантики простору і часу, меншою мірою – особи.

У подальших наукових пошуках стало можливим розвинути основні положення теорії Ф. де Соссюра про системність мови, можливість її синхронічного та діяхронічного опису, його трихотомію "мова – мовлення – мовленнєва діяльність" у напрямі опису і диференціації мовних, асоціативних та поняттєвих / концептуальних репрезентацій крізь призму мовних та позамовних наукових знань. Структурування фактичного матеріалу у вигляді семантичних полів як фрагментів національних мовних картин світу, обрання лексичних і граматичних РР предметом зіставного аналізу є основними, "базисними" чинниками сучасного поліпарадигмального аналізу мовного матеріалу.

Отже, сутність методики поліпарадигмального аналізу полягає у взаємовизначенні та дослідженні взаємозв'язків поняттєвого / концептуального, мовного (функціонально-семантичного) й асоціативного аналізу, в якому рівень понять визначає структуру репрезентації аналізованого матеріалу за умови його універсальності [13,

с. 198–199; 24, с. 105–113] (пор.: Л. М. Мінкін, навпаки, зазначає, що концептуальна система є багатшою та різноманітнішою за семантичну; концепт вербалізується лише тоді, якщо він має значення для суспільства [12, с. 181]). Асоціативний аналіз стає фоном для аналізу РР та дозволяє підтвердити певні тенденції його усвідомлення.

Висновки та подальші перспективи досліджень. Таким чином, РР можуть досліджуватися поліпарадигмально в різних мовних парадигмах і категоріях: форми, змісту, корелятивності, рівнів, категорії впливу, означування, категорії мовлення і мислення¹. Такий підхід робить можливим повноцінний, об'єктивний аналіз мовних, поняттєвих і асоціативних РР, особливо при зіставленні одноструктурних і різноструктурних мов.

Подальші наукові студії щодо вивчення і впровадження поліпарадигмального аналізу МО вбачаються у напрямі когнітивістики, прототипної семантики, функціональної граматики, психолінгвістики тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, Львівськ. ун-т, 1970. – 120 с.
2. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, Львівськ. ун-т, 1980. – 326 с.
3. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Горошко Е. И. – Х. ; М. : РА – Каравелла, 2001. – 320 с.
4. Добровольский Д. О. Ассоциативный фразеологический словарь русского языка / Д. О. Добровольский, Ю. Н. Караулов / РАН, Ин-т русского языка. – М. : Помовский и партнеры, 1994. – 116 с.
5. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковые и неязыковые аспекты, вопросы этики и дидактики / Донец П. Н., 2001. – 384 с. – (ХНУ им. В. Н. Каразина).
6. Ейгер Г. В. Механизмы контроля языковой правильности высказывания / Ейгер Г. В. – Х. : Основа, 1990. – 182 с. – (ХГУ им. А. М. Горького).
7. Ейгер Г. В. О категориях языка / Г. В. Ейгер // Ювілейні четверті Каразинські читання, присвячені 200-річчю ХНУ «Людина. Мова. Комунікація» : міжнар. наук.-метод. конф., листоп. – 1 лют. : тези доп. – Х., 2004. – С. 94–95.
8. Залевская А. А. Межъязыковые сопоставления в психолінгвістике / Залевская А. А. – Калинин : Калининск. гос. ун-т, 1979. – 83 с. – (Калининский гос. ун-т).
9. Леонтьев А. А. Психолінгвістические проблемы семантики / А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович. – М. : Наука, 1983. – 284 с.
10. Леонтьев А. А. Язык, речь и речевая деятельность / Леонтьев А. А. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева / АН

¹ Див. також [6; 7, с. 94–95].

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

СРСР, Ін-т лінгвістики. – М. : Сов. енциклопедія, 1990. – 685 с.

12. Минкин Л. М. Концепт в зеркале языка и речи / Л. М. Минкин // Ювілейні четверті Каразинські читання, присвячені 200-річчю ХНУ «Людина. Мова. Комунікація» : наук.-метод. конф., листоп. 2004 р. – Харків, 2004. – С. 180–182.

13. Образцова Е. М. Межъязыковая универсальность когнитивного фактора в линейной организации высказывания / Образцова Е. М. // Ювілейні четверті Каразинські читання, присвячені 200-річчю ХНУ «Людина. Мова. Комунікація» : міжнар. наук.-метод. конф., листоп. 2004 р. : тези доп. – Харків, 2004. – С. 198–201.

14. Русский ассоциативный словарь : в 2 т. / Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. – М. : ООО «Издательство Астрель», 2002. – Т. 1. От стимула к реакции. – 784 с.

15. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. – М. : ТНП «Аз Бука», 2004. – 792 с.

16. Смирнов С. В. Отечественные филологи-слависты середины XVIII – начала XX вв. : учеб. пособ. для студентов филол. факультетов высш. учеб. завед. / С. В. Смирнов. – М. : Флинта – Наука, 2001. – 320 с.

17. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : УРСС, 2002. – 312 с.

18. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект) / Терехова Д. І. – К. : КНЛУ, 2000. – 244 с. – (КНЛУ).

19. Терехова С. І. Типологія вказівних особових репрезентацій (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Мовознавство. – 2007. – № 2. – С. 49–57.

20. Терехова С. І. Система орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов) : монографія. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – 400 с.

21. Damasio A. Time-locked multiregional retroactivation : a System-level Proposal for the Neuronal Substrates of Recall and Recognition / A. Damasio // Cognition. – 1989. – Vol. 33. – P. 25–62.

22. Edinbough Word Associations Thesaurus. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалів :

www.eat.rl.ac.uk

23. KJV Word Association Tool – EAT. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалів :

http://www.bible-exposition.org/cgi-bin/wp_tool.pl?word=EAT.

24. Lemarechal A. Deixis and the Accession of Parts of Speech to Substantivity and Actantial Functions / A. Lemarechal // La Deixis : colloque en Sorbonne 8–9 Juin 1990 / ed. by M.-A. Morel, L. Danon-Boileau. – P. : Press Univ. de France, 1992. – P. 105–113.

25. Palermo D. Word Association Norms / D. Palermo, J. Jenkins. – Minneapolis : Univ. of Minnesota Press, 1964.

26. World Dictionary of English Associations. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалів :

<http://www.eat.rl.ac.uk/>

Теркулов В. І.
(м. Горлівка, Україна)

ПРО ОСНОВИ ЛІНГВАЛЬНОЇ КОГНІТОЛОГІЇ

Лінгвокогнітологія, когнітивна лінгвістика стала одним із найпопулярніших напрямків сучасного мовознавства. М. М. Болдирев визначає її як «одне з найсучасніших і перспективніших напрямків лінгвістичних досліджень, що вивчає мову у її взаємодії з різними розумовими структурами й процесами: увагою, сприйняттям, пам'яттю тощо» [1, с. 3].

Із цією думкою важко не погодитися. Сумнів викликає тільки неусвідомлене прагнення лінгвокогнітологів перетворити мову у щось допоміжне, другорядне. У дослідженнях представників цієї наукової галузі вона сприймається не як предмет вивчення, а лише як засіб вивчення концептів. Навіть найбільш близький до власне лінгвістичних студій семантико-когнітивний напрямок цієї науки, представлений роботами О. П. Бабушкіна, М. М. Болдирева, Г. В. Бикової, О. С. Кубрякової, З. Д. Попової, І. А. Стерніна тощо, ставить своїм завданням не «дослідження лексичної й граматичної семантики мови», а «дослідження лексичної й граматичної семантики мови **як засобу доступу до змісту концептів, як засобу їхнього моделювання від семантики мови до концептосфери**» (виділено мною. – В. Т.) [14, с. 7]. Як бачимо, місця для дослідження мови тут не залишилося, що викликає в мене як у традиційно зорієнтованого лінгвіста деяку розгубленість. Мені все-таки хочеться повернутися до мови як до єдиного об'єкта лінгвістики, але вже проведеного через фільтри когнітивного підходу.

Найбільш авторитетне й у той же час найбільш широке трактування концепту визначає його як «термін, що служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання й досвід людини; це оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відбитої в людській психіці» [10, с. 90]. Мова же при цьому «осмислюється в наші дні як обумовлене культурою й пережите в індивідуальній свідомості **знання про світ** (виділено мною. – В. Т.), що проявляється в комунікативній діяльності» [5, с. 4]. Логіка підказує, що сполучення двох зазначених тверджень повинне привести нас до попереднього висновку про те, що концепт є елементом мовної структури. У зв'язку із цим дуже важливим стає визначення статусу концепту в мові й опис його не просто як ментальної сутності, а як мовного конструкта. Концепт, існуючи в мові, створює світ мовних сутностей і, внаслідок цього, створює світ соціуму, що, як мені здається, підтверджується фразою К. К. М. Клакхона: «Людина бачить і чує тільки

те, до чого його робить чутливим граматична система його мови, те, що вона привчила його чекати від сприйняття... Людина, що виросла в тому або іншому мовному середовищі, сприймає останнє як частину самої природи речей, що завжди залишаються на рівні фонівих явищ» [6, с. 190]. Концепт мною розглядається вже не як кінцева мета дослідження, а як мовна інфраструктура, центр семантичної й формальної організації мови, що визначає границі й форми існування мовних знаків.

Ґрунтуючись на сказаному вище, базовим постулатом пропонованого підходу й методології я вважаю твердження про те, що «кожне мовне явище може вважатися адекватно описаним і роз'ясненим лише в тих випадках, коли воно розглянуто на перехресті когніції й комунікації» [11, с. 16]. У зв'язку із цим, мета пропонованого напрямку когнітивної лінгвістики полягає в тому, щоб «не тільки поставити у відповідність кожній мовній формі її когнітивний аналог, її концептуальну або когнітивну структуру (пояснюючи тим самим значення або зміст форми через певну когнітивну структуру, структуру думки або знання), але й пояснити причини вибору або створення цього «упакування» для цього змісту» [11, с. 16], тобто встановити тактики формування найменування й процесів коагуляції. Цей напрямок я рекомендую назвати **лінгвальною когнітологією** або **когнітивною лінгвальною семіотикою**. Вона повинна об'єднати власне когнітивну лінгвістику, що досліджує зв'язки між словом і річчю, контенсивну лінгвістику, що вивчає семантичні «прототипи» – модальність, стан, темпоральність тощо, й концептуальну лінгвістику, що вивчає власне концепти [8, с. 16]. При цьому важливим моментом повинне бути включення в систему конструктивів лінгвальної когнітології (когнітивної лінгвальної семіотики) традиційної лінгвістики, що і стає джерелом поставки початкових відомостей про мовну систему.

Підхід лінгвальної когнітології до опису мови налаштований на проходження дослідження шляхом «знак – свідомість – знання». На мою думку, знак являє собою об'єктивовану свідомість (концептосферу) людини, засновану на лінгвальному знанні (лінгвоконцепт), тобто сформованому мовою знанні про світ, що, у свою чергу, є світом лінгвального буття людини. Так само, як мені здається, тлумачив співвідношення зазначених сутностей і В. В. Колесов, який писав, що «шлях від символу у концепт лежить не через знання («все відомо») або пізнання (номіналізм), а через свідомість (реалізм), тому що це – не пояснення й не перейменування, а перетворення в змістовних формах концептуального квадрата (системі й структури одночасно)» [7]. Нагадаю, що квантом знання і є концепт. Таким чином, саме символ, знак продукує переломлене через свідомість концептуальне знання.

Можна погодитися з тими лінгвістами, які констатують можливість розвитку й процвітання лінгвокогнітології тільки в межах

антропоцентричної парадигми, яка «усвідомлюється головним принципом сучасної лінгвістики» [12, с. 7]. Однак розуміння лінгвістичного антропоцентризму в моїй роботі трохи відрізняється від того уявлення, яке тільки констатує, що, відповідно до цього принципу, «наукові об'єкти вивчаються насамперед за їхньою роллю для людини, за їхнім призначенням у її життєдіяльності, за їхніми функціями для розвитку людської особистості та її вдосконалення» [9, с. 212].

У вершині кута моєї концепції, заснованої на визначенні В. фон Гумбольдтом мови як «миру, що лежить між миром зовнішніх явищ і внутрішнім миром людини» [4, с. 304], поставлене припущення про існування організованого мовою світу подій, тобто про існування перформативного лінгвального буття соціуму й суб'єкта. Цей висновок підкріплюється особливим чином інтерпретованим уявленням про мовну відносність, відомим як гіпотеза Сепира – Уорфа. Нагадаємо, що, за твердженням Э. Сепира, «люди живуть не тільки в об'єктивному світі речей і не тільки у світі суспільної діяльності, як це звичайно думають; вони значною мірою перебувають під впливом тієї конкретної мови, що є засобом спілкування для даного суспільства» [цит. за : 15, с. 135].

Не викликає сумнівів переконливість прикладів, наведених Б. Л. Уорфом на підтвердження даної тези. Дійсно, наприклад, «біля складу так званих *gasoline drums* “бензинових цистерн” люди поводяться відповідним чином, тобто з великою обережністю; у той самий час поруч зі складом з назвою *empty gasoline drums* «порожні бензинові цистерни» люди поводяться інакше: недостатньо обережно, курять і навіть кидають недокурки. Однак ці *empty* “порожні” цистерни можуть бути більше небезпечними, тому що в них утримуються вибухові випари» [15, с. 136]. Однак я трохи по-іншому трактую причини, що сформували можливість появи таких ситуацій. Якщо для американського вченого їхня наявність обумовлена тим, що структура мови визначає мислення й спосіб пізнання реальності, то для мене велика кількість випадків провокування мовними сутностями неправильної оцінки ситуації є підставою для твердження про репрезентацію в семантичній структурі мови двох світів – онтологічного, тобто світу позамовних сутностей і подій, протокольованих у мові, і лінгвального, тобто світу, створеного мовою. Інакше кажучи, у моїй концепції не мова визначає мислення, а світ, створений мовою, є світом нашого **людського** існування. Наша поведінка обумовлена законами цього світу, хоча й має, у той самий час, онтологічні рамки. Важливо те, що на перетинанні зазначених світів існує людина як особистість, з одного боку, що визначає форми існування онтологічного й лінгвального буття, а з іншої, обумовлена, формованими цими мирами. Як писав Б. М. Гаспаров, «мовне існування особистості являє собою триваючий протягом всього життя цієї особистості процес її взаємодії з мовою. У цьому процесі мова

виступає одночасно і як об'єкт, над яким мовець постійно працює, пристосовуючи його до завдань, що виникають у його поточному життєвому досвіді, і як середовище, у якому цей досвід виявляється занурений і в оточенні якого він відбувається» [3, с. 6].

Урахування вищесказаного дозволяє внести деякі корективи в схему номінації. Ця схема, що споконвічно визначалася як дихотомія (реальність > мова), уявляється мені як трихотомії (онтологічна реальність > мова > лінгвальна реальність). При цьому саме лінгвальна реальність стає головним конструктом людського буття. Як писав В. фон Гумбольдт, «людина думає, почуває й живе тільки в мові» [4, с. 378].

Традиційно таке лінгвальне буття світу визначають як мовну картину світу, тобто як «відбиті в категоріях (почасти й у формах) мови уявлення цього мовного колективу про будову, елементи й процеси дійсності в її співвідношенні з людиною» [2, с. 148]. Слід зазначити в цьому зв'язку, що, на відміну від картини світу, лінгвальний світ – це не тільки відбиття позамовної реальності в мові, але й особливим чином організована реальність, тобто не тільки картина світу, але й світ. Варто погодитися з О. І. Пігалеvim: «Мова створює штучний надчуттєвий соціальний простір-час культури» [13, с. 50]. Такий підхід багато в чому стикається з уявленнями М. Хайдеггера, який писав про те, що «картина світу, сутностно зрозуміла, означає... не картину, що зображує світ, а світ, який розуміється у сенсі такої картини» [16, с. 49].

Такий підхід до визначення статусу реальності, репрезентованої у мові й породжуваної мовою, дозволяє по-новому підійти до визначення мовного статусу концепту. Позначене іменем знання здобуває свою умовну закінченість саме в мові й тому може бути визначено саме як сутність лінгвального світу. Я згоден з тим, що мислення людини може бути невербальним, що зона існування концептів поширюється далеко за межі мови. Однак «схоплене знаком» знання стає концептом лінгвального світу – лінгвоконцептом, а отже, повинне розглядатися саме як компонент мовної структури.

Концепт, отже, є в цьому випадку вже не стільки категорією мислення взагалі, скільки категорією вербального мислення, категорією вербального світу. При цьому, за моїм переконанням, концепт, що існує в лінгвальному світі, стає не просто знанням про об'єкт номінації, але системотвірною лінгвальною одиницею. Внаслідок того, що на рівні мови немає нічого, крім інваріантних сутностей, саме концепти, пов'язані з інваріантною формою номінативної одиниці, визначають закони комунікації, закони своєї коагуляції й вибору формальних мовних структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. О функционально-семиологическом подходе к анализу языковых единиц / Н. Н. Болдырев // Когнитивная лингвистика : современное состояние и перспективы развития. – Тамбов, 1998. – Ч. 1. – С. 3–4.
2. Виноградов В. А. Краткий словарь лингвистических терминов / Виноградов В. А., Васильева Н. В., Шахнарович А. М. – М. : Рус. яз., 1995. – 176 с.
3. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
4. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт ; [пер. с нем. Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 398 с.
5. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
6. Клакхон К. К. М. Зеркало для человека : введение в антропологию / Клайд Кей Мейбен Клакхон. – Санкт-Петербург : Евразия, 1998. – 352 с.
7. Колесов В. В. Реализм и номинализм : определения и классификации. [Электронный ресурс] / В. В. Колесов // Русские философы о языке и познании. – Красноярск : КГУ, 1999. – Вып. 1. – 64 с. – Режим доступа : <http://katrina-z.fromru.com/lib/kolesovrealizm.htm>.
8. Колесов В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов // Русистика и современность. – СПб., 2005. – Т. 1. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. – С. 12–16.
9. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 144–238.
10. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
11. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е. С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 6–17.
12. Пименова М. В. Введение в концептуальные исследования : учеб. пособие. – изд. 2-е, испр. и доп. / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – Кемерово : КемГУ, 2009. – 160 с. – (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 5).
13. Пигалев А. И. Культурология : учебник для вузов / А. И. Пигалев. – Волгоград : Либрис (Изд-во Волгогр. ун-та), 1999. – 419 с.
14. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика в современной науке о языке / Попова З. Д., Стернин И. А. // Ментальность и язык : коллективная монография / отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2006. – С. 3–15. – (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 7).
15. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – Вып. 1. – С. 135–169.
16. Хайдеггер М. Время и бытие : статьи и выступления / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – 447 с.

ЛІНГВІСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯК ПРОВІДНА ПРОЦЕДУРА ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МЕТОДУ

Лінгвістична реконструкція є найбільш суттєвою процедурою операціонального компонента порівняльно-історичного методу [1, с. 14]. У науковій літературі розрізняють три види лінгвістичної реконструкції: *зовнішню, внутрішню* і *“філологічний метод”* [3, с. 47; 4, с. 25]. Перший пов'язаний з виходом за межі єдиної мовної системи, другий залишається в її рамках, а третій можна застосовувати в обох випадках. При цьому в практиці мовних досліджень усі три різновиди тісно пов'язані й органічно взаємодіють [3, с. 55–56; 4, с. 25–26; 7, с. 13; 5, с. 91–92; 2, с. 72, 88].

Сучасна компаративістика характеризується пильною увагою як до теорії, так і до практики реконструкції; її цікавить поступовий перехід від зовнішньої реконструкції до реконструкції внутрішньої [2, с. 68]. На даний момент поняття внутрішньої реконструкції значно уточнено. Вона є лише складовою частиною сучасної компаративістики (див. вище). Відомо, що суттєво змінилося формулювання завдання реконструкції у бік збільшення її експланаторної (пояснювальної) функції. Головна мета реконструкції полягає у розкритті історичних, причинових, системних зв'язків фактів мови, тобто у використанні принципу загального зв'язку явищ при аналізі конкретного матеріалу [1, с. 15].

Внутрішня реконструкція протиставлена зовнішній принциповою різницею їх емпіричної бази [2, с. 68; 3, с. 48]. Внутрішня реконструкція свідомо обмежена матеріалом конкретної мови в її історичному розвитку. Вона спрямована на аналіз відповідностей у межах даної мови, на розкриття внутрішніх зв'язків і відносин між елементами лише даної мовної системи в статичному й динамічному аспектах. Матеріалом же зовнішньої реконструкції є факти споріднених мов [2, с. 69].

Методика зовнішньої реконструкції, на відміну від різнотипної суми прийомів внутрішньої реконструкції, характеризується уніфікованою технікою дослідження. У своїй типовій схемі процедур зовнішня реконструкція містить: 1) зіставлення однакових чи близьких за своєю семантикою одиниць; 2) визначення системних кореспонденцій у їх матеріалі; 3) встановлення хронологічного співвідношення між матеріалом порівнюваних одиниць і 4) виведення праформи [3, с. 48].

Для методики внутрішньої реконструкції важливим є факт існування у синхронно засвідченій мовній системі явищ, що відображають різні етапи історії даної системи. Ця методика охоплює цілу сукупність різних за своїм характером прийомів: 1) прийом системного відновлення відсутніх ланок, 2) прийом типологічних імплікацій, 3) прийом аналізу

пережитків [3, с. 49–50].

У випадку вивчення мов з тривалою писемною традицією різновидом методики внутрішньої реконструкції може виступати “філологічний метод” [3, с. 50].

“Філологічний метод” заснований на аналізі давніх писемних пам’яток. Очевидно, що цей метод дозволяє будувати архетипи шляхом відповідної інтерпретації елементів писемного тексту [3, с. 47]. На наш погляд, основними прийомами “філологічного методу” є: 1) критика (рецензування) рукопису; 2) класифікація текстів (рукописів, видань); 3) відповідна інтерпретація елементів тексту; 4) побудова архетипів.

Якщо зважати на досить обмежену сферу використання “філологічного методу”, а також на той факт, що онтологічна природа мовних явищ, відновлених за писемними пам’ятками, потребує витлумачення завдяки залученню даних сучасного мовного стану, то його незначне місце у порівняльно-генетичних дослідженнях є досить очевидним [3, с. 47–48].

Наукова література містить твердження про те, що результати обох реконструкцій, зовнішньої і внутрішньої, у багатьох випадках мають позачасовий площинний характер. Так, окремі елементи або цілі фрагменти системи, що реконструюються, як правило, проєцируються на площину прамови. Реконструкція динамічна поки що залишається у сфері побажань [5, с. 203]. Це твердження справедливе лише для реконструкції зовнішньої, де відносна хронологія являє собою певну класифікацію: явища балто-слов’янські, явища праслов’янські та ін. [2, с. 88].

Інша річ відносна хронологія, заснована на даних внутрішньої реконструкції. Зіставлення двох фонетичних законів дозволяє напевно визначити: тільки один з них міг діяти раніше. Це дає можливість встановити їх хронологічну ієрархію [там же].

Отже, якщо зовнішня і внутрішня реконструкції дозволяють встановити відносну хронологію мовних явищ, то “філологічний метод”, заснований на даних з давніх писемних пам’яток, – абсолютну.

Виходячи з вищезазначених фактів, визначимо основні критерії розрізнення кожної із зазначених процедур (зовнішня реконструкція, внутрішня реконструкція, “філологічний метод”).

Хоча внутрішня і зовнішня реконструкції, по суті, різні, у той же час вони йдуть назустріч одна іншій. Внутрішня реконструкція базується на аналізі синхронних станів однієї мови, вона ретроспективна, тобто спрямована від сучасності в минуле. Внутрішня реконструкція акцентує увагу на іррегулярних фактах, що порушують принцип системності [2, с. 72]. Зовнішня реконструкція, за словами В. К. Журавльова, у цілому проспективна, спрямована від минулого до сучасності [2, с. 73]. Вона зосереджена на пошуках реліктів прамови, на встановленні долі прамовного явища “на ґрунті” окремої мови між колінами “родовідного

дерева”, на пошуки рефлексів успадкованого стану [там же]. Відомо, що сам цей минулий стан реконструюється на основі засвідчених, як правило, найбільш давніх фактів споріднених мов.

Проте у науковій літературі знаходимо ряд тверджень про ретроспективний характер зовнішньої реконструкції [1, с. 60, 61, 126, 129]. Як зазначає В. А. Глущенко, надійність результатів дослідження вчені Харківської і Московської лінгвістичних шкіл пов’язували з орієнтацією перш за все на сучасні діалектні дані та з ретроспективним характером зовнішньої реконструкції [1, с. 129].

Ілюстрацією ретроспективного характеру реконструкції в історико-фонетичних дослідженнях учених Харківської школи можуть служити такі процеси, що відбулися в історії української мови, як виникнення дзвінких африкат (в інтерпретації О. О. Потебні), дифтонгізація *o*, *e* в нових закритих складах (у трактуванні О. О. Потебні та П. Г. Житецького) [1, с. 60]. Прикладом ретроспективної реконструкції етапів звукової еволюції в інтерпретації вчених Московської школи є, зокрема, дослідження П. Ф. Фортунатовим і О. О. Шахматовим зміни *je* > *o* на початку слова [1, с. 126].

При оцінці ретроспективного та проспективного напрямків дослідження розглянемо положення Ф. де Соссюра про те, що ретроспективний напрямок потребує “методу реконструкції”, який спирається на порівняння, а проспективний базується на критиці джерел, причому, як підкреслює Ф. де Соссюр, “проспективна історія” з’являється з виникненням пам’яток [6, с. 248–249]. Отже, за Ф. де Соссюром, будь-яка реконструкція має ретроспективний характер. Якщо виходити з цієї точки зору, можна зробити висновок про те, що у студіях, автори яких працюють у межах “історичного” методу (у трактуванні вчених Московської лінгвістичної школи), лінгвістичної реконструкції немає. Проте конкретний матеріал спростовує цю тезу. І разом з тим, як справедливо зазначає В. А. Глущенко, у наведеному положенні є раціональне зерно [1, с. 129]. Аналіз відповідних праць показує правомірність висновку про те, що у представників “історичного” методу, зокрема А. Ю. Кримського, реконструкція відіграє порівняно невелику роль [там же].

Важливим видається той факт, що для “історичного” методу в інтерпретації вчених Московської школи і для “філологічного методу” у сучасному трактуванні джерелом вивчення мовної історії виступають давні писемні пам’ятки. Проте у межах “філологічного методу” давні писемні пам’ятки діють як єдине джерело вивчення мовної історії, у той час як для “історичного” методу давні писемні пам’ятки є пріоритетним джерелом вивчення. Сучасні мовні (діалектні) дані представники “історичного” методу, зокрема А. Ю. Кримський, також використовували, хоча й дуже обмежено.

Виходячи з вищезазначених фактів, “історичний” метод у

трактуванні вчених Московської школи можна розглядати як “філологічний метод” у сучасному тлумаченні, доповнений зверненням до матеріалу сучасних говорів (з метою коректування свідчень давніх писемних пам’яток). Саме тому специфічною рисою наукових досліджень представників “історичного” методу, зокрема А. Ю. Кримського, є перевага процедури “філологічного методу” над іншими різновидами реконструкції.

Історія мовознавства показала, що спроби будувати порівняльно-генетичне дослідження шляхом використання однієї з даних процедур (зовнішня, внутрішня реконструкції, “філологічний метод”) не принесли переконливих результатів [3, с. 55]. Отже, найбільш повне уявлення про історичний розвиток як конкретної мови, так і мовної групи формується лише за умов, коли всі три види реконструкції органічно взаємодіють у межах порівняльно-історичного методу. Зрозуміла річ, що кожна з цих процедур (зовнішня, внутрішня реконструкції, “філологічний метод”) має свою специфіку, певні межі застосування. Ми виходимо з того, що критеріями їх розрізнення можуть виступати: а) кількість досліджуваних мов; б) джерело вивчення історії мови; в) характер хронології; г) вихідні прийоми дослідження (див. вище).

Безперечно, питання про види лінгвістичної реконструкції є важливою теоретичною проблемою для сучасної компаративістики. Одержані результати є цінними і для лінгвістичної історіографії. Докладне вивчення специфіки зовнішньої реконструкції, внутрішньої реконструкції, “філологічного методу” сприятиме розв’язанню методологічних проблем історіографії української компаративістики, зокрема визначенню методології досліджень того або іншого лінгвіста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20 рр. XX ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
2. Журавлев В. К. Внутренняя реконструкция / Журавлев В. К. // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей : теория лингвистической реконструкции. – М. : Наука, 1988. – С. 68–90.
3. Климов Г. А. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / Климов Г. А. / отв. ред. В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1971. – 87 с.
4. Климов Г. А. Методика лингвогенетических исследований (Введение) / Климов Г. А. // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренниев. – М. : Наука, 1973. – С. 9–33.
5. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Макаев Э. А. – М. : Наука, 1977. – 205 с.
6. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Соссюр Ф. де // Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – С. 31–285.
7. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Степанов Ю. С. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

Діалектологію, як і будь-яку науку, неможливо уявити без її основних методів. Зважаючи на те що для діалектології провідне значення мають живомовні матеріали, насамперед як джерельна база дослідження, неабиякої актуальності для цієї науки набувають не лише методи дослідження, а й методи збирання діалектів.

Загальновідомо, що в українській діалектології традиційно виокремлюють такі методи збирання діалектного матеріалу, як *анкетний* та *експедиційний*. Під час застосування *анкетного* методу «спеціально опрацьовані діалектологічні програми або анкети на певні теми розсилаються на місця кореспондентам (найчастіше вчителям, студентам-заочникам), які й заповнюють їх згідно з інструкцією... Цей метод використовують тоді, коли протягом порівняно короткого часу необхідно зібрати діалектний матеріал на певну тему з великої території, що не під силу одній людині чи групі наукових працівників» [2, с. 24].

Експедиційний метод полягає в тому, що «для збирання діалектного матеріалу за певною програмою у визначені заздалегідь населені пункти надсилається експедиція із спеціально підготовлених людей, які на місці за порівняно короткий час можуть зібрати значні матеріали високої якості» [2, с. 24]. На думку С. П. Бевзенка, експедиційний метод є значно ефективнішим від анкетного, бо забезпечує найбільш можливу точність діалектних даних [2, с. 24].

Повністю погоджуючись із видатним українським діалектологом, змушені констатувати, що в сучасних умовах дослідження українських говірок, зокрема й південнослобожанських, доводиться, на жаль, обмежуватися переважно анкетним методом збирання діалектного матеріалу. Значні перспективи для запису говіркових особливостей відкриває, насамперед, передбачена навчальними планами діалектологічна практика студентів філологічного факультету. Проте останнє фінансування на проведення такого виду практики Слов'янський державний педагогічний (на той час іще) інститут одержував лише в 1992-му році. Про організацію експедицій із проживанням в обстежуваному населеному пункті, як це мало б бути традиційно, мова, звісно, не йшла, бо було виділено кошти лише на оплату проїзду студентів та викладача-діалектолога до населеного пункту й назад.

За таких умов збирання південнослобожанських говірок відбувається, як уже було зазначено вище, здебільшого за допомогою анкетного методу студентами-практикантами за місцем їхнього

проживання чи проживання їхніх рідних, знайомих – дідусів, бабусь, родичів та ін. Це, з одного боку, добре, бо такий спосіб збирання матеріалу дозволяє охопити за порівняно короткий термін значну за обсягом територію. З іншого боку, використання анкетного методу виключає можливість безпосереднього контролю запису та консультування студента викладачем, що дає підстави сумніватися в достовірності і надійності записаного. У разі таких сумнівів необхідним є додаткове записування матеріалу в тому ж населеному пункті, але вже іншим дослідником. Безумовно, на користь достовірності матеріалу спрацьовують і матеріали, записані так званим механічним способом – аудіо-, відеозаписи, а в останні роки й записи на комп'ютерний диск.

Тож попри всі наявні недоліки запис південнослобожанських говірок анкетним методом уже на сьогодні дозволив сформувати вагому джерельну базу для дослідження й подальшого опису їхніх особливостей. Так, лише в період з 2002-го по 2010-ий рік було укладено 239 рукописних звітів з діалектологічної практики, що містять матеріали різної тематики у вигляді відповідей на питання спеціальних програм та суцільних текстів, записано близько трьохсот аудіокaset та відеокaset, 28 комп'ютерних дисків. Записи діалектного матеріалу було здійснено в населених пунктах Донецької, Луганської, Харківської, Дніпропетровської областей. Унаслідок застосування спеціальної техніки для запису діалектних матеріалів (магнітофонів, диктофонів, комп'ютерів) студентами та викладачами кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету створено діалектну фонотеку із зразками південнослобожанських та інших суміжних українських говірок.

Не менш важливими в українській діалектології є і методи дослідження діалектного матеріалу: *описовий* та *лінгвогеографічний* (метод лінгвістичного картографування). Зазначимо, що зібрані анкетним методом записи зразків південнослобожанських говірок, про які йшлося вище, є джерельною базою для подальшого дослідження особливостей місцевої мови. Насамперед, це матеріали для «Хрестоматії південнослобожанських говірок», які можуть бути використані під час опису окремих говіркових систем та говірок Південної Слобожанщини взагалі, для уточнення складу різних тематичних груп лексики досліджуваних говірок, ареалів певних мовних явищ тощо. Зібрані матеріали є джерельною базою для опису південнослобожанських говірок на різних мовних рівнях: фонетики, граматики, лексики.

Лінгвогеографічний метод передбачає позначення за допомогою певних символів (знаків) на спеціальній карті-бланківці територіального поширення певного мовного явища. В останні десятиліття в українській діалектології активно розробляються теоретичні засади використання цього методу [3–5], а також з'являються все нові й нові лінгвогеографічні

праці, найвагомішою серед яких, безумовно, є «Атлас української мови» [1]. Однією з останніх лінгвогеографічних праць, зокрема щодо говірок Слобожанщини, є виданий минулого року «Атлас назв корисних рослин в українських східнослобожанських говірках» А. О. Скорофатової [6]. У процесі вивчення говірок Південної Слобожанщини метод лінгвістичного картографування було використано поки що лише під час укладання «Атласу побутової лексики південнослобожанських говірок», матеріали якого на сьогодні уточнюються, доповнюються і готуються до друку. Тож, зрозуміло, що реалізація методу лінгвістичного картографування в процесі дослідження згаданого ареалу має неабиякі перспективи.

Усе вищезазначене дозволяє дійти висновку, що і методи збирання, і методи дослідження діалектного матеріалу на території поширення південнослобожанських говірок мають широке застосування впродовж останнього десятиліття і зберігають значну перспективність використання на майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови : в 3 т. – К. : Наук. думка. – 1984. – Т. I. – 498 с.; 1988. – Т. II. – 520 с.; 2001. – Т. III. – 274 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 245 с.
3. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 268 с.
4. Гриценко П. Ю. До питання про ареальний аспект дослідження лексико-семантичної системи українських говорів / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 163–167.
5. Гриценко П. Ю. Лексична система говорів і картографування / П. Ю. Гриценко // Українська діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 10–20.
6. Скорофатова А. О. Атлас назв корисних рослин в українських східнослобожанських говірках / А. О. Скорофатова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 316 с.

Фоміна С. Б.

(м. Луганськ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ КОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ КОНЦЕПТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Когнітивна лінгвістика розкриває нові перспективи вивчення мови в процесі смислоутворення, а також в окремих її аспектах. О. С. Кубрякова підкреслює, що когнітивна лінгвістика дозволяє по-новому підступитися не тільки до визначень мови, бо вона вже характеризується такими когнітивними мовними властивостями, як сприйняття, увага, пам'ять, а також дозволяє по-новому подивитись на головні риси її організації, що дає можливість краще інтерпретувати складові частини її системи та їх

взаємовідносини [4, с. 327–328].

Концепти вважають допоміжними засобами розуміння світу, вони вживані з метою інтерпретації і класифікації досвіду. Питання концептуалізації світу різними мовами є актуальним чинником сучасних лінгвістичних досліджень.

Услід за представниками Воронежської лінгвістичної школи (прихильниками семантико-когнітивного підходу), ми характеризуємо концепт як базову одиницю ментального коду людини, що має відносно впорядковану структуру, яка являє собою результат когнітивної діяльності людини і суспільства, що втілює комплексну інформацію про відображений предмет або явище, про інтерпретацію інформації суспільною свідомістю та відношенням суспільної свідомості до цього явища або предмета [6, с. 34].

Художній дискурс з когнітивної точки зору є засобом репрезентації світу, що може бути визначений та пізнаний на різних рівнях абстракції, а різні дискурси – це різні способи відображення світу, середовище формування авторської думки, бо текст утворюється й сприймається суб'єктами дискурсу, тобто текст перетворюється в дискурс у процесі занурення у відповідний етнокультурний простір, центром якого є митець як мовна особистість.

А. Н. Приходько наголошує, що дискурс не можна уявити поза концептосферою, а концептологія не може існувати окремо від дискурсології [7, с. 350]. Художній дискурс – це простір творчої думки й сприйняття художнього твору в процесі зміни комунікативних ситуацій. Щодо художньої картини світу, то вона подібна мовній, бо створена засобами мови, але відображає індивідуальну картину світу автора, або виникає при сприйнятті художнього твору. Це, у свою чергу, дозволяє аналізувати концептуальний зміст з точки зору дискурсу, що містить у собі ім'я концепту з метою з'ясування напряду авторської уяви, зафіксованої в дискурсі. Художні концепти суб'єктивні й формуються на основі механізмів асоціативності.

Отже, простір ментальний стає підсумком творчого процесу автора, результатом художньої картини світу, своєрідною сюжетною проекцією. Сукупність когнітивних моделей утворює каркас концепту, формує його глибинний зміст, забезпечує при цьому впорядкованість його будови й зв'язність його елементів.

Так, покликаючись на дослідження Н. С. Болотнової та З. Д. Попової, Й. А. Стерніна щодо методики аналізу концепту [1, с. 466; 6, с. 161], вербалізованого у тексті, уважаємо, що смисловий об'єм структурної організації художнього концепту включає:

- встановлення місця концепту в мовній картині світу;
- звернення до етимології (при необхідності) для виявлення

особливостей лексеми;

– визначення референтної ситуації на основі аналізу екстралінгвістичних чинників: часу написання, жанрово-стилістичних особливостей, аналізу назви художнього твору;

– виокремлення на основі контекстуального аналізу текстових асоціативно-сміслових полів, де кожний напрям відбиває фрагмент концепту;

– вивчення різноманітних регулятивних засобів: індивідуально авторські, експліцитні, імпліцитні, шляхом аналізу номінативного поля концепту [2, с. 76; 6, с. 161];

– моделювання макроструктури концепту;

– структурування концептуального поля шляхом виділення ядра, біля ядерної зони (синонімів імені концепту, що існують у художньому тексті), та зон ближньої і дальньої периферії [2, с. 76; 6, с. 161].

Уважаємо концепт передусім за все одиницею індивідуальної свідомості авторської концептосфери, що вербалізується в художніх текстах і часом втілює суб'єктивну інтерпретацію. Використана методика текстових асоціативних полів та семантико-когнітивний підхід до вивчення концепту *ПРОСТІР* у фантастичному дискурсі В. Винниченка („Сонячна машина”), Г. Уеллса („Машина часу”), В. Обручева („Плутонія”), Ж. Верна (“П’ять тижнів на повітряній кулі”) дозволили виокремити текстові тематичні асоціативні поля *простору*, репрезентовані в дискурсах досліджуваних авторів: *географічно-топологічний, антропний, земний, небесний, світ / всесвіт, утилітарно-побутовий, обшир, часопростір*.

Можливість маніпулювати простором, надавати йому різноманітних ознак, залежно від інтенції автора, є типовою рисою художнього фантастичного дискурсу. Просторовість є властивістю географічних об’єктів, а в фантастичному дискурсі може набувати ознак поетичних: „Німеччина як наречена в вінчальному серпанку” [3, с. 151], нереальних: „страна – Плутонія” [5, с. 76], реальних: “*Tangalia, village situé sur la rive orientale du Tchad*” (Тангалія – селище на східному березі озера Чад) [8, с. 255], персоніфікованих: „*Лондон зацікавлений*” [3, с. 143], що досягнуто засобами метафоризації, метонімізації, гіперболізації.

Людина як орієнтир існує в просторовій ситуації завдяки тому, що істота сприймана адресантом й адресатом мовлення як будь-який просторовий об’єкт, що формує простір. У дискурсах досліджуваних авторів антропний простір представлений загальними образами людства певної цивілізації, від яких залежить сприйняття простору. Людина впливає на простір, що відображено в ознаках *скаженого, неприємного, прекрасного, дикого* людства: „*Лице людства в мінливих, раптових, стрибливих корчах і гримасах, як у штукаря ось одним оком радісно, в*

захваті сміється, тут же. Другим грізно хмуриться, лютує, хитро підморгує, врочисто бундючиться” [3, 142], “*unpleasant creatures from below*” (неприємні створіння підземного світу) [9, с. 65], “*the Eloi, the beautiful race*” (Елої, прекрасна раса) [9, с. 64], „дикари” [5, с. 262], “*peuplades féroces*” (дикі племена) [8, с. 71].

Ознаки простору земного / повітряного безпосередньо впливають на сприйняття людиною світу, а простір у фантастичному дискурсі зазвичай набуває ознак об’єктів світу. Різноманітність стилістичних засобів, а саме епітетів, порівнянь, метафор, метонімії типові в описі простору земного усім авторам: „Холодний дощ плаче рясними слізьми” [3, с. 474], “*...water shone like silver* (вода блищала, як срібло) [9, с. 56], „Закурила наша сонка!” [5, с. 20], “*des plaines jaunes, torréfiées, craquelées*” (жовті рівнини, засмажені від сонця) [8, с. 90]. Поетичний образ саду, оспіваний багатьма українськими поетами, притаманний фантастичному дискурсу В. Винниченка, присвяченого рідній Україні: „Із саду віє духом дитинства” [3, с. 224].

Небо, як просторовий вектор верху, членує простір, йому в дискурсах авторів властиві не тільки колоративні ознаки, але й риси людини: „понура н’яне лице неба” [3, с. 220], “*the sky was absolutely black*” (небо було цілком чорне) [9, с. 93], „чистое небо, но не голубое, как над внешней поверхностью Земли” [5, с. 100], “*le ciel lui rend en pluie ce qu’il enlève en vapeurs à ses effluents*” (небо повертає у вигляді дощів те, що забирає у вигляді випаровувань) [8, с. 136].

Тематичне асоціативне просторове поле світу / всесвіту членує земне й потойбічне ознаками землі, планетарного світу, який у фантастичному дискурсі може бути *хворим, порожнім, прекрасним, земним, підземним, неприродним*: „порожній, непотрібний, остогидлий, нудний” [3, с. 283], “*a beautiful and curious world*” (прекрасний і цікавий світ) [9, с. 53], „своеобразный мир” [5, с. 285], “*ces contrées inexplorées*” (це недосліджені країни) [8, с. 71].

Ознаки утилітарно-побутового простору (кімната, дім, інші споруди) формують простір закритий і виявляють характеристики людини, культурні особливості, віддзеркалюють почуття героїв та їх ставлення до простору оточуючого. У цьому типі просторовості зазвичай відображені національні цінності: „старий тихий дім” [3, с. 59], “*palace-like buildings*” (будинки, схожі на палаци) [9, с. 46], „теплая юрта” [5, с. 263], “*de huttes basses*” (низькі хижі) [8, с. 296].

Територіальність зазвичай асоційована з прямим просторовим атрибутом і реалізована в образах *мапи землі, простору, поверхні, частини сходулу*. У дискурсах В. Винниченка й В. Обручева вживана лексична одиниця „простор” у значення вільної території, обширу. Простір у дискурсі Г. Уеллса найчастіше асоційований з вимірами, а у В. Обручева ознаки території являють гіперболізований обшир. У дискурсах

В. Обручева й Ж. Верна територіальність пов'язана з характеристиками невідомої вигаданої місцевості.

Нами також виокремлена асоціативна лінія часопростору в дискурсі Г. Уеллса, реалізована вживанням слова “*space*” у значенні періоду часу: “*for a little space – half a minute, perhaps, or half an hour*” (деякий час – півхвилини, або півгодини) [9, с 40].

Отже, аналіз просторової семантики за текстовими асоціативними полями дозволяє дослідити особливості сприйняття простору в художній картині світу, з точки зору національно-культурного й індивідуального сприйняття простору в мовній свідомості людини.

Цілісний семантико-когнітивний розгляд концепту *ПРОСТІР* передбачає аналіз макроструктури концепту, складеної класифікаційними ознаками, ранжованими за інформаційним, образним та інтерпретаційним змістами, а також польової організації концепту в дискурсах авторів. Виділення когнітивних класифікаційних ознак та їх подальше зіставлення дозволяє проаналізувати семантичну карту простору кожного окремого автора й зробити зіставний аналіз репрезентацій когнітивних класифікаційних і диференційних ознак в споріднених і неспоріднених мовах. Польова структура концепту фіксує належність когнітивних класифікаційних ознак до певних зон, що свідчить про своєрідне сприйняття простору кожним окремим автором. Вагомою рисою фантастичного дискурсу є можливість маніпулювання простором, який набуває ознак міфічних, фантастичних, поетичних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие для студ. вузов / Н. С. Болотнова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.
2. Болотнова Н. С. О методике изучения ассоциативного слоя художественного концепта в тексте / Н. С. Болотнова // Вестник ТомГПУ. Сер. Гуманитарные науки. – 2007. – № 2. – С. 74–79.
3. Винниченко В. Сонячна машина / В. К. Винниченко. – К. : САКЦЕНТ ПЛЮС, 2005. – 640 с.
4. Кубрякова Е. С. О ментальном лексиконе : лексикон как компонент языковой способности человека [Текст] / Е. С. Кубрякова // Актуальные проблемы современной лингвистики / сост. Л. Н. Чурилина. – М. : Флинта : Наука, 2007. – С. 327–342.
5. Обручев В. А. Плутония ; Земля Санникова : романы / худож. В. И. Клименко. – Мн. : Юнацтва, 1986. – 606 с.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
7. Приходько А. Н. Концептология дискурса, или дискурсология концепта / А. Н. Приходько // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология». – 2005. – Том. 18 (57). – № 2. – С. 347–351.
8. Verne Jules. Cinq semaines en ballon / Jules Verne. – Paris : Librairie Générale Française, 2008. – 348 p.
9. Wells H. G. The Time Machine. The War of the Worlds / H. G. Wells / (Introduction by Isaac Asimov). – the USA : Inc., Greenwich, Conn. – 1968. – 254 p.

Хуторная А. А.
(г. Одесса, Украина)

ДИСКУРСОЛОГИЯ КАК МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЯВЛЕНИЙ

Дискурс в теории языка является сложным явлением, которое интегрирует текст, ситуацию общения и участников коммуникации и рассматривается в совокупности с социо-культурными, экстралингвистическими и другими факторами. Соотнесенность научного дискурса с научной деятельностью – это один из главных факторов, который определяет интерес к научному дискурсу как таковому. *Научный дискурс* – часть более широкого понятия дискурса, его целью служит отражение научной деятельности, а признаками являются: решение научной проблемы, осведомленность участников (в той или иной степени) в обсуждаемой проблеме.

Актуальность изучаемой проблемы объясняется тем, что наука дискурсология, предметом изучения которой и является дискурс и его виды, на данном этапе так и не сформировала четкой методологической базы для проведения исследований. Подходы к изучению дискурса различны и нередко служат основой для формирования разнообразных направлений в науке. Целью данной работы является не только выделение основных тенденций в дискурс-анализе, но и обоснование необходимости изучения терминологических единиц научного дискурса.

Исследователи-политологи подходят к изучению дискурса, трактуя данное явление кратологически, т. е. сосредоточивая внимание на его властных характеристиках (Грамши, Й. Ставракакис [9]). А. Клохези замечает, что только методы дискурсивного анализа, подразумевающие изучение способа конструирования политических высказываний, дадут возможность деконструкции и распознавания ложных аргументов [8, с. 173]. Исследование власти методами дискурсивной теории, которые направлены на анализ способа конструирования политических утверждений, является необходимым условием деконструкции ложных аргументов. Семиотический, т. е. кодовый анализ дискурса, в свою очередь, предлагает рассматривать дискурс в качестве культурного образования, состоящего из знаков и символов, которые необходимо «декодировать». Практическая риторика и социальные науки описывают дискурс как социальный коммуникативный феномен и изучают, главным образом, социо-коммуникативные цели и функции дискурса (Пьер Бурдьё, М. Фуко). «Основная цель социального анализа дискурса состоит в том, чтобы понять отношения между структурами дискурса, с одной стороны, местными и глобальными социальными контекстами, с другой стороны» [1, с. 161]. Понимание дискурса в постструктуралистском ключе требует

анализа способов его конструирования как механизма для переформатирования реальности (Бахтин М. М.). Методы социо-, психо- и гештальт-лингвистики используются в филологическом анализе. Дискурсивный анализ тут предполагает основание «на диахроническом и, что важно, динамическом подходе к языку, а главное, учитывает системный аспект его описания с выходом в проблему трансформации предшествующего знания» [4, с. 40].

Заметим, что, несмотря на разнообразие теоретических посылок для практического анализа дискурса, все исследователи без сомнения подчеркивают его антропоцентрическую и когнитивную природу и пользуются единым терминологическим аппаратом.

Как верно замечает Франклин Рудольф Анкерсмит: «Лучший способ устанавливать допущения *дискурса* состоит в том, чтобы изучать его терминологический аппарат. Семантический инвентарь *дискурса* при необходимости определяет границу между тем, что может и что не может быть сказано, обсуждено или исследовано в его рамках» [цит. по : 10].

Основными структурно-когнитивными компонентами дискурса являются понятие, термин и концепт.

Языковой, знаково-прагматической основой научного дискурса выступает соответствующая *терминология*, представляющая собой системно упорядоченный континуум терминов, функционально направленных на экспликацию научно-профессиональных понятий [5, с. 8]. Для исследования научного дискурса необходимо выявление логико-функциональных и вербально-понятийных особенностей термина, выступающих номинативно-метаязыковой единицей формирования научной терминологии.

Однозначного определения *понятия*, как и единообразного подхода к *понятийно-категориальной классификации*, в лингвистике на данном этапе не имеется, существуют их различные трактовки. В то же время, общепризнанно, что любое понятие имеет тесно связанные между собой объем и содержание. При этом содержание понятия – совокупность существенных признаков предмета, его объем – совокупность предметов, содержащихся в понятии [6, с. 129].

Термины выступают в роли ограничительных обозначений, существуя в пределах определенной терминологии, которые характерны для данной сферы явлений, предметов, их свойств и отношений. Развитие науки послужило стимулом формирования терминологии, поскольку с возникновением нового явления возникает необходимость обозначить его термином с дальнейшим уточнением понятия.

Для разделения слов на термины и нетермины, применяется принцип дихотомии. Таким образом, объем понятия будет разделен на два класса, т. е. термин, единица одного из классов, будет обладать таким свойством,

которое будет отсутствовать у каждой единицы другого класса.

Понятия в науках дифференцируются по различным параметрам, поэтому в определенной науке принято свое употребление термина. Терминосистема имеет различные источники формирования, такие как: заимствования из других языков, привлечение терминов из других отраслей науки, деривация (создание одних языковых единиц на базе других, принимаемых за исходные), экспликация (уточнение понятий и утверждений естественного и научного языка). Однако со временем терминосистема может изменяться. Таким образом, терминология представляет собой активный запас лексики, включающий архаические и современные формы. Это открытый лексический континуум, наполнение которого зависит от того, в какой области он функционирует и где применяется.

Способность дискурса к формированию концептов объясняется его природой, поскольку само формирование дискурса происходит вокруг определенного понятия, благодаря чему создается общий контекст, где отражена информация об субъектно-объектном ядре речемышления, обстоятельствах и хронологических характеристиках речепродуцирующего акта. Различные концептологические школы дают различные понимания самого концепта как когнитивного феномена. Так, распространенное учение В. В. Колесова определяет концепт в его связи с понятием, образом и символом, а процесс формирования такого видит в переходе форм от ментальной к лексической путем формирования понятия и с конечным образованием лексической единицы-слова [7, с. 30–40]. Концепты как типизируемые значимые фрагменты опыта детерминирует В. Карасик [2, с. 168]. Как «обыденный аналог мировоззренческих терминов» понимает концепт С. Воркачев [3, с. 27]. Несмотря на столь популярное сегодня использование термина «концепт», нельзя не подчеркнуть многозначность подходов к определению «концепта», не до конца ограниченные его ментальные и вербальные признаки, не до конца выявленные свойства, типы, функциональные характеристики «концепта». При этом, большинство исследователей солидарны в том, что «концепт» представляет собой сумму или основывается на соответствующих понятиях об окружающей действительности.

Отмеченные факторы определяют необходимость углубленного изучения терминологии научного дискурса как особой когнитивно-прагматической системы, обеспечивающей знаковое представление понятий и представляющей собой основу дискурсивной методологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белоножко Н. В. Дискурс как социальная интеракция / Н. В. Белоножко, Т. А. ван Дейк // Современные теории дискурса : мультидисциплинарный анализ. –

Екатеринбург : Издательский Дом «Дискурс-Пи», 2006. – С. 161–165. – (Серия «Дискурсология»).

2. Введение в когнитивную лингвистику : [учебное пособие] / З. Д. Попова, И. А. Стернин, В. И. Карасик и др. / [отв. ред. М. В. Пименова]. – Кемерово : ИПК «Графика», 2004. – 210 с. – (Серия «Концептуальные исследования. Вып. 4).

3. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / Воркачев С. Г. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.

4. Данилевская Н. В. Научный текст в аспекте теории дискурса / Н. В. Данилевская // Язык. Текст. Дискурс : [научный альманах Ставропольского отделения РАЛК] / [под ред. проф. Г. Н. Манаенко]. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2009. – Вып. 7. – С. 37–46.

5. Карипиди А. Г. Агрономический дискурс: понятийно-терминологические и концептуальные основания : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / А. Г. Карипиди. – Краснодар, 2007. – 21 с.

6. Кириллов В. И. Логика : [учебник для юридических вузов] / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – М. : Юристь, 2001. – 256 с.

7. Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ / В. В. Колесов // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Университет, 1992. – Сер. 2. – Вып. 3. – № 16. – С. 30–40.

8. Clohesy A. M. The Human Rights Act : politics, Power, and the Law / A. M. Clohesy // Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance. – Palgrave : Macmillan. Ltd, 2005. – P. 170–189.

9. Stavrakakis Y. Passions of Identification : discourse, Enjoyment, and European Identity / Y. Stavrakakis // Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance. – Palgrave : Macmillan. Ltd, 2005. – P. 68–92.

10. Словник енциклопедії Дискурсології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://madipi.ru/index.php?option=com_content&view=article&id.

Царьова І. В.

(м. Луганськ, Україна)

МОДЕЛЮВАННЯ ОБРЯДОФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

Позиція науковців (В. Васильченко, В. Дроботенко, В. Жайворонок, В. Конобродська, В. Мокієнко, О. Тищенко, В. Ужченко, Д. Ужченко, М. Філіпчук) щодо визнання фразеології як найбільш культурно-зумовленої складової мовної системи зумовила перехід на нову методологічну парадигму – етнокультурну, вивчення якої потребує активізації, оскільки обрядова фразеологія є засобом відображення в мові національно-культурної специфіки, носієм елементів, що в значній різноманітності й повноті характеризують обрядову картину світу. Тому *актуальність дослідження* зумовлена необхідністю поглибленого вивчення можливостей фразеологічних одиниць (ФО) у мові, спрямованістю на пошук закономірностей обрядових номінацій, їх

концептуального й структурно-семантичного моделювання на синхронічному та діяхронічному зрізах.

Мета – проаналізувати основні напрями осмислення й застосування методу „структурно-семантичне моделювання” (ССМ) у сучасній парадигмі лінгвоенциклопедичного життя та виділити структурно-семантичні моделі в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок.

Моделювання започатковане в 20-ті рр. (К. Бюлер) й практично застосовувалось у працях З. Харрриса (моделі трансформаційного й дистрибутивного аналізу), Ч. Осгуда, Ч. Хоккета (дескриптивні моделі мови), Ю. Апресяна (лексикографічна модель), М. Толстого (культурні моделі).

В останні десятиліття фразеологічна наука активно інтерпретує структурно-семантичну модель (ССМ), послуговується методом структурно-семантичного моделювання, суть якого В. Мокієнко визначив як зіставлення (порівняння, „сопряжение”) „літературного звороту з його численними варіантами в російських та інших слов’янських діалектах і мовах” [8, с. 5]. Особливу увагу дослідник звертає на те, що за фразеологічною глибиною відкривається безмежна товща матеріальної та духовної культури, яку надійно зберігає мова, – найдавніші уявлення про світ, релігійні погляди та звичаї, народні обряди, закони повсякденного життя наших пращурів. Так, Л. Івашко здійснила семантичну й ареальну характеристику російської діалектної фразеології [4]; А. Івченко на матеріалі української народної фразеології визначив і проаналізував 71 модель [5]; Д. Ужченко здійснив моделювання зоофразеологізмів східнословобожанських і східностепових говірок (28 моделей) [13]; Н. Коваленко – визначила 138 моделей фразеології західноподільських говірок [6]; Р. Міняйло – 44 ССМ (говірки сходу України) [7]; М. Олійник – 157 моделей гуцульської фразеології [9]; В. Ужченко – 258 ССМ і мотиваційних моделей [12]; О. Плетнева – 200 ССМ (говірки центральної Слобожанщини) [10].

Виділення ССМ здійснюється внаслідок аналізу низки фразем, об’єднаних спільним значенням, однотипністю синтаксичної будови, варіюванням лексем-компонентів у межах якоїсь однорідної тематичної групи. Фразеологічні вияви моделі слід сприймати як єдність конкретних варіантних відмінностей у лексичній організації кожної ФО. Численні імпліцитні семи складників ФО містяться в ментальній пам’яті мовців, але виходять на передній план у процесі формування ФО як знаків непрямого найменування [14, с. 127]. Самі ж ФО традиційно перебувають „в епіцентрі досліджень метафоричного речемислення” [1, с. 3].

Демонстрація характеру образного представлення, етимологічний аналіз ФО повинні спиратися на системні відношення, здійснюватися з найширшим використанням фразеологічних моделей [15, с. 127]. Так, літ.

давати (дати, підносити, піднести) [печеного] гарбуза, пор.: „Сватало її багато парубків, так вона всім *гарбуза давала*” (Укр. казки, 1951, 155); „Адже він тебе сватав, та ти *піднесла йому печеного гарбуза?*” (Кв.-Осн., II, 1956, 206) [11, т. II, с. 27] в межах ССМ „давати (дати, підносити, піднести) + городня (сланка) рослина = відмова у сватанні” може бути доповнений східнословобожанськими ФО: *винести гарбуза* „відмовити сватам” (Дем) [16, с. 80]; *схватити [печеного] гарбуза* „отримати відмову при сватанні” (Білк) [3, с. 372]; *дать кабака* (Старб), *подать (подарить) кавуна* (Лут), *поднести кабачка* (Поп) [2].

Вихідною одиницею аналізу в нашому дослідженні є фразеосемантична група (ФСГ), у межах якої здійснюється опис фразеосемантичного ряду (ФСР).

Фразеосемантичне поле (ФСП) „Сімейна обрядовість” складається з 7 найуживаніших фразеосемантичних рядів, що виражають різні аспекти: „вагітність”, „народження”, „хрестини”, „сватання”, „оглядини”, „весілля”, „похорон”. Виокремимо моделі ФСГ „народження” на основі власних польових записів та вибірки з „Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу” В. Ужченка та Д. Ужченка [16].

До ФСГ „народження” входять такі семантичні ряди: 'народити', 'народження в розмові з дітьми', 'народження поза шлюбом'. Найпродуктивнішим у названій ФСГ виділяємо семантичний ряд 'народження в розмові з дітьми'. До його складу входять лексеми різної поняттєвої сфери: *баштан, Бог, буряк, голуби, город, Дід Мороз, картопля, любисток* тощо: *знайшли на баштані* (Кр) [16, с. 36]; *Бог послав* (Брян) [16, с. 42]; *купили в больниці* (Луган) [16, с. 44]; *у будяках найшли (знайшли)* (Тит) [16, с. 49]; *найшли (знайшли) в гарбузах* (Марк) [16, с. 80]; *голуби принесли* (Крем) [16, с. 91]; *найшли в городі* (Білк), *найшли на городі в картоплі* (КрЛ), *на городі зловили* (ОлП) [16, с. 97]; *на грядці найшли (знайшли)* (КрЛ) [16, с. 102]; *подарували на день народження* (Луган) [16, с. 107]; *Дід Мороз подарував (подарив)* (Зак) [16, с. 111]; *злий дядя підкинув* (Луган) [16, с. 125]; *жаби наквакали* (Новоайд) [16, с. 127]; *у вишняках найшли* (Лиз), *у гарбузах нашли* (Осин), *у любистку знашли* (Чмир), *на Айдарі ввіймали* (Старб), *у Дитичном вловили* (Білк) [ВК].

ССМ „у (на) + назва рослини + знайшли (найшли) = народження в розмові з дітьми” утворилися такі фраземи: *у будяках найшли (знайшли)* (Тит), *у буряках найшли (знайшли)* (Ман), *у бур'яках найшли (знайшли)*, *у калині найшли (знайшли)* (Алч), *на вербі найшли (знайшли)* (Луган), *у вишняках найшли* (Лиз), *у гарбузах нашли* (Осин), *у любистку знашли* (Чмир), *у капусті найшли* (Сват), *у квасолі найшли (знайшли)* (Ган), *у квітці найшли (знайшли)* (ОлП), *у щавлі найшли* (Лут).

ССМ „дієслово + (у, в, під) + городня рослина = народження в

розмові з дітьми”: *найшли в капусті, найшли у картошці* (Білк), *зловили під капустою* (Петр), *піймали в капусті* (Бонд), *купили в капусті* (СтЛ), *найшли в картоплинні, найшли в цибулі* (Антрац).

ССМ „назва птаха + принесли (приніс, упустив, підклала, підкинув) = народження в розмові з дітьми”: *аїст приніс* (Брян), *аїсти принесли, зозуля принесла* (Луган), *аїст упустив* (Свердл), *голуби принесли* (Крем), *журавель приніс* (Лисич), *зозуля підклала* (Ров).

ССМ „назва тварини + приніс (знайшов, знесла) = народження в розмові з дітьми”: *зайчик приніс* (КрЛ), *зайчик у капусті найшов* (ВелЧ), *киця принесла* (Луган), *коза принесла, котик приніс, курка знесла* (ОлП).

ССМ „на (у, біля, під) + іменник + найшли (знайшли, зловили, вловили) = народження в розмові з дітьми” утворилися такі фрази: *на городі зловили, у діжці найшли (знайшли), у чоботі найшли* (ОлП), *на грядці найшли (знайшли)* (КрЛ), *на дереві найшли* (Мет), *на дорозі найшли (підібрали)* (Білк), *у калюжі найшли (знайшли)* (Сіверс), *біля колодязя найшли (знайшли)* (Луган), *у коробці найшли* (Стах), *у ярку найшли* (Ган), *під тином найшли (знайшли)* (Солон), *у тернику вловили* (ВерхД).

ССМ „Дід Мороз + дієслово = народження в розмові з дітьми”: *Дід Мороз подарував, Дід Мороз подарив* (Зак); *Дід Мороз приніс* (ОлП), *Дід Мороз підкинув* (Лиз).

ССМ „у (в, на, біля) + назва річки (ставу) + виловили (вловили, впіймали) = народження в розмові з дітьми”: *у Дінці (Донці) виловили* (Марк), *на Айдарі впіймали* (Старб), *у Дитичном вловили* (Білк).

ССМ „із + кісточок + у (в) + назва дерева [взяли] = народження в розмові з дітьми”: *із кісточок у вишнях, із кісточок у сливах, із кісточок в абрикосах* (Луган).

ССМ „купили + (у, в, на) + іменник = народження в розмові з дітьми”: *купили на ярмарці* (Бутов), *купили в капусті* (СтЛ), *купили в больниці* (Луган).

Фразеологічний арсенал обрядодійств містить вирази з яскравою етнокультурною мотивацією, що відображає специфіку реалізації світоглядних стереотипів у ареальній фразеології. Уся повнота таких реалізацій визначає змістове наповнення конкретних фразеологічних моделей. Подальше детальне вивчення обрядової фразеології східнослов'янських говірок, на нашу думку, важливе для з'ясування багатьох питань сучасної української фразеології.

Список скорочень назв населених пунктів

Алч – Алчевськ; Антрац – Антрацит; Білк – Білокуракине; Бонд – Бондарівка Марківськ. р-ну; Брян – Брянка; Бутов – Бутове Старобільськ. р-ну; ВелЧ – Велика Чернігівка Станично-Луганськ. р-ну; ВерхД – Верхня Дуванка Сватівськ. р-ну; Ган – Ганнусівка Новопсковськ. р-ну; Зак – Закотне Новопсковськ. р-ну; Кр – Краснодон; Крем – Кремінна; КрЛ –

Красний Луч; Лиз – Лизине Білокуракинськ. р-ну; Лисич – Лисичанськ; Луган – Луганськ; Лут – Лутугине; Ман – Маньківка Сватівськ. р-ну; Марк – Марківка; Мет – Металіст Слов'яносербськ. р-ну; Новоайд – Новоайдар; ОлП – Олексіївка Олексіївка Перевальськ. р-ну; Осин – Осинове Новопсковськ. р-ну; Петр – Петрівка Станично-Луганськ. р-ну; Сват – Сватове; Свердл – Свердловськ; Солон – Солонці Троїцьк. р-ну; Ров – Ровеньки; Старб – Старобільськ; Стах – Стаханов; СтЛ – Станично-Луганське; Тит – Титарівка Старобільськ. р-ну; Чмир – Чмирівка Старобільськ. р-ну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – 394 с.
2. ВК – Власна картотека І. В. Царьової.
3. Иванов В. В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / [под ред. В. Иванова]. – Х., 1898. – Т. 1. – 1008 с.
4. Ивашко Л. А. Очерки русской диалектной фразеологии / Л. А. Ивашко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. – 111 с.
5. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія / А. Івченко. – Х. : Фоліо, 1999. – 304 с.
6. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. Д. Коваленко. – К., 2001. – 20 с.
7. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Р. В. Міняйло. – Донецьк, 2001. – 19 с.
8. Мокиєнко В. М. Образы русской речи : ист.- этимол. и этнолингвист. очерки фразеологии / В. М. Мокиєнко. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 280 с.
9. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. Я. Олійник. – Л., 2002. – 20 с.
10. Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Л. Плетнева. – Х., 2004. – 20 с.
11. СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
12. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 361 с.
13. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / Дмитро Вікторович Ужченко. – Луганськ, 2000. – 248 с.
14. Ужченко Д. В. Що за структурно-семантичною східнослобожанською фразеологічною моделлю? / Д. В. Ужченко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2009. – № 2 (17). – С. 90–106.
15. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
16. УВДСл – Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко ; [5-е вид.]. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.

**СПІВВІДНОШЕННЯ СИНХРОНІЇ І ДІАХРОНІЇ
У МЕТОДОЛОГІЧНОМУ АПАРАТІ СУЧАСНОЇ
КОМПАРАТИВІСТИКИ**

В останні роки спостерігається поєднання колись непримиренних дослідницьких підходів, орієнтованих відповідно на синхронічний та діахронічний і взагалі історичний аспекти існування й розвитку мови (зауважимо, що нерідко трапляється неправомірне ототожнення синхронії виключно із сучасним станом мови, а також некоректне окреслення історичних студій як діахронічних – тоді, коли їхнім предметом є опис саме синхронного мовного стану чи явища, що, однак, належать минулому). У фундаментальній статті, одним із авторів якої був О. С. Мельничук, цю контрверзу підсумовано так: «Упродовж тривалого часу порушувалася методологічна єдність мовознавства як комплексної науки про один і той самий реальний об'єкт – мову; історичний підхід до мови вважався несумісним із системним підходом, однією з форм якого і є зіставно-типологічний метод» [3, с. 53]. Далі тут зауважується, що у світлі такого категоричного, взаємовиключного протиставлення історичного та системного підходів неминуче порушуються і два загальнонаукові принципи, історизму і системності, від чого, звісно, втрачає мовознавча наука в цілому. Мовознавство ХХ-го століття, особливо першої половини, значною мірою розвивалося під знаком цього помилкового постулату. Проте з другої половини минулого століття спостерігається пожвавлення інтересу до мовної діахронії не лише в контексті «рідних» для неї історичних, зокрема історико-етимологічних студій – пригадаймо слова Ф. Славського з його останнього звернення до філологічної спільноти: «Не дайте засліпити себе синхронією. Пам'ятайте, що [...] великий Якобсон сказав: діахронія збагачує синхронію. Пам'ятайте про діахронію» [5, с. 17]. Але рух у цьому ж напрямі відбувався і з протилежного боку, виходячи з тих галузей лінгвістики, котрі у своїх методологічних витоках не мали діахронічної спрямованості; це передусім стосується типології та лінгвістичного когнітивізму. Тож слід особливо наголосити на тому, що яким би синхронічним, ба навіть статично-синхронічним не було дослідження, слід усвідомлювати, що аналізований мовний матеріал завжди є зануреним у минуле, завжди є його продуктом, жодне покоління не може змінити мовного інструментарію на новий, придатний лише для цього покоління. Діахронічні пояснення допомагають пізнати особливості функціонування мови в часі. Із другого боку, поглиблене вивчення історичної еволюції в діахронії передбачає використання спостережень і напрацювань, які дає синхронія.

У сучасних працях у галузі лінгвославістики чітко простежуються принаймні два напрямки нейтралізації дихотомії синхронії та діяхронії. Це, по-перше, невіддільне синхронічне тло емпіричного матеріалу в історико-етимологічних розвідках (приміром, у реконструкції історико-етимологічних гнізд чи прамовного лексичного фонду), де типологічні відомості враховуються з метою верифікації реконструйованих форм прамови. По-друге, це надання діяхронічного коментаря як аргументу при встановленні первісної мотивації найменувань у контексті дослідження мовної картини світу в лінгвокогнітивізмі і, взагалі кажучи, у студіях гумбольдтіансько-потєбнянського спрямування.

Свідченням методологічної ефективності поєднання синхронного та діяхронічного методів у галузі типологічного вивчення слов'янських мов стала вже згадана доповідь групи українських авторів (О. С. Мельничука, В. Т. Коломієць і Т. Г. Линник), яка була виголошена на X-му Міжнародному з'їзді славистів і представляла ту концепцію, що її було реалізовано в унікальній для слов'янського мовознавства праці «Історична типологія слов'янських мов» [1; 2].

Що стосується поєднання синхронії та діяхронії в сучасній когнітивній лінгвістиці (що, як відомо, відкидає будь-які жорсткі методологічні обмеження, у тому числі й пов'язані з часовою орієнтацією), то в цьому плані слід згадати і проведений центром етнолінгвістичних студій при Люблінському університеті ім. Марії Кюрі-Склодовської семінар на тему «Минуле в мовній картині світу». На думку одного з учасників семінару, співробітниці відділу праслов'янської мови краківської філії Інституту славістики ПАН Маріолі Якубович, зміст виголошених там доповідей беззаперечно засвідчив, що «...когнітивізм є тим напрямком, який має шанс об'єднати синхронію з діяхронією» (пор. назву доповіді М. Якубович «Про когнітивізм в етимології і про етимологію в когнітивізмі» [рукопис]). Особливо корисним, з її погляду, у співвідношенні "когнітивізм – етимологія" є використання когнітивних методів і спостережень для етимологічних досліджень: ідеться про створення систематичного реєстру семантичних перетворень і опрацювання на його основі канону засад, які зумовлюють семантичні зміни.

Зняття опозиції синхронії та діяхронії у сучасній історичній лінгвославістиці є водночас і наслідком, і причиною тієї обставини, що зараз на передній план у порівняльних студіях слов'янських мов висуваються проблеми, пов'язані з дослідженням лексики. Пріоритетне значення, що його набуває розробка лексичної проблематики, відображає також тенденцію до укрупнення та ускладнення тих одиниць, що залучаються до міжмовного зіставлення, стаючи об'єктом компаративного аналізу. Завдання реконструкції праслов'янської мови дедалі більше

охоплюють, поряд із кореневими та афіксальними морфемами, також і слово як таке, тобто взяте в єдності його форми та змісту. Встановлення зв'язків відновлюваних праформ у площині формальної та семантичної похідності природним чином веде до того, що об'єктом реконструкції стають уже не окремі слова з їхніми значеннями, а лексикон праслов'янської мови як система. Усі ці зміни дають підстави говорити про реальне існування поліхронічної (за В. В. Німчуком) лексикології слов'янських мов, одним із завдань якої є вивчення цілісних лексичних систем із максимальним заглибленням у давнину. З іншого боку, у теоретико-методологічному плані дослідження появи та розвитку споріднених мов дедалі більше набуває комплексного характеру, перетворюючись із суто компаративної на компаративно-типологічну дисципліну і збагачуючись за рахунок теоретичного апарату зіставно-типологічного мовознавства, наслідком чого є поглиблення характеристики закономірностей розвитку споріднених мов та застосування типологічних критеріїв для створення й оцінки гіпотетичних побудов, пов'язаних із відновленням не засвідчених мовних одиниць та їхніх угруповань.

Особливу роль тут відіграють студії у царині дослідження історико-етимологічних гнізд як груп слів, об'єднаних походженням від спільного етимона (індоєвропейського чи праслов'янського кореня). Ці гнізда становлять евристичну модель, спрямовану на саме такий, комплексний компаративно-типологічний підхід до системного аналізу лексики споріднених мов та їхнього прамовного підґрунтя. Гніздовий підхід є порівняно новим різновидом студій, присвячених комплексному синхронічно-діахронічному висвітленню походження, історії й функціонування слов'янського слова. Гніздовий метод як жоден інший дає змогу з'ясувати внутрішню логіку еволюції уявлень, образів та ідей, пов'язаних із давніми коренями. Простежуючи сукупну лексичну реалізацію цих коренів водночас у синхронії та діахронії, відстежуючи їхнє функціонування у просторі й часі, у формальних та смислових розгалуженнях похідних слів, дослідник дістає можливість встановити і проаналізувати їхній семантичний потенціал і в цей спосіб відкрити шляхи й саму внутрішню логіку діяльності мови як засобу епістемічного освоєння дійсності, її осмислення й витлумачення.

Гніздовий підхід формується як окремий самостійний різновид дослідження генетично спорідненої лексики достатньо пізно, у другій половині ХХ століття. Особлива заслуга в розвитку теорії і практики гніздових досліджень в індоєвропейистиці належить О. С. Мельничукові, а в царині славістики – Ж. Ж. Варбот [4].

Виникнення концепції генетичного гнізда може вважатися закономірно зумовленим двома співвідносними чинниками: специфікою та

особливою складністю структурної організації лексичних (як лексико-семантичних, так і лексико-дериваційних) систем окремо взятих мов, з одного боку, та різноманітністю тих взаємостосунків та взаємозв'язків, які існують між лексичними системами споріднених мов, з іншого. Етимологічне гніздо розглядається як система генетично споріднених слів, причому ця система включає як ті лексичні одиниці, що історично є більш чи менш широко засвідченими у групах споріднених мов, так і ті, що відносяться до реконструйованої прамови. Як такі, генетичні гнізда є ієрархічно впорядкованими в діахронічній та синхронічній площинах сукупностями лексичних формацій, котрі виступають у лексичній системі як утворення проміжного характеру, оскільки є водночас і її безпосередніми складниками, і тими мікросистемними угрупованнями, які об'єднують генетично, зокрема дериваційно, пов'язані слова. Вивчення етимологічного гнізда полягає у встановленні, описі й аналізі його конститuentів та їхніх відношень (фонетичних, морфонологічних, морфологічних, лексико-граматичних, лексико-семантичних та словотвірних, зокрема більш або менш прозорих та зовсім непрозорих, зв'язків формальної та / чи семантичної деривації). Гніздо як багаторівнева одиниця лексико-дериваційної системи є також об'єднанням словотвірних парадигм, типів та категорій. Між лексичними гніздовими конститuentами виникають семантичні відношення (відносної чи цілковитої) синонімії, антонімії, вужчого або ширшого значенневого паралелізму в лексико-семантичній структурі лексем і в мотиваційних моделях, а також стосунки гіпо- та гіперонімії й навіть вторинної паронімічної пов'язаності. Проявом цілісності й стійкості структури історико-етимологічного гнізда у площині поліхронії є відтворюваність певних дериваційних (значенневих і формальних) зв'язків, а також семантичних, зокрема синонімічних, відношень на різних часових зрізах. Ця багатоаспектність, зокрема хронологічна багат шаровість історико-етимологічного гнізда, а також його структурна різноплановість та ускладненість виступають чинником, що зумовлює потребу в опрацюванні та застосуванні комплексного підходу до його дослідження. Гніздовий підхід у порівняльно-історичній лексикології виникає саме як відповідь на зазначену потребу; відповідаючи природі порівняльно-історичного методу, він разом із тим збагачує цей останній концепціями та методами зіставно-типологічної лінгвістики, що відповідає сучасній тенденції до поєднання порівняльно-історичного та зіставно-типологічного підходів у вивченні споріднених мов (іншим проявом цієї ж тенденції у компаративній лексикології є порівняльно-типологічні дослідження лексико-семантичних мікросистемних утворень). Елементи міжмовного зіставлення, наявні в аналізі окремо взятих гнізд, перш за все підпорядковуються завданням суто компаративного характеру, а саме, реконструкції складників та структури (формальної й семантичної)

гнізда прамови й відтворенню його історичної еволюції в окремих мовах із простеженням цієї еволюції за такими генетико-типологічними координатами, як співвідношення процесів розходжень та зближень у плані історії успадкованих елементів прагнізда, зокрема їх збереження чи втрати, а також процесів самостійного подальшого розвитку (інноваційних змін, більш-менш індивідуальних або, навпаки, аналогічних) та взаємовпливів (у тому числі й з боку інших споріднених та неспоріднених мов і, крім того, ще й таких, що мають місце у площині окремо взятої мови, у процесі взаємодії її різних ідіомів).

Роль зіставно-типологічного методу в межах гніздового підходу є ще більшою, коли об'єктом останнього є декілька гнізд, які групуються навколо генетично не пов'язаних, але семантично співвідносних, рівно- або близькозначних етимонів. Спільність за вихідним значенням можна розглядати як семантичний (концептуальний) інваріант групи гнізд, який водночас є одиницею семантичної системи (пра-)мови, що реалізується в низці дискретних варіантів – лексичних морфемах і словах із цими морфемами в тому чи іншому морфонологічному, афіксальному та лексико-граматичному оформленні, а також, і навіть передовсім, у тій чи іншій смисловій інтерпретації. Таким чином, структуру значеннєво більш або менш близьких гнізд можна розглядати як результат варіювання конкретного або ж абстрактного вихідного семантичного інваріанта у процесі історико-дериваційної еволюції одиниць, які його реалізують, а компаративно-типологічне висвітлення цієї структури має, таким чином, брати до уваги збіги й відмінності в мовній «біографії» семантичного інваріанта, маніфестованого групою коренів, відтворюючи його варіативний ономазіологічний і дериваційний потенціал і простежуючи реалізацію цього потенціалу в утворенні формальних і семантичних похідних, пов'язаних з окремими коренями за згаданими генетико-типологічними параметрами як у синхронії, так і в діахронії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Историческая типология славянских языков : фонетика, словообразование, лексика и фразеология / под ред. А. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1986. – 285 с.
2. Исторична типологія слов'янських мов / за ред. О. Б. Ткаченка. – К. : Довіра, 2008. – Ч. 2. – 264 с.
3. Мельничук А. С. Сочетание сопоставительно-типологического и сравнительно-исторического методов при исследовании славянских языков / Мельничук А. С., Коломиец В. Т., Линник Т. Г. // Слов'янське мовознавство. X Міжнародний з'їзд славістів : доповіді. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 53–85.
4. Черниш Т. О. Про теоретико-методологічні засади застосування гніздового методу в етимологічних дослідженнях О. С. Мельничука / Т. О. Черниш // Мовознавство. – 2001. – № 6. – С. 50–57.
5. Sławski F. Przesłanie Profesora Franciszka Sławskiego do językoznawców polskich XXI wieku / Sławski F. // *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. – Warszawa : Elipsa, 2001. – S. 17.

ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ НУМЕРАЛЬНИХ МОРФЕМ

Серед вторинних конструювань в англійській мові чинне місце посідають нумеральні морфемі – НМ (об'єкт дослідження) з притаманними їм семантичними та формальними характеристиками (предмет дослідження). Актуальність дослідження НМ обумовлено тенденціями сучасної лінгвістики до системно-функціонального виміру мовних одиниць, їх рушійної сили та валоративності у ніші мовних картин світу. НМ походять від числівників, які в родині квантитативних одиниць (КО) пізнали «долю семи чудес»: 1) генерували в «оселі предметності», 2) зазнали термінологізації та 3) детермінологізації, 4) вийшли на простори фразеології, 5) дискурсивно номінують точну, приблизну, невизначену кількість, 6) пройшли семантичний колообіг від предметного до спустошеного значення, 7) мають рушійну словотвірну силу.

Розпізнання епідигматичного стану числівників, їх словотвірного буття сприяє осмисленню проблем кореляції між морфемних та лексичних одиниць [3].

Корпус денумеративів включає похідні конструювання типу *fourth, threefold, twice, hundredsome, between, only, thousands* – різночастиномовні КО з притаманними їм семантичними та формальними девіаціями.

Наявність групи числівників з компонентами *-teen, -ty* (етимологічні дублети лексеми *ten*) свідчить про внутрішньочастиномовну словотвірну силу ранніх числівників, їх спроможність розширювати власні категоріальні ресурси. Зазначена сила числівників об'єктивується також наявністю назв великих чисел, у когнітивній пам'яті яких матеріалізується сема «більший за попереднє число»: *hundred* «велика десятка», *thousand* «велика сотня», *million* «велика тисяча» тощо. Пізні числівники (*million, milliard, billion, trillion*) позначені також шармом похідності. Генетично морфема *milli-* семантизувала «тисячу кроків». Наповнення дименціонального терміна *mile* верифікується соціальними чинниками, регіональними канонами. Пор.: долю лексем *billion, trillion* в американському та британському вжитку.

«Сплески» минулого буття прослідковуються у відчислівникових утвореннях – дериватах нових частин мови. Відмінною рисою числівників є позначення денотата основною, числовою семою. Немає числівників без значення числа. На парадигматичному рівні вони представлені формулою $Ч_{n-1} = Ч_n + 1$ ($9=8+1$, $8=7+1$ тощо).

Основам числівників притаманна сполучувальна комбінаторика, селективні, внутрішньословесні зв'язки. Нумеральні основи реалізуються в дериватах, утворених в основному афіксацією та словоскладанням.

Суфікси розширяють нумеральну основу, а вторинні утворення співвідносяться з різними лексико-граматичними категоріями. Пор.: англ. *fifth, fiver, twentieth, twice, fourfold*. Суфікс *-ard* позначений омонімічністю у лексемах *coward* та *milliard*, інтегруюча сема останніх є «великий». Внутрішньочислівникові утворення нагадують про етимологічні витoki, зберігають когнітивну пам'ять про ретробуття пізніх утворень. Відчислівниковий вимір об'єктивується у секундарних утвореннях, у поліфункціональності КО, в епідигматичних потенціях, семантичних та формальних девіаціях, у процесах деквантифікації, у появі предметності, у дієвості лінгвістичних та соціальних факторів.

Структура та зміст денумеративів залежить від лексико-граматичного характеру вихідних одиниць, системи словотвору та частиномовної представленості. Словотворення – це процес побудови, нових, похідних одиниць, що передбачає появу метазнаків: *морфемний склад, структура, спосіб деривації*. Квантитативна морфема – найменша значуща одиниця, семантичне наповнення якої співвідносить її з корелюючими однойменними одиницями. За структурою НМ співставляються з одиницями, які становлять лексичне ядро слова. Афікси надають слову додаткове значення. Квазіпрефіксація денумеративів нагадує про витoki самого процесу, його тяжіння до словоскладання. Пор.: англ. *between, alone, lonely*. Препозитивна позиція префіксів есплікується їх минулим самостійним буттям у словосполученнях квантитативного (1) та числового (2) наповнення. Наприклад: англ. (1) *always, becloud, megacycle, microfilm, midday, underage*; (2) *bilateral, centigramme, decigramme, hectometer, hemisphere, monologue, dialogue, octoped, pentagon, triangle, twilight*.

Суфікси розмитого квантитативного наповнення мають дистантне відношення до числівників, вони позначають кількість узагальнено (*delegacy, tonnage, foliage*), зменшувально (*birdie, booklet, hillock, duckling*), аугментативно (*coward, foremost, superbo*), сумарно (*spoonful, roomful, mouthful*), ітеративно (*manifold, twinkle*).

У денумеральній ад'єктивній парадигмі словотвірними потенціями визначаються морфемами *-fold, -some, -th*, у прислівниковій *-ce*, у субстантивній – *-er, -e(s)*. Валентності характеристики є прозорими у дериватах типу англ. *thirtysome, twice, threefold, millionaire, millionize*. Семантичне навантаження похідних одиниць базується на пересіченні (адитивному чи мультипліквативному) смислів компонентів, наприклад: англ. *fifth* “bottle, 1/5 gallon”, *ten gallon hat* “cowboy hat”, *sweet and twenty* “young and beautiful girl”, *between maid* “a sort of cook and room maid”, *nine to five* “man working from nine to five”, *threescore* “20 x 3=60” тощо [2].

Морфема *-some* походить від займенника на позначення приблизної кількості, яка (морфема) у нумеральних дериватах займає постпозицію по

відношенню до основи числівника. Наприклад, англ. *Jesmina Villa has been built some eighty years ago by prosperous retired tradesman from Caxley (A. Cronin). It's thirtysome kilometers from here (E. Hemingway)*. Утворення типу *sixtyish* асоціюють з поняттям апроксимації, субстантиви –деривати (англ. *in twos, in threes, by four*) вказують на групи певного числового навантаження. Віковий статус позначається субстантивами типу *in her twenties* (від 20 до 29 років), *teeners* (від 13 до 19 років). Дієслова утворюються за моделлю оказіональної конверсії (*to five, to ten* тощо).

Сукцесивність словотвірного процесу позначена трьома ступенями. Пор.: англ. *one – oneness, only, once – lonely – loneliness; three – threes, thrice, threesome – thirds, thirdly; million – millionth – millionairess – multimillionairess*.

Префікси денумеративів корелюють з дещо розмитими параметрами квантитативності типу англ. *undersixty, midseventies*.

Спрощені префікси спостерігаються в утворенні *lonely* (*all + one + like*), *alone* (*all + one*), *between* (*be + two*). Числівниковим основам притаманна ініціальна позиція у складних конструюваннях, що есплікується природою вихідних одиниць. Пор.: англ. *six-footer, thirty-strong-group, two-edged, three-cornered, twenty-year-old*.

Денумеративні композити конструюються за моделями Num + N (*two-piece*), Num + N + -ed (*two-cornered*), Num + Adj + N (*three-strong-group, two-odd-team*). Серед неологізмів – дериватів превалюють іменники та прикметники типу англ. *one-up, one-way-love, four-star-general, one-way show, four flush* [2].

НМ «розповідають» про скриті та явні універсальні риси мовних картин світу. Без слів не буває морфем. Без реальної квантитативності не буває лінгвістичної квантитативності. В англійській мові КО детермінуються інтегральною дією динамізму, адаптивності та антропоцентризму. Денумеративи мотивуються вихідними числівниковими одиницями – за моделями (зразками) мови. Структура та внутрішня форма денумеративів відповідає вираженому ними змісту та будуються як бінарне утворення вихідних одиниць. Дериваційне значення секондарних конструювань обіймає мотивуюче значення твірних морфем, їх залежність від словотвірної моделі. Лінійні моделі (афіксація, словоскладання) превалюють над нелінійною моделлю денумеративів (конверсією). Кластери денумеративів утворюються сукупністю упорядкованих відношеннями похідності морфем. Невід'ємним сектором в англійській мові є числівники, поверхнева та глибинна структура яких відкрита модифікаціям на епідигматичному рівні, як таких, що сприяють дієвості «вічного двигуна» [1] у мовній картині світу. Перспективним вважаємо вивчення лінгвокогнітивного буття дериватів дименціональної парадигми слів міри та ваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Р. Вихованець. – К. : Рад. школа. – 284 с.
2. Дополнение к Большому англо-русскому словарю / под. рук. И. Р. Гальперина. – М. : Русский яз., 1990. – 432 с.
3. Швачко С. О. Еволюційні віхи квантитативних слів (семантична девіація англійських числівників) / С. О. Швачко // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук праць. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – Вип. 441–443 : Германська філологія. – С. 295–299.

Шепель Ю. А.

(г. Днепродзержинск, Украина)

**ПОЛИСЕМИЯ ПРОИЗВОДНЫХ В ПРЕДЕЛАХ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО РЯДА И ЕЕ РАЗРЕШЕНИЕ**

Анализ словообразовательного ряда как комплексной двусторонней единицы словообразовательного уровня рассматривается нами с позиции полевой семантики. Мы исходим из того, что словообразовательный ряд отвечает требованиям лингвистического (словообразовательного) поля, подобно словообразовательному гнезду.

Предметом исследования стали имена прилагательные и те словообразовательные ряды, которые они образуют в системе русского языка.

Объектом исследования послужила полисемия производных прилагательных и семантические связи как одноаффиксальных, так и разноаффиксальных производных слов в словообразовательных рядах, приводящие к появлению частичной синонимии или паронимии.

Полевой подход к изучению языковых явлений как методологический приём обуславливается природой самого объекта анализа и является следствием стремления современной лингвистики осмыслить язык как систему и описать языковые факты в их системной взаимосвязи.

Основополагающим для понятия «лингвистического» поля как синхронной системы являются: 1) понятие инварианта поля, 2) понятие структуры поля, то есть сети отношений между его элементами.

Под *словообразовательным полем* обычно признаётся совокупность производных слов, относящихся к одной части речи, а также образованных от слов одной части речи и пр. Приставочное √ суффиксальное поле определяется как совокупность приставочных √ суффиксальных слов определенной части речи, характеризующихся обобщенностью семантики, создаваемой сложным взаимодействием значений аффикса, мотивирующего коррелята и контекста; общностью морфемного состава; общностью функций, суть которых заключается в том, что элементы,

включенные или включающиеся в них, имеют или приобретают значения, общие для элементов данного поля [3].

В области семантики словообразовательные поля можно ограничить иерархически упорядоченным набором систематических признаков. Если этот набор изобразить графически [4], то каждое его ребро будет представлять один семантический тип. С этим семантическим типом может быть связано несколько словообразовательных типов (характеризующихся, прежде всего, особым формантом, т. е. собственно словообразовательным рядом).

Значения производных слов-конституентов словообразовательных рядов являются основными составляющими словообразовательных полей этих рядов. Они выступают как сложное составляющее единство двух частей: (1) *общей (инвариантной)*, свойственной всему разряду слов, составляющих определенное словообразовательное поле: (2) *особой*, принадлежащей конкретному производному или группе производных слов и отличающей одно слово от другого или одну группу дериватов от другой. Выражение производными словами одного или нескольких значений указывает на наличие в нем простой или сложной семантической структуры. Под *семантической структурой* в этом случае мы понимаем совокупность семантических компонентов, присутствующих в значении слова одновременно. Объединение производных слов по признаку частных словообразовательных значений как лексических созначений самих корней приводит к выделению словообразовательных полей. В отличие от словообразовательного типа словообразовательное поле не связывает себя тождеством форманта, оно основывается на тождестве значения.

В полях типа "гнездо" и "макрогнездо" инвариантом, как известно, признаётся первый деривационный шаг. В полях типа "ряд" и "макроряд" – последний деривационный шаг [1, с. 3–8].

Элементами словообразовательных полей являются классы слов идентичной словообразовательной структуры. Сеть отношений между элементами поля складывается из системы противопоставлений каждого из них всем остальным.

Основными классификационными единицами словообразовательного уровня в системе, состоящей из таких единиц, как деривационный шаг; словообразовательная структура слова; словообразовательное гнездо и словообразовательный ряд; макрогнездо и макроряд, признаются словообразовательная структура слова и словообразовательное гнездо / ряд. Без этих единиц невозможно ни вычленение элементарной единицы словообразовательного уровня (= деривационный шаг), ни получение более крупных единиц (= макрогнезд и макрорядов) [2].

Значительное количество однокорневых слов, принадлежащих к разным словообразовательным рядам и вступающих в синонимические и паронимические отношения, являются многозначными словами.

Между многозначными словами возможны смысловые связи по одному из значений, т. е. отдельные ЛСВ полисемичных слов могут вступать в синонимические связи. Когда отдельные значения полисемичных слов вступают в синонимические отношения, другие обнаруживают паронимические связи. Паронимические отношения отдельных значений полисемичных слов можно проиллюстрировать на примере прилагательных, относящихся к словообразовательным рядам на =*ическ(ий)*, =*ичн(ый)*. Эти прилагательные в русском языке, как правило, представлены коррелятивными парами типа *академический* – *академичный*, *автоматический* – *автоматичный*, *аллегорический* – *аллегоричный*, *анархический* – *анархичный*, *антипатический* – *антипатичный*, и др. (всего 54 пары). Сложные отношения между парами прилагательных словообразовательных рядов на =*ическ(ий)*, =*ичн(ый)* создаются полисемантизмом многих прилагательных ряда на =*ически(ий)*, которые, развивая качественные значения, синонимизируются с прилагательными словообразовательного ряда на =*ичн(ый)*. Например, в МАСе слово *методичный* объясняется как «то же, что и *методический* во втором значении», то есть с прилагательным *методичный* прилагательное *методический* совпадает в качественном значении. Аналогичные отношения имеют место у пар *антагонистический* – *антагонистичный*, *демократический* – *демократичный*, *драматический* – *драматичный*, *лирический* – *лиричный*, *мелодический* – *мелодичный*, *метафизический* – *метафизичный*, *мифический* – *мифичный*, *мистический* – *мистичный*, *патриотический* – *патриотичный*, *прозаический* – *прозаичный*, *поэтический* – *поэтичный*, *психологический* – *психологичный*, *ритмический* – *ритмичный*, *полемический* – *полемичный*, *иронический* – *ироничный*, *симптоматический* – *симптоматичный*, *статический* – *статичный*, *схематический* – *схематичный*, *трагический* – *трагичный*, *феерический* – *фееричный*, *цинический* – *циничный*, *флегматический* – *флегматичный*, *романтический* – *романтичный*, *фантастический* – *фантастичный*.

Для дифференциации словообразовательной паронимии и синонимии нами используется идея о логическом отношении омосемичных единиц при синонимии: полное совпадение и включение (=абсолютные синонимы), пересечение (=частичные синонимы), полное несовпадение (=разные слова).

Различаются лексические и словообразовательные синонимы и паронимы.

Паронимы лексические – это слова разных словообразовательных

гнёзд, образуемые от омонимичных корней или одного корня. Лексические значения компонентов паронимической пары обязательно разграничены, ср.: *земляной – земной, обидный – обидчивый, цветной – цветовой, просительный – просительский, разборочный – разборчивый, спасательный – спасательский, непроницаемый – непроницательный.*

Частичные синонимы ∨ паронимы – это близкие по значению однокорневые слова, располагаемые в одном словообразовательном гнезде, но в разных словообразовательных рядах. Для частичной паронимии ∨ синонимии характерна синонимия ступеней деривации, ср.: *покупательный – покупательский* $R_3R_1R_1O - R_3R_2R_1R_1O$, *малахитный – малахитовый* R_3R_2O , *раскольнический – раскольничий* $R_3R_2R_1R_1O$, *насильный – насильственный* $R_3R_2O / R_3R_2R_3R_2O$, *мелодический – мелодичный* R_3R_2O , *прозаический – прозаичный* R_3R_2O , *сладкий – сладостный* $R_3O / R_3R_2R_3O$ и др.

Для синонимов, образуемых на одном и том же шаге деривации, характерна синонимия аффиксов, ср.: *нераздельный – неразделимый, романтический – романтический, ремесленнический – ремесленный, наследный – наследственный, дарёный – даровой, гневливый – гневный.* Отдельную тему для изучения представляют словарные «паронимические пары», характеризующиеся наличием полисемичного параллелизма в словах с лексической полисемией.

Частичная синонимия ∨ паронимия чаще всего сохраняется на уровне ЛСВ многозначных слов. Сохранение семантических связей между ЛСВ даёт возможность лексикографам идентично толковать пары слов, приводимые в словаре О. В. Вишняковой [5] как паронимы. Довольно часто такие пары слов рассматриваются как словообразовательные варианты. Различение словообразовательных синонимов и вариантов – специальный вопрос, требующий дальнейшего специального исследования с позиции семантической структуры словообразовательных гнёзд и пересечения словообразовательных рядов. Не меньший интерес могут представлять синонимы ∨ паронимы, образуемые на базе одного / нескольких значений омонимичных слов типа *публицистический*_{1,2} и *публицистичный*₁¹.

Основой выделения паронимов среди однокорневых разноаффиксальных образований является семантическая оппозиция слов одной части речи, образованных от одного корня².

¹ Попытку осмыслить паронимию и показать паронимы в их связях с другими языковыми единицами, определить свойственные им признаки предприняли украинские лингвисты Д. Г. Гринчишин и А. А. Сербенская [6].

² Идея рассматривать паронимы в кругу многих лексико-семантических явлений была высказана Ш. Балли, назвавшим впервые паронимы термином «псевдоомонимы». Современные исследователи в области лексикологии, развивая идею Ш. Балли, относят паронимы к явлениям, смежным с синонимией, антонимией и омонимией, на том основании, что такое рассмотрение должно выявить специфические

В сфері ім'єн прилагательних среди лексических паронимов широко представлені суффіксальні образования. Паронимія являється следствием словообразовательних процесов и пересечения семантических полей однокорневых разноаффіксальних производных словообразовательних рядов. Для слов-паронимов характерно несовпадение (почти полное) сфер лексической сочетаемости, что исключает употребление одной паронимической лексемы вместо другой в одном и том же контексте. При возможном совпадении лексической сочетаемости паронимов некоторых пар (ср. *реальный взгляд // реалистическое искусство*) наблюдается несовпадение сфер содержательного отождествления, что также исключает взаимозаменяемость лексем одной и той же паронимической пары.

Однокорневые слова становятся паронимами, когда приобретают наибольшую самостоятельность, наибольшую дифференцированность в своём лексическом значении, ср.: *солярный // соляровый, командированный // командировочный* и др. Поэтому невозможно отнести к абсолютным паронимам все однокорневые слова, в которых одно слово указывает на признак, а другое – на часть этого же признака в ином качестве и количестве типа *мучной – мучнистый, волосатый – волосастый, носатый – носастый* и др.

Для разграничения паронимов и синонимов необходимо найти признаки, определяющие каждое из этих двух лингвистических явлений в системе однокорневых образований. Тем общим, что создаёт предпосылки для смешения однокорневых разноаффіксальних слов в процессе их употребления, являются на семантическом уровне – близость Понтий пары (или большого количества) слов; на морфологическом уровне – общность корневой морфемы и принадлежность к одной части речи; на фонетическом уровне – сходство звуковых оболочек слов. Отсюда, с лексической точки зрения синонимы – однокорневые слова в том случае, если они выражают одно понятие, имеют значение одного объёма, одинаковую лексическую валентность, принадлежат к одной и той же части речи, стилистически разноплановы. Паронимы – если они выражают разные понятия, дифференцирующий элемент значения указывает на неполное совпадение смысловых объёмов членов ряда, что превращает их в отдельные лексические единицы и проявляется в специфике их сочетаемости с другими словами при функционировании их в языке.

черты паронимии, а это в свою очередь позволяет установить реальные закономерности функционирования паронимов в речи. Конкретизируя это положение, можно рассмотреть паронимию в семантическом плане, выяснить взаимозависимость и соотношение паронимии $\wedge$ синонимии, паронимии $\wedge$ многозначности, паронимии $\wedge$ омонимии, паронимии $\wedge$ антонимии, а также определить в конечном итоге пути исследования паронимии в семантико-ассоциативном плане [Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1955. – 416 с.].

При выявлении объёмов значения однокорневых образований обнаруживается разрыв в семантическом содержании как у синонимов, так и у паронимов. Однако для синонимов характерны незначительный семантический сдвиг и, в большинстве случаев, стилистическая разноплановость. Для паронимов разрыв в семантическом содержании является более существенным.

Так как в нашем исследовании речь идет об однокорневых словах разных словообразовательных рядов, то в основу разграничения таких образований, как синонимы и паронимы, должен быть положен принцип общности и различия.

Однокорневые синонимы и паронимы имеют общий смысловой центр. Они семантически сопряжены, как было показано выше, через семантическую мотивированность и вершину словообразовательного гнезда. Но у двух слов, составляющих паронимическую пару, различна предметно-логическая основа, что вызывает их разную лексическую сочетаемость. Проверкой разрыва в семантике двух, как минимум, производных слов от моносемичных корней может служить подбор синонимов к каждому из них. Так, в парах прилагательных *главный // заглавный, незаменимый // незаменимый, неслышимый // неслышный* и др. замена одного компонента другим – признак паронимической аттракции, или семантического синкретизма, на основе близости звучания элементов каждой пары и подсознательной ассоциации говорящего, который устанавливает семантическую параллель между разными по значению словами. Такое непреднамеренное смешение основывается на том, что смысловая сторона компонентов таких пар однокорневых слов подвержена психологическому перенесению прямого значения на переносное. Синонимическое выравнивание слов по аналогии оказывается функциональным проявлением паронимии.

Среди общего числа лексических паронимов, входящих в аффиктивные словообразовательные ряды, наиболее пополняемой в современном русском языке последних десятилетий является группа суффиксальных прилагательных. В образовании их принимают участие такие суффиксы, как *=н/=лив=*, *иј/=ск=(=еск)*, *иј/=ов/=ев=*, *=иј/=н=*, *=чат/=очн=*, *=ат/=аст=*. Однако наиболее продуктивными являются ряды прилагательных на *=ическ(ий)/=ичн(ый)*, *=еск(ий)/=н(ый)*.

К словообразовательным паронимам мы относим слова, располагаемые в пределах одного словообразовательного гнезда, но разных словообразовательных рядов и различающиеся лексическим значением, ср. пару *перегородочный // перегородчатый*:

городить→перегородить→перегородка— $\left. \begin{array}{l} \rightarrow \text{перегородочный} \leftarrow \\ \rightarrow \text{перегородчатый} \leftarrow \end{array} \right\} R_3 R_2 R_1 R_1 O$

Словообразовательная паронимия появляется 1) как следствие словообразовательных отношений, устанавливаемых между разными значениями полисемичных слов (*кондукторный – кондукторский*); 2) в результате развития $\vee$ появления словообразовательной омонимии на нулевом шаге или $n + 1$ шаге деривации (*коренной – корневой, клеточный – клетчатый*); 3) за счет направления актов деривации в разных ветвях одного словообразовательного гнезда, ср.: *пес > псарня > псарный* и *пес > псарь > псарский*; 4) за счет разной степени проявления признаков (*водный – водяной, болотистый – болотный*); 5) в связи с сохранением семантической связи с устаревшими словами (*ниточный – нитяный*).

Исходя из факта существования морфологического варьирования слова в языке, словообразовательные синонимы понимаются нами как модификации количества и материального состава словообразовательных морфем, не нарушающие тождества слова. Основными признаками словообразовательных синонимов являются а) тождество корневой морфемы и б) семантическая близость, находящая отражение в синонимии словообразовательного форманта и одинаковой синтаксической функции производного. Появление и развитие полной или частичной лексико-словообразовательной синонимии наблюдается обычно в той группе однокорневых паронимически связанных слов разных словообразовательных рядов, которые входят в одно гнездо и образуются или на одном и том же деривационном шаге, или на разных шагах деривации. Следствием словообразовательной синонимии является формантная избирательность производящих внутри словообразовательного гнезда, то есть образование слов по одной и той же словообразовательной модели.

Среди словообразовательных синонимов одного словообразовательного гнезда, но разных словообразовательных рядов выделяются (1) производные одного и того же шага деривации (назовём их *одношаговыми равнопроизводными*), ср.: *безотлучный – неотлучный* (R_3R_1O), и (2) производные разных шагов деривации (назовём их *межшаговыми равнопроизводными*), ср.: *боевой – боевитый* $R_3R_2R_1O$ – $R_3R_3R_2R_1O$ и др.

Равнопроизводные прилагательные-синонимы подразделяются на две группы: корневые, ср. *отчетливы – четкий* R_3O ; и аффиксальные, ср.: R_3R_1O *безвозвратный – невозвратный, безутешный – неутешный, безотлучный – неотлучный*; R_3R_2O *гармоничный – гармонический, мелодичный – мелодический, басистый – басовитый*; R_3R_3O *безопасный – неопасный (опасный)*.

Разнопроизводные словообразовательные синонимы-прилагательные в структурном отношении также характеризуются, как и

равнопроизводные, неравнозначностью и подразделяются на две группы: 1) одно моноформично – другое полиформично, ср. *великий* R_3O – *величавый* $R_3R_2R_3O \vee R_3R_3O$, *бестактный* R_3R_2O – *нетактичный* $R_3R_3R_2O \vee R_3R_2O$, *бесталанный* R_3R_2O – *неталантливый* $R_3R_3R_2O \vee R_3R_2O$; 2) оба синонима полиморфичны, ср.: *антинаучный* $R_3R_2O \vee R_3R_3R_2O$ – *ненаучный* $R_3R_2O \vee R_3R_3R_2O$; *безызвестный* – *неизвестный*; *невооруженный* $R_3R_3R_1R_2O \vee R_3R_1R_2O$ – *безоружный* $R_3R_2O \vee R_3R_1R_2O$.

Прилагательные-синонимы одного словообразовательного гнезда и разных словообразовательных рядов характеризуются в основном гетерогенность R=структуры. Гомогенные R=структуры можно наблюдать в группе отадъективных производных со значением негации и противопоставления (*неспокойный* – *беспокойный*, *безвозбранный* – *невозбранный*) и квантитативным значением (*подслеповатый* – *подслепой*, *святой* – *священный*).

Смысловые различия между словообразовательными синонимами большей частью характеризуются либо квантитативным признаком, либо наличием негации. Квантитативный признак для ряда производных прилагательных русского языка может усложняться эмоционально-оценочной коннотацией, ср.: *здоровый* – *здоровенный* (*прост.*).

Таким образом, в заключение можно отметить, что однокорневые образования создают многоступенчатую иерархию в языке. Это вынуждает их по-разному интерпретировать. Среди однокорневых слов выделяются морфологические варианты и отдельные слова как самостоятельные семантические единицы. Если общий принцип разграничения морфологических вариантов одного слова и разных (параллельных) производных слов представляется достаточным, то теоретические критерии дифференциации словообразовательных рядов еще не выработаны. Имеют место случаи, когда от одного корня образуются два и более однокоренных слова, принадлежащих к одной части речи и близких или тождественных по значению типа *аккордный* – *аккордовый*, *анархический* – *анархистский*, *диетический* – *диетичный*, *атлетический* – *атлетичный*, *гигиенический* – *гигиеничный*, *ракушковый* – *ракушечный*, *черепаховый* – *черепаший*, *песочный* – *песчаный* и др.

Многоступенчатая иерархия однокорневых производных создаёт условия для их различной интерпретации. Наличие синонимов типа *костистый* – *костлявый* свидетельствует о развитии динамических процессов в системе прежде всего словообразовательных типов и далее – в системе словообразовательных рядов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия / П. А. Соболева. – М. : Наука, 1980. – 294 с.
2. Шаумян С. К. Основания порождающей грамматики русского языка /

С. К. Шаумян, П. А. Соболева. – М. : Наука, 1968. – 373 с.

3. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд в системе словообразования / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2006. – 304 с. – (Библиогр. : С. 289–300).

4. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд : принципы построения и анализа / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2001. – 116 с. – (Библиогр. : С. 210–212).

СЛОВАРИ

5. Вишнякова О. В. Словарь паронимов русского языка / О. В. Вишнякова. – М. : Рус. яз., 1984. – 352 с.

6. Грінчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Грінчишин, О. А. Сербенська. – К. : Рад. школа, 1986. – 222 с.

*Щербатюк В. С.
(м. Слов'янськ, Україна)*

ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИНОНІМІВ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У словниковому складі поезій Ліни Костенко важливу роль відіграють стилістично нейтральні та стилістично марковані синоніми, які виступають яскравим показником ідіостилю поетеси. Використання в тексті того чи того слова свідчить про майстерність письменниці точно висловлювати думку, урізноманітнювати її, деталізувати зображуване. Тому можемо говорити про функції, які виконують синоніми в мові поезій Ліни Костенко.

Актуальність дослідження зумовлена потребою системного вивчення синонімії як важливого чинника формування ідіостилю Ліни Костенко.

Метою статті є визначення особливостей функціонування лексичних синонімів у поезіях Ліни Костенко.

Мета роботи зумовлює такі завдання: 1) виділити в поетичних текстах Ліни Костенко лексичні синоніми; 2) дослідити основні стилістичні функції синонімів у мовотворчості поетеси.

Мовознавці неоднозначні в питаннях про функції синонімів. Здебільшого дослідники (Л. А. Булаховський, М. М. Шанський, А. П. Євгенєва, Л. А. Лисиченко), „виходячи з розуміння синонімів як слів, різних за звучанням і близьких за значенням, як слів, що називають одне й те ж поняття, але відрізняються відтінками значення, виділяють дві основні функції їх у мові – функцію уточнення і стилістичну” [6, с. 96].

Розглядаючи певні питання лексичної синоніміки, Л. О. Новиков визначив синоніми „як слова, що реалізують у контексті функції заміщення, уточнення й стилістичного протиставлення” [8, с. 23]. Пізніше в праці „Семантика російської мови” (1982) дослідник зазначив, що ідеографічні синоніми мають дві основні функції: заміщення й уточнення [7, с. 229]. Основною, на його думку, є функція заміщення, бо вона лежить

в основі визначення синонімів (операціонального), хоч функція уточнення відіграє не менше значення („уточнення – взагалі одна із суттєвих семантичних функцій мови” [7, с. 231]).

На сьогодні наявні думки про існування п’яти основних функцій у мові: 1) функція уточнення; 2) функція заміщення; 3) функція синонімічного протиставлення; 4) оцінна функція; 5) стилерозрізнявальна функція. Проте зауважимо, що здебільшого дослідники вважають, що синоніми в мові виконують дві основні функції (уточнення, заміщення), а всі інші є похідними від них і залежать від контексту [1].

Ураховуючи різні висновки, яких дійшли науковці, вважаємо, що синоніми в поетичних творах Ліни Костенко виконують три основні функції: 1) функцію диференціації; 2) функцію заміщення; 3) функцію синонімічного протиставлення. Розглянемо ці функції докладніше.

Функція уточнення є важливою семантичною функцією синонімів, які використані для виявлення й розкриття різних сторін, якостей, характерних рис позначуваного предмета (явища) дійсності. Ця функція реалізується найчастіше в межах одного речення, за умови близького, контактного розміщення слів. Для пояснення слів – умовних найменувань – залучаються слова чи сполучення слів, фразеологізми, які носять дефінітивний, визначальний характер; слова включають смисли, які відображають зміст поняття.

Деталізується насамперед ступінь вияву тієї чи тієї ознаки, якості, дії, властивості тощо (семантична градація): „*Але я вже сили не маю ... Але я вже гину, конаю...*” [5, с. 326]; „*І я пішов на Січ. Помчав тим самим шляхом, що змалку знав при сонці й при зорі*” [2, с. 91]. У наведених прикладах синоніми відрізняються відсутністю / наявністю (або наявністю / відсутністю) семи інтенсивності: пор. *гинути* – „перестати жити, умирати”, *конати* – „бути в передсмертній агонії; умирати”; *піти* – „почати рухатися в якомусь напрямі”, *помчати* – „почати пересуватися з великою швидкістю.

Семантична інтенсивність більш характерна для дієслівних синонімів, що різняться додатковими семами (як засвідчують наведені приклади). Трапляються випадки іменникових, прикметникових та прислівникових уточнювальних синонімів. У реченні „*А ти ... Ти привид. Ти страшний фантом!*” [3, с. 476] ужито іменник-синонім *привид*, експресивність якого посилюється сполукою *страшний фантом*. Або: „*І засміялась гірко, невесело*” [5, с. 307]. Авторка створює нисхідну градацію: від слова *гірко*, що виражає вищий ступінь ознаки, до нейтрального слова *невесело*.

Трапляються в поезіях Ліни Костенко уточнення способів здійснення тієї чи тієї дії або явища. Наприклад: „*Напились – і спали. Аж гай шумів,*

так солодко **хрону!**” [3, с. 514] (пор. **хроніти** – „міцно спати” + певним способом (видаючи хриплі звуки)).

Для реалізації функції уточнення Ліна Костенко часто використовує прийом поєднання лексичного повтору і лексичних синонімів: „*А Гриць бадилля тягне за ногами, **іде**, маленький, **дибає**, **іде**...*” [4, с. 32]. Таке вживання синонімів **іти** – **дибати** і повтор слова **іти** виступає засобом організації тексту.

Для ідіостилю Ліни Костенко характерне поєднання в одному контексті синонімів не тільки одного, а й кількох синонімічних рядів. Це збільшує експресивну силу висловлення, допомагає повніше розкрити авторський задум: „*Одмучилась. Одгостювала на цій неправедній землі. І одспівала...одспівала!.. Ще одхрипіти у петлі, – і все. І досить*” [4, с. 75]. У наведеному прикладі поетеса використала два синонімічні ряди: **одмучилась** – **одгостювала** – **одспівала** – **одхрипіти** і **все** – **досить**. Лірична героїня Ліни Костенко пройшла всі життєві кола, які виражає дієслівний синонімічний ряд **одмучилась** – **одгостювала** – **одспівала** – **одхрипіти**. Тому цілком логічним є вживання синонімічної пари **все** – **досить**, що є наслідком попереднього ряду синонімів.

Отже, функція деталізації, диференціації зображуваного допомагає виразити семантичні, експресивні й стилістичні відтінки явищ дійсності. Ліна Костенко вміло використовує в контексті лексеми одного синонімічного ряду, що сприяє уточненню позначуваного поняття, а це емоційно та психологічно впливає на читача.

У мовотворчості Ліни Костенко синоніми не тільки деталізують зображуване, але й виступають засобом урізноманітнення думки. Тому важливою для розуміння ідіостилю поетеси є функція заміщення (уникнення тавтології). На думку деяких науковців (Л. А. Булаховського, Л. О. Новикова та ін.), функція заміщення реалізується тоді, коли синоніми, які легко замінюють один одного, використовуються в тексті для позначення того ж поняття [7, с. 229–230].

Прагнучи милозвучності, фонетичної різноманітності тексту, Ліна Костенко майстерно вводить у контекст синоніми, які виконують функцію заміщення: „*І кажуть, що один убив таку співачку, що **заніміли** всі і **замовкли** ті ліси*” [3, с. 214]; „*Була іще **всіляка** там ліпнина, пальмети **різні** в камені рудім, ще й дифірамб на честь громадянина, що збудував такий чудовий дім!*” [3, с. 453].

Широко представлені в поезіях Ліни Костенко приклади використання різностильових синонімів для урізноманітнення думки: „*–**Рятуйте** людину, душа умирає в корчах! – **Спасайте**, у нього страшна інфекція: він зрадив!*” [3, с. 342]; „*В **гарячці** губ, в **нестямі** тіла, в **шалу** розчахнутих колін, які слова ти шепотіла шовковим голосом своїм!*” [2, с. 55]. Авторка використовує в межах речення слова нейтральні

(*рятуйте, шал*) і розмовні (*спасайте; гарячка, нестяма*), підносячи цим естетичну вартість фраз.

Дослідження синонімічного слововживання в поетичній мові Ліни Костенко показало, що функція заміщення найчастіше реалізується в одному реченні чи в одному синтаксичному цілому, рідше в одному творі для урізноманітнення тексту. Пор.: „Плакала *тяжко*, тужила *гірко*” [5, с. 320]; „*Пробурчав* лісоруб: – *Не інакше, хтось у лісі рубає дрова. Каменяр заперечив: – Що ти? Це, мабуть, хтось довбає скелю. Баба Хівря пхикнула: – В злиднів після зливи валиться стеля. А ледачий сказав позіхнувши: – Розбудили, чорти, людину*” [5, с. 290]. У першому прикладі синонімічна пара *тяжко – гірко* використана в одному реченні для уникнення фонетичного повтору. Прикладом реалізації міжфразових зв'язків виступає другий контекст. Синоніми *сказав – заперечив – пробурчав – пхикнула* зв'язують частини тексту в єдине синтаксичне ціле. Це допомагає точно передати розвиток думки, дати чітку мовну характеристику персонажам.

Трапляються випадки заміни слів не тільки для урізноманітнення контексту, але й для надання йому емоційного забарвлення: „*Та не встиг він руку відняти, огризнулась Марися звіром: – Забирай брудну свою лапу!*” [5, с. 277]. Якщо іменник *рука* – нейтральне слово, то *лапа* – емоційно забарвлене, несе в собі елемент зневажливості, тому й увесь фрагмент набуває неприємної емоційної тональності.

Отже, функцію заміщення в поетичній творчості Ліни Костенко виконують синоніми різні фонетично, за структурою слів і виразів, інколи різняться ще й внутрішньою образністю.

У мові Ліни Костенко є приклади синонімічного протиставлення слів. Ця функція, як і дві попередньо проаналізовані, реалізується поетесою для активного формування семантико-стилістичного контексту. На відміну від антонімів – слів, протилежних за значенням – протиставлення синонімів не виходить за межі одного поняття і відбувається на семантично детальнішому рівні. На думку Д. М. Шмельова, „різниця між словами-синонімами, смислові та експресивні відмінності їх один від одного проступають у тих випадках, коли вони певним чином протиставляються у тексті” [9, с. 198].

Формальними прийомами синонімічного протиставлення служить використання протиставних сполучників, заперечних часток тощо: „*Я не згадаю, ні, я спом'яну. І спом'яну, і пом'яну*” [3, с. 398]; „*Бо він бреде, а я собі кульгаю*” [3, с. 101]; „*Пійти всіх земель говорять всі до світу. А наші все до себе гомонять*” [2, с. 85]; „*Був темний бунт, не чорне віроломство, не на розбій загострені шаблі, не ради слави і не задля помсти, – а за свободу рідної землі!*” [2, с. 92].

Найчастіше протиставляються дієслівні синоніми, рідше – іменникові та прикметникові. Дієслівні синоніми здебільшого виступають у реченні в ролі присудків при синонімічних підметах: „З кошлатих кущів солов'ята зиркали, як по землі і щедро і видавцем, то зливи ходили, високі, як циркулі, то мжичка мала метушилася видрібцем” [5, с. 180]. У наведеному прикладі протиставлення дієслів *ходити* – *метушитися* унаочнюється через протиставлення підметів-синонімів: *зливи* – *мжичка*.

Іменникові синоніми найчастіше виступають підметами при одному присудку, наприклад: „Найкращий дурень і останній бовдур уже, мабуть, в науках преуспів” [4, с. 100]; „Дороги лежать на твоєму лоні – шляхи великі, стежки малі, – такі, що по них, як по людській долоні, гадати можна про долю землі” [5, с. 293]. Підкреслити різницю в значеннях іменників-синонімів у наведених прикладах допомагають антонімічні означення (*найперший* – *останній*; *малі* – *великі*). Таке контекстне обігрування синонімів посилює емоційно-експресивне забарвлення думки.

У мові Ліни Костенко наявні протиставлення прикметників-синонімів, які в реченнях виступають у ролі означень при однорідних підметах, умовно антонімічних: „Який же безмежний ти, білий світе! О, земле, яка неосяжна ти!” [5, с. 293]; „Бездонне небо і безмежний світ, а нам всього по вісімнадцять літ” [4, с. 31]. Протиставляючи іменники *світ* – *земля*, *небо* – *світ* за допомогою прикметників-синонімів *безмежний* – *неосяжний*, *бездонне* – *безмежний*, поетеса не розриває смислових зв'язків іменників у тексті, а навпаки, пов'язує в єдине ціле, зближуючи їх.

Отже, використовуючи функцію протиставлення, Ліна Костенко підкреслює експресивно-стилістичні відмінності слів-синонімів, передає своє ставлення до висловленого, стилістично увиразнює текст.

Уважаємо за доцільне в подальших дослідженнях дати системний опис фразеологічних та контекстуальних синонімів, що функціонують у поетичних творах Ліни Костенко.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В. А. Функціонування синонімів і антонімів у поезіях Ігоря Муратова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.02 „Українська мова” / В. А. Василенко. – Харків, 2000. – 18 с.
2. Костенко Л. В. Берестечко : [історичний роман] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 157 с.
3. Костенко Л. В. Вибране / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Костенко Л. В. Маруся Чурай : [іст. роман у віршах] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 135 с. – (Серія „Романи й повісті”, № 2).
5. Костенко Л. В. Поезії / Ліна Василівна Костенко. – Baltimore-Paris-Toronto : Українське Видавництво СМОЛОСКИП ім. В. Симоненка, 1969. – 357 с.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

---

6. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2006. – 150 с.
7. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Новиков Л. А. – М. : Высш. школа, 1982. – 272 с.
8. Новиков Л. А. Синонимические функции слов (семантическая синонимия) / Л. А. Новиков // РЯШ. – 1968. – № 1. – С. 11–23.
9. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Шмелев Д. Н. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балабан Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Маріупольського державного гуманітарного університету.

Бацевич Флорій Сергійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Білоусова Вікторія Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

Бражник Лена Мірзаянівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Бурмистрович Юрій Якович – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови та методики її викладання Хакаського державного університету імені М. Ф. Катанова.

Герасименко Ірина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Глущенко Володимир Андрійович – доктор філологічних наук, професор кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Гохберг Ольга Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Даньків Марта Володимирівна – аспірантка кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Єрмоленко Сергій Семенович – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України.

Загнітко Анатолій Панасович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету; професор кафедри славистики Белградського університету (Сербія).

Зеленько Анатолій Степанович – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та загального мовознавства; почесний професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка; заслужений працівник освіти України; академік АН Вищої освіти України.

Іванова Людмила Петрівна – доктор філологічних наук, професор

кафедри російської мови Інституту іноземної філології Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Істоміна Анна Сергіївна – аспірантка кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Козаков Ігор Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Каламаж Марія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полоністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Каморнікова Юлія Віталіївна – аспірантка кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Кіреєнко Катерина Володимирівна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коваленко Валентина Петрівна – старший викладач кафедри іноземних мов Слов'янського державного педагогічного університету.

Ковальова Ганна Миколаївна – викладач кафедри українознавства та гуманітарної освіти Донбаської державної машинобудівної академії.

Кольга Юлія Ігорівна – аспірантка кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Конюхова Любов Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мови засобів масової інформації Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ледняк Юлія Владленівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Лещак Олег Володимирович – доктор філологічних наук, професор Гуманітарно-природничого університету ім. Я. Кохановського (м. Кельце, Польща).

Ляпичева Олена Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету.

Мартінек Світлана Вадимівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Маторін Борис Іванович – старший викладач кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського

державного педагогічного університету.

Маторіна Наталя Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Морозова Ірина Борисівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри граматики факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Овчаренко Вадим Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Овчаренко Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та літератури, декан філологічного факультету Слов'янського державного педагогічного університету.

Одинченко Дмитро Ігоревич – аспірант кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Омельченко Світлана Романівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри російської мови Волгоградського державного університету.

Орендарчук Оксана Леонідівна – викладач кафедри іноземних мов Інституту іноземних мов Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького.

Папура Галина Григорівна – асистент кафедри іноземних мов Слов'янського державного педагогічного університету.

Петров Олександр Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російського, слов'янського і загального мовознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Піменова Марина Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Кемеровського державного університету; член-кореспондент САН ВШ.

Пожарицька Олена Олександрівна – магістр кафедри граматики англійської мови факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Присяник Оксана Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного економічного університету.

Савченко Олена Вацлавівна – асистент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Сегін Любомир Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Селіванова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Скрябіна Вікторія Борисівна – аспірантка кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Слива Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Інституту іноземної філології Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Сніцар Валентина Павлівна – аспірантка кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Спічка Антоніна Гаврилівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Слов'янського державного педагогічного університету.

Суржикова Катерина Павлівна – викладач кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів, аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Тарасенко Олена Юзівна – асистент кафедри іноземних мов, аспірантка кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Терехова Світлана Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і перекладу факультету слов'янських мов Київського національного лінгвістичного університету.

Теркулов В'ячеслав Ісайович – доктор філологічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Тищенко Катерина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Тищенко Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Фоміна Світлана Борисівна – викладач, аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Хуторна Алла Олексіївна – аспірантка кафедри перекладу та теоретичної і прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Царьова Ірина Валеріївна – аспірантка кафедри української мови

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Черниш Тетяна Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри полоністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Швачко Світлана Олексіївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.

Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри перекладу Дніпродзержинського державного технічного університету.

Щербатюк Вікторія Станіславівна – старший викладач кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

Слов'янськ, 18–19 листопада 2010 року

Відповідальний редактор *В. М. Брицин*, доктор філологічних наук,
професор

Підписано до друку 02.11.2010 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 16,5.
Тираж 100 прим. Зам. № 254.

Підприємець Маторін Б.І.
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом
телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
